

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Aralık 2022/December 2022

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science – Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin

Directory of Open Access Journals (DOAJ)

ERIH PLUS

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Research Bible (ResearchBib)

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerli Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
E-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta>
<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/rpts/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Muc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editor in Chiefs

Dr. Öğr. Üyesi Hayrūnisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- hyralp@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- alisahin@istanbul.edu.tr

Editorial Asistanları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Umut DERE

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- umutdere@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Anıl DİNCEL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- anildinzel@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Duygu SAYGIN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Alan James NEWSON

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- alan.newson@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye - mustafa.budak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - balhalil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye - mdelican@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - cerdem@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye - fgedikli@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - hanioglu@princeton.edu
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - jhasanli@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye - maokur@yildiz.edu.tr
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - kolgun@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan - vasifqafarov@rambler.ru
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - musa_qasimli@hotmail.com
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan - zaza.tsurtsumia@gmail.com
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye - selmayel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya - emmiplp@yahoo.com
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - mar123@princeton.edu
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran - msadri18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan - emi_mehmed777@abv.bg
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya - metinomer@yahoo.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VIII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

ABD Basınında Temsilîyet Ve Dış Politika: II. Sason İsyanı, Norton Raporu Ve Çift Kademeli Tarafgirlik Üzerine

Representation and Foreign Policy In The U.S. Press: On The Second Sasun Revolt, Norton Report And Two-Staged Bias

Mehmet Akif OKUR, Mustafa Onur TETİK 1

II. Meşrutiyet Dönemi Irak'ında İttihatçı Bir Vali: Cemal Bey'in Bağdat Valiliği (1911-1912)

A Unionist Governor in Iraq during the Second Constitutional Period: Cemal Pasha's Governorship in Baghdad (1911-1912)

Emine ŞAHİN 25

Millî Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri

Activities of the Ministers of Health and Social Welfare during the Turkish National Struggle

Hilâl KARAVAR..... 47

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu

The Turkish Army's Establishment and Deployment in the Battle of Sakarya

Güzin ÇAYKIRAN 77

Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve

Kurun Gazetesi (1935-1939)

Evaluating the Journalism and Political Identity of an Intellectual: Asım Us and the Newspaper Kurun (1935–1939)

Volkan PAYASLI 107

Macar Başvekili Gyula Gömbös'ün Atatürk'e Gönderdiği Mektup ve Kitaplar Çerçevesinde

Türk-Macar Kültürel Münasebetleri

Turkish-Hungarian Cultural Relations Within the Framework of the Correspondence and Books sent Between the Hungarian Prime Minister Gyula Gömbös and Atatürk

Seyithan ALTAŞ 169

Türk-İngiliz İlişkileri Bağlamında İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye Ziyareti

The British Mediterranean Fleet's 1929 Visit to Türkiye in the Context of Turkish-British Relations

Resul KÖSE..... 203

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de Orman ve Ormancılık Politikası (1946-1950)
The Forest and Forestry Policy in Türkiye During the Transition to the Multi-Party System (1946-1950)
Nadir YURTOĞLU **231**
- Arşivcilikte Değerlendirme ve İmha: Arşivsel Teori Tarihi Bağlamında Bir Değerlendirme
Appraisal and Destruction in Archival: An Evaluation in the Context of the History of Archival Theory
İshak KESKİN, Ceyhan GÜLER..... **265**
- The Issue of the Independence of the Peoples of the Caucasus in the Journal Yeni Kafkasya
Yeni Kafkasya Dergisinde Kafkasya Halklarının Bağımsızlık Sorunu
Nurlana MUSTAFAYEVA **291**

EDİTÖRDEN

42. sayımız ile beraberiz. Hemen ifade edelim ki bu sayımızı ayrı bir şevk ve heyecanla hazırladık. Çünkü ağustos ayında, dergimizin Web of Science tarafından taranmaya başlandığı haberini aldık. Bu haber bizleri sevindirdi. Aynı zamanda daha ileri seviyeye ulaşmak için daha fazla çalışmamız ve sorumluluk almamız gerektiğini gösterdi. Mevcut başarı, dergimizin hazırlanmasında emeği geçen editöryal heyetin başarısıdır. Onlara teşekkür ederim.

Dergimizin ilk makalesi, Mehmet Akif Okur ve Mustafa Onur Tetik tarafından yazılmıştır: *ABD Basınında Temsilîyet ve Dış Politika: II. Sason İsyanı, Norton Raporu ve Çift Kademeli Tarafgirlik Üzerine*. 1904 tarihli II. Sason İsyanı'nın Thomas Norton adlı bir Amerikalı görevli tarafından hazırlanan raporunun ABD basınına aktarılış biçimi, ilgili raporla mukayeseli bir şekilde ele alınmaktadır.

Emine Şahin'in makalesi ise İttihat ve Terakki yönetiminin üç paşasından biri olan Cemal Paşa'nın 1911-1912 yılları arasında yaptığı Bağdat Valiliği'ne ilişkindir. Makale, Başkanlık Osmanlı Arşivi'ne dayalı hazırlanmış olup *II. Meşrutiyet Dönemi Irak'ında İttihatçı Bir Vali: Cemal Bey'in Bağdat Valiliği (1911-1912)* başlığını taşımaktadır.

Hilâl Karavar ise *Millî Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İctimaiye Vekillerinin Faaliyetlerini* yazmıştır. Bu faaliyetler daha ziyade sağlık teşkilatının kurulması, aşı üretimi ile yetim çocuklar ve muhacirlerin yerleştirilmesi gibi alanlarla ilgilidir.

Güzin Çaykırın'ın *Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu* adlı makalesi askerî tarih alanındadır. Çaykırın'ın makalesi, esas olarak Batı Cephesi'nde grup komutanlıkların kuruluşunu ve ona bağlı askerî birliklerin cephede nerede konuşlandıklarını arşiv belgeleri ışığında değerlendirmektedir.

Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve Kurun Gazetesi (1935-1939) adlı makale Volkan Payaslı tarafından yazılmıştır. Bu çalışma, Asım Us'un *Kurun* gazetesinde yazdığı CHP Kurultayı, Boğazlar rejimi, Hitler Almanya'sı ve Hatay sorunu gibi makalelerini eksene alan bir analizi içermektedir.

Seyithan Altaş'ın makalesi ise Türk-Macar ilişkilerine dairdir. Makalesinin başlığı *Macar Başvekili Gyula Gömbös'ün Atatürk'e Gönderdiği Mektup ve Kitaplar Çerçevesinde Türk-Macar Kültürel Münasebetleridir*. Bilindiği gibi 19. yüzyıldan beri Macaristan Türkoloji çalışmalarının önemli merkezlerinden biridir. Yazar bu bağlamda, Macar Başbakanı Gömbös'ün Atatürk'e gönderdiği mektup ve kitapların Türk-Macar kültürel ilişkilerinin gelişmesine ne gibi katkılar sunduğunu anlatmaktadır.

Resul Köse'nin kaleme aldığı *Türk-İngiliz İlişkileri Bağlamında İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye Ziyareti* adlı makalesi, söz konusu ziyaretin devrin Türk-İngiliz ilişkilerinde bir milat olduğunu ortaya koymakta ve aynı zamanda Atatürk liderliğindeki Türkiye'nin dış politikadaki etkinliğini göstermektedir.

Nadir Yurtoğlu ise pek fazla üzerinde durulmayan bir meseleyi, *Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de Orman ve Ormanlık Politikası (1946-1950)* adlı makalesinde ele almıştır. Yazar, söz konusu devrin orman ve ormanlık politikası ile bu politikanın Türk ekonomisine etkilerini incelemiştir.

Arşivcilikte Değerlendirme ve İmha: Arşivsel Teori Tarihi Bağlamında Bir Değerlendirme adlı makale çift yazarlı olup İshak Keskin ve Ceyhan Güler'e aittir. Söz konusu makale, elektronik belgelerin değerlendirilmesinde yeni bir paradigmaya ihtiyaç olduğu iddiasından hareketle geleneksel değerlendirme ile ilişkiyi ve uygulanabilirliği ele almıştır.

Dergimizin tek İngilizce makalesi ise Azerbaycanlı kadın akademisyen Nurlana Mustafayeva'ya ait olup *The Issue of the Independence of the Peoples of the Caucasus in the Journal Yeni Kafkasya* adını taşımaktadır. Mustafayeva'nın makalesi, Yeni Kafkasya dergisinde yer alan yazıların Kafkas halklarının birliği ve "Kafkas Evi" fikrini nasıl heyecanla canlı tuttuğunu ortaya koymaktadır.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

We would like to present the 42nd issue of our journal. We would like to state that we have prepared this issue with a different enthusiasm and excitement. We are delighted to receive the news that our journal has started to be indexed by the Web of Science, since August. At the same time, it made us aware that we needed to work harder and take on more responsibility in order to advance. We are grateful to the editorial board, which contributes to the preparation of our journal, for this success.

The first article of our journal was written by Mehmet Akif Okur and Mustafa Onur Tetik: *Representation and Foreign Policy in the U.S. Press: On the Second Sasun Revolt, Norton Report and Two-Staged Bias*. The manner in which the report of the Second Season Revolt of 1904, prepared by an American officer named Thomas Norton, was conveyed to the US press was discussed comparatively with the relevant report, in that article.

The article by Emine Şahin describes the Baghdad Governorship that Cemal Pasha, one of the three pashas of the Committee of Union and Progress administration, served between 1911 and 1912. The article is titled *A Unionist Governor in Iraq during the Second Constitutional Period: Cemal Pasha's Governorship in Baghdad (1911-1912)* and is based on the Presidential Ottoman Archive.

Hilâl Karavar, on the other hand, wrote the article *Activities of the Ministers of Health and Social Welfare during the Turkish National Struggle*. These activities are mostly related to areas such as the establishment of health organizations, the production of vaccines, and the settlement of orphans and refugees.

Güzin Çaykırın's article titled *The Turkish Army's Establishment and Deployment in the Battle of Sakarya* is in the field of military history. In light of archival documents, Çaykırın's article primarily evaluates the establishment of group commands on the Western Front and where the military units affiliated with it were stationed on the front.

The article titled *Evaluating the Journalism and Political Identity of an Intellectual: Asım Us and the Newspaper Kurun (1935-1939)* was written by Volkan Payaslı. This research includes a review of articles about the CHP (Republican People's Party) Congress, the Straits regime, Hitler's Germany, and the Hatay issue, which Asım Us wrote about in the *Kurun* newspaper.

Another article by Seyithan Altaş is about Turkish-Hungarian relations. The title of his article is *Turkish-Hungarian Cultural Relations Within the Framework of the Correspondence and Books sent Between the Hungarian Prime Minister Gyula Gömbös and Atatürk*. Since the 19th century, Hungary has been one of the most important centers of Turcology research. In this context, the author explains how the letters and books sent by Hungarian Prime Minister Gömbös to Atatürk aided the development of Turkish-Hungarian cultural relations.

An article by Resul Köse titled *The British Mediterranean Fleet's 1929 Visit to Türkiye in the Context of Turkish-British Relations* reveals that the visit was a defining moment in Turkish-British relations of the time and also demonstrates the effectiveness of Türkiye in foreign policy under the leadership of Atatürk.

On the other hand, the article by Nadir Yurtoğlu entitled *The Forest and Forestry Policy in Türkiye During the Transition to the Multi-Party System (1946-1950)* addresses an issue that has received little attention amongst the researchers. The author investigated the period's forestry and forestry policy, as well as the effects of this policy on the Turkish economy.

İshak Keskin and Ceyhan Güler co-authored the article *Appraisal and Destruction in Archival: An Evaluation in the Context of the History of Archival Theory*, based on the claims that a new paradigm is needed in the evaluation of electronic documents, the article in question discusses the relationship and applicability of traditional evaluation.

The only English article in our journal is written by an Azerbaijani woman academician, Nurlana Mustafayeva, and is entitled *The Issue of the Independence of the Peoples of the Caucasus in the Journal Yeni Kafkasya*. Mustafayeva's article reveals how the essays in the *New Caucasus* journal excitedly kept alive the idea of the unity of the Caucasian peoples and the "Caucasian House".

We look forward to meeting you again in future issues of the journal.

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

ABD Basınında Temsilîyet Ve Dış Politika: II. Sason İsyanı, Norton Raporu Ve Çift Kademeli Tarafgirlik Üzerine

Representation and Foreign Policy In The U.S. Press: On The Second Sasun Revolt, Norton Report And Two-Stage Bias

Mehmet Akif OKUR* , Mustafa Onur TETİK**

*Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul, Türkiye
**Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çorum, Türkiye

ORCID: M.A.O. 0000-0001-5095-6113;
M.O.T. 0000-0003-2318-8504

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mehmet Akif Okur,
Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi
ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: mehmetakifo@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 05.04.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.05.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
02.06.2022
Kabul/Accepted: 07.09.2022

Atıf/Citation: Okur, Mehmet Akif, Tetik,
Mustafa Onur. "ABD Basınında Temsilîyet Ve
Dış Politika: II. Sason İsyanı, Norton Raporu
Ve Çift Kademeli Tarafgirlik Üzerine" *Yakın
Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period
Turkish Studies* 42 (2022): 1-23.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1098858>

ÖZ

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalelerine kamusal meşruiyeti sağlayan oryantalist "büyük anlatımın" önemli parçalarından bir tanesi, Ermeni isyanlarının Batı basınındaki tarafgir temsilidir. Osmanlı Devleti'nin Ermeni komitacılara karşı aldığı tedbirler, batılı okuyuculara kasıtlı ve çok yönlü çarpıtmalarla aktarılmıştır. Bu makalede de en şiddetli dönemi 1904 yılının Nisan-Mayıs aylarında yaşanan II. Sason isyanının Amerikan kamuoyuna aktarılış biçimi hakkında bir örnek incelenecektir. Harput'taki ABD konsolosu Thomas H. Norton, II. Sason isyanının sonuçlarını incelemek üzere Muş, Sason, Bitlis ve Van çevresinde dolaştıktan sonra bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun bir kısmı ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından basına servis edilmiş ve gazeteler de bu husus hakkında haber yapmışlardır. Makale mezkûr haberler ve Norton Raporu'nun orijinal metnini mukayeseli olarak incelemektedir. Söz konusu kaynaklar, yapısökümcü bir perspektifle ele alınmış, dış politika ve basındaki söylemler arasındaki ilişkiler bağlamında hadiselerin tahrif edilerek okuyucuya aktarılması gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ABD Basınında Türkiye, II. Sason İsyanı, Norton Raporu, Ermeni İsyanları, Dış Politika

ABSTRACT

One of the important parts of the orientalist "grand narrative" that provides public legitimacy for the intervention of Western states in the internal affairs of the Ottoman Empire is the biased representation of the Armenian revolts in the Western press. The measures taken against the Armenian comitadjis were reported to the Western readers with deliberate and versatile distortions. In this article, an example of how the second Sasun revolt, the most violent period of which was experienced in April-May 1904, was conveyed to the American public will be examined. Thomas H. Norton, the U.S. consul in Harput, prepared a report after traveling around Muş, Sason, Bitlis, and Van to examine the consequences of the second Sasun revolt. A part of this report was served to the press by the

US Department of State and newspapers also reported on this issue. The article examines the aforementioned news and the original text of the Norton Report comparatively. The sources in question were evaluated with a deconstructive perspective, and in the context of foreign policy and discourses in the press, the manipulation of the events and their conveyance to the reader were revealed.

Keywords: Türkiye in the U.S. Press, Second Sasun Revolt, Norton Report, Armenian Revolts, Foreign Policy

Extended Abstract

As an element of the hegemonic political discourse, the news plays a vital role in the construction of the social imagination of the subjects about the outside world. The representations of the events that take place in the distant lands or foreign actors who are normally unknown to the public in the news provide a medium for the states to implement their foreign policies on the basis of social legitimacy. Information produced in the press becomes a component of the dominant political discourse by selectively representing the facts on the ground. The information and comments produced in the press feeding the dominant discourse have made the foreign policy actions of the U.S. applicable in the eyes of the local and international public opinion. The representation of the Sason rebellion in the U.S. press also sets an example for the press to lay the legitimate cognitive basis for the foreign policy actions of governments by constructing international subjects in the public consciousness. The biased representation of the Armenian revolts in the Western media was one of the significant parts of the enduring anti-Türkiye “grand narrative” that popularly justified the interventions of the Western powers into the Ottoman Empire’s domestic affairs. News and reports on the measures taken against the Armenian terrorist organizations were reported to the Western audience with many intentional and multidimensional distortions. In literature, it is possible to find a number of general studies about both the European and U.S. fronts of this great image war. In this paper, a sample showing the way in which the U.S. press handled the Second Sasun Revolt of April-May 1904 is examined. Thomas H. Norton, the then U.S. Consular at Harput, visited the surroundings of Mush, Sasun, Bitlis, and Van to see the results of the revolt on site. Counselor Norton wrote a report after completing this journey ordered by the U.S. State Department. Then, some parts of the report that were given to the press were published in multiple U.S. newspapers like The Washington Post, Evening Star, and the San Fransisco Call, on January 23, 1905. In our paper, the piece titled “Consul Tells of Massacres” and the original text of the report are examined comparatively. When both of the texts are read from a deconstructive perspective, directing attention to “what is not told”, it is easy to see how the stories of the events in Sasun and its surroundings were told to the American audience through biased lenses.

Some parts of the information in the report, which were kept secret once, refute the accusations directed at Türkiye through international press and diplomatic channels. To maintain a narrative consistent with the anti-Turkish image in the imagination of the American society, various points in the report were omitted. The first of these is the Ottoman State's help to the consul's visit and the extremely courteous attitude of the Turkish authorities. Presenting this point to the public would have given an Ottoman representation that went beyond the already created negative image and would have demonstrated the self-confidence of the Empire about the alleged crimes. The second issue that the American press deliberately overshadowed in the report is the humanitarian measures taken by the Ottoman Empire and the issues that were praised by the consul, such as the Christians taking part in the commissions of humanitarian aid. This selective approach also prevented the representation of the civilized attitudes that were not expected (even undesirable) from the Turks that would have contradicted the orientalist grand narrative. And finally, perhaps the most critical issue that has been kept out of focus is the Dashnaks' terror, the extent of their terror, and the cooperation of the Armenian civilians with the Dashnaks mentioned by the consul. Although these issues were mentioned in the Norton report, the U.S. newspapers preferred not to see these important "details". Because the Armenian terror to be revealed would have reversed the cause-effect relationship established in the minds. The interventions of the Ottoman State might have seemed like the measures taken by any state to ensure public order, and more importantly, the side perceived as "aggressive" would have changed. The example presented here is one of the early examples of the contemporary information and image distortions against Türkiye by the modern Western press.

Giriş

Yakın dönemde modern uluslararası hukukun evrimi üzerine yapılan bazı çalışmalar, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Batı basınının manşetlerindeki Osmanlı Devleti'ni hedef alan “katliam” haberlerinin askerî ya da diplomatik müdahaleler için meşrulaştırıcı önsöz işlevi gördüğüne işaret etmektedir.¹ Osmanlı'nın Hristiyan azınlıklarının isyan süreçlerinde hız kazanan karalama kampanyaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Batılı kültür ve iletişim mecraları, 1800'lü yılların başlarından itibaren Ermenileri Osmanlı tarafından zulme maruz bırakılan Hristiyan azınlık olarak tasvir etmişlerdir.² Bu bağlamda ABD basını da Ermenilerin Hristiyan kimliklerini vurgularken yüzyıllardır batılı zihinde inşa edilmiş olan “korkunç”, “şeytani” ve “şehvani” Türk algısını³ kuvvetlendiren bir yayın politikası takip etmiştir.⁴ Bu makalede söz konusu itham haberler külliyyatının kurmaca doğasını gösteren II. Sason İsyanı ile ilgili 1904 tarihli Norton Raporu ve bu raporun ABD basınına yansımaları üzerinde durulacaktır.

Harput'taki ABD konsolosu Thomas H. Norton, II. Sason isyanının sonuçlarını yerinde gözlemek üzere Muş, Sason, Bitlis ve Van havalisinde dolaşır. Konsolos Norton, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın talimatıyla gerçekleştirdiği bu geziyi tamamladıktan sonra bir rapor hazırlar. Raporun ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından basına servis edilen kısmı, 23 Ocak 1905'te The Washington Post, Evening Star, The San Francisco Call gibi değişik Amerikan gazetelerinde yayınlanır. Makalemizde “Konsolos Katliamları Anlatıyor” başlıklı haber ve Norton Raporu'nun orijinal metni mukayeseli olarak incelenecektir. Her iki metin, “anlatmadıklarına” da dikkat çeken yapısökümcü bir perspektifle ele alındığında, Sason ve civarındaki hadiselerin nasıl tarafgir bir bakış açısıyla okuyucuya aktarıldığı açıkça görülebilmektedir. Raporun zamanında mahrem kalan kısmındaki bilgiler, Osmanlı Devleti'ne basın ve diplomatik kanallar üzerinden yöneltilen pek çok eleştiriyi tekzip eder mahiyettedir.

Basın, “sahte haber” üretmese bile merceğini manipülatif olarak sadece belirli “gerçekler” üzerine odaklayarak hakikati pekala tahrif edebilir. Bir hakikatin “alternatif

1 Davide Rodogno, *Against Massacre: Humanitarian Interventions In The Ottoman Empire, 1815–1914, The Emergence of a European Concept and International Practice*, Princeton University Press, 2012.

2 Justin McCarthy, Ömer Turan ve Cemalettin Taşkiran, *Sasun: The History of an 1890s Armenian Revolt*, University of Utah Press, 2014; Celal Öney, “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika'da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması,” *Batman University Journal of Life Sciences* 1, C. 1 (2012), s.218.

3 Nevsal O. Tiryakioğlu, *The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'* (Doktora Tezi, Nottingham Trent University, 2015).

4 İsmail Köse, “Ermeni İsyanlarının Amerikan Gazetelerindeki Yansımaları,” *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19.Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu*, (2016), ss.745-766.

gerçekler” üzerinden tahrifi, kamuoyunun algı kalıplarının sofistike bir şekilde biçimlendirilmesine ve yeniden üretilmesine katkı sağlar. Kamuoyunun basın aracılığı olmaksızın haber alamayacağı olayların propagandist amaçlarla süzülerek sunulması hakikati siyasal emellerin bendesi haline getirir. Günümüzde sosyal medyanın artan gücüyle şiddetlenen *post-truth*/gerçek ötesicilik tartışmasının izlerini matbuat üzerinden tarihte de sürmek mümkündür. Makalemizin incelediği örnekte görüleceği üzere olay ve olguların topluma aksettirilmesindeki manipülatif ve politik işlevselciliğin geçmiş hayli eskidir. 1904 tarihli Norton Raporu’nun basını üzerinden oryantalist büyük anlatının bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek tahrif edilmiş biçimdeki aktarımı, Batı toplumlarının muhayyilesinde genel olarak yaratılmak istenen olumsuz “Türk”, “Osmanlı” ve “Müslüman” imgelerini güçlendirme vazifesi görmüştür.

Haberler, olaylar, şeyler ve kişiler hakkında bize sağlanan yeni bilgiler olarak anlaşılabilir gibi bunları aktaran yazılı, görsel veya işitsel unsurlar da olabilir.⁵ Bu unsurlardan yayılan bilgiler gerçekliği inşa eden egemen söylemlerin aracı haline gelir. Haberler egemen politik söylemin bir parçası olarak dış dünyadaki öznelerin toplumsal muhayyilede inşasında çok kritik bir rol oynar. Müşahhas olmayan, uzak diyarlardaki “ötekiler” hakkında yapılan neşriyat, devletlerin dış politikadaki eylemlerine, toplumsal meşruiyet zemininde uygulanabilirlik vasatı sağlar. Gerçek olgu ve olaylara seçici yaklaşılarak basında üretilen “bilgi”, egemen politik söylemin bir bileşeni ya da enstrümanı haline getirilir. Farklı aktörlerin omuz vermesiyle basında üretilen ve egemen söylemi besleyen “bilgi” ve yorumlar ABD’nin uluslararası düzlemdeki eylemlerini yerel ve uluslararası kamuoyu nezdinde uygulanabilir kılmıştır. Makalemizde incelediğimiz II. Sason isyanının ABD basınındaki temsili de ya da basını yönlendirme kudretine sahip resmi/özel otoritelerin uluslararası özneleri kamusal bilinçte kurgulayarak hükümetlerin dış politika eylemlerini desteklemesine örnek teşkil etmektedir.

Haberlerin dış politika hedefleri doğrultusunda nasıl işlevselleştirildiğini veya devletlerin dış politikalarına nasıl meşrulaştırıcı bir girizgah oluşturabildiğini göstermek için kullanılacak tekniklerin başında haberlerdeki söylemlerin yapışöküme tabi tutulması gelir. Metinlerin yapışökümcü analizi, Fransız filozof Jacques Derrida tarafından 1960’larda ortaya konmuş ve bu yaklaşım çerçevesinde ardıl bir literatür oluşmuştur. Yapışökümcü yaklaşım genel olarak metinlerin eleştirel okunması ya da belirli bir pozisyonun tutarsızlıklarının ortaya konması olarak tanımlansa da⁶ Derrida

5 Teun A. Van Dijk, *News as Discourse*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1988, s. 4.

6 Jack M. Balkin, “Deconstruction”, içinde, Dennis M. Patterson, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, Blackwell, 1996.

yapısökümcülüğün bir yöntem olarak değerlendirilmesinin ya da yönetime çevrilmeye çalışılmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.⁷ Yapısöküm, bir söylemsel bütünlüğün nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışarak hakikati açıkladığını iddia eden metinleri eleştirel bakış açısıyla değerlendirmemizi sağlayan bir tekniktir.⁸ Bu makale de Norton Raporu ışığında ABD basınında II. Sason İsyanı hakkında çıkan haberlerin yapısökümü yapılarak, metinleri eleştirel bir gözle ele alınacak ve oryantalist büyük anlatımın içerisindeki konumlanmaları üzerinden ABD'nin dış politikasına nasıl bir eylem vasatı sağladıkları gözler önüne serilecektir.

1. II. Sason İsyanı ve Norton Raporunun Bağlamı

Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda uzun süre meşgul eden ayrılıkçı fikirler Balkan milletlerinden sonra Ermenilere de sirayet etmiş, Ermeni özerkliği veya bağımsızlığı adına çeşitli örgütler kurulmuştur. Ermeni örgütleri faaliyetlerini sürdürmek için çetin coğrafi özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin öteden beri otoritesini tesis etmekte, vergi toplamakta zorlandığı bir alan olan “Cebel-i Sason” bölgesine yoğunlaşmışlardır.⁹ Kürt ağaları/aşiretleriyle Ermeniler arasındaki ihtilaflar, Batılı misyonerlerin isyan çıkarmaya yönelik telkin ve teşvikleri, Ermeni nüfusun diğer bölgelere göre daha yoğun olması¹⁰ gibi hususlardan ötürü Sason bölgesi Ermeni çetecilerin insan devşirebildikleri münbit bir sosyolojik zemine dönüşmüştür. 1894-1896 yılları arasında Ermeni Hınçak Partisinin organizasyonu ile vuku bulan I. Sason İsyanı'nda Ermeniler büyük kayıplar vermişler ve başarısız olmuşlardır. Fiili durum yaratarak Avrupalı devletlerin destekleri ile hedeflerine ulaşma stratejileri de hüsrana uğramıştır.

Ermeni Taşnaksütyun örgütü de, henüz 1890'ların ikinci yarısından itibaren Sason bölgesinde yapılanmaya başlamış ve tedhiş usullerinin öğretilmesi amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Taşnaklar teröre öncelikle Kürt köylerine ve aşiretlerine saldırarak başlamışlardır. Taşnaklar provakasyon yapmak amacıyla Müslüman kıyafeti giyerek devlete sadakat gösteren bazı Ermenilere de saldırmışlardır. Osmanlı Devleti iki kesim arasında denge kurarak asayiş sağlama çabası içerisine girmiş, Ermeni Taşnak tedhişinin de katkısıyla Müslüman Kürt ahali devletin tarafında yer almıştır. Sınırlı militan sayısı ile kazanılamayacak bir mücadeleye girişen Taşnakların esas hedefi yine Batılı devletlerin

7 Lisa A. Mazzei, “A Deconstructive Methodology”, *Counterpoints*, C. 318 (2007), s. 13.

8 Hayrullah Yanık, “Yapısöküm Üzerine Birkaç Not”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1, No 2 (2016), s. 94.

9 Nihat Çelik, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyanları”, (Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2016), s. 110-112; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, Belge Yayınları, 1987.

10 Nihat Çelik, *XIX. Yüzyılda...*, s. 113-117, 122-126, 131-132., McCarthy vd, *Sason: The History of...*, 2014.

dikkatini Sason'a yönlendirmektir. Osmanlı Devleti isyanı öncelikle müzakere, Hristiyan memurlardan bir nasihat heyeti ve Ermeni Patrikhanesi'nin arabuluculuğu ile kansız çözüme çalışmış ancak bu yöntemler yetersiz kalınca askeri tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Yaşanan çatışmalar neticesinde isyan bastırılmış, Batılı devletlerin ya da Rusya'nın müdahalesinin gelmeyeceğini anlayan Taşnak liderliği de bölgeden firar etmiştir.¹¹

Başarısız bir girişim olmakla beraber Ermeni isyanlarının propagandası I. Sason isyanıyla beraber uluslararası kamuoyunun gündemine girmiştir.¹² "1894 yılında Sason ve Talori bölgesinde başlattıkları büyük isyanla hedeflerine tam olarak ulaşamayan Ermeni komiteleri, bölgede daha büyük ve daha çok ses getirecek yeni bir isyan için 1903 yılından itibaren hazırlıklar yapmaya başlamışlardır".¹³ II. Sason isyanı olarak da adlandırılan, 1904 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Taşnak çetelerinin Bitlis, Van ve Muş havalisinde gerçekleştirdiği saldırıların tetiklediği hadiseler, dönemin büyük güçlerinin bölgeye gönderdikleri temsilciler aracılığıyla uluslararası boyut kazandırılmak istenmiştir. Doğu Anadolu'da zamanın şartları içerisinde önemli bir misyoner yapılanmaya sahip olan ABD de Harput'taki konsolosu Thomas H. Norton'u yerinden gözlemlere dayalı, olayları Amerikan çıkarlarının perspektifinden inceleyerek hükümete tavsiyelerde bulunacak bir rapor hazırlaması için görevlendirmiştir. 16 Temmuz-24 Eylül 1904 tarihlerinde Muş, Sason, Bitlis ve Van havalisinde dolaşan Norton, Türkiye'de¹⁴ görev yapan Amerikan diplomatları içinde misyonerlik faaliyetleriyle ülkesinin ekonomik menfaatleri arasında doğrudan bağ kuran bir isim olarak tanınmıştır. Nitekim ABD'nin Osmanlı'daki çıkarlarını devlet gücü, girişimcilerin pazar arayışları ve misyonerler üçgeninde tarif eden fikirlerine dönemin güncel tartışmalarında atıflar yapıldığını görmekteyiz. Örneğin Türkiye'deki misyoner faaliyetlerinin çatı kuruluşu konumundaki American Board'ın Genel Sekreteri James L. Borton, çalışmalarına destek ararken Norton'un bazıları aşağıda inceleyeceğimiz raporda da yer alan şu ifadelerine başvurmuştur:

11 Hamdi Doğan, "Sason Ermeni İsyamları", (Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, 2000), Nihat Çelik, *XIX. Yüzyılda...*, s. 172-203., Uras, *Tarihte Ermeniler...*, 519-523.

12 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler'in Suriye'ye Nakli: Sürgün mü? Soykırım mı?*, Ankara, ATO Yayınları, 2004, s. 3.

13 Mevlüt Yüksel, "Erzurum, Bitlis ve Mamuretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyamları", *Ermeni Araştırmaları*, No. 42 (2012), s.181.

14 Metin içerisinde Türkiye kavramı, makaleye konu olan Amerikan gazetelerinde de kullanıldığı biçimiyle, Osmanlı Devleti ve ülkesi yerine de kullanılmıştır.

“[Amerikan misyonerleri ve öğretmenlerinin] Çalışmalarının her aşaması, doğrudan ya da dolaylı olarak hızla Amerikan ticaretinin önünü açıyor... ..Tüm çalışma, Amerikan mallarının bu ülkeye girişinin arttırılmasına yardım edilmesi temel sorumluluğunu en güçlü biçimde kuşatıyor. Bu muazzam potansiyel imkanlar ülkesinde, Birleşik Devletler’in ticari üstünlüğünü güvenceye almak için Amerikan öğretmenlerinin, Amerikan eğitim araçlarının, Amerikan yöntemleri ve fikirleriyle ilgili kitapların (Türkiye’yle) tanıştırılmasından daha iyi intibak etmiş bir ithalat bilmiyorum”¹⁵

Norton raporunun ABD basınına intikal eden kısımlarında da bu bakış açısının vurgulandığı görülür. Ancak, genel kamuoyunun değil, devlet yetkililerinin haberdar edilmesi amacıyla kaleme alınmış raporun günümüzde artık erişilebilir olan tam içeriği ile haberleştirilmiş hali arasında çok ciddi farklılıklar vardır. Amerikan toplumunun gazete sütunlarında karşılaştığı bilgi ve yorumlar, Türkiye’de olup bitenlere dair daha önce oluşturulmuş şablonların tekrarı mahiyetindedir. Bu şablonların Ermeni isyanları özetinde kullanımı, Türk’ü Batılı muhayyilede yüzyıllarca “öteki” olarak konumlandıran¹⁶ “büyük anlatı” ile süreklilik sergilemektedir. Sason ve havalisindeki olaylar önce Norton’un parametrelerine işaret ettiğimiz merceğinden kayıtlara geçirilmiş, ardından ikinci yönlendirici merceğe devreye girmiş ve uygun görülen kısımlar Türkiye hakkındaki yerleşik algı kalıplarına uyarlanarak basında yer almıştır. Bu makale, ABD’nin Türkiye hakkındaki dış politika faaliyetlerine nasıl söylemsel meşruiyet vasatı kurguladığına dair tarihsel bir örneği incelemektedir.

2. ABD Basınında Bir “Katliam” Haberi

23 Ocak 1905’te ve takip eden birkaç günde aralarında The Washington Post, Evening Star, The San Fransisco Call’un da yer aldığı bir düzineden fazla Amerikan gazetesi Norton raporunu farklı başlıklarla aynı metni kullanarak kamuoyuna duyurmuştur.¹⁷ Bu durum, söz konusu gazetelerin ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan servis edilmiş bir metni yayınladıkları intibamı uyandırmaktadır. The Washington Post’un üst başlığı, “Kürtler Tarafından Yapılan Kıyım”dır. Gazete, haberini şu spotlarla süslemiştir: “Amerikan Konsolusu Türkiye’deki Katliamları Aktarıyor”, “Lassun’da 5000 Kurban”, “Kurtulanlar Yiyecek ve Güvenlik Sıkıntısı Çekiyor”, “Bitlis ve Van Vilayetlerinde

15 James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, (New York: The Pilgrim Press, 1908), s.170.

16 Beyza C. Tekin, *Representations and Othering in Discourse: The Construction of Turkey in the EU Context*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2010.

17 The Washington Post (23 January, 1905), Evening Star (January 23, 1905), The San Francisco Call (January 23, 1905), The Pioche Record (January 27, 1905), The Greensboro Patriot (February 1, 1905), The Alamogordo News (January 28, 1905), Culpeper Exponent (27 January 1905), Donaldsonville Chief (January 28, 1905), Indiana Tribune (January 23, 1905), The Fargo Forum and Daily Republican, (January 23, 1905), The Charlotte News (January 24, 1905), Perrysburg Journal (January 27, 1905), Alexandria Gazette (January 29, 1905), Plymouth Tribune (January 24, 1905).

Geçen Yazki Karışıklıklara Dehşet Verici Hunharlıklar Eşlik Etti". Harput'taki Dr. Norton'a göre, "Amerikan misyonerleri iyi bir üne sahipler ve şu ana kadar hiçbiri zarar görmedi".¹⁸ Washington Post'la kelimesi kelimesine aynı metni kullanan gazetelerden The San Fransisco Call'un tercih ettiği başlık ise "Konsolos Katliamları Anlatıyor"dur.¹⁹ Gazete, haberi okuyucularına şu alt başlıklarla ulaştırmıştır: "Dr. Norton, Yaz Boyunca Beş Bin Ermeni'nin Katledildiğini Söylüyor", "(O) Vilayete Geziler", "(Kıyımdan) Etkilenen Bölgedeki Amerikalıların Çalışmalarını Övüyor".

Ortaklaşa yayınlanan metindeki vurgular kadar özellikle bırakıldığı anlaşılan boşluklar da Amerikan kamuoyunun alışık olduğu bir şablonun tekrarlanmasına hizmet etmektedir. ABD gazetelerinde yer alan bu haberde olayların çıkış sebebi, silahlı Ermeni çetelerinin sivil Müslüman nüfusa saldırımları, devlet hedeflerine yönelik tedhiş eylemleri, isyan örgütleme gayretleri görmezden gelinmekte, yalnızca Türkiye'de Hristiyan Ermenilerin katliamlara maruz kaldıklarından bahsedilmektedir. ABD, hem devlet gücüyle hem de bölgedeki misyonerler aracılığıyla Ermenilere diğer milletlerden çok daha fazla yardımda bulunmaktadır. Anadolu'da baskı altında yokluk çeken Ermeniler Amerikan hayırseverliğine ve himayesine muhtaçtırlar.

Raporun tam metnini incelerken göreceğimiz gibi haberle çizilmeye çalışılan bu imajın sarsılmaması için kamuoyuna aktarılmayan bilgilerden ilki Dr. Norton'un seyahatinin nasıl gerçekleştiği hususudur. Bu gezinin Ermenilere Amerikan desteğini gösteren, risk alınarak yapılmış bir devlet faaliyeti olduğu izleniminin uyandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. Ancak ABD Konsolosu, kendisinin de raporunda açıkça ifade ettiği gibi Osmanlı Devleti'nin bilgisi ve korumasıyla tura çıkmıştır. Oysa katliam, faili tarafından gizlenmek istenmesi beklenen bir suçtur. Hakikat Norton raporundan kamuoyuna intikal ettirilenlerden ibaret olsaydı, Osmanlı hükümeti kendi aleyhine olacak bu durumun uluslararası gözlemciler eliyle tescilini kolaylaştırır mıydı? Dolayısıyla kafa karışıklığı yaratacak ve Osmanlı ile ilgili şablona ters düşecek bu veri metinden temizlenmiştir. Haberde yalnızca Harput'ta ABD Konsolosu olarak görev yapan Dr. Thomas H. Norton'un Dışişleri Bakanlığı'nın talimatları doğrultusunda Bitlis ve Van Vilayetleri'ne gerçekleştirdiği inceleme gezisinin ardından hazırladığı raporun bazı kısımlarının kamuoyuna açıklandığı belirtilmekte, Türk makamlarının rolünden hiç bahsedilmemektedir.

Ardından haber metni, dinî kimlikler arasındaki bir çatışmayı tasvir eden, okuyucuya sarsacak ifadelerle ilerlemektedir. Bitlis ve Van'ın "...geçen yaz, aylar boyunca

18 Bkz. Ek1

19 Bkz. Ek2

Kürtlerin ve nüfusun diğer Müslüman unsurlarının Hristiyan Ermenileri hedef aldıkları mükerrer saldırıların ve katliamların sahnesi” olduğu söylenmektedir. İki Osmanlı vilayetindeki kargaşalıkların doğurduğu “korkunç gaddarlıklar ve vahşi zulümler; ölümler, ıstırap ve mahrumiyetle sonuçlanmıştır” denilmektedir. Bu cümlelere bakıldığında okuyucuların hadiseleri Ermeni sivilleri hedef alan tek taraflı bir saldırının neticeleri gibi düşünmelerinin istenildiği anlaşılıyor. Oysa, ikinci kısımda değineceğimiz, söz konusu haberin bizzat konusu olan Norton raporundaki Ermeni çetelerinin saldırılarını ve hedeflerini anlatan kısımlar inşaaya çalışılan kurguyu tekzip etmektedir. Doğru bilgilerin kamuoyu ile paylaşılmaması suretiyle gerçekliğin çarpıtılması Türkiye ile ilgili olumsuz şablonların pekiştirilmek istendiğini göstermektedir. Mezkur tarafların söylem içerisinde özellikle dini kimlikleri üzerinden yeğpare özneler olarak inşa edilmesi, Batılı devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahale gerekçesini oluşturan “Hristiyan azınlıklara zulmeden Müslüman-Osmanlı-Türk” büyük anlatısını sürdürmüştür. Halbuki dini ve ulusal karaktere büründürülen isyanlar ve gruplar arası silahlı mücadeleler öncelikle geleneksel eşkiyalık veya kabileler arası çatışmalardan neşet etmekteydi.²⁰

II. Sason isyanını konu alan haber metninde ayrıca Amerikan kamuoyunun misyonerlik faaliyetlerine karşı mesafeli kesimlerine de hitap edecek argümanlara yer verildiğini görüyoruz. Dinî kimlikleri çatışma öznesi olarak tanımlayan kısmın hemen altında, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından talimatı verilen ziyaretin temel hedefinin “Amerikan çıkarlarının daha iyi korunması” olduğu vurgulanarak meselenin “dini dayanışma duyguları”nın ötesinde boyutlarının bulunduğu hissettirilmek istenmiştir. Akabinde de ABD’nin rolünü ve gücünü abartan propaganda mesajlarına sıra gelmektedir. Örneğin habere göre, Dr. Norton’un bölgeye zamanında varışı Bitlis-Van-Muş havalisindeki olayların barışçıl bir sona erişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, “hadiseler sırasında zarara uğramış hiçbir Amerikalının varlığı da bilinmemektedir”.

Haberin ikinci ve son kısmı, Norton’un raporunda zikretmekle beraber şüpheli bulunduğu da belirttiği rakamların mutlak hakikatlermiş gibi aktarılışıyla başlamaktadır: “Dr. Norton, Muş’un pratik anlamda Ermenilerin daimi dehşet içinde hissettikleri bir askeri kamp olduğunu söylemektedir. O, geçen yazki katliamlarda Sason vilayetinde 2771’i çocuk olmak üzere 5000 hayatın yitirildiğini tahmin etmektedir.” Ardından, Norton raporundaki Türk makamlarının acil sorunların çözümüne ilgili gayret ve başarılarını öven satırlar atlanarak dramatik bir ihtiyaçlar listesi kamuoyunun önüne konulmaktadır: “Muş’a akan binlerce mülteci, vilayet yetkililerinin yiyecek için kişi başına 1

20 McCarthy, Turan ve Taşkiran, *Sasun*.

sentlik tahsisat verdiği harap köylerine dönmeye zorlandılar. O, şu andaki meselenin Sason'un on bin ya da daha fazla sayıdaki yaşayan nüfusunun yetersiz güvenlik ve yiyeceğin sonuçlarından korunması için ne yapılacağı olduğunu söylüyor." Aşağıda gösterileceği gibi bu aktarımda Türkiye karşıtı büyük anlatı ile çelişki teşkil edebilecek rapordaki bilgiler özenle filtrelenmiştir. Ayrıca asgari gazetecilik standartlarına uymayacak şekilde, teyit edilmemiş bilgiler kesin doğru olarak sunulmakta ve kurgulanan "ezen Müslüman"- "ezilen Hristiyan" imajları işlevsel bir şekilde tahkim edilmektedir.

Haberin son kısmı, sırasıyla Amerikan kamuoyunun misyonerleri destekleyen ve desteklemeyen kesimlerine niçin Türkiye ve Ermeni meselesiyle ilgilenilmesi gerektiğini belirten mesajlar içermektedir: "O, Amerikan okulları ve kurumlarından bahsediyor ve misyonerlerin çok prestijli olduklarını ifade ediyor. Konsolos şunu söylüyor; vatandaşların hayırseverliğinin, iç vilayetlerde Ermenilerin ve diğer sınıfların ahlaki ve entelektüel refahının ilerletilmesi hususunda diğer milletlerin toplamının faaliyetlerinden daha fazlasını başarmış olması, dikkat çeken bir hakikattir. Nisbeten küçük bir grup teşkil eden Amerikalı çalışanlar övülüyor. O, göç dalgasının neredeyse sadece Amerika'ya yöneldiğini ve karışıklık içindeki bölgelerde çıkarlara sahip artan sayıda Amerikan vatandaşı olduğunu belirtiyor." Bu söylem içerisinde ABD'nin bölgedeki unsurları kurtarıcı özne pozisyonunda kurgulanırken aynı zamanda milli menfaatler açısından da meşrulaştırılarak, ortaya çıkabilecek ahlaki norm-ulusal çıkar ikilemi ortadan kaldırılmaktadır. Bunun yanı sıra bu anlatı, Osmanlı'nın Ermeni-Hristiyan tebasını ABD'li unsurlar tarafından kurtarılacak ya da terbiye edilecek bir kitle olarak nesneleştirmekte ve bir diğer hakim söylem olan "medenileştirme vazifesi" (*mission civilisatrice*) anlatısını sürdürmektedir.

3. Haberlerin Örttüklere: I. Norton Raporundaki Gerçek Detaylar

I. Sason isyanı üzerine bir araştırma yapan Robert Melson, Osmanlı Hristiyanlarının 19. yüzyıldaki isyanları sırasında hem Batı basınının hem de diplomatik mahfillerin sıkça kullandığı "katliam" nitelemesini uluslararası hukuka bakan yönüyle tarife çalışmıştır. Buna göre katliam; "önemli miktarda görece savunmasız insanın siyasi aktörler tarafından kasıtlı olarak öldürülmesidir".²¹ Aşağıda yapılacağı üzere, genel perspektifi itibariyle Ermeni isyancılara ve iddialarına sempatik yaklaşan Norton Raporu'nun aktardığı bilgi parçaları bu tanımın ışığında yan yana yerleştirildiklerinde, II. Sason İsyanı'nın Ermeni aktörlerinin yalnızca katlettikleri Müslümanlar açısından değil, hayatını kaybeden Ermeniler bakımından da sorumluluk taşıdıkları görülecektir.

21 Robert Melson, "A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896", *Comparative Studies in Society and History* 3, C. 24 (1982), s.482.

Öncelikle, Norton Raporu'nda seyahatin ilk safhasından sonuna kadar aktarılanlar, askerlerin ve aşiret kuvvetlerinin yukarıdaki katliam tanımında vurgulanan “siyasi mak-satlarla savunmasız insanları öldürme” şeklindeki davranış kalıbı içinde olmadıklarını belgelemektedir. Söz konusu verilerden ilki ABD Konsolosu'nun seyahatinin Osmanlı makamları tarafından saklayacak şeyi olmayanlara özgü bir tavırla kolaylaştırılmasıdır. Bu durum, Norton'un satırlarına şöyle yansımıştır:

“...Derhal yola çıkmak üzere ayrılmak için hazırlıklarımı yaptım, (Türk) Genel Vali'den bütün yetkililere benim seyahatimi kolaylaştırmalarını ve talep edildiğinde korumalar tahsis etmele-rini bildiren özel bir yol tezkeresi yahut bir tavsiye mektubu istedim. Bu, ileri düzeyde yerine getirildi ve aynı zamanda majesteleri benim emrime süvari bir koruma tahsis etti. Burada şunu söylemeliyim, seyahatimin başlangıcından sonuna tüm güzergah boyunca devlet yetkililerinin değişmeyen bir nezaket ve kibarlığıyla karşılandım, seyahatin iyi ve konforlu geçmesi için mümkün olan herşey yapıldı.”²²

Nitekim Norton²³ 22 Haziran'da Muş'a vardığında kendisine bir koruma tahsis eden Vali Ferid Bey tarafından ziyaret de edilmiştir. Norton²⁴ burada Van'daki İngiliz Konsolosluğu görevlisi Yüzbaşı Tyrrell'le de buluşmuş ve vilayetteki yetkililerin sivil-lerin kurtarılması ve korunması için yürüttükleri faaliyetler hakkında bilgi almıştır.

Daha sonra çatışmalardan zarar gören bölgeleri gezen Norton, ABD basınındaki ha-berde kırılarak Türkiye aleyhtarı anlatıya uygun hale getirilen şu izlenimlerini kağıda döker:

“...Vilayet makamları tarafından acil ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tedbirler derhal alındı. Tüm mağdurlara yiyecek temini için günlük bir sent tahsisat ayrıldı. Yakılmış evlerin tamiri için gerekli miktarın tespiti amacıyla bir komisyon tayin edildi. Komisyon, iki Hristiyan ve bir Müslümandan oluşuyordu. Komisyon gecikmeden çalışmalarına başladı. Her köy için tahsisat ayrıldı ve mutabık kalınmış tüm miktarı karşılayan bir meblağ tahsis edildi. Her ne kadar yiyecek tahsisatları yeterli olmasa da, şimdiki kadar en acil ihtiyaçların karşılanması hususundaki resmi çabalar övgüye değerdir.”²⁵

Norton ayrıca, Sason'da yakılanların taştan inşa edilmiş penceresiz evler olduğunu, civardaki malzemeye yapılıması mümkün çatılarla tamiratların tamamlandığını, bu

22 Thomas H. Norton, “Report of a tour of Investigation through the Vilayets of Bitlis and Van”, No. 136, American Consulate, Harput, Turkey, October 13, 1904. August 25, 1904 - October 22, 1904. MS Turkey: *Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Despatches From U.S. Consuls in Harput, Turkey, 1895-1906*. National Archives (United States), s.1.

23 Norton, “Report of a tour...”, s. 2.

24 Norton, “Report of a tour...”, s. 2.

25 Norton, “Report of a tour...”, s. 10.

sebeple kıştan önce barınma sorununun çözüleceğini söylemektedir.²⁶ Görüldüğü gibi, The Washington Post, The San Fransisco Call ve diğerlerinde okuyucuları teyakkuza geçirecek biçimde kullanılan spot ifadelerin Norton Raporu'ndan cımbızlandığı paragraflar aslında sivilleri korumak için seferber olan Türk yetkililerin takdirle anıldığı kısımlardır.

Norton Raporu'nu haber metniyle yan yana koyduğumuzda, çatışmalar esnasında hayatını kaybedenlerle ilgili miktarın da aynı çarpık mercekle kamuoyuna aktarıldığını anlıyoruz. Zira Norton²⁷ 1904 hadiselerinde ölenler hususunda 5000 rakamını telaffuz ederken aslında gerçek sayının çok daha az olduğunu farkettiğini de kayda geçirmektedir: "...Yüzbaşı Tyrrell onu (ölü sayısını) ciddi miktarda daha az aktarabilir ve benden çok daha uzun bir müddet boyunca sahada olduğu için onun görüşü doğru kabul edilmeyi hak etmektedir..." Nitekim İngiliz Hükümeti'nin emrinde Ermenileri gözetmekle görevli olan Tyrrell, çatışmalarda hayatını kaybedenler olsa da köylerde katliam yaşanmadığını, Ermeni çeteleriyle birlikte dağlık araziye çıkanların zarar gördüğünü belirtmekte, ölü sayısını da 900 olarak tahmin etmektedir.²⁸

Buraya kadar aktarılanlar Osmanlı Devleti ve Müslüman aşiret unsurlarına Melson'un yukarıdaki "katliam" tanımında yer alan "siyasi kasıtlı öldürme" ithamının yapılamayacağını açıkça gösteriyor. Acaba Norton'a göre çatışmanın diğer tarafının vaziyeti neydi? Ermeniler, ilgili tanımda ifade edildiği şekliyle, "görece korumasız bir nüfus"tan mı ibaretti? Amerikan Konsolosu'nun o dönemde basından gizli tutulan satırlarında bu sorular üç basamaklı bir cevaba kavuşmaktadır. Bölgede uluslararası desteğe sahip iyi silahlanmış ve eğitilmiş Ermeni çeteleri, askerlere, Müslüman nüfusa ve kendilerini desteklemeyen Ermenilere saldırmaktadır. Doğrudan çetelerin içinde yer almayan Ermeni sivillerin önemli bölümü de silahlıdır ve isyanı desteklemektedir. Ermeni çetelerin hedefi devletin ve Müslüman nüfusun saldırılarla tahrik edilmesi, bu sayede geniş çaplı çatışmaların çıkması, ardından da "katliam" haberleri eşliğinde büyük devletlerin Ermeniler lehine bölgeye müdahalelerinin teminidir. Nitekim Ermeni çeteleri sadece II. Sason isyanında değil, öteden beri tedhiş vasıtasıyla ayaklanma çıkarmak için çeşitli stratejilere başvurmuşlardır.²⁹

26 Norton, "Report of a tour...", s. 12-13.

27 Norton, "Report of a tour...", s. 9.

28 H. N. Brailsford, "The Armenian Blue-Book," *The Speaker: The Liberal Review*, (Oct 22, 1904), s.79.

29 Yunus Özger, "Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler," *Ermeni Araştırmaları* No.31 (2008), ss.53-68.

Bu üç basamağı Norton'un kaleminden okuyalım. Amerikan konsolosu, kendi kafilesini de Bitlis civarında takip eden silahlı Ermeni isyancıların askerlerle çatışıp Van şehir merkezine çekildiklerini aktarmaktadır.³⁰ Çeteler başka yerlerde de karşılırlarına çıkmıştır: “Muş'taki ikametim boyunca küçük, ancak aktif ve gözüpük bir isyancı çetesi kırsalda sürekli hareket halindeydi... ...Askerler bunları yakalayamıyor gözüküyordu...”³¹

Norton'un Sason hakkındaki gözlemleri, Ermeni isyanının askeri gücünü ve sivil-muharip ayrımını zorlaştıran sebepleri kayda geçirmektedir:

“Geçen dört yılda küçük isyancı çeteler ana karargahlarını Sason vilayetinde kurdular ve otorite tesis etmek için az ya da çok meydan okudular. Geçtiğimiz yıl boyunca, düzenli liderlerin emrinde, örgütlü ve iyi silahlanmış isyancıların sayısı yüze ulaştı. Bunlara 200-300 silahlı Sasonlu eklendi ve genel olarak bölgedeki her yetişkin erkek, fırsat olduğunda potansiyel isyancıydı. Geçen kış bu devrimcilerin talep ve şartları aşikâr oldu. Osmanlı hükümeti de, bu hareketin kuvvet kullanılarak tamamen ezilmesi gerektiğine karar verdi.”³²

Bitlis ve Van'da da benzer bir durum söz konusudur: “Bitlis civarındaki köylerde devrimci hareketin pek çok taraftarı vardır...”³³ Norton'un³⁴ gözlemlerine göre, Van şehir merkezinde silahlı Ermeni çeteleri mevcuttur ve bunlar şehirli Ermeni nüfusun önemli kısmı tarafından ya aktif sempatiyle karşılanmakta yahut da doğrudan işbirliğiyle desteklenmektedir. “...Van'daki Ermenilerin çoğu silahlıdır, örgütlüdür ve kendi karargahlarına sahiptir... ...Aynı zamanda pek çok noktada, devrimci örgütlenme idare, vergilendirme vb hususlarda resmi otoritelere pratik açıdan üstün vaziyettedir.”³⁵

Norton,³⁶ Ermeni nüfusun silahlı çetelere verdiği aktif desteğin gerilla savaşına karşı koymanın zahmetleriyle birleşerek ordunun işini zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Her an saldırıya uğrama tehdidi altındaki askerler, sivil-militan ayrımı yaparken sıkıntı ile karşılaşacaktır: “...Her Ermeni ailesinin gönüllü ya da gönülsüz olarak (genellikle ilki) fedailerin ya da devrimcilerin suç ortağı olmaları ve askerlerin, isyancıların keskin nişancı ve pusucu özelliklerinden kaynaklanan haklı derin endişeleri sebebiyle komutanlarının yaşadığı zorluklar artmaktadır.”

30 Norton, “Report of a tour...”, s. 3.

31 Norton, “Report of a tour...”, s. 7.

32 Norton, “Report of a tour...”, s. 8.

33 Norton, “Report of a tour...”, s. 14.

34 Norton, “Report of a tour...”, s. 22.

35 Norton, “Report of a tour...”, s. 23.

36 Norton, “Report of a tour...”, s. 20.

Zorluk yaşıyan bir başka kesim de Ermeni çeteleri destelemek istemeyen Ermenilerdir. Bunlar isyancıların baskı ve saldırıları altındaydılar: “...Tüm hali vakti yerinde Ermenilerin (isyancılara) mümkün olduğunca yardım etmeleri zorunlu tutulmakta, katkı sağlamanın reddedildiği durumlarda tehditler ve gerçek cezalandırmalar devreye girmektedir. Van’dan ayrılışından kısa bir müddet sonra ‘dava’ya katkıda bulunmayı reddeden ileri gelen bir Protestanın evi yakılmaya çalışıldı...”³⁷ Farklı Ermeni grupların isyancıların hedefi haline geldiği hadiseler dönemin başka kaynaklarından teyit edildiği gibi I. Sason İsyanı hususunda misyoner Cyrus Hamlin’in anlattıkları ile uyumludur.³⁸

Norton raporunda, bu şartlar altındaki yerleşim yerlerinde çatışmaların nasıl gerçekleştiğiyle ilgili örnekler verilmektedir. 22 ve 29 Temmuz’da ve 9 Ağustos’taki hadiselere dair aktarılanların tamamı aynı silsile içinde gerçekleşmiştir. Önce komitacılar, Ermeni köylerine girip bayrak çekmişler, yahut askerlere ve Müslüman nüfusa saldırmışlar, ardından da aşiret unsurları ve/veya ordu birlikleri isyancılara müdahale etmiş, çatışmalarda devlet güçleri çetelerden fazla kayıp vermiştir. Daha sonra isyancılar kaçmış ve diğer hadiseler yaşanmıştır.³⁹ Mağduriyetleri bu tablonun ürettiğini gören Norton, Ermeni çetelerin isyan gerekçeleri arasında saydıkları ekonomik ve sosyal zorluklarda bizzat komitacıların faaliyetlerinin de rol oynadığına işaret etmektedir. Örneğin Muş’ta önce “...silahlı isyancı çetelerin ortaya çıkışı ve ardından komşu Sason dağlarındaki askeri hareketler...” günlük hayatın akışını değiştirmiştir.⁴⁰

Yaygın tedhiş faaliyetleriyle hedeflerine ulaşabileceklerini düşünen Taşnak çeteleri Norton’a gezisi esnasında taleplerini de iletmışlerdir. Kendilerini “Devrimci İttifak ve Sason Merkez Komitesi” şefleri olarak takdim eden Antranik ve Kevork’un listesindeki en dikkat çekici husus, Ermenilere ait saydıkları altı vilayetin (Van, Bitlis, Sivas, Erzurum, Mamurat’ü-l Aziz, Diyarbakır) tek bir idare altında birleştirilip başına da Hristiyan bir vali atanması isteğidir. Norton, raporunda⁴¹ kendilerine karşı duyduğu tüm sempatiye rağmen, Ermenilerin bu vilayetlerde Müslüman nüfusa göre azınlık teşkil ettiklerini belirtmek ihtiyacını hissetmektedir.

37 Norton, “Report of a tour...”, s. 19.

38 “The Sassoun Massacre, Proof of the Assertion that Armenian Revolutionists Caused It”, *New York Times*, (23 Ağustos 1895).; Nihat Çelik, *XIX. Yüzyılda...*, s. 128-129.

39 Norton, “Report of a tour...”, s. 20-21.

40 Norton, “Report of a tour...”, s. 6.

41 Norton, “Report of a tour...”, s. 16-17.

Ermeni çeteleri 1800'lerin sonundan beri Balkanlardaki asilerin tedhiş usullerini benimsemişlerdi. Müslüman nüfusu kıskırtıp mevcut Türkiye ve Müslüman aleyhtarı büyük anlatının imkanlarından faydalanarak, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne kendilerini desteklemek üzere müdahalesini sağlamak niyetindeydiler.⁴² Çünkü "Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan Avrupa'nın gücüyle özgürlüklerini kazandığı gibi, Hristiyan Avrupa Ermenilerin acılarına da bigâne kalamazdı."⁴³ Bu bağlamda raporun bir başka önemli kısmı, Norton'un isyancı liderlerle söz konusu temasları hakkında aşağıdaki satırlarda aktardıklarıdır. ABD Konsolosu⁴⁴ Ermeni çetelerinin ileri gelenlerine düzenli ordu karşısında ellerindeki kuvvetle başarı sağlayamayacaklarını, öyleyse hedeflerinin ne olduğunu sormuş ve şu cevabı almıştır:

"...Bu soruya cevap olarak dürtüşte şunu ileri sürdüler; kargaşa halini sürdürüp gerilla taticlelerini uygulamaya devam ederek askerleri ve Müslüman nüfusu vahşiliği ve katliamları yenilemek için kıskırtmak. Böylece Avrupalı güçler doğal insanîyetin gerekleriyle icap eden reformların hayata geçirilmesinde ısrarcı olmaya zorlanacaklar. Aynı analogi ya da mazeret Makedonyalı isyancılar tarafından da öne sürülmektedir. Bu(radaki örnek), daha çok soğuk kanlıdır ve bu rapora eşlik eden değişik dökümanlarda fazlasıyla açık görüldüğü gibi, bu (planın) uygulanması binlerce talihîsiz kadın ve çocukla ilgilidir ve ilgili olmaya devam edebilir."

Zira Ermeniler, "...Yunanistan, Girit, Tuna vilayetleri, Lübnan vilayeti vb yerlerdeki isyanların ve müteakip Avrupa müdahaleleriyle gelen başarı"nın farkındaydılar.

Rapordaki ifadelerin ışığında Melson'un "katliam" tanımına tekrar dönersek, ABD basınındaki haberlerin Ermeni isyanıyla ilgili gerçekleri nasıl ters-yüz ettiğini bir kez daha müşahade edebiliriz. Norton'un verdiği bilgiler, Ermeni cephesinde "görece savunmasız bir nüfus"tan ziyade silahlı, örgütlü, kitleleşmiş ve siyasi hedefleri için adına bayrak açtıkları kimliğin mensuplarının da öldürülmesini ve hasımlarına öldürtülmesini doğal sayan bir iradenin varlığını gösteriyor. Bu sebeple, "katliam" tanımındaki "siyasi kasıt"ın adresi olarak karşımıza uluslararası kamuoyundan beklentileri doğrultusunda hareket eden Taşnaklar çıkmaktadır.

Nitekim Norton bu hususa, yani Ermeni komitacıların dış bağlantılarına da raporun değişik yerlerinde özellikle dikkat çekmektedir. İsyân hareketi Avrupa ve Rusya'daki Ermeni kolonileri tarafından finanse edilmekte ve yönlendirilmektedir. Rus ve Ermeni çeteleri sınırı geçerek baskınlar yapmaktadır. Rusya menşeli silahlar, mühimmat ve el

42 McCarthy, Turan ve Taşkıran, *Sasun*, s. 20.

43 Antranig Chalabian (1994), *Revolutionary Figures*. (USA, 1994).

44 Norton, "Report of a tour...", s. 24.

bombaları İran üzerinden gelmektedir.⁴⁵ Ancak Norton'a göre, isyanın motivasyon kaynakları arasında Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bölgedeki Amerikan okulları Ermenilerin mevcut şartlardan hoşnutsuzluk duymalarında önemli bir rol oynamaktadır: “Bu, ulusal uyanışta tek olmasa bile kesinlikle başlıca faktördür.”⁴⁶ Ermenilerin Amerikan yardım faaliyetlerinden çok memnun olduklarını, ABD’yi hayırsever bir dünya gücü gibi gördüklerini söyleyen Norton,⁴⁷ ilgili kısmın sonuna şu notu düşmektedir: “Amerikan müdahalesi umuduna sınıksız yapılmış vaziyetler.” Bu satırlar, *The Washington Post*, *The San Fransisco Call* ve diğer gazetelerde müştereken yayınlanan haberdeki misyonerlere yapılan övgünün ve “Amerikan çıkarları” vurgusunun gerekçesini de izah etmektedir. Elbette on beş yıl sonra gündeme gelecek Amerikan Mandası tartışmalarının “önsözünü” arayanlara da anlamlı bir ipucu sunmaktadır.

Sonuç

Bu makalede Norton Raporu ve gazete haberlerinin mukayesesi üzerinden yapmış olduğumuz yapışöküm çabası, Osmanlı arşiv belgeleri ile desteklendiğinde tarafgirliğin boyutları daha da berraklaşmaktadır. Örneğin Bitlis Valiliğinin 8 Eylül 1903 tarihinde gönderdiği şifreli bir telgraf Ermeni eşkiyanın Ermeni ahaliyle ittifak yaptığını tespit etmekle birlikte sivillere karşı herhangi bir askeri önlem öngörmezken, teslim olan eli silahlıların affedilmesini ve isyancıların yanlarında dolaştırdıkları kadın ve çocuklara zarar gelmemesi gerektiğini bildirmektedir.⁴⁸ Hatta Bitlis mülki idaresinin gelecekte ortaya çıkacak arızalardan ötürü ısrarlarına, Ermeni eşkiyanın jandarma ve hükümet görevlilerine saldırılarına rağmen Osmanlı’nın eli silahlı Ermeni çetelerinin üstüne hemen asker sevketmediği görülmektedir.⁴⁹ Yine Osmanlı arşiv belgelerinden edindiğimiz malumata göre Ermeni komite mensuplarının ev yakma, Müslüman sivillere “vahşice” katliam yapma, Müslüman ahalinin mallarına el koyma, Ermeni ahaliyi zorla silah altına alma gibi cürümlerine rağmen Osmanlı idaresi, Müslüman ve Hristiyan ahalinin birbirine girmesini engelleme, askeri harekettan sonra genel af ilan etme, Ermenileri ovalık bölgelerde iskan etme, bölge için vergilendirmede ve idari yapıda reform gibi tedbirler öngörmüş ve isyanı öncelikle nasihat heyetleri ve din adamları aracılığıyla kansız

45 Norton, “Report of a tour...”, s. 18.

46 Norton, “Report of a tour...”, s. 18.

47 Norton, “Report of a tour...”, s. 25.

48 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları Cilt III*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s. 101-105.

49 *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 106-110.

bastırma yoluna gitmiştir.⁵⁰ Ancak ABD basını bu hususları dikkate almadığı gibi Harput Konsolosu'nun raporunun tahrifine dayanan, Türkiye karşıtı büyük anlatıyla uyumlu bir tarafgirlik örneği sunmuştur.

ABD basınına yön verenler, toplumlarının muhayyilesindeki Türk karşıtı imaj ile tutarlı bir anlatının devam ettirilmesini sağlamak adına rapordaki çeşitli noktaları es geçmiştir. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nin konsolosun ziyaretini kolaylaştırması ve yetkililerin son derece nazik tavırlarıdır. Bu noktanın kamuoyuna sunulması yaratılan olumsuz imajın dışına çıkan ve isnat edilen suçlar konusunda özgüven sergileyen bir Osmanlı görüntüsü verecektir. Basında ayrıca, Osmanlı Devleti'nin aldığı insani tedbirler ve oluşturulan komisyonlarda Hristiyanların görev alması gibi konsolosun raporunda övgüyle söz ettiği hususlar da gölgelenmiştir. Böylelikle, Türklerden göstermesi beklenmeyen (hatta istenmeyen) medeni tavırların oryantalist büyük anlatı ile tenakuz oluşturması engellenmiştir. Ve son olarak, belki de mercek dışında tutulan en kritik husus Ermeni tedhişi, tedhişin boyutu ve Ermeni ahalinin işbirliği noktalarıdır. Norton raporunda bu konulardan bahsedilse de ABD gazetelerinde bu mühim “detayın” görülmesi tercih edilmiştir. Çünkü ortaya konulacak Ermeni tedhişi zihinlerde kurulan neden-sonuç ilişkisini ters yüz edecektir. Osmanlı Devleti'nin müdahaleleri herhangi bir devletin kamu düzenini temin etmek için aldığı önlemler gibi görünebilecek, ve daha da önemlisi, “saldırgan” olarak algılanan taraf değişecektir.

Batı basını Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı boyunca maruz kaldığı diplomatik ve fiili uluslararası müdahalelerin kamuoyu nezdindeki gerekçelendirilme süreçlerinde başvurulan en etkin araçlar arasındaydı. Avrupa ve ABD gazetelerinde Hristiyan unsurların isyanları sırasında meydana gelen hadiselerin tasvirine dair haber kalıplarının ve kavram/itham dağarcığının farklı örnekler için pek az değişiklikle kullanıldığı bilinmektedir. Bu haberler, Türk/Müslüman/Osmanlı karşıtı egemen büyük anlatının basın-yayımdaki ayağını oluşturarak, batılı devletlerin yapacakları dış müdahalelere söylemsel zemin hazırlamışlardır. Makalemizde II. Sason İsyanı'nın haberleştirilme biçimi ABD basınında yer almış dikkat çekici bir örnek üzerinden incelenmiştir. Harput'taki ABD Konsolosu Thomas H. Norton tarafından 1904'te hazırlanan raporun hem içeriği hem de bu raporu konu alan haberin şekil ve muhtevası yakın tarihimizin yorumlanması hususunda zamanını aşan aydınlatıcı özelliklere sahiptir. Norton Raporu'nun Ermeni isyancılara sempatiyle bakan perspektifi 20. yüzyılın başındaki ABD diplomatik pozisyonunu yansıtmaktadır. Ancak raporun detaylarında yer alan bilgiler Türkiye'ye yönelik yüz

50 *Osmanlı Belgelerinde...*, s. 113-144.

yıldır devam eden ithamların arka planına ışık tutması bakımından değerlidir. Norton Raporu'nun farklı Amerikan gazetelerinde ortak metin halinde yayınlanması dönemin Washington'undaki basın-dış politikası ilişkilerinin az araştırılmış ilginç yönleri olduğunu da göstermektedir. Raporun orjinal metniyle haber arasındaki muazzam farklılıklar ise kitlelerin hakikatle mesafesinin çarpık mercekler aracılığıyla nasıl açılabilmiş olduğunu asırlık bir hikaye üzerinden tekrar hatırlatmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- Balkin, Jack M. "Deconstruction", içinde, Dennis M. Patterson, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. Blackwell, 1996.
- Barton, James L. *Daybreak in Turkey*. New York: The Pilgrim Press, 1908.
- Brailsford, H. N. "The Armenian Blue-Book." *The Speaker: The Liberal Review*, Oct 22, (1904): 79.
- Chalabian, Antranig. *Revolutionary Figures*. USA, 1994.
- Çelik, Nihat. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyancıları." Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, 2016.
- Doğan, Hamdi. "Sason Ermeni İsyancıları." Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, 2000.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeniler'in Suriye'ye Nakli: Sürgün mü? Soykırım mı?*. Ankara: ATO Yayınları, 2004.
- Köse, İsmail. "Ermeni İsyancılarının Amerikan Gazetelerindeki Yansımaları." *Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19.Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu*. (2016): 745-766.
- Mazzei, Lisa A. "A Deconstructive Methodology", *Counterpoints*, Cilt 318 (2007): 13-26.
- Melson, Robert. "A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894-1896." *Comparative Studies in Society and History* 3, Cilt 24 (1982): 481-509.
- McCarthy, Justin, Ömer Turan ve Cemalettin Taşkiran. *Sasun: The History of an 1890s Armenian Revolt*. University of Utah Press, 2014.

- Norton, Thomas H. “Report of a tour of Investigation through the Vilayets of Bitlis and Van”, No. 136, American Consulate, Harput, Turkey, October 13, 1904. August 25, 1904 - October 22, 1904. *MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Despatches From U.S. Consuls in Harput, Turkey, 1895-1906*. National Archives (United States).
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları Cilt III*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008
- Öney, Celal. “Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerika’da Propaganda Aracı Olarak Kullanılması.” *Batman University Journal of Life Sciences* 1, Cilt 1 (2012): 207-224.
- Özger, Yunus. “Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler.” *Ermeni Araştırmaları* 31 (2008): 53-68.
- Rodogno, Davide. *Against Massacre: Humanitarian Interventions In The Ottoman Empire, 1815–1914, The Emergence of a European Concept and International Practice*. Princeton University Press, 2012.
- Sarıay, Yusuf. *24 Nisan 1915’de Ne Oldu?*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2012.
- Tekin, Beyza C. *Representations and Othering in Discourse: The Construction of Turkey in the EU Context*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010.
- Tiryakioğlu, Nevsal O. “*The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of ‘Terrible Turk’ and ‘Lustful Turk’*.” Doktora Tezi, Nottingham Trent University, 2015.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Van Dijk, Teun A. *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1988.
- Yanık, Hayrullah. “Yapısöküm Üzerine Birkaç Not.” *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1, No 2 (2016): 91-98.
- Yüksel, Mevlüt. “Erzurum, Bitlis ve Mamuretülaziz Vilayetlerindeki Ermeni İsyancıları.” *Ermeni Araştırmaları* 42 (2012): 165-194.

2. Süreli Yayınlar

- “Consul Tells of Massacres”, *The San Fransisco Call*, Ocak 23, 1905
- “Slain by the Kurds”, *The Washington Post*, Ocak 23, 1905.
- “The Sassoun Massacre, Proof of the Assertion that Armenian Revolutionists Caused It”, *New York Times*, Ağustos 23, 1895.

The Washington Post.

WASHINGTON: MONDAY, JANUARY 23, 1905.—TWELVE PAGES.

near their stacked rifles or marching liberty and justice. Cavalrymen on veiled horses are patrolling the long boulevards. No further firing has been heard, and no more reports of collisions, save those received.

A reversal of riding is not expected until late in the morning, if at all to-day, if the military, thoroughly warned by yesterday's events, will be inclined to wait until the military precautions have somewhat relaxed. It is impossible even now to estimate at all closely the casualties of the day. The exact number of deaths probably never will be known. No Americans were injured.

CARNAGE IN STREETS.

Low Troops Swept Riots Away from Palace Square.

St. Petersburg, Jan. 23.—The most harrowing scenes of the day occurred around the Palace Square. This enormous space back of the Winter Palace is surrounded by avenues fronting the administrative and of a vast semicircular building containing the offices of the general staff, the ministry of finance, and the foreign office. In the center of the block is out in arched gateway entrance by a "rouse quadrangle." The gateway serves as an entrance to the Grand Mirohok, one of the most fashionable streets of the city, which crosses the Neva river. Beyond the semicircular building is a wide space leading to the Media Canal, and beyond that stands an enormous square building, the headquarters of the St. Petersburg military district. From hence Grand Duke Vladimir had issued orders for the whole military preparation, directing the day's operations. In

TSAR NICHOLAS II.

SLAIN BY THE KURDS

American Consul Reports on Massacres in Turkey.

5,000 VICTIMS IN LASSUN

Survivors Suffer for Want of Food and Protection.

Disturbances of Last Summer in Vilayets of Bitlis and Van Were Accompanied by Frightful Atrocities, According to Dr. Norton, of Harput—American Missionaries in Good Repute and None Was Injured—Present Situation.

The State Department has made public portions of an important report recently made by Dr. Thomas H. Norton, American consul at Harput, Turkey, on the results of a tour of investigation made by him, under instructions from the department, through the vilayets of Bitlis and Van, which were the scenes during

SLAIN BY THE KURDS

American Consul Reports on Massacres in Turkey.

5,000 VICTIMS IN LASSUN

Survivors Suffer for Want of Food and Protection.

Disturbances of Last Summer in Vilayets of Bitlis and Van Were Accompanied by Frightful Atrocities, According to Dr. Norton, of Harput—American Missionaries in Good Repute and None Was Injured—Present Situation.

The State Department has made public portions of an important report recently made by Dr. Thomas H. Norton, American consul at Harput, Turkey, on the results of a tour of investigation made by him, under instructions from the department, through the vilayets of Bitlis and Van, which were the scenes during several months last summer of repeated attacks upon and massacres of Armenian Christians by the Kurds and other elements of the Moslem population. These disturbances, attended by frightful atrocities and savage cruelty, resulted in death, suffering, and destitution.

The principal object of the visit was for the better protection of American interests there, and the timely arrival of Dr. Norton, it is stated, contributed to a peaceful termination. "No Americans were known to have been injured. Dr. Norton says Mush is practically an armed camp, where Armenians are in constant terror.

Suffering Among Survivors.

He estimates that in the Sassun district 6,000 lives were lost in last summer's massacres, including 2,771 children. Several thousand refugees who fled to Mush were forced to return to their ruined villages, where the vilayet authorities made an allowance of one cent a day per capita for food. The question for a moment, he says, is what is to be done to save the surviving population of Sassun, numbering 20,000 or more, from the results of insufficient protection and insufficient food.

Prestige of Americans.

He speaks of the American schools and institutions, and says the missionaries have much prestige. One salient fact, says the consul, is that the benevolence of citizens of the United States has accomplished more than the efforts of other nations combined in advancing the material, intellectual, and moral welfare of the Armenians and other classes in the interior provinces. Tribute is paid to the comparatively small group of American workers. He says the tide of emigration is directed almost exclusively to America, and that there is an increasing number of American citizens who have interests in the disturbed regions.

Ek2

**CONSUL TELLS
OF MASSACRES**

**Dr. Norton Says That Five
Thousand Armenians Were
Slain During the Summer**

TOURS THE DISTRICT

**Pays a Tribute to the Work
Done by the Americans
in the Affected Region**

WASHINGTON, Jan. 22.—The State Department has made public portions of an important report recently made by Thomas H. Norton, American Consul at Harput, Turkey, on the results of a tour of investigation made by him, under instructions from the department, through the vilayets of Bitlis and Van, which were the scenes during several months last summer of repeated attacks upon and massacres of Armenian Christians by the Kurds and other elements of the Moslem population. These disturbances, attended by frightful atrocities and savage cruelty, resulted in death, suffering and destitution.

The principal object of the visit was for the better protection of American interests there and the timely arrival of Dr. Norton, it is said, contributed to a peaceful termination. No Americans were known to have been injured.

Dr. Norton says Mush is practically an armed camp, where Armenians are in constant terror. He estimates in the Sassun district that 5000 lives were lost in last summer's massacres, including 2771 children. Several thousand refugees, who fled to Mush, were forced to return to their ruined villages, where the vilayet authorities made an allowance of 1 cent per capita for food. The question of the moment, he says, is what is to be done to save the surviving population of Sassun, numbering 10,000 or more, from the results of insufficient protection and insufficient food.

He speaks of the American schools and institutions, and says the missionaries have much prestige. One salient fact, says the Consul, is that the benevolence of the citizens has accomplished more than the efforts of other nations combined in advancing the moral and intellectual welfare of the Armenians and other classes in the interior provinces. Tribute is paid to the comparatively small group of American workers. He says the tide of emigration is directed almost exclusively to America, and that there is an increasing number of American citizens who have interests in the disturbed regions.

Ek 3

Long

AMERICAN CONSULATE,
HARPUT, TURKEY.
October 13, 1904.

No. 136

ASSISTANT SECRETARY,
JAN 18 1905

Mr. Thomas H. Norton,
To the Department of State,

*To Gen. R. Witt
Jan 26/05*

Subject:-
Report of a tour of Investigation through
the Vilayets of Bitlis and Van.

Abstract of Contents:-
A complete and connected report of a journey through
the disturbed vilayets of Bitlis and Van, July 16-September
24, 1904, with a resume of recent occurrences there, a state-
ment of the general condition of the Armenian revolutionary
movement, a review of American interests in the disturbed re-
gions, and a few suggestions relative to their protection;
accompanied by an extensive series of statements and reports
from individuals and communities.

CHIEF CLERK
NOV 14 1904
Department of State

II. Meşrutiyet Dönemi Irak'ında İttihatçı Bir Vali: Cemal Bey'in Bağdat Valiliği (1911-1912)*

A Unionist Governor in Iraq during the Second Constitutional Period: Cemal Pasha's Governorship in Baghdad (1911-1912)

Emine ŞAHİN**

*Bu makale, Doç. Dr. M. Mert Sunar ve Doç. Dr. Burcu Kurt'un danışmanlığında İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlanan "II. Meşrutiyet Döneminde Bağdat'ta Osmanlı İdaresi (1908-1917)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Düzce, Türkiye

ORCID: E.Ş. 0000-0002-8201-0776

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Emine Şahin,
Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Düzce, Türkiye
E-posta/E-mail: eminesahin@duzce.edu.tr

Başvuru/Submitted: 31.05.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested:
26.07.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
15.08.2022
Kabul/Accepted: 04.10.2022

Atf/Citation: Şahin, Emine. "II. Meşrutiyet Dönemi Irak'ında İttihatçı Bir Vali: Cemal Bey'in Bağdat Valiliği (1911-1912)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 25-45.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1123764>

ÖZ

II. Meşrutiyet döneminin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin önemli isimlerinden biri olan Ahmed Cemal Bey (Paşa)'ın Bağdat vilayeti valiliği, dönemin siyasetini anlamak açısından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim İTC'nin taşradaki temsilcisi olan Cemal Bey'le birlikte cemiyetin Bağdat özelinde Arap vilayetlerindeki merkezîyetçi politikalarının bir örneğini görmek mümkündür. Cemal Bey'den evvel Bağdat'ta dengeler İTC aleyhine işlemiş ve İtilafçı cepheye yer alan liberal kanat vilayette güçlenmişti. Cemal Bey, Bağdat'ta giderek kökleşmiş olan eşrafın bu gücünü kırmaya çalışmış ve yerel dinamikleri değiştirmek için çabalamıştır. Bu çalışma, İttihatçı Cemal Bey'in 1911-1912 yılları arasında Bağdat valiliği dönemindeki faaliyetlerini ve bu faaliyetlere karşı çıkan yerel eşrafla merkez arasındaki tartışmaları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Cemal Bey, Irak, II. Meşrutiyet, Arap

ABSTRACT

Ahmed Cemal Pasha was a notable figure of the Second Constitutional Era and of the Committee of Union and Progress (CUP), and his governorship of Baghdad Province was considerably important in terms of understanding the politics of that period. An example of CUP's centralist policies can be seen in the Arab provinces, particularly in Baghdad alongside Cemal Pasha as the CUP representative in the provinces. Prior to Cemal Pasha, the political balance in Baghdad had been anti-CUP, with the liberal wing together with the Liberal Union (aka, Freedom and Accord Party) having gained power in the province. Cemal Pasha tried to reduce the power of the notables who had become more firmly rooted in Baghdad in an attempt to change the local dynamics. This study examines Cemal Pasha's activities during his governorship in Baghdad between 1911-1912 and the disputes that occurred between the center and the local notables who opposed these activities.

Keywords: Baghdad, Cemal Bey, Iraq, The Second Constitutional Era, Arab

Extended Abstract

The governments of the Second Constitutional Era appointed their leading representatives in the region (i.e., governors) in order for their centralization policies to be successful in administrative, social, economic, and political fields. In fact, these governments attempted to establish relations between the local administration and community through their governors. In view of this, major importance was given to the selection of the provincial governors who would be responsible for establishing state influence in the region. Particular importance was also given to selecting the governors to be appointed to Iraq, which was known for its distance from the Ottoman capital; as a rule, experienced and influential governors who were familiar with Iraq were assigned to the region. In addition, the Ottoman central administration gave its governors broad privileges and authority to solve problems of unrest and public disorder, as well as the tribal issues that occurred frequently in Baghdad, and to enforce security in the province. The governors were equipped with wide powers; they were expected to quickly develop Baghdad politically, economically, and socially and to ensure order in the province.

One of the main points that were taken into consideration when appointing a governor to Baghdad was for the official to be influential and to have had previous success in serving in problematic regions. Moreover, the political structure of that period and political balance in the central administration also influenced the selection of governors for Baghdad. The Hakkı Pasha government was established in Istanbul in January 1911 and was more influential compared to previous governments; it accordingly decided that sending a Unionist and powerful governor to Baghdad would be more appropriate. Baghdad was governed between 1910-1911 by Nazım Pasha, someone not close with the Unionist wing, and the political balance actually turned against CUP, and the liberal wing that had sided with the Liberalists gained power. For CUP to gain an advantage in the province, having a governor who was a CUP member be sent to Baghdad was essential. Within this scope, Talat Bey suggested Cemal Pasha, an important figure in the CUP, to be governor of Baghdad. So, despite being its distance from Istanbul, the decision was made that Cemal Pasha would be sent to the province of Baghdad, due to its strategically important position. On June 14, 1911, Cemal Pasha was appointed Governor of Baghdad with wide authority and powers.

Cemal Pasha began to carry out actions in Baghdad with 30,000 lira allocated annually, provided that some revenues from the municipality were ensured as collateral for the construction of some roads, the cleaning of canals in the districts, and other

utility works. Initially, the governor launched road and bridge construction projects to facilitate transportation. Furthermore, he took certain measures to ensure security on the rivers and provided military support to ensure the safe passage of ships. In addition, Cemal Pasha also planned to install the first telephone lines in Iraq to increase military mobilization. With the telephone lines that were to be installed from Baghdad to al-Kazimiyya and Khorasan, he aimed to provide fast communication among the townships of the province using a military network. Cemal Pasha also ordered a population census to be carried out in the province to determine obligations with regard to taxes, military service, and other affairs by demonstrating the presumed population increase in the region.

While Cemal Pasha was trying to implement a centralization policy during his governorship of Baghdad, the local notables opposed him, claiming that the governor had turned the balances in the province in favor of the Unionists. During the 1912 elections in particular, Baghdad was the stage for a challenging campaign between the Unionists led by Cemal Pasha and the liberalists supported by the local notables. In view of this, Cemal Pasha spent most of his term as governor campaigning against the polemics and struggle for power he faced with the Liberalists. Disputes between both parties and the formation of the Gazi Ahmed Muhtar Pasha government in Istanbul that consisted mainly of Liberalists ended his governorship in Baghdad, and after resigning from his duty that had continued for almost 10 months, Cemal Pasha returned to Istanbul. This study examines the unique centralization policies Cemal Pasha attempted to implement in the province of Baghdad as its governor between 1911-1912, as well as the disputes between the center and periphery that resulted as a reaction from the local notables that opposed these policies. In conclusion, this study aims to contribute to understanding the provincial policies of the Second Constitutional regime in Arab provinces, particularly in Baghdad.

Giriş

II. Meşrutiyet döneminde, taşrada merkezileşme siyaseti çerçevesinde, vilayetlerin en büyük idari yetkilisi olan valilerin seçimlerine özel bir önem gösterilmişti. Bu dönemde taşra ile merkez arasındaki en önemli bağlantı valiler ve ona bağlı olarak memurlar üzerinden kurulmaya çalışılmıştı. II. Abdülhamid döneminde benimsenen padişaha “bila kayd ü şart ubudiyet ve itaat” prensibi, II. Meşrutiyet döneminde değişmişti. Nitekim yeni rejim padişaha itaate değil rejime itaat ve bağlılığa önem vermişti. Meşrutiyet yönetimi, merkeze uzaklığıyla bilinen Bağdat vilayeti vali seçimlerinde tizlik göstermiş ve genellikle bölgeyi tanıyan ve tecrübeli idarecileri buraya göndermişti. Bunun yanı sıra Bağdat'ta sıklıkla yaşanan karışıklıklar, asayiş sorunları ve aşiret problemleri için çözüm bulunabilmesi ve vilayetin emniyetinin sağlanabilmesi için Osmanlı merkezi idaresi valilere bazı genişletilmiş yetki ve haklar vermişti. Yeni yönetimin, Bağdat valiliği seçimlerinde dikkat ettiği hususların başında ise dönemin siyasi yapısı ve merkezdeki politik dengeler olmuştur. Nitekim İstanbul'da görev başına geçen hükümetin siyasi bakış açısı Bağdat'a gönderilen valilerde etkisini göstermişti. Cemal Bey'in Bağdat valiliğine atanmasından bir müddet evvel İstanbul'da İttihatçıların önceki hükümlere kıyasla ağırlığının daha fazla hissedildiği Hakkı Paşa hükümeti kurulmuştu. Ocak 1911'de ilan edilen hükümette nazırların bir kısmı İttihatçılardan oluşmaktaydı.¹

1910-1911 yılları arasında yaklaşık on ay boyunca İttihatçı kanada uzak olan Nazım Paşa tarafından yönetilen Bağdat'ta dengeler İTC aleyhine işlemiş ve İtilafçı cepheye yer alan liberal kanat vilayette güçlenmişti. Vilayeti İTC lehine döndürmek için cemiyet mensubu bir valinin buraya gönderilmesi kaçınılmaz olmuştur. Buna binaen cemiyetin önemli isimlerinden biri olan Cemal Bey, Talat Bey tarafından Bağdat valiliği için teklif edilmişti. Böylelikle Cemal Bey'in, merkezden uzak olmasına rağmen stratejik olarak oldukça önemli bir konumda bulunan Bağdat vilayetine gönderilmesine karar verilmişti. Bu çalışma 1911-1912 yılları arasında Bağdat valiliği yapmış olan Cemal Bey'in vilayette uygulamaya çalıştığı merkezileşme siyasetini ve bu siyasete karşı çıkan yerel eşrafın tepkileri neticesinde merkez-çevre arasında yaşanan anlaşmazlıkları ele almaktadır.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.3, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 67; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, İmge Kitabevi, 2017, s. 274.

1. Cemal Bey'in Hayatı ve Bağdat Valiliğine Atanması

II. Meşrutiyet döneminin en önemli figürlerinden bir tanesi olan Ahmed Cemal Bey (Paşa)², 1872 yılında Midilli'de eczacı Mehmed Nesib Bey'in oğlu olarak dünyaya geldi. Kuleli Askeri İdadisi'nden ve Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra erkân-ı harbiye tahsilini tamamlayarak çeşitli askeri vazifelerde görev aldı. Bir dönem İttihat ve Terakki'ye ilgi duydu ve görevli olarak bulunduğu Selanik'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetleriyle ilgilenerek cemiyetle yakın ilişkiler içerisinde oldu. 1906 senesinde ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir müddet İstanbul'da bulundu ve 31 Mart vakasında Harekât Ordusu'na katıldı. Şehirdeki durum kontrol altına alındıktan sonra Üsküdar'da mutasarrıf olarak görev yaptı. Ardından imparatorlukta sorunların ve karışıklıkların yaşandığı bölgelere vali olarak gönderildi. İlk olarak Eylül 1909'da Ermenilerin çıkardığı olayların ve karışıkların olduğu Adana vilayetine vali olarak atandı. Ermeniler tarafından gerçekleştirilen karışıklıkların önüne geçebilmesi ve asayişin yeniden sağlayabilmesi için bölgeye gönderildi.³ Burada isyanların son bulmasında önemli rol oynadı. Aynı başarıyı göstermesi umularak Haziran 1911'de Bağdat valiliğine atandı. Ancak bir seneyi tamamlayamadan İstanbul'a döndü. İstanbul'a döndükten sonra Balkan Savaşlarında Konya Redif Fırkası kumandanı olarak görev aldı. Babıali Baskını ile İTC'nin siyasi gücü ele geçirmesi Cemal Bey'in İstanbul muhafızlığına getirilmesini sağladı. Ayrıca 1913-1914 seneleri arasında kısa bir süre Nafia nazırlığı görevine getirildi. Mart 1914'ten 1918'e kadar ise Bahriye Nazırlığı vazifesini üstlendi. I. Dünya Savaşı esnasında Cemal Bey'in Şam'da Arap milliyetçilerine karşı uyguladığı siyaset oldukça eleştirildi ve ihanetle suçlanan Arap liderlerini askeri mahkeme kararıyla idam etmesi bölgede infiale neden oldu. Savaşın müttefikler nezdinde kaybedilmesinin ardından 1918'de yurt dışına kaçtı ve 1922 senesinde Ermeniler tarafından Tiflis'te öldürüldü.⁴

II. Meşrutiyet döneminin en önemli figürlerinden biri olan Cemal Bey'in Bağdat'ta başarılı olması bekleniyordu. 14 Haziran 1911 tarihinde çıkarılan iradeyle Cemal Bey Bağdat valiliğine getirilirken kendisinden boşalan Adana valiliğine Kayseri mutasarrıfı

2 Osmanlı yakın dönem tarih literatüründe "Paşa" unvanıyla bilinen Cemal Bey'in Bağdat valiliği döneminde resmi yazışmalarda hükümet tarafından kendisine "Bey" olarak hitap edilmektedir. Buna dayanarak bu çalışmada da "Paşa" unvanı kullanılmayarak Cemal Bey olarak zikredilecektir.

3 Adana'da yaşanan karışıklar ve Cemal Bey'in gerçekleştirdiği faaliyetler için ayrıntılı olarak bkz.: Nevzat Artuç, *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 70-85.

4 M. Şükrü Hanoğlu, "Cemal Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 305-307; Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak Die Provinz Bagdad, 1817-1917*, Bamberg, University of Bamberg Press, 2012, s. 187-188; Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali: (1839-1922)*, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1999, s. 27, 55; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa...*, s. 86-88.

Muammer Bey tayin edildi.⁵ Dahiliye Nezareti, vakit kaybetmeden Cemal Bey'in Adana'dan Mersin-Halep-Meskene yoluyla Bağdat'a gidebilmesi için gerekli olan harcırahın hesaplanarak kendisine takdim edilmesine karar verdi.⁶ Osmanlı merkezi hükümeti, Cemal Bey'in yeni görev yeri olan Irak kıtasında başarılı olabilmesi için tüm imkanları seferber etti ve kendisine, daha önce valilik yapan Nazım Paşa gibi bazı olağanüstü hak ve yetkiler tanıdı.⁷ Verilen yetkilerden biri görevini doğru yapmadığını düşündüğü memurları işten el çektirmek oldu ancak yerine gelecek olan memuru atama yetkisine sahip olamadı. Görevden azlettiği kişi yerine kimin geleceğini tayin yetkisi bu sefer merkezi hükümete verilmişti.⁸ Tanınan bir diğer yetki ise Bağdat ve Basra vilayetindeki jandarmanın Bağdat valiliğine bağlanması oldu. Ayrıca Basra vilayetiyle ortak karar verilmesi gereken hususlarda Basra valisinin Bağdat'a giderek Cemal Bey ile fikir teatisinde bulunması ve meseleleri birlikte çözmesi istendi.⁹

Cemal Bey, 14 Haziran 1911'de atandığı Bağdat'a yaklaşık iki ay sonra 26 Ağustos'ta ulaştı ve atandığına dair olan ferman 30 Ağustos'ta valilik binasında okundu. Yeni vali fermanın ardından orada bulunanlara bir konuşma yaparak gerçekleştireceği icraatlar hakkında bilgi verdi. Cemal Bey konuşmasında İslami ifadeler kullanmaya özen göstermiş ve halkın Müslüman kimliği üzerinden yapmaları gereken hak ve sorumluluklardan bahsetmişti.¹⁰ Ayrıca Bağdat'ın konumuna binaen eski bir medeniyete başkentlik

5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dahiliye Evrakı (İ.DH)*, 1487/54, Lef 4, 14 Haziran 1911; *Dahiliye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (DH.MTV)*, 1/37, 14 Haziran 1911; *DH.MTV*, 1/38, Lef 2, 14 Haziran 1911; *Bâbü'lî Evrak Odası (BEO)*, 3905/292847, 17 Haziran 1911.

6 *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD)*, 31/32, Lef 2, 21 Haziran 1911.

7 II. Abdülhamid döneminin önemli figürlerinden biri olan Hüseyin Nazım Paşa, Kasım 1909'da Bağdat valiliğine ve 6. Ordu kumandanlığına atanmıştı. Dönemin Osmanlı merkezi hükümeti Nazım Paşa'nın İstanbul'daki muhalefetinden çekindiği için kendisini merkezden uzaklaştırmak istemişti. Ancak Nazım Paşa, olağanüstü yetkiler ve haklara sahip olduğu ve istediği adamları yanında götürebildiği takdirde Bağdat valiliğini kabul edeceğini hükümete iletmisti. Nitekim Paşa ile hükümet arasında yaşanan uzun pazarlıklar sonucunda Nazım Paşa Bağdat valiliği vazifesini kabul etmişti. Ancak Nazım Paşa'ya özel olarak verilen yetkiler vilayette pek çok tartışma ve huzursuzluğu beraberinde getirmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği", *Belleten*, C.LXXIV. S.271 (2010): s. 833-870; Ender Korkmaz, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa: 31 Mart Vakası, Balkan Savaşı, Bab-ı Âli Baskını*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, s. 200-210.

8 *BOA, Dahiliye Nezareti, Siyasi Evrakı (DH.SYS)*, 73/1, Lef 12, 19 Temmuz 1911; Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft...*, s. 188. Önceki Vali Nazım Paşa'ya görevden azlettiği memurun yerine gelecek olanı tayin yetkisi de verilmişti. Ancak bu durum Bağdat'ta karışıklıklara ve anlaşmazlıklara neden olmuştu. Anlaşılan o ki hükümet bu yetkiyi artık valilere vermekten kaçınarak kendisinin ele almasının daha doğru olacağına inanmıştı.

9 *BOA, İrade, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)*, 141/24, 17 Temmuz 1911; *Dahiliye Nezareti, Siyasi Evrakı (DH.SYS)*, 73/1, Lef 12, 19 Temmuz 1911; *BEO*, 3917/293709, 18 Temmuz 1911.

10 *The National Archives (TNA), Foreign Office Archives (FO)*, 195/2369, nr. 745/37, J.G. Lorimer to Sir Gerard Lowther; Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiye min Tarihi'l-Irak el-Hadis*, C.3, Necf, Mektebetü'l-Haydariyye, 1417, s. 184-185; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn: min Sene 941-1335 ila Sene 1534-1917*, C.8, Bağdat, Şirketü't-Ticare, 1955, s. 209-211. Arap vilayetlerine sakalsız bir valinin gönderilmediği ve Cemal Bey'in atandığı tarihte sakalsız olduğundan dolayı bir müddet sakalının çıkmasının beklenildiği iddialar arasındadır. Ayrıca Paşa'nın Bağdat'tan ayrılana kadar da sakalını kesmediği zikredilmektedir. Bkz. Nevzat Artuç, *Cemal Paşa...*, s. 89.

yapmasıyla buradan büyük bir medeniyetin doğduğu hususlarına değinmişti. İslam'a hizmet edenlerin yetiştiği yer olan bu bölgenin tıp, matematik ve fen bilimlerindeki başarısından dolayı insanlığı nasıl ileriye taşıdığından söz etmişti. Bunlara ek olarak Osmanlı için Hıttı-i Irakıyye'nin öneminden ve hükümetin buraya verdiği değerden bahsederek Meşrutî yönetimin yapacağı faaliyetleri dinleyicilere sıralamıştı.¹¹

Cemal Bey, fermanın okunmasının ardından Bağdat'ta göreve başladı. İtilafçı kanatta yer alan Nazım Paşa'nın ardından İttihatçı Cemal Bey ile vilayette bazı dengelerin değişeceği muhakkaktı. Ancak Osmanlı idari merkezinden uzak olan Bağdat'ta, yıllar içinde şekillenmiş ve giderek kökleşmiş olan yerel dinamikleri göz ardı etmek de mümkün değildi. Buna binaen Cemal Bey ilk etapta Nazım Paşa'nın adamlarını tasfiye etmekten kaçındı ve bir kısmıyla çalışmaya devam bile etti. Her ne kadar ideolojik bakış açısı ve siyasi görüşü eski validen farklı olsa da vilayetteki kontrolü sağlamak ve gerekli olan bilgi akışını edinmek için Cemal Bey bazı isimleri yanında tutmak durumunda kaldı. Bu isimlerin başında Abdülkadir Hudeyri gelmekteydi. Bağdat'ın önemli ailelerinden biri olan Hudeyriyeler¹² içerisinde saygın bir konumda yer alan ve bir dönem vilayet idare meclisinde üye olan Abdülkadir Bey, önceki Vali Nazım Paşa ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu yakınlıkla bazı menfaatler elde ederek bölgedeki konumunu güçlendirmişti.¹³ Nazım Paşa'nın yakın adamı olan Hudeyri Bey Bağdat'ta Cemal Bey'e de yardımcı oldu ve ilk etapta valinin konaklaması için bir ev tahsisinde bulundu. Hudeyri'ye bu hususta yardım eden ise Haydarizade ailesinin önemli bir ferdi olan Abdurrahman Haydarizade olmuştu. Yine mali işlerden sorumlu olan Eram Bey, İdare-i Nehriyye Müdürü Sevyan Efendi¹⁴ ve belediyede mühendis olarak görev yapan Albay Cevad Bey, Nazım Paşa döneminden kalan isimler olup yeni vali ile çalışmaya devam

11 Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak...*, C.8, s. 211-214.

12 Çelebizadeler ve Paçacızadeler gibi Hudeyriyeler de Irak'taki önemli tüccar aileleri arasında yer almaktadır. Hudeyriyeler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede etkili olmayı başarmışlardır. Ailenin bu dönemde öne çıkan üyeleri Abdülkadir, Yasin ve Kasım Hudeyri olmuş ve her birine padişaha sadakatlerinden ve gösterdikleri bazı hayırseverliklerinden dolayı paşa unvanı verilmişti. Bkz.: Charles Issawi, *The Fertile Crescent: A Documentary Economic History 1800-1914*, Oxford, Oxford University Press, 1988, s. 25; Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq 1900 to 1950: A Political Social and Economic History*, London, Oxford University, 1953. s. 47. Hudeyriyelerle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Burcu Kurt, "A Politically Active Merchant Family in 19th Century Ottoman Iraq: The Khudairizades", *History Studies: International Journal of History*, S.8, 2016, s. 41-53.

13 *TNA, FO, 195/2368*, nr. 312: Lorimer to Sir G. Bağdat'ta bir dönem hurma ve tahıl ihracatı yasaklanmıştı. Bu yasağın Abdülkadir Hudeyri ile Nazım Paşa arasında yapılan gizli bir anlaşmadan kaynaklı olduğu ve ürünlerin daha sonra ordu için malzeme temin etmek bahanesiyle engelsiz olarak Hudeyri eliyle ihraç edildiği iddia edilmiştir. Bkz.: Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft...*, s. 183; Hanna Batatu, *Old Social Social Classes and The Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'ihists, and Free Officers*, Princeton, Princeton University, 1978, s. 314.

14 İdare-i Nehriye Müdürü Sevyan Efendi'nin Bağdat'a gelerek görevine başladığı ile ilgili belge için bkz.: *BOA, ML.EEM*, 861/1, 25 Ağustos 1911.

ettiler. Bilhassa Sevyan Efendi'nin Bağdat'ta Cemal Bey'in sağ kolu olduğu bilinmekteydi.¹⁵

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Muhaliflerinin Nüfuz Mücadelesi: Cemal Bey'in Bağdat'taki Faaliyetleri

Cemal Bey merkezi idare tarafından kendisine tanınan olağanüstü yetkilerle birlikte Bağdat'ta icraatlar gerçekleştirmek için hemen harekete geçti. Osmanlı merkezi hükümeti, valiliğe Bağdat'ta bazı yolların inşası, kazalardaki kanalların temizlenmesi ve diğer başka nafia çalışmaları için belediyenin bazı gelirlerinin teminat gösterilmesi şartıyla senelik otuz bin lira tahsisat ayırmıştı.¹⁶ Nafia çalışmalarına hemen başlayan Cemal Bey, Bağdat'ın ortasında Nazım Paşa'nın planladığı düşünülen sabit bir demir köprü'nün yapımı için harekete geçti. Toplam maliyetinin on beş bin lira olacağı düşünülen inşaatın üç senede tamamlanabileceği planlanmıştı. İnşaat projesini üstlenmek isteyen yatırımcılar Nafia Nezareti'ne yönlendirildiler.¹⁷ Ayrıca Cemal Bey, nehirlerdeki asayişin temini için de birtakım önlemler aldı ve gemilerin güvenli bir şekilde geçişini sağlayabilmek için askeri destek sağladı. Dahiliye Nezareti'nin emriyle Bağdat valiliğinin hem Basra hem de Bağdat'ta üçer taburluk bir askeri alay bulundurmasına, jandarma ve ıslah heyetlerinin doğrudan Bağdat vilayetine bağlanıp ihtiyaçlarının valilik tarafından karşılanmasına ve vilayetteki polis teşkilatının yine valiliğin sorumluluğunda olmasına karar verildi.¹⁸

Cemal Bey İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi politikalarına bağlı olarak vilayetteki askeri mobilizasyonu arttırmak istemişti. Bu yüzden ilk önce, 1912'de Irak'ın ilk telefon hatlarını kurdurmayı planladı ve bu hatların Bağdat'tan Kazımiye ve Horosan'a çekilerek vilayetin kazalarının askeri bir ağ üzerinden birbirine bağlanmasıyla haberleşmeyi hızlı bir şekilde sağlamayı hedefledi.¹⁹ Bunun yanı sıra Cemal Bey vilayette bir nüfus sayımı yapılması emrini verdi. Bu sayımla birlikte Müslümanlar içerisinde yüzde kaçının Sünni ve Şii olduğunun tespit edilmesini, yabancılar için ise Bağdat'taki ikamet

15 Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft...*, s. 189. TNA, FO, 195/2369, nr. 807/38, J.G. Lorimer to Sir Gerard Lowther; Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 185.

16 Öncesinde kırk bin lira verilmesi uygun görülmesine rağmen sonrasında Meclis-i Vükela kararıyla bu rakam otuz bin olarak belirlenmişti. *BOA, İ.MMS*, 141/24, 17 Temmuz 1911; *MV*, 159/67, 30 Kasım 1911. Cemal Bey alınacak olan kredinin teminatı için Bağdat'ın yıllık ortalama yedi bin olan zebhiye rüsumunu göstermiş ve her sene Osmanlı Bankası'na iki bin dört yüz lira ödeneceğini beyan etmişti. Nevzat Artuç, *Cemal Paşa...*, s. 91.

17 "Tebliğât-ı Resmîyye", *Zevra*, nr. 2364, 22 Haziran 1912, s. 2.

18 *BOA, İ.MMS*, 141/24, 17 Temmuz 1911. 17 Temmuz 1911'de Meclis-i Vükela'da alınan bu kararlar ertesi gün çıkarılan iradeyle ilan edilerek Cemal Bey'e takdim edilmişti. Aynı belge, Lef 2, 18 Temmuz 1911. Bağdat vilayetinden gelecek olan telgraflara hemen cevap verilmesi ve valinin isteklerinin yerine getirilmesi hususunda büyük bir dikkat ve özen gösterilmesi istenmişti. *Maliye Nezareti, Emlak-ı Emiriye (ML.EEM)*, 868/3, 8 Ekim 1911.

19 Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft...*, s. 356-357.

süreleri, tabiiyet ve yabancı uyruklu belgeye sahip olup olmadıklarının belirlenmesini talep etti. Cemal Bey nüfus sayımıyla birlikte bölgedeki nüfusun görünürlüğüne arttırarak vergi, askerlik ve diğer işlerdeki yükümlülüklerini tespit etmeyi amaçlamıştı.²⁰

Cemal Bey, Bağdat vilayetindeki genel durumu anlamak ve halkın durumunu görmek amacıyla kendisine yardımcı olabilecek isimleri de yanına alarak aynı yılın Kasım ayında vilayette bir teftiş gezisine çıktı. Valiyi, gittiği sancak ve kazalarda orada bulunan en yüksek memurlar karşıladı ve resmi törenler tertip edildi.²¹ Cemal Bey, Bağdat'tan Müseyyib'e oradan Hille, Divaniyye ve Şenafiyye'ye uğradı ve ardından Şamiye, Necef ve Kerbela'yı ziyaret ettikten sonra Bağdat'a geri döndü. Bu gezisinde İngilizler tarafından yapılan Hindiye seddi inşaatını ve Babil'deki arkeolojik kazıları yerinde ziyaret ederek gerekli incelemelerde bulundu.²² Bölgede bu gibi gezilerin daha çok Bağdat'ın İngiliz konsolosları tarafından yapıldığı bilinmektedir. Hatta daha önceki dönemlerde konsoloslar, Bağdat merkezinden uzaklaşmadıklarından vilayet hakkında doğru bilgi sahibi olamadıkları için valileri eleştirmişlerdi. Ancak bu durumun Cemal Bey ile değiştiği anlaşılmaktadır.

Cemal Bey vilayetteki asayiş ve emniyetin sağlanması için Nazım Paşa'nın kırsal bölgelerde uyguladığı politikayı takip ederek aşiretlere karşı uzlaşmacı bir tavır içerisinde olmayı tercih etti. Öncelikle Nazım Paşa döneminde uygulamaya konulan ve aşiretlerin kendi aralarında yaptığı "gazve"yi yasaklayan fetvayı teyit ederek Bağdat'ın resmi gazetesi olan *Zevra*'da yayınlanmasını emretti. Bu fetvayla aşiretlerin birbirlerine karşı ayaklanması, mallarını gasp etmeleri, çocuklarını öldürmeleri nas ile yasaklanmış oldu.²³ Ayrıca vali, çoğunlukla göçebe bir hayat süren aşiretleri devletin bir parçası haline getirmek ve onları "Meşrutiyet"e ısındırmak için bazı adımlar attı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası milli bayram olarak ilan edilen 10 Temmuz kutlamalarına katılmaları için Irak'taki belli başlı aşiretleri Bağdat'a davet etti. Irak kıtasının muhtelif yerlerinden

20 *India Office Records (IOR), Political and Secret Department Records (L/PS)*, 10/212, nr. 3602, J.G. Lorimer (Temmuz 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti); *BOA, BEO*, 4010/300708, 3 Mart 1912.

21 Cemal Bey'in, Hille'de ahalinin onu karşılamadığına sinirlenip Hille kaymakam vekili Şevket Bey'i ihmalkarlığı yüzünden görevden aldığı iddialar arasında yer almıştır. Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 187.

22 Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak...*, C.8, s. 219; Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 187-188. Irak'taki sulama projeleri ve Hindiye seddiyle ilgili son dönemde yapılan çalışmalar için bkz.: Nesrin Şahin, *Osmanlı Dönemi (19 ve 20. yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi'nin Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019. Şehnaz İyibaş, *Irrigation Between Improvisation and Technology in Late Ottoman Iraq: The Hindiya Barrage*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

23 Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak...*, C.8, s. 216-218; Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 185-186.

Bağdat'a gelen aşiret şeyhleri ve adamları valilik tarafından ağırlanarak bu uygulamadan oldukça memnun kaldılar.²⁴

Cemal Bey, Bağdat'ta merkezîyetçiliği tesis etmek için yukarıda zikredilen icraatları gerçekleştirmeye çalışmış ancak valiliği dönemi hem vilayette hem de ülke genelinde karışıklıkların yaşandığı bir döneme denk geldiğinden oldukça zorlanmıştı. Bağdat'ta göreve başlamasından birkaç ay sonra patlak veren Trablusgarp Harbi imparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi vilayette de bir seferberlik halinin yaşanmasına ve dolayısıyla vilayetin kalkınma projelerinin rafa kalkmasına neden oldu.²⁵ Ayrıca Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan 1912 seçimleri Bağdat'ta Cemal Bey'in önderliğinde İttihatçı ve yerel muteberanın desteklediği İtilafçılar arasında çekişmeli bir mücadeleye sahne oldu. Vali yaklaşık bir yıllık olan görev süresinin büyük bir kısmını İtilafçılarla yaşadığı polemik ve güç mücadelesiyle geçirmek durumunda kaldı.

İttihatçı kanadın önemli üyelerinden biri olan Cemal Bey Bağdat'ta göreve gelir gelmez şehirdeki İTC şubesinde verilen bir yemeğe katılmış ve burada cemiyetin vatana faydaları ve iyilikleri üzerine bir konuşma yaparak tarafını baştan belli etmişti. Vilayette iki grup arasında büyük çekişmelere sahne olacak olan ilk ayrılık bu toplantı sonrasında başlamıştı.²⁶ Bağdat'taki İtilafçılar valinin toplantıya katılarak tarafsızlık ilkesini hiçe saydığını söyleyerek eleştiride bulundular. Cemal Bey, her ne kadar Nazım Paşa'dan kalan bazı adamlarla göreve devam etse de İtilafçıların Bağdat'taki gücünü kırmak da istemişti. Bu bağlamda Bağdat vilayetinden meclise gönderilecek mebusların seçimlerine müdahalede bulunmuştu. Nitekim İttihatçı Cemal Bey ile Hürriyet ve İtilaf

24 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa...*, s. 92; *BOA, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO)*, 594/64, 28 Temmuz 1912; *DH.MTV*, 37/8, 26 Haziran 1912.

25 Resmi olarak cihat olduğu ilan edilmese de Trablusgarp savaşı için Bağdat'ta bir cihat vurgusu yapılmış ve halk bu yönde motive edilmişti. Cemal Bey askeri kışlanın önünde halka bir konuşma yaparak kafirlere karşı verilen bu mücadelede Müslümanlara yardım çağrısında bulunmuştu. Cemal Bey'in konuşmasından sonra Bağdat'ın camilerinde cihadın fazileti üzerine hutbeler okunmuş ve insanların maddi ve manevi destek vermeleri istenmişti. Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 188. Ayrıca Bağdat'ın en büyük dini lideri olan Nakibüleşraf Abdurrahman Efendi *Riyaz* gazetesinde açık bir mektup yazmış ve bu mektupta Geylani ailesi olarak nüfuzlarının bulunduğu Hindistan'daki Müslümanlara seslenerek Osmanlı'ya maddi yardım çağrısı yapmıştı. *TNA, FO*, 195/2369, nr. 862/40, J.G. Lorimer to Sir Gerard Lowther. Ayrıca Cemal Bey de merkeze telgraf göndererek Trablusgarp'a gitmek istediğini bildirmiş ancak Bağdat'ta kalmasının daha faydalı olacağı düşünülerek bu teklifi kabul edilmemişti. Cemal Bey, Trablusgarp valiliğine tayin yahut Trablusgarp kumandanlığının emrettiği bir yerde hizmet etmek üzere ailesine yetmiş lira maaş kendisine de yirmi lira tahsilat verilmesini talep etmişti. *BOA, BEO*, 3983/298658, 28 Aralık 1911; *BEO*, 3985/298826, 1 Kasım 1911.

26 Cemal Bey konuşmasında Bağdat'ta cemiyetin sadece bir okulu olduğu için üzgün olduğunu da belirterek yeni bir okul için ivedilikle faaliyete geçilmesi gerektiğini ifade etmişti. *TNA, FO*, 195/2369, nr. 807/38, J.G. Lorimer to Sir Gerard Lowther; Ali el-Verdi *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 190.

Fırkası'nın Bağdat şubesi arasındaki çekişmeler ve mücadele 1912 seçim süreci boyunca yaşandı.²⁷

Literatürde sopalı seçim olarak bilinen 1912 seçimlerinde İttihatçıların, imparatorluğun her yerinde seçmenler üzerinde baskı kurduğu iddia edilmektedir.²⁸ Bağdat'taki seçim sürecinde Cemal Bey'in de aynı baskıyı uyguladığını vilayetteki İtilafçı çevre düşünmekteydi. Buna binaen valinin seçime müdahale ettiği ve cemiyet mensubu olmayanlara yaşam hakkı tanımadığı iddiasını içeren çeşitli şikayet telgrafları Dersaadet'e gönderildi. Bu telgrafların ilki 4 Nisan 1912 tarihinde Dava vekili Ali Efendizade Süleyman Bey tarafından merkeze gönderildi. Telgrafta Bağdat valisinin vilayette seçimlerde tarafsız davranmayarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kazanması için yoğun bir çalışma içerisinde olduğu iddia edildi. Süleyman Bey, Cemal Bey'in seçimlere müdahalesinin apaçık ortada olduğunu ancak buna rağmen valinin bu iddiaların bir kısmını reddettiğini, bir kısmını ise seçim teftiş heyetine istediği gibi yazdırarak olayı örtbas etmeye çalıştığını beyan etmişti.²⁹ Bir diğer telgrafında ise seçime müdahale etmediğine dair Cemal Bey'in yazdırdığı telgrafi mühürleyenlerden biri olan polis Şükrü Efendi'ye valinin meclis idare azalığını vaat ettiğini belirtmişti.³⁰

Süleyman Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 22 Mart 1912 tarihli bir başka telgrafında Bağdat'taki seçimlerde başta Cemal Bey olmak üzere İttihatçıların müdahalelerini örnek vererek anlatma yoluna gitmişti. Süleyman Bey'e göre Bağdat'ta seçimin 20 Mart 1912'te yapılması kararlaştırılmışken pusulalarda cemiyet mensubu isimlerin yazılmadığı görülünce seçim ertelenmeye çalışılmıştı. Vali seçim sandıklarının toplatılarak belediye binasına getirilmesini emretmiş ve böylelikle seçim bir müddet ertelenmişti.³¹ Süleyman Bey iddialarına devam ederek valinin vilayetteki bazı isimleri birtakım vaatlerle yanına çekmeye çalıştığını ve bu isimlerden birinin eski vilayet mektupçusu

27 *Zevra*'nın bir sayısında mebusluk için başvuran adayların bir listesi verilmiştir. Bu isimlere bakıldığında pek çoğunun Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olup Cemal Bey ile sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Nitekim seçimler esnasında merkeze vali hakkında şikayetler gönderen isimler veya o isimlerin arkasındakiler seçimlerde aday olan bu kişilerdi. "Şimdiye kadar nâmzedliklerini vaz' edenler ise Nakibzade Geylani Seyyid Muhyiddin ve Süleyman Beyzade Murad ve Bağdad mebûs-ı sâbıkı Sason ve Emlâk-ı Müdevvere Müdürü Fuad ve meclis-i maarif azasından Alusizade Şakir ve Süveydizade Naci ve Haydarzade Abdullah Salim ve Divaniye müdde-i umumi muavini Sadık ve Rebiizade Ahmed İzzet ve Vaizzade Mustafa ve rusûmat müdür-i sâbıkı Vefik ve Namık Paşazade Hasan Rıza ve Kerbela mebûs-ı sâbıkı Abdülmehtî ve Divaniye naibi Salih ve Memişağazade Mehmed ve Emlak başkatibi Abdülkadir ve Paçacızade Ahmed Şakir ve Divaniye mebûs-ı sâbıkı Şevket ve Cemilzade İsa ve Gıyaseddin ve vilayet vaiz-i umumisi Şeyh Davud Efendizade, Şeyh Ahmed Bey ve Paşa efendilerdir." *Zevra*, nr. 2354, 13 Nisan 1912, s. 1.

28 Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 95.

29 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 2, 4 Nisan 1912.

30 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 7, 20 Mart 1912.

31 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 3, 22 Mart 1912.

olan ve Nazım Paşa döneminde görevinden alınan Murad Bey olduğunu,³² Cemal Bey'in bu kişiye mebusluk taahhüdü vererek kandırdığını iddia etmişti. Ayrıca valinin merkeze çağırıldığı kaza kaymakamlarına mebus olmasını istediği isimlerin listesini vererek bu kişilerin seçilememesi halinde azledileceklerini belirterek tehdit ettiğini belirtmişti. Aynı şekilde muhtarların da merkeze çağrılarak polis dairesinde bir müddet alıkonulduktan sonra İttihat kulübüne gönderilip burada ikna edilmeye çalışıldığını zikretmişti. Ayrıca Cemal Bey'in müntehib-i sanilerin isimlerini polis ve diğer emniyet kuvvetleri vasıtasıyla seçmenlere dağıttığını, seçime yaptığı bu müdahaleleri yazanları hapsedmekten geri durmadığını ve eğer durdurulamazsa Bağdat vilayetinden seçilen mebusların milletin değil valinin mebusları olacağını izah etmişti. Bu yüzden Süleyman Bey'e göre Cemal Bey, bir an evvel görevden alınmalı ve yerine geçici süreliğine Kolordu kumandanı Ali Rıza Paşa³³ veya Fırka Kumandanı Şükrü Paşa vekaleten tayin edilmeliydi.³⁴

Bağdat'tan yükselen bir diğer şikâyet, vilayetteki Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nün kurucusu olan Müftizade Kâmil Bey tarafından yapılmıştı.³⁵ Kamil Bey, Dahiliye Nezareti'ne Mart'tan Ağustos'a kadar Bağdat'ta yaşananlar hakkında muhtelif bilgiler vererek Cemal Bey'in hukuksuz olduğunu iddia ettiği uygulamalarını sıralamıştı. Müftizade, göndermiş olduğu telgraflarda Cemal Bey'in üç ay vazifesini terk ederek Bağdat'ta seçimi İttihatçılara kazandırmak için yoğun bir çalışma içerisine girdiğini,

-
- 32 Mahmud Şevket Paşa'nın üvey kardeşi olan Süleymanbeyzade Murad Bey 1876 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmişti. II. Meşrutiyet sonrasında *Bağdat* isimli Türkçe ve Arapça olarak yayımlanan bir gazete çıkarmış ve vilayette İttihatçı kanatta yer alan isimlerden bir tanesi olmuştu. Eylül 1909'da Bağdat mektupçuluğuna getirilmişti. 1912 seçimlerinde ise Bağdat'tan mebus olarak meclise girdi. *BOA, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemî (DH.MKT)*, 2621/57, 27 Eylül 1908; *DH.MKT*, 2656/64, 7 Kasım 1908; *Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI)*, 3-2/13, 5 Eylül 1909; *İ.DH*, 1477/21, Lef 2, 8 Eylül 1909. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1997, C.2, s. 286; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak...*, C.8, s. 222; IOR/L/PS/10/212, nr. 2325, J.G. Lorimer (Türk Irak'ında Mart-Nisan 1912'de Yaşananlar).
- 33 Bir dönem Basra valiliği yapmış olan Ali Rıza el-Rikabi Paşa Şam'da doğmuş ve Harbiye'de eğitim almış bir askerdir. Kudüs ve Medine olmak üzere Arap bölgelerinde görev yaptı. Bağdat'ta kolordu kumandanlığı ve Basra'da 1913'te vekaleten ve asaleten valilik yaptı. I. Dünya Savaşı döneminde Ahd ve Fetat gibi Arap milliyetçi örgütlere katılmayı tercih etti. 1920 sonrası kurulan Arap devletlerinde bir süre görev aldıktan sonra doğum yeri olan Şam'da vefat etti. Burcu Kurt, *Osmanlı Basra Şında Devlet ve Toplum 1908-1914*, İstanbul, Küre Yayınları, 2015, s. 107-108; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamusu Teracim*, C.5, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002, s.100.
- 34 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 7, 20 Mart 1912, Lef 9, 20 Mart 1912, Lef 10, 20 Mart 1912, Lef 13, 24 Mart 1912, Lef 15, 4 Nisan 1911.
- 35 Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Bağdat şubesi Ocak 1912'de kurulmuştu. Şubenin kurucu üyelerinden bir tanesi Müftizade Kamil Bey olmuştu. Hürriyet ve İtilaf'a kısa zamanda vilayetten pek çok katılımlın olması Cemal Bey'i rahatsız etmiş ve fırkanın vilayetdeki faaliyetlerini durdurmak için harekete geçmişti. Bu yüzden şubeyle vali arasında büyük tartışmalar yaşanmıştı. Neticede Bağdat'taki İtilafçılar hem Cemal Bey'in baskıları hem de Basra'dan gelen maddi desteğin kesintiye uğramasından dolayı uzun süre dayanamayarak dağılmıştı. IOR/L/PS/10/212, nr. 1575 J.G. Lorimer (Şubat 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti); *BOA, DH.MTİ*, 18/47, 11 Ağustos 1912; *DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 5, 21 Mart 1912; *DH.SYS*, 53/50, Lef 4, 10 Ağustos 1912, Lef 5, 11 Ağustos 1912.

kendisine verilen hakları kötüye kullanarak yolsuzluklar gerçekleştirdiğini, yapılan hukuksuzlukları yine başka bir yanlışla örtmeye çalışarak evrakların bir kısmını yaktırdığını, jandarma ve polis zoruyla adliye memurlarının haklarını gasp ederek onları susturmaya çalıştığını ve bu nedenden ötürü tüm Bağdatlıların nefretini kazandığını iddia etmişti.³⁶ Bu iddialara ek olarak Kamil Bey, Şamiye kazasında seçimi kazanabilmek için valinin bizzat müdahalede bulunduğunu, hatta seçimi İTC'nin kazanamayacağını anlayınca seçimleri iki gün tatil ettiğini belirtmişti.³⁷ Kamil Bey, Bağdat'ta Meşrutiyet rejimini “mumla arayıp bulamadıklarının”, hayatlarının tehlikede olduğunu ve valinin “Cengizâne” ve “Yezidâne” tutumuna bir son vermesi için merkezi idarenin Cemal Bey'e bir an evvel müdahale etmesi gerektiğinin altını çizmişti.³⁸

Cemal Bey'in Bağdat'taki valiliği döneminde en büyük çekişme ve mücadeleyi yaşadığı isimlerin başında vilayetin yerel gazetelerinden ve aynı zamanda İtilafçı kanadın yayın organlarından biri olan *Resafe* gazetesi sahibi Sadık Bey gelmişti. Gazetesinde valinin vilayetteki icraatlarını eleştiren yazılar kaleme almaktan çekinmemiş ve hatta bir yazısında Bağdat vilayeti topraklarını yabancılara sattığını iddia edecek kadar ileriye gitmişti.³⁹ Cemal Bey İtilafçı olan bu gazeteye baskı uyguladı ve selefi Nazım Paşa'nın uygulamalarını hatırlatırcasına *Resafe* gazetesinin yayın faaliyetlerini sonlandırarak tatil etti.⁴⁰ Sadık Bey gazetesi kapatılması karşısında vali hakkındaki şikayetlerini merkeze iletmekten geri durmadı. 20 Mart 1912 tarihli bir telgrafta, “doğruları söyleyen gazeteciler” olarak Bağdat'ta can güvenliklerinin bulunmadığını, *Beyne'n-nehreyn* gazetesi sahibinin bu yüzden Basra'ya kaçtığını, kendisinin ise belediyede çalışan ve muhtemel Cemal Bey'in adamlarından biri olan Ali Molla tarafından ölümle tehdit edildiğini belirtmişti. Ayrıca Sadık Bey, etraftaki insanların durdurmasıyla kurtulduğunu, bu durumu polise bildirmesine rağmen o kişinin kısa bir müddet tutulduktan sonra serbest

36 *BOA, DH.MTV*, 18/47, Lef 2, 4 Ağustos 1912; *DH.SYS*, 53/50, Lef 6, 5 Ağustos 1912; *DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 5, 21 Mart 1912.

37 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 5, 21 Mart 1912.

38 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 20, 31 Mart 1912; Lef 25, 3 Nisan 1912; Lef 26, 6 Nisan 1912.

39 IOR/L/PS/10/212, nr. 1575 J.G. Lorimer (Şubat 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti). İngiliz konsoloslu J.G. Lorimer'in aktardığına göre Sadık Bey, *Resafe* gazetesinin 29 Aralık 1911 tarihli sayısında Bağdat valisine hitaben açık bir mektup yayınlamıştı. Mektupta; “Ne kasaba sakinleri ne de memurların çoğunluğu tarafından beğeniliyorsunuz. Çalışkan olmanıza rağmen, çabalarınızı ve zamanınızı ne gerekli ne de yararlı olan şeyler için kullanıyorsunuz. Lütfen benim sözlerimin kişisel çıkarlarına dayalı olduğunu düşünmeyin. Ben sadece size gerçeği söylemek için yazıyorum. Sizi yanlış yönlendiren ve çabalarınızı boşa çıkaran adamlarla çevrilisiniz.” gibi ifadeler yer almıştı. Ayrıca Lorimer, *Beyne'n-Nehreyn* gazetesi editörleri Seyyid Kâmil ve Muhammed Nedim Beyler'in İstanbul'daki *Tanin*, *Sabah* ve *Tanzimat* gazetelerine telgraflar göndererek Bağdat valisinin son vilayet teftiş gezisinde on iki bin lira rüşvet aldığını iddia ettiklerini belirtmişti. IOR/L/PS/10/212, nr. 4600, Norman Scott (Aralık 1911'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

40 *Resafe* kapatıldıktan sonra Sadık Bey *Saika* adıyla başka bir gazete çıkarmıştı. IOR/L/PS/10/212, nr. 1575, J.G. Lorimer (Şubat 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

birakıldığını beyan etmişti. Gazeteci, Vali Cemal Bey'in gazetesini tatil ettikten sonra hayatını da mahvetmek için uğraştığını iddia etmişti. Ayrıca “kurt çoban olur ise vay o koyun sürüsünün haline” diyerek vilayetin içinde bulunduğunu düşündüğü durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş ve seçimlerdeki müdahalesi sabit olan valinin bir an evvel Divan-ı Âli'ye sevk edilerek görevden alınmasını talep etmişti.⁴¹

Sadık Bey, Bağdat'ta yayınlanan ve İtilafçı kanadın sözcüsü sayılan *Arabi* gazetesi muharriri Kâmil Bey, *Bejne'n-nehreyn* gazetesi müdürü Mahmud Bey ve kendi yayın organı olan *er-Resafe* gazetesinin müdürü Abdülkerim Bey'le birlikte merkeze başka telgraflar da göndermişti. Gazeteciler, seçimlerde hukukun çiğnendiğini ve Vali Cemal Bey'in bütün seçmenleri hiçe sayarak hem müntehib-i evvel hem de müntehib-i saninin kendisi gibi davrandığını iddia etmişlerdi. Telgrafta, Sadık Bey'in gazetesinde seçimlerle ilgili doğruları yazmaya çalıştığı için öldürülmeye çalışıldığı, yine İtilafçıların yayın organlarından olan *Bejne'n-nehreyn* gazetesi müdürünün de öldürülmesi için bir adam gönderildiği beyan edilmişti.⁴²

Bağdat'tan Sadık Bey ve diğer gazeteciler tarafından yükselen bu şikayetlere ek olarak eşraftan bazı isimler de bir araya gelerek kapatılan *Resafe* gazetesini destekleyen telgraflar çekmişlerdi. Muhtarlardan, imamlara ve belediye azalarına kadar çeşitli meslek gruplarından olan bu kişiler 21 Mart 1912 tarihli telgrafta *Resafe* gazetesinin memleketin hayrına neşriyatlar yaparken valinin bu hakikatleri kaldıramamasından dolayı kapatıldığını ve sahibinin öldürülmeye çalışıldığını; buna binaen matbuat serbestliğinin Bağdat'ta hiçe sayıldığını iddia etmişlerdi. Ayrıca Adliye dairesindeki büyük isimlerin Cemal Bey'in himayesinde olduğunu ve çoğunun İttihatçılardan seçildiğini dile getirerek valinin tarafsız olmadığını vurgulamışlardı. Telgrafta imzası olan eşraf, vali hakkında bir an evvel kanun dairesinde bir işlem yapılmasının zorunlu olduğunu belirterek merkezi hükümetten valinin değiştirilmesini talep etmişlerdi.⁴³

Cemal Bey'e karşı Bağdat'tan merkeze şikayetler gönderilmeye devam ederken İstanbul'da da hakkında bazı suçlamalar yapılmaya başlanmıştı. Hürriyet ve İtilaf fırkasının yayın organlarından olan ve İstanbul'da yayınlanan *Teminat* gazetesi vilayetlerde yaşanan seçim yolsuzluklarını anlattığı bir yazısında Bağdat vilayetindeki uygulamalardan bahsetmişti. 23 Mart 1912 tarihli nüshaya göre, imparatorluğun muhtelif yerlerinde

41 *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 6, 20 Mart 1912.

42 *BOA, BEO*, 4012/300899, Lef 2, 7 Mart 1912.

43 Telgrafta imzası olanların unvanları ya da soylarıyla ilgili bilgi bulunmadığı için tam olarak kim oldukları tespit edilememiştir. İsimler “İmam Reşid”, “eşraftan Mahmud”, “Muhtar Abbas” şeklinde yazılmıştı. *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 19, 21 Mart 1912.

görev yapan valiler vazifelerini unutarak seçimlere açıktan açığa müdahale etmişlerdi. Her gün taşradan gelen mektuplarda valilerin kendi işlerini unutarak seçimle nasıl meşgul oldukları anlatılmaktaydı. Bu vilayetlerden bir tanesi de Bağdat olup Cemal Bey'in burada cemiyete ters düşen ifadeler kullanan gazetecileri hapsedtiği haberleri duyulmaktaydı. Ayrıca Cemal Bey, vilayetteki kazalarda kaymakamlar vasıtasıyla seçmenlere baskı uygulayarak İTC lehine zafer kazanmaya çalışmaktaydı. İttihatçılar Bağdat'ta Babanzade İsmail Hakkı Bey'in mebus olması için büyük bir çaba sarf etmekteydi. *Teminat*'a göre Bağdat'ta vali eliyle yaşanan bu haksız uygulamalar orada görev yapan konsoloslara aracılığıyla diğer devletlere aktarılmakta ve bu da Osmanlı için dış dünyada iyi bir imaj yaratmamaktaydı.⁴⁴

Cemal Bey, kendisi hakkında yapılan suçlamalar karşısında sessizliğini bozarak Dahiliye Nezareti'ne 24 Mart 1912 tarihinde bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta Ali Efendizade Süleyman Bey'in iddialarının yer aldığı telgraflardan ikisinin eline ulaştığını ve hakkında yapılan bütün suçlamaların hepsini reddettiğini belirtti. Cemal Bey'e göre bu işin asıl tertipleycisi II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sahip olduğu hakları kaybeden ve anayasanın ilanı sonrası Bağdat'ta kurulan Meşver cemiyeti⁴⁵'nin üyesi olan Cemilzade İsa Efendi'ydi.⁴⁶ Vali, telgrafları Cemilzade Efendi'nin yazdığını düşünmekteydi. Cemal Bey, İsa Efendi'nin Bağdat'taki seçimlerde yeğenini mebus seçtirmek

44 "Valiler ve İhtihâbât", *Teminat*, nr. 248, 23 Mart 1912, s. 1; *BOA, BEO*, 4015/3012052, 23 Mart 1912. Seçim sürecinde kazalardan da şikâyetler Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiş ve Vali Cemal Bey'in teşvikiyle kaymakamların müntehibler üzerinde baskı uyguladığı iddia edilmişti. Kazalarda toplanan ahalinin bir kısmı birleşerek merkeze telgraflar çekmişlerdi. Bu kazalardan bir tanesi Cezire olmuş ve kaza kaymakamı Abdülaziz Bey hakkında ahali şikâyetinde bulunmuştu. Telgrafta, şikâyet edildiğini duyan kaymakamın kendilerini tehdit ettiğini ve hayatlarının tehlikede olduğunu belirtmişlerdi. *BOA, DH.SYS*, 83-1/2-42, Lef 17, 27 Mart 1912.

45 II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bağdat'taki yapılaşmasından rahatsızlık duyan ve çoğunluğunu Bağdat eşrafının oluşturduğu bir grup Ağustos 1908'de Müşavere (halk arasında Meşver olarak isimlendirilen) adlı gizli bir komite kurdu. Bu komite içerisinde Nakib Abdurrahman, Bağdat belediye başkanlığı adaylığı kabul edilmeyip vilayet idari meclisinden de çıkarılan Cemilzade İsa, Şeyh Said ve Yusuf Atta bulunmaktaydı. Meşver'in II. Meşrutiyet döneminde Bağdat'taki ilk Arap milliyetçi hareket olduğunu söylemek mümkündür. Ghassan Atiyyah, *Irak: 1908-1921, A Socio-Political Study*, Beyrut, The Arab Institute for Research and Publishing, 1973, s. 55; Davut Hut, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet'in İlanının Bağdat'taki Yansımaları" *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum, 07-08-09 Kasım 2008, C.2*, s. 530-531; Davut Hut, "II. Meşrutiyet'in İlanının Irak'taki Yansımaları", *Divan Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, C.13, s. 25 (2008/2): s. 108-109; *BOA, DH.MKT*, 2635/78, Lef 4, 21 Ekim 1908; Lef 6, 18 Ekim 1908.

46 Bağdat eşrafı içerisinde saygın bir konumda yer alan Cemilzade ailesinin bir ferdi olan İsa Efendi, II. Abdülhamid döneminde padişah tarafından telif edilmişti. İsa Efendi 1894 yılında, önce Bağdat maarif müdürlüğüne tayin olunmuş, ardından kendisine ikinci rütbeden mecidi nişanı verilmişti. Ayrıca Cemilzade II. Abdülhamid döneminde Bağdat idare meclisinde yer almaktaydı. *BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MFMKT)*, 214/9, Lef 5, 2 Ağustos 1894; *Yıldız, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)*, 226/6, 30 Ocak 1905; *İrade, Taltifat (İ.TAL)*, 429/8, 30 Ocak 1905; Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, çev.: Zehra Savan, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, s. 51. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte vilayet idare meclisi üyeliğini kaybetmiş, bu yüzden İttihatçılara karşı olan yapılaşmalar içerisinde olmuş ve karşı propagandalarla vilayette Meşrutiyet yönetiminin huzurunu kaçırmaya çalışmıştı. Ghassan Atiyyah, *Irak: 1908-1921 ...*, s. 52-54; Hanna Batatu, *The Old Social Classes...*, s. 171.

için uğraştığını ancak muvaffak olamayınca bu şekilde iftiralarla karalama kampanyası başlattığını iddia etti. Vali, bazı “ahlaksız” gazeteciler tarafından kendisinin seçime müdahale ettiğine dair olan şikayetler üzerine Bağdat'ta bir teftiş heyeti kurulduğunu ve yapılan soruşturma neticesinde suçlamaların yalan olduğunun tespit edildiğini belirtti. Soruşturma neticesinde hazırlanan mazbatada Cemilzade İsa Efendi'nin de imzası bulunduğunu beyan etti. Cemal Bey, Bağdat'taki seçimlere hiçbir müdahalede bulunmadığını, asıl müdahale edenin Cemilzade olduğunu, Süleyman Efendi'yi kullanarak on günden beri Dahiliye Nezareti'ni “meşgul ettiğini” ifade etti. Ayrıca vali, ahalinin kendisi lehinde telgraflar göndermesine kesin olarak taraftar olmamasına rağmen bazı önemli şahısların bu haksızlığa dayanamayarak gönderdiklerini ve bu isimlerin arasında Müftü Efendi'nin ve Zehavizade Cemil Efendi'nin de bulunduğunu ifade etti.⁴⁷ Nihayetinde Bağdat'taki İttihatçılar ve İtilafçılar arasında yaşanan bu çekişmelerle olaylı geçen seçim süreci sonucunda ikinci dönem Bağdat vilayeti mebusları ancak Nisan 1912'de belirlenebildi.⁴⁸ Seçilen mebusların büyük çoğunluğu İttihatçı kanadın Bağdat'taki önemli temsilcileriydiler. Bu mebuslar arasında Babanzade İsmail Hakkı, Sason Efendi ve eski vilayet mektupçusu Murad Bey yer almaktaydı.

Bağdat'ta 1912 seçimleri sonrasında karışıklıklar bitmemiş ve Cemal Bey ile belediye meclis üyeleri arasında da sorunlar yaşanmıştı. Cemal Bey, 30 Mayıs 1912 tarihli telgrafta belediye heyetinin şehirde bir varlık gösteremediğini ve belediye hizmetlerinin oldukça kötü olduğunu; bunlara ilaveten son zamanlarda vilayet defterdarının belediye hesaplarını kontrol etmesi üzerine pek çok hatanın tespit edildiğini ve bütçenin zarara uğratıldığını belirtmişti. Ayrıca dikkatsizlikten ötürü gazhanenin tamamen yandığını, sigorta yapılmadığı için bu yangından belediyenin beş bin lira zarara uğradığını; bunun üzerine belediye heyetinin acziyetlerini ilan ederek istifalarını sunduklarını beyan etmişti. Vali, yeniden bir seçim yapılmasına ve bu seçimler yapılana kadar da belediyeye vekaleten vilayet muavini Lütfi Bey'in ilgilenmesine karar verdiğini Dahiliye Nezareti'ne iletmışti.⁴⁹

Diğer taraftan Belediye heyetinde yer alan İbrahim, Seyyid Ahmed, Tikritizade Yasin, Cerrah Abdülvahab ve Mahmud Emin efendiler birleşerek Sadaret'e telgraflar

47 BOA, DH.SYS, 83-1/2-42, Lef 12, 24 Mart 1912.

48 Zevra'da Bağdat vilayetinden aday olan ve en çok oyu alarak mebus seçilenlerin listesi yayınlanmıştı. “Bağdad merkezi hey'et-i teftişiyyesinin meb'ûsan intihâbı hakkındaki mazbatası sûretidir.” Zevra, nr. 2356, 4 Mayıs 1912, s. 2.

49 BOA, DH.ID, 39/45, Lef 2, 30 Mayıs 1912. Cemal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafın neredeyse aynısı Zevra'da “Belediye heyetinin tebeddülü” başlığıyla yayınlanmıştı. Zevra, nr. 2361, 1 Haziran 1912, s. 1-2. Ayrıca Bağdat merkezdeki belediye heyeti ile ilgili şikayetlerin Horosan kazasında da yaşandığı görülmektedir. ŞD, 2204/30, 13 Mart 1912; ŞD, 2205/2, 25 Temmuz 1912.

göndermişlerdi. Bu telgraflara göre, Cemal Bey kendilerini zorla istifa ettirip yerlerine İttihatçılardan müteşekkil bir heyet oluşturmaya çalışmaktaydı. Telgraflarda bu heyetin tamamen hukuksuz bir şekilde oluşturulmaya çalışıldığı ve henüz on ay geçmeden Cemal Bey'in yeniden seçim yapmak istemesinin tek nedeninin İttihatçıları yerleştirmek olduğu belirtilmişti.⁵⁰

Cemal Bey, bir yandan Bağdat'taki dengeleri İttihatçılar lehine değiştirmeye çalışırken öte yandan bu dönemde İstanbul'da siyasi buhran yaşanmaktaydı. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Halaskaran Zabitan Grubu'nun⁵¹ kurulması ve 1912 seçimlerinden sonra Sait Paşa hükümetini hedef alması merkezde karışıklıklara neden olmuştu. Nitekim seçim sonrasında Balkanlarda yaşanan bazı olaylar ve Halaskaran'ın siyasi baskıları hükümetin daha fazla dayanamamasına neden olmuş ve Sait Paşa meclisten güvenoyu almasına rağmen istifasını sunmuştu. Bu istifadan sonra İttihatçılar yönetimden uzaklaştırılmış ve hemen ardından Temmuz 1912'de İtilafçıların ağırlıkta olduğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştu. Yeni hükümetin ilk işi ise Ağustos 1912'de İttihatçıların ağırlıkta olduğu meclisi dağıtmak olmuştu.⁵² Cemal Bey hem Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetiyle çalışamayacağını düşündüğünden hem de isteğiyle ayrılmasa bile İttihatçı kadroları tasfiye eden yeni hükümetin kendisini de görevden alacağını sezdiğinden dolayı aynı yılın Ağustos ayında Bağdat valiliğinden istifasını sundu. Cemal Bey'in bu istifası Muhtar Paşa hükümeti tarafından kabul edildi. Yerine yeni bir vali atanana kadar vekaleti vali muavini Lütfi Bey devraldı.⁵³ Cemal Bey Bağdat'tan ayrılmadan evvel İngiltere'nin Bağdat konsolosuyla yaptığı bir konuşmasında kendisinin ve meslektaşlarının yargılanabileceği hiçbir davanın olmadığını, suçlanabilecekleri bir hata yapmadığını belirtmişti.⁵⁴

50 *BOA, ŞD*, 2816/17, Lef 6, 19 Ağustos 1912; Lef 10, 13 Ağustos 1912; *DH.İD*, 39/51, Lef 2, 13 Ağustos 1912; Lef 4, 19 Temmuz 1912.

51 Gizli bir askeri ihtilal hareketi olan Halaskaran yapısı ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, C.1, s. 324-336.

52 Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 121-124; Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 293-294. Bağdat'ın İngiliz Konsolosu J.G. Lorimer, hükümet değişikliğinin Bağdat'ta büyük bir yankı uyandırmadığını söyleyerek İTC'nin vilayette halk üzerinde gözdağı vermenin ötesinde gerçek bir etkiye sahip olmadığını iddia etmişti. Yine de cemiyetin düşüşünün bir kesim için rahatlamaya sebebiyet verdiğini eklemiştir. IOR/L/PS/10/212, nr. 3602, J.G. Lorimer (Temmuz 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

53 *BOA, DH.MTV*, 33-1/45, 5 Ağustos 1912; *DH.MTV*, 33/46, Lef 3, 8 Ağustos 1912; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa...*, s. 98; Christoph Herzog, *Osmanische Herrschaft...*, s.190; IOR/L/PS/10/212, nr. 3944, J. G. Lorimer (Ağustos 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

54 IOR/L/PS/10/212, nr. 3944, J. G. Lorimer (Ağustos 1912'de Türk Irak'ında Yaşananların Özeti).

Cemal Bey, görevinden istifa etmeden evvel vilayetin genel durumuyla ilgili kanaatlerini de Temmuz 1912'de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta dile getirmişti. Cemal Bey'e göre, Rumeli ıslahatıyla bir kıyaslama yapılacak olursa Bağdat vilayeti için buradaki sefaletle atıfla beş yüz bin lira değil beş milyon bile yeterli olmayacaktır. Ancak buraya gönülden yardım yapılırsa millete ve devlete büyük bir servet getireceğinden de şüphe duyulmamalıdır. Eğer gerekli yardım yapılmaz ve itinayla hareket edilmezse Bağdat'ta Arnavutluk'ta yaşanan hadiselerin gerçekleşmesi kaçınılmazdır.⁵⁵ Cemal Bey'in vilayetten ayrılmasından sonra hakkındaki şikayetler Bağdat'ta devam etmiş ve valiye zamanında yardımcı olan kişilerin de görevden alınması talep edilmişti. Ancak Adliye Nezareti bu kişilerin her ne kadar İttihatçılıkla meşgul olmalarına rağmen haklarında seçime müdahale ettiklerine dair kesin bir kanıt olmadığı için görevlerinde bir müddet daha kalmalarına karar verdi.⁵⁶

Sonuç

II. Meşrutiyet dönemi yönetimleri Bağdat vilayetinde “devr-i sabık”ta izlenen politikaları değiştirmeye yönelik adımlar atarak merkezileşmeyi eşraf üzerinden değil de valiler eliyle gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdi. Buna binaen İttihatçı kanadın önemli isimlerinden biri olan Cemal Bey Haziran 1911-Ağustos 1912 arasında yaklaşık bir sene boyunca Bağdat'ta cemiyetin merkezietçi politikalarının taşradaki temsilcisi olması için vilayete gönderilmişti. Ancak Cemal Bey'in vilayette kendine has merkezietçi bir siyaset izlediğini söylemek mümkündür. Nitekim görev süresi boyunca Abdülkadir Hudeyri gibi eşraftan isimlerle çalışmaya devam etmiş ve “devr-i sabık”ın adamlarını tamamen tasfiye etmeyerek bir kısmını yakınında tutmuştur. Tüm bunlara rağmen Cemal Bey'in görev süresi boyunca vilayetteki dengeleri İTC lehine çevirmeye çalıştığını, taşradaki eşrafın gücünü kırmaya yönelik bir siyaset izlediğini ve bu yüzden

55 *BOA, DH.MTV, 37/8, Lef 3, 1 Temmuz 1912.* Malisör İsyanı 1911 senesinde Kuzey Arnavutluk'un dağlık kesiminde yaşayan ve Katolik Arnavut olan Malisörlerin yaşadığı bir bölgede gerçekleşen hadiselerdi. Hıristiyanları çıkarmış olduğu bu isyan kısa zamanda büyümüş ve kamuoyunda geniş bir yankı uyandırmıştı. Osmanlı merkezi idaresi Malisörlerin isyanının daha fazla büyümemesi ve bölgedeki karışıklıkların yatışması için bazı imtiyazlar vererek genel bir af ilan etmişti. Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, Bükre Kitapları, 2004, s. 403-449; Hasan Bello, *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 27-55.

56 *BOA, DH.SYS, 103-2/2-4, Lef 33, 11 Kasım 1912.* Harbiye Nazırı'na ve Meclis-i Vükela'ya 19 Ağustos 1912 tarihinde Hatuniye müderrisi İlyas Mehmed Said, Tabakçalızade Seyyid Mehmed Nafi, Haydarizade Abdullah ve eşraftan bazı kimseler tarafından gönderilen bir telgrafta, Nazım Paşa'nın soruşturmasında bulunan Bağdat Adliye müdürü İhsan Bey, İstinaf Müdde-i Umumisi Necati Bey ve Bidayet mahkemesi hukuk dairesi reisi İbrahim Şevki Bey'in 1912 seçimi zamanında kendi işleriyle uğraşmayarak vakitlerinin büyük bir kısmını “İttihat kapılarında” geçirdikleri için memuriyetlerinin başka bir mahalle nakli istenmişti. *DH.SYS, 103-2/2-4, Lef 2, 19 Ağustos 1912; Lef 3, 19 Ağustos 1912; Lef 4, 8 Eylül 1912.*

Bağdat muteberanıyla güç mücadelesine giriştiğini söylemek mümkündür. Bu siyasete karşı Bağdat eşrafı Cemal Bey’i sıklıkla merkeze şikayet etmiştir. Ayrıca vali olarak birtakım dini hassasiyetlere önem vermediği, Bağdat’ta Batılılar gibi bir hayat sürmeyi tercih ettiği ve şehirde düzenlenen dans partilerine katıldığı için Bağdatlılar tarafından hoş karşılanmadığı da görülmektedir.⁵⁷

İttihatçıların önemli isimlerinden biri olan Cemal Bey cemiyet aleyhtarı olan Halaskaran grubunun darbesinden sonra İtilafçı bir hükümetin kurulması yüzünden istifasını merkeze sunmuştu. Nitekim Cemal Bey, kendisiyle merkezin ideolojileri birbirine zıt olduğu noktada hükümetin kendisine yaşam hakkı tanımadığının farkına vararak görevden alınmadan önce ayrılmayı tercih etmişti. Ayrıca merkezîyetçi siyasetine karşı çıkan ve bölgedeki İtilafçı kanattan olan yerel eşrafla çıkan anlaşmazlıklardan dolayı görevine devam edememişti. Nitekim “devr-i sabık”ta da yaşanan eşraf-vali çekişmesi II. Meşrutiyet döneminde Cemal Bey örneğinde görüldüğü üzere devam etmiş ve hükümetin değişmesiyle birlikte bu çatışmayı eşraf kazanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri⁵⁸

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

National Archives (TNA)

Indian Office Records (IOR)

57 Ali el-Verdi, *Lemehatu İctimaiyye...*, C.3, s. 185. Hüseyin Cahid anılarında Cemal Bey’in hem kafa yapısı hem de görüntüsüyle garpli olduğunu ve bu memleketin kurtuluşunun ancak garplılaşmak sayesinde mümkün olacağına inandığını iddia etmişti. Bkz.: Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, haz.: Gökürk Ömer Çakır, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 2019, s. 101. Ancak Paşa’nın Bağdat’ta bir takım dini hassasiyetleri gözetmediği de gözden kaçmamalıdır. Atanmasından kısa bir süre sonra Cuma namazı vaktinde diğer valilerin de sürdürdüğü bir gelenek olan Ebu Hanife’nin mezarını ziyaret etmiş ve bu yolla halkın takdirini kazanmıştı. *TNA, FO, 195/2369, nr. 807/38, J.G. Lorimer to Sir Gerard Lowther.*

58 Arşiv belgelerinin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

2. Süreli Yayınlar⁵⁹

Zevra

Teminat

3. Araştırma Eserler

- Akşin, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, İmge Kitabevi, 2017.
- Artuç, Nevzat: *Cemal Paşa: Askeri ve Siyasi Hayatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Artuç, Nevzat: “Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği”, *Bellekten*, C.LXXIV. S.271, 2010, s. 833-870.
- Atiyyah, Ghassan: *Iraq: 1908-1921, A Socio-Political Study*, Beyrut, The Arab Institute for Research and Publishing, 1973.
- el-Azzavi, Abbas: *Tarihi'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn: min Sene 941-1335 ila Sene 1534-1917*, C.1-8, Bağdat, Şeriketü't-Ticare, 1955.
- Batatu, Hanna: *Old Social Social Classes and The Revolutionary Movements of Iraq: a Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'ithists, and Free Officers*, Princeton, Princeton University, 1978.
- Bello, Hasan: *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Cemal Paşa: *Hatırat: 1913-1922*, Dersaadet, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1922.
- Çelik, Bilgin: *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, Büke Kitapları, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan: *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi*, çev.: Zehra Savan, İstanbul, Küre Yayınları, 2020.
- Demir, Fevzi: *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Gelmez, Adnan: *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Güneş, İhsan: *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçişi Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C.1-2, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, 1997.
- Hanioğlu, M. Şükrü: “Cemal Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 305-307.
- Herzog, Christoph: *Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak die Provinz Bagdad, 1817-1917*, Bamberg, University of Bamberg Press, 2012.

59 Süreli yayınların ayrıntılı künnyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Hut, Davut: “İttihad ve Terakki Cemiyeti Bağdat Şubesinin Teşekkülü ve II. Meşrutiyet’in İlanının Bağdat’taki Yansımaları” *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü’s-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, 07-08-09 Kasım 2008, C.2, s. 517-532.
- Hut, Davut: “II. Meşrutiyet’in İlanının Irak’taki Yansımaları”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmaları Dergisi*, C.13, S.25, 2008/2, s. 101-136.
- Issawi, Charles: *The Fertile Crescent: A Documentary Economic History 1800-1914*, Oxford, Oxford University Press, 1988.
- İyibaş, Şehnaz: *Irrigation Between Improvisation and Technology in Late Ottoman Iraq: The Hindiya Barrage*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Korkmaz, Ender: *Harbiye Nazırı Nazım Paşa: 31 Mart Vakası, Balkan Savaşı, Bab-ı Âli Baskını*, İstanbul, Selenge Yayınları, 2021.
- Kuneralp, Sinan: *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali: (1839-1922)*, İstanbul, İsis Yayıncılık, 1999.
- Kurt, Burcu: *Osmanlı Basra’sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, İstanbul, Küre Yayınları, 2015.
- Kurt, Burcu: “A Politically Active Merchant Family in 19th Century Ottoman Iraq: The Khudairizades”, *History Studies; International Journal of History*, S.8, 2016, s. 41-53.
- Longrigg, Stephen Hemsley: *Iraq 1900 to 1950: A Political Social and Economic History*, London, Oxford University, 1953.
- Sancaktar, Fatih Mehmet: *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.
- Şahin, Nesrin: *Osmanlı Dönemi (19 ve 20. yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi’nin Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, 2019.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.1-3, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- el-Verdi, Ali: *Lemehatu İctimaiyye min Tarihi’l-Irak el-Hadis*, C.1-6, Necef, Mektebetü’l-Haydariyye, 1417.
- Yalçın, Hüseyin Cahit: *Tanıdıklarım*, haz.: Göktürk Ömer Çakır, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2019.
- Zirikli, Hayreddin: *el-A’lâm: Kamusu Teracim*, C.1-8, Beyrut, Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 2002.

Milli Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri

Activities of the Ministers of Health and Social Welfare during the Turkish National Struggle

Hilâl KARAVAR*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde müstakil bir Sağlık Bakanlığı mevcut olmasa da Milli Mücadele döneminde Anadolu'da salgın hastalıkların yaygınlaşması, sağlık işleriyle ilgilenen ayrı bir vekâletin kurulmasını gerektirmiştir. 1920'de 3 Sayılı Kanun ile Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur. Sıhhiye Vekâleti'nin daha çok sağlık hizmetlerinin teşkilatlandırılması, aşı üretiminin yapılması, yetim çocuklar ve muhacirlerin yerleştirilmesiyle ilgili çalışmalar yaptığı belirlenmiştir. Bu vekâletin askeri sıhhiye alanındaki çalışmaları kısıtlıdır. Çünkü Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı sağlık şubesi bu görevi yürütmüştür. Dr. Adnan Bey'in sıhhiye vekilliği döneminde askeri ve sivil sağlık hizmetlerinin birleştirilmesi teklif edilse de sakinelerinden ötürü kabul edilmemiştir. Gerek Dr. Refik Bey'in gerekse Dr. Rıza Nur Bey'in vekillikleri sırasında orduya sıhhi destek verildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dr. Adnan (Adivar) Bey, Dr. Refik (Saydam) Bey, Dr. Rıza (Nur) Bey, Sıhhiye, Halk Sağlığı

ABSTRACT

Although the Ottoman Empire had no independent ministry of health, the spread of epidemic diseases in Anatolia during the National Struggle necessitated the establishment of a separate ministry for dealing with health issues. Thus, the Ministry of Health and Social Welfare (MHSW) was established with Law No. 3 on May 2, 1920 (Law upon the Election of the Cabinet Council of the Grand National Assembly). The MHSW has been determined to mostly work on organizing health services, producing vaccines, and sheltering orphans and immigrants. The MHSW had limited work in the field of military health services because the Health Branch of the Ministry of Defense was responsible for this task. Although combining military and civilian health services had been suggested during Dr. Adnan Bey's role as MHSW minister, this did not occur due to its drawbacks. However, MHSW was seen to provide medical support to the army during both Dr. Refik Bey's and Dr. Rıza Nur Bey's time as MHSW ministers.

Keywords: Dr. Adnan Adivar, Dr. Refik Saydam, Dr. Rıza Nur, Sanitation, Public Health

*Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Antalya, Türkiye

ORCID: H.K. 0000-0002-3976-2649

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hilâl Karavar,
Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü,
Antalya, Türkiye
E-posta/E-mail: hilalkaravar@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 21.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 10.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 15.08.2022

Kabul/Accepted: 04.10.2022

Atıf/Citation: Karavar, Hilâl. "Milli Mücadele Döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekillerinin Faaliyetleri." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 47-75.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1106785>

Extended Abstract

Modern practices in the field of medicine within the Ottoman Empire started with its Westernization, and the Ottoman Empire closely followed health-related developments in the West. With the discovery of the smallpox and rabies vaccines in particular, the Empire chose to apply the same treatment methods as the West for treating these diseases.

The smallpox vaccine was brought from abroad after its discovery. However, when problems began to be experienced regarding the vaccine supply, the decision was made to produce the vaccine within the Ottoman Empire. For example, Şanizade conducted experiments to produce the vaccine in 1811. Vaccine studies were continued by others in the following years. In the end, *Telkihâne-i Şahane* (vaccine hospital) was established, becoming operational in 1895 as the empire's first vaccine hospital. In this way, the empire had achieved large-scale production of the smallpox vaccine.

Another important development in this period was with regard to the treatment of rabies. An Ottoman delegation of three people was sent to Paris in 1886 under the chairmanship of Zoeros Pasha. This delegation stayed in Paris for six months, during which time Zoeros learned how to prepare and administer the rabies vaccine. On his way back to Istanbul, the delegation returned with two rabbits that had been vaccinated with the rabies virus, and the delegation then got to work. Zoeros Pasha conducted a vaccination exercise at the *Mekteb-i Tibbiye-i Şahane* [Imperial Military School of Medicine]. Later on, Zoeros Pasha was appointed as laboratory manager of "the Rabies and Bacteriology Operating Theater" that had opened in Istanbul in 1887. The studies carried out on June 3, 1887 yielded results, with Zoeros Pasha preparing the first rabies vaccine using the Pasteur method.

The Ottoman Empire had additionally opened health schools, with the Military Medical School opened in the Ottoman Empire in 1827 being able to be stated as the first institution planned in accordance with Western institutions. *Mekteb-i Tibbiye-i Şahane* provided education in French and started education in 1839, after which a civilian medical school was opened in 1867. The difference between the two schools is that the army benefits from the military medical, whereas physicians in the civilian medical school would be trained and then go to the countryside. Although provinces had no health organizations until the Constitutional Monarchy, physicians were attempted to be assigned to the provinces. In a sense, physicians in the countryside served as officials of the state in health-related developments such as epidemics and infectious diseases. In

addition to the schools opened in the health field in the Ottoman Empire, various authorities and councils were also established to deal with the subject.

The first health authority in the Ottoman Empire is accepted as the International Health Council. However, this assembly was established to protect Europe from diseases that could travel from the East. For this reason, the council did not carry out any important studies on preventing diseases within the empire or on health issues. An 1870 regulation mentions the establishment of the Medical Office Administration. This regulation contained information about the first health administration. However, this regulation could not be implemented due to the Ottoman Empire's economic difficulties. The decision was made to have the Society of Medicine, which was affiliated with the School of Medicine, for carrying out health affairs. But due to political reasons, this formation was not given sufficient importance, and the Council of Public Health was not established until after the proclamation of the Constitutional Monarchy.

The reason for establishing an independent health ministry during the National Struggle was the increase in epidemics in Anatolia that accompanied the demobilization of the Ottoman army after World War I. On May 2, 1920, *Law No. 3: Upon the Election of the Cabinet Council of the Grand National Assembly*, established the Ministry of Health and Social Welfare (MHSW). In the debates surrounding this law, some deputies were seen to oppose the establishment of an independent health ministry. Despite this opposition, however, the MHSW was established.

During this examined period, Dr. Adnan Adıvar, Dr. Refik Saydam, and Dr. Rıza Nur served as ministers. When Dr. Rıza went to Moscow and Dr. Fuat was in Sinop, Dr. Celal Bayar acted as the Deputy Medical Officer. When examining the time these men served as the Health Ministers, Dr. Adnan was seen to give importance to the organizational and administrative structure. Having previously served on the Red Crescent Dr. Adnan ensured the Eskişehir Executive Director of the Red Crescent Dr. Besim Pasha to be charged in Ankara. Thus, various materials MHSW had needed were provided by the Red Crescent. In addition, steps were taken to prevent rabies and syphilis. The decision of the Istanbul Government to ban the sending of serum and medicine to Anatolia in June 1920 - a precaution and punishment against Ankara Government- paved the way for the opening of a rabies treatment facility, vaccination house, and bacteriology room. Through the efforts of Dr. Adnan, vaccine production started in Anatolia, with vaccines being produced for 250,000 people.

Dr. Refik carried out studies to identify regional diseases. In addition to the immigrants coming from Russia, he had studies carried out to solve the problems with immigrants in various parts of the country. In order to give these works a more planned structure, the Ministry of Internal Affairs was relieved of dealing with immigrant affairs with the regulation published on June 5, 1921, and immigrant affairs were then affiliated with the MHSW.

Dr. Rıza Nur had studies carried out both regarding refugee cases and for preventing epidemics. During his ministry, quarantine applications were lifted, and the decision was made to have immigrants be vaccinated in Istanbul before coming to Anatolia. The attempt was also made to implement vaccination cards, with vaccines being produced for smallpox and cholera.

Giriş

Kitlesel sağlık sorunlarının insanlığın tarım devrimini gerçekleştirmesinin ardından baş gösterdiği düşünülmektedir. Salgın hastalık olarak değerlendirilen bu kitlesel sorun sadece insan yaşamını değil toplumların devamlılığını da etkilemiştir. Hızla yayılan hastalıklar arasında yer alan veba, kolera, sıtma, kuduz, çiçek gibi hastalıklar dünya tarihinin seyrinde önemli rol oynamışlardır.¹ Bahsi geçen hastalıkların tedavileri ancak mikrobiyoloji alanında meydana gelen gelişmelere paralel olarak aşılarda ortaya çıkışıyla mümkün olabilmektedir. 18. yüzyılın sonlarına doğru çiçek aşısını E. Jenner'in; kuduz aşısını Pasteur tarafından bulunmuş olması hastalıkların sebebine olan bakışın değişmesini sağlamıştır.² Dünyada sağlık alanında yaşanan gelişmelere Osmanlı Devleti de ayak uydurmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde tıp alanında modern uygulamalar devletin Batılılaşma dönemiyle başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1827'de açılan Tıbbiye-i Amire/Askeri Tıp Okulu'nun Batıdaki kurumlara göre planlanmış ilk kurum olduğu söylenebilir.³ Tıbbiye-i Amire'nin uzantısı olan ve Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 1839'da eğitime başlamıştır. Askeri tıp okulunun ardından 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye/Sivil Tıp Okulu açılmıştır.⁴ İki okul arasındaki fark askeri tıp okulundan ordu yararına; sivil tıp okulundaysa taşraya gidecek olan hekimlerin yetiştirilmiş olmasıdır. Meşrutiyet dönemine kadar taşrada herhangi bir sağlık örgütlenmesi yapılmamakla birlikte taşraya hekim görevlendirmeye çalışmıştır. Bir anlamda taşradaki hekimler salgın hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar gibi sağlıkla ilgili gelişmelerde devletin resmi görevlileri sıfatıyla hizmet vermiştir.⁵ Osmanlı'da sağlık alanında açılan okulların yanı sıra konuyla ilgilenen çeşitli makamlar/meclisler oluşturulmuştur.

Osmanlı'daki ilk sıhhat makamu "Beynelminel Sıhhiye Meclisi" kabul edilebilir. Ancak bu meclis daha çok Avrupa'ya Doğu'dan gidebilecek hastalıklardan korunması için kurulmuştur. Bu sebeple ülkedeki hastalıkların önlenmesiyle veya sıhhat işleriyle

1 Gülseren Yücel, "Malatya'da Kolera Salgını ve Devletin Müdahale Çabaları (1892-1894)", *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7/1, 2019, s. 109.

2 İrfan Elmacı, "Bilimsel ve Teknolojik Açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı", *Belleken*, 79/285, 2015, s. 611. Osmanlı'nın 19.yy'da darü's-şifa, bimarhane, bimaristan, dar'üt-tib olarak anılan hastaneleri bulunmaktaydı. Bkz.: Sezer Erer, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yapılan Hastaneler", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19, 2010/2, s. 242.

3 Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, 15, 2004, s. 189.

4 Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğunda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 70/3, 2017, s. 130.

5 Erdem Aydın, "19. Yüzyılda...", s. 206.

İlgili önemli çalışmalar yapmamıştır. 1870 tarihli nizamnamede İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin tesisinden bahsedilmiştir. Bu nizamname ilk sıhhat idaresini teşkil eden kanuni mevzuattır. Ancak Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik zorluklar nedeniyle bu nizamname uygulanamamıştır. Sağlık işlerinin Mekteb-i Tıbbiye'ye bağlı olan Cemiyeti Tıbbiye-i Mülkiye tarafından yürütülmesine karar verilse de siyasi sebeplerden ötürü bu oluşuma yeterli önem verilmemiştir. Meşrutiyet'in ilanının ardından Meclis-i Umur-u Tıbbiye kurulmuştur. Daha sonra 1910 tarihli kanunla Dâhiliye Nezareti/Bakanlığına bağlı Sıhhiye Müdüriyet-i Umumi'si adını almıştır. 1916 yılında Dâhiliye Nezareti'ne ayrıca Umur-u Sıhhiye Nezareti unvanı verilmiştir.⁶ Fakat sıhhiye ayrı bir bakanlık değildir. Osmanlı'da sıhhiye alanındaki bu gelişmelerin sebebi salgın hastalıkların ciddi manada halk sağlığını tehdit eder duruma gelmesinden kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti, Batıdaki sağlıkla ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir. Özellikle çiçek ve kuduz aşılarının bulunmasıyla bu hastalıkların tedavileri için Batıdakiyle aynı tedavi yollarını uygulama yolunu seçmiştir.

İlk olarak çiçek aşısının keşfinden sonra yurtdışından bu aşı getirilmiştir. Ancak aşı tedarikinde sorunlar yaşanmaya başlayınca aşının Osmanlı'da üretilmesine karar verilmiştir. Örneğin 1811'de Şanizade, aşının üretimini yapabilmek için deneyler yapmıştır. Aşı çalışmaları sonraki yıllarda farklı isimler tarafından sürdürülmüştür. Nihayetinde 1895'de faaliyete geçen ve ülkenin ilk telkikhânesi olan "Telkikhâne-i Şahane (Aşıhane) kurulmuştur. Böylece çiçek aşısının geniş ölçüde üretilmesi sağlanmıştır.⁷ Bu dönemde bir diğer önemli gelişme kuduz tedavisinde yaşanmıştır.

Kuduz aşısının insana uygulanmasının başarılı sonuçlar vermesi üzerine, II. Abdülhamid tarafından Zoeros Paşa başkanlığında üç kişilik bir heyet 1886'da Pasteur'un yanına gönderilmiştir. Bu heyet Paris'te altı ay kalmıştır. Orada kuduz aşısının nasıl hazırlanacağını ve nasıl uygulanacağını öğrenmiştir. Heyet İstanbul'a dönerken yanlarında kuduz virüsüyle aşılanmış iki tavşanla dönmüş ve çalışmalara başlamıştır. Zoeros Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde aşı tatbikatı yapmış ve İstanbul'da 1887'de açılan Daülkeb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesinin laboratuvar müdürü olarak atanmıştır. 3 Haziran 1887'de yapılan çalışmalar sonuç vermiş; Pasteur metoduyla ilk kuduz aşısını Zoeros Paşa hazırlamıştır.⁸ Böylece önemli bir sorunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

6 *Sıhhiye Mecmuası Fevkaledü Nüşası*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 15-16. Sıhhiye Mecmuası, ilk kez 1913'te yayınlanmaya başlamış, 1922'ye kadar 14 sayı çıkartılmış; 1922-1925 arasında yayın hayatına son verilmiş; 1925'ten sonra tekrar yayın hayatına başlamıştır. bkz.: İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001, s. 7.

7 İrfan Elmacı, "Billimsel ve Teknolojik...", s. 615-616.

8 İrfan Elmacı, "Billimsel ve Teknolojik...", s. 620-621.

Kuduz ve çiçek hastalıklarından sonra Osmanlı'nın uğraştığı bir diğer hastalık kole-radır. 1890'lı yıllardaki kolera salgını başlayınca salgını önlemek isteyen Osmanlı devleti, yurt dışından Dr. Bongowsky'yi getirtmiştir. Fakat kolera hastalığı, savaşlar döneminde ülkenin çeşitli yerlerinde yine kitlesel bir salgın haline gelmiştir. Örneğin Balkan Savaşları'nda kolera salgını askeri etkilemiş ve hatta Birinci Balkan Savaşı'nın kaybedilme sebeplerinden biri olarak görülmüştür. Ne yazık ki Balkan Savaşları'nın ardından tifüs salgını Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Hastalığı arttıran nedenlerden biri taşıyıcı olan askerlerin memleketlerine dönmesidir.⁹ Balkan Savaşları sırasında sıhhiye teşkilatında değişikliğe gidilmiş, 1912'de *Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi* çıkartılmıştır. Böylece *memleket tabipliği* kaldırılarak yerine *hükümet tabipliği* getirilmiştir.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı yıllarında salgın hastalıklar hem halkı hem de orduyu tehdit eder duruma gelmiştir. Örneğin sıtma, frengi, verem hastalıklarının yanında kızıl, kızamık ve çiçek hastalıklarından Birinci Dünya Savaşı yıllarında pek çok insan hayatını kaybetmiştir.¹¹ Ancak bu dönemde henüz müstakil bir sıhhiye bakanlığının kurulmamış olması sorunların çözüme kavuşmasının önündeki önemli engellerden biri olmuştur. Doğal olarak Milli Mücadele döneminde atılan ilk adım müstakil bir sıhhat idaresi kurulması yönündedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridelerinden yola çıkarak Milli Mücadele dönemi boyunca Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin faaliyetlerini ortaya koymaktır.

İlk Sıhhiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in faaliyetleri (3 Mayıs 1920-10 Mart 1921)

Dr. Adnan Bey, Tıbbiye-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Almanya'ya gitmiştir. Burada ilk önce Profesör Friedrich Kraus'un öğrencisi olmuş sonra da asistanlığını yapmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909'da Türkiye'ye dönmüştür. Tıp fakültesinin klinik şefliğini ardından da müdürlüğünü yapmıştır. Sonraki yıllarda Hilal-i Ahmer Cemiyet'inin müfettişi göreviyle Trablusgarp Savaşı'nda bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndaysa Sıhhiye Umum Müdür Muavinliği ve binbaşı rütbesiyle Sahra Sıhhiye Umum Müdür muavinliği görevlerini sürdürmüştür.¹² Yine Birinci Dünya Savaşı'nın

9 Sibel Yazıcı, "Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914- 1918)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5/8, Nisan 2019, s. 72.

10 Umut Karabulut, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, Güz 2007, s. 152.

11 Sibel Yazıcı, "Meclis-i Mebusan...", s.74. Bu dönemde Kızılay'ın da göçmenlere, hasta ve yaralılarına yardımda bulunmuştur. Bkz.: Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği, 2010, s. 62.

12 Orhan F. Köprülü, "Abdülhak Adnan Adıvar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.1, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s. 375.

son zamanlarında fakültede Emraz-ı Umûmiye dersi vermiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1928) sonra Anadolu işgale uğramaya başlamıştır. Anadolu'daki kongreler döneminin adından gerçekleşen Amasya Görüşmeleri'nde, Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanmasına karar verilmiş ve mebus seçimlerine gidilmiştir. Mebusan Meclisi'nde mebus olan Dr. Adnan ve Rauf beylerin başını çektiği grup *Felah-ı Vatan* adlı grubu kurarak Milli Mücadele lehine aktif faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli Kararları'nın kabulünün ardından İtilaf Devletleri, Türkiye'yi fiilen işgale karar vermiş ve 3 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin yoğun baskısıyla Ali Rıza Paşa istifa etmiştir. 13 Mart 1920'deki Mebusan Meclisi toplantısında İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal edeceği duyumları dile getirilince Dr. Adnan Bey'in, olası bir işgali Mebusan Meclisi'nde karşılama isteğini eşi Halide Hanım kabul etmemiş ve Ankara'ya kaçış teklifinde bulunmuştur.¹³ Dr. Adnan Bey, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri'nin işgalinin ardından Anadolu'ya geçtiğinde İstanbul'da Kızılay Umumi Kâtibi olarak görev yapmaktaydı.¹⁴ Ankara'ya gelişinin ardından, 1920'de 3 Sayılı Kanunla kurulan Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye'nin işleyişinden sorumlu vekil olarak seçilmiştir.

İlk sıhhat idaresi 2 Mayıs 1920'de 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanununun 1. maddesinde “...*Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye... işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisinin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.*”¹⁵ cümlesiyle Anadolu'daki sağlık sorunlarının çözümü için bir kurum oluşturulmuştur. Ancak İcra Vekilleri Heyeti oluşturulurken özellikle Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin kurulup kurulmamasıyla ilgili çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bunun sebebi Büyük Millet Meclisi'ni (BMM), Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı niteliğinde olduğunu kabul eden bazı mebusların, İstanbul hükümetinde olmayan yeni vekâletlerin kurulmasını doğru bulmamasıdır. Örneğin Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, 1 Mayıs 1920'deki görüşmelerde şu sözleri söylemiştir. “*Bir defa bâzı nezaretlerin isimleri değiştirilmiştir. Bizde mevcud olmayan nezaretler ihdas olunmuştur ve diğerleri ipka edilmiştir. Meselâ Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye, Nafia, Dâhiliye, Hariciye gibi nezaretler aynen ipka olunduğu halde Meşihat yerine Şer'iyeye tâbiri kullanılmıştır... İkincisi Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye denilmiştir. Bizde Sıhhiye Nezareti yoktu. Sıhhiye evvel ve âhir Dâhiliyeye merbuttur. Fakat Kabineye dâhil değildir. Muaveneti içtimaiye tâbiri! Muaveneti İçtimaiye namında bir nezaretin vücudundan hiçbirimizin haberi yoktur. Binaenaleyh Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye tâbiri*

13 Turhan Ada, *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010, s. 83-86.

14 Mesut Çapa, *Kızılay...*, s. 39.

15 *Resmî Gazete*, 7 Şubat 1337, No.1, s. 4.

muhdestir...” sözlerine Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey yanıt vermiştir. Konuşmasında Sıhhiye Nezareti’nin olduğunu fakat önce Hariciye daha sonraysa Dâhiliye Nezareti’ne bağlandığını hatırlatmıştır. Sıhhiye Vekâleti tartışmalarını anlamsız bulan Yusuf Kemal Bey, halkın sağlıklı olmaması durumunda ne dâhili/iç ne de harbiye/savaş işinin kalmayacağını altını çizmiştir. Sözlerine “*Türklüğü bitiren hastalıkları bir an evvel kaldırmazsak, eğer Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin edecek esbabı istikmal etmezsek hepsi boştur, ne yaparsak yapalım hepsi boştur. Onun için Sıhhiye Nezareti başta, zikredilmiştir.*” diyerek müstakil bir vekâletin mutlaka kurulması gerektiğini söylemiştir. Vekâletin diğer kısmı olan Muavenet-i İçtimaiye kısmınınsa yetim çocukların korunması için olduğunu beyan etmiştir.¹⁶ Sıhhiye Vekâleti’nin kurulmasına karşı çıkan Sivas Mebusu Hayri Bey, BMM’ne verdiği takrirde “*Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti hali tabiînin avdetine kadar tedviri umur edecek bir heyet olduğu cihetle Hükümeti Osmaniyenin teşkilâtı asliyesini muhafaza etmek ve mercisiz kalan şubaları idareye bir merci tâyin etmek suretiyle idarei umur edeceği tabii olduğundan ve teşkilâtı asliyede bir Sıhhiye Nezareti bulunmadığından (Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye) Nezareti’nin.*”¹⁷ kaldırılmasını talep etmiştir. Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi ise Sıhhiye Encümeni ve Vekâleti ile Muavenet-i İçtimaiye Encümeni ve Vekâletinin ayrı olmasını teklif etmiştir. Ancak bu istek kabul görmemiş; ikisi bir arada tek bir vekâlet olarak kurulmuştur. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Vekilliğine Dr. Adnan Bey seçilmiştir.

Vekilliğe seçilmesinin ardından Dr. Adnan Bey, Ankara Vilayet Konağı’nda emrine verilen sıhhiye memuruyla birlikte çalışmalara başlamıştır. İlk olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kontrolünde bulunan bölgelerdeki doktorlar kayıt altına alınmıştır. Sıhhiye Vekâleti’nin bütçesinin belirlenmesinin ardından idari yapıyı şekillendirmiştir. Dr. Adnan Bey’in vekâleti döneminde, Bakanlığa bağlı olarak Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi kurulmuştur.¹⁸ Böylece Sıhhiye Vekâleti’nin idari teşkilatlanması oluşturulmaya çalışılmıştır.

Taşradaki sıhhi yapılanmada düzenleme yapılmamış sağlık müdürleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleriyle küçük sıhhiye memurlukları aynı şekilde görevlerine

16 TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), D.1, C.1, B.8, 1 Mayıs 1336/1920, s. 163-166.

17 TBMMZC, D.1, C. 1, B.1, 1 Mayıs 1336/1920, s. 167-168.

18 Süleyman Tekir, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)” *Belgi Dergisi*, 2/8, 2019/II, s. 1303-1304.

devam etmiştir.¹⁹ Ayrıca depolardaki ilaç ve malzeme miktarlarının tespitinin yanında kolordulardan istatistik kayıtları temin edilmiştir. Sonraki aşamada Afyon'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanmış olan sıhhiye deposu Ankara'ya getirilmiş; Erzurum, Diyarbakır ve Konya'daki kolordu sıhhiye depoları yeniden düzenlenmiştir. Bir diğer faaliyetse iki hafif sıhhiye treninin Eskişehir-Ankara ve Konya hattına konulmuş olmasıdır.²⁰ Haziran 1920'de İstanbul Hükümeti'nin Anadolu'ya serum ve ilacın gönderilmesini yasaklama kararı üzerine kuduz tedavi müessesesi, aşıhane ve bakteriyolojihane açılmıştır. Böylece Dr. Adnan Bey'in çabalarıyla Anadolu'da aşı üretimine başlanmış ve 250 bin kişilik aşı üretilmiştir.²¹ Ancak bu gelişmelere rağmen hem hekim eksikliği hem de yeterli tıbbi ekipmanın olmaması gibi sorunlar devam etmekteydi. Ayrıca yeterli sayıda hastanenin bulunmaması cephede yaralanan askerlerin tedavilerini zorlaştırmıştır.²² Bu sorunlar üzerine hastanelerin düzenlenmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Eylül 1920'de mülki ve askeri sıhhiyenin birleştirilmesiyle ilgili görüşmeler yapılmıştır. İkisinin birleştirilmesi halinde doktor, memur ve müstahdemlerin daha verimli istihdam edileceği düşünülmüştür. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'da frengi, sıtma ve verem hastalıkları yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu sebeple mevcut hastanelerin ve sıhhiye teşkilatının ıslah edilerek tüm halkın faydalanacağı hale getirilmesi zorunlu görülmüştür. Nitekim askeri hastanelerden sadece askerlerin yararlanabilmesi, para ve sağlık personeli yüzünden israf olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden sivil hastanelerin asker, askeri hastanelerin sivil hastayı tedavi etmesi önerilmiştir.²³ Ancak ordunun ihtiyacı olan hekimlerin hastane ve belediye tabiplerinden seçilmesini isteyen Dr. Adnan Bey, hükümet tabiplerinin görevlerinde bırakılmalarına dair talimatname yayınlamıştır.²⁴ Meclis'te iki kurumun birleştirilmesi yönünde bir karar çıkmamıştır. Müdafaa-i Milliye Vekilliği, Dr. Suat Bey'in verdiği teklifin reddini istemiştir. Gerekçelerse şunlardır:

19 Dr. Adnan Bey Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği'nin yanında ayrıca Dâhiliye Vekâleti'ni de vekâleten yürütmüştür. Bkz.: Nuran Yıldırım, "Hekim Kimliği ile Abdülhak Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Mühendisliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, VII/2, 2006, s. 71.

20 Mesut Çapa, *Kızılay*..., s. 97-98.

21 Süleyman Tekir, "Sıhhiye ve...", s. 1303-1304.

22 Umut Dere, *Operatör Emin (Erkul) Bey'in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018, s. 30-31.

23 *TBMMZC*, D.1, C.3, B.59, 5 Eylül 1336, s. 559-560.

24 Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden Sağlık Bakanlığına (1920-2000)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011, s. 31.

1. Ordu teşkilatı içindeki askeri doktor sınıfını dönüştürmek suretiyle uygulanacak değişiklikler,
2. Vazife, kanunlar ve nizamati mevzua ve özellikle emrû kumanda, terfi, cezalandırma meselelerindeki hususiyet,
3. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti vazifelerine ait konular ile ordu umuru sıhhiyesinin gösterdiği farklar,
4. Harpte umuru sıhhiye-i askeriyenin sureti cereyanına ait esasat,
5. Seferberlik halinde hastanelerin birleştirilmesinde ortaya çıkabilecek mahzurlar,
6. Sıhhiye kurumları ve depoların devri suretiyle ordunun sıhhiye tedbirleri ve ikmalinde meydana gelebilecek eksikliklerin ve gecikmenin tahmin edilmesi.²⁵

Her ne kadar iki kurum birleştirilmese de ayakta tedavisi mümkün olan ahalinin askeri hastanelerde tedavi olmasının yolu açılmıştır. Askeri hastane olmayan yerlerde asker hastaların hükümete ait hastanelerde ve belediyelere ait memleket hastanelerinde her asker içinse 30 kuruş bedel ödenerek tedavi edilmesine karar verilmiştir.²⁶ 1920 yılı içindeyse erlerin aşılmasına, beslenmesine ve temizliğe önem verilmiş, böylece salgın hastalıklar önlenmeye çalışılmıştır.²⁷ Ayrıca Antalya'yı işgal etmiş olan İtalyanlardan çiçek aşısı temin edilmiştir.²⁸ Çiçek hastalığına karşı alınan bir diğer önlemse iş için devlet dairelerine başvuran kişilerin çiçek aşısı olmalarının sağlanmasıdır.²⁹ Ayrıca bu dönemde Kızılay'la da iletişime geçilmiştir. 1920 yılı içinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nin teklifi üzerine yaralı subayların yatırılacağı 100 yataklı hastane Ravza-i Terakki Okulu'na açılmıştır. Yunan ileri hareketinin başlamasıyla 27 Temmuz 1920'de Nazilli hastaneleri Dinar'a ve Burdur'a taşınarak 50 yataklı iki hastane oluşturulmuştur.³⁰

Eskişehir'in tahliyesi sırasında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin daveti üzerine Kızılay'ın Eskişehir Murahhası Dr. Besim Paşa Ankara'ya gelmiştir. Her ne kadar Eskişehir murahhaslığı Mondros Mütarekesi'nden sonra lağvedilmiş olsa da deposundaki malzemeler İstanbul'a sevk edilmemiştir. Nitekim Dr. Besim Paşa'nın Ankara'ya gelmesiyle buradaki depo ve müesseseler Ankara Murahhaslığı'nın emrine

25 TBMMZC, D.1, C.3, B.59, 5 Eylül 1336, s. 558.

26 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 2-26-6, 2 Ocak 1921, s. 2

27 Adnan Ataç, "Milli Mücadele'de (1919-1923) Askeri Sağlık Hizmetleri", Isparta, *SDÜTF 100. Yılında Milli Mücadele'de Sağlık Hizmetleri, Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*, 2020, s. 11.

28 Muhittin Gül, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları", *G.Ü. Dış Hekimliği Fakültesi Dergisi*, V/1, 1988, s. 250.

29 Mehmet Arslan, "Anılarda Milli Mücadele Döneminde Sağlık Koşulları ve Verilen Sağlık Hizmetleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9/27, Haziran 2021, s. 403.

30 Metin Kopar, *Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1923-1938)*, Adıyaman, İksad Yayınevi, 2021, s. 28-29.

verilmiştir. Böylece Milli Mücadele döneminin sıhhiye ihtiyacını karşılayan bir yapıya bürünmüştür.³¹ Ankara Murahhaslığı'na bağlı olan kurumlar arasında “*Birinci Ankara Hastanesi, İkinci Ankara Hastanesi, Isparta Hastanesi ve Gördes, Bilecik, Haymana, Mihalicık, Sivrihisar, Afyonkarahisar-Uşak, Bilecik ve havalisi imdad heyetleri*”³² bulunmaktadır. Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye ilk kurulduğunda muhacir, mülteci ve aşiretlerin iskânıyla iâşesini sağlamak, Rusya’daki esirlerin celbi/kendine çekme ve yetimhanelerle ilgilenmiştir.³³

31 Temmuz 1920’de Malatya Mebusu/Milletvekili Lütfü Bey ve arkadaşları tarafından Muhacir Müdüriyet-i Umumiyesi teşkilatının lağvedilerek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlanması hakkında verilen teklif görüşülmüştür.³⁴ Muhacir Müdüriyeti Umumiye’si hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Osmanlı’nın büyük toprak kayıpları yaşayıp da çekildiği bölgelerdeki Müslüman halk mülteci konumuna düşmüş; anayurda dönmeye başlamıştır. Osmanlı’nın gerileme döneminde toprak kayıplarına paralel olarak milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüştür. Osmanlı Devleti muhacirlerin sorunlarını çözmek için ilk önce Dâhiliye Nezareti’ni ve belediyeleri görevlendirmiştir. Fakat göçmenlerin sayısının gitgide artmasına karşın adı geçen kuruluşların asli görevlerinin muhacirlerin iskânıyla doğrudan alakalı olmaması, sorunların artmasına neden olmuştur. Bu yüzden muhacirlerin iskân ve iâşelerinin sağlanması maksadıyla 1860’da ilk kez Muhacir Komisyonu oluşturulmuş; sonraki zamanlardaysa farklı farklı isimlerle görevini yapmaya çalışmıştır.³⁵ Muhacir Komisyonuna müdüriyet ifadesi Balkan Savaşları’ndan sonra getirilmiş ve “*Aşair*” kelimesi ilave edilmiştir.³⁶ Milli Mücadele döneminde işgal bölgelerindeki halkın da muhacir durumuna düşmesi doğal olarak bu sorunun çözümüne ilişkin önerilerin Meclis’te görüşülmesine neden olmuştur.

Lütfü Bey ve arkadaşlarının verdiği öneriyle ilgili Dâhiliye ve Heyet-i Vekile farklı iki teklif vermiştir. Heyet-i Vekile, Muhacir Müdüriyeti Umumiyesi’nin lağvedilerek Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlanmasını; Dâhiliye Vekâletiyse, mahalli belediyeleri bırakılmasını talep etmiştir. Konuyla ilgili Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey, Muhacirin Müdüriyet-i

31 Mesut Çapa, *Kızılay*..., s. 37.

32 Mesut Çapa, *Kızılay*..., s. 41.

33 Bu işlerle doğrudan doğruya sıhhat işlerine ait olan bütçeler ayrı ayrı düzenlenmiştir. 1920’de 1.474.776 lira, 1921’de 926.493 lira, 1922’de 1.966.644 lira bütçe ayrılmıştır. Bkz. *Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası*, 29 Birinci Teşrin, 1933, s. 20.

34 TBMMZC, D.1, C.3, B.41, 31 Temmuz 1337, s. 23.

35 Ufuk Erdem, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 3-6.

36 Ufuk Erdem, “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (1913-1922)”, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 9/1, 2017, s. 76.

Umumiyesi'nin İstanbul'daki Dâhiliye Nezaretine bağlı bir kurum olduğunu söylemiştir. Ankara'da yeni bir hükümet teşekkül ederken İstanbul'daki hükümetten farklı bir uygulama yapılmadığını yalnız İcra Vekilleri kanununda farklı olarak Sıhhiye ve Muavenet Vekâleti'nin kurulduğunu belirtmiştir. Dr. Adnan Bey, bütün teşkilatın lağvedilerek belediyelere devredilmesini uygun bulmamıştır. Teşkilatın bazı kısımlarının Dâhiliye Vekâleti'ne –aşiretlerin iskânı gibi- Sıhhiye Vekâletineyse işe vesaire kısımlarıninsa verilmesi kanaatini bildirmiştir.³⁷ Böylece muhacirlerin sevk ve iskânına dair olan sorunlar çözülmeye çalışılmış olsa da bu görüşmelerde kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Yine Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı kalmıştır.

Milli Mücadele döneminde sıhhi politikaların temelinde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmek bulunmaktadır.³⁸ Nitekim Dr. Adnan Bey'in sıhhiye vekilliği zamanında ele alınan konulardan bir diğeri o dönemde ciddi sağlık sorunları arasında yer alan frengi hastalığıdır.

Frengi hastalığı, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşları sonrasında Anadolu'nun pek çok yerine yayılmıştır. Hastalığın önünün alınması için Bolu Mebusu Fuat Bey, 14 Ağustos 1920'de *Frenginin men ve tahdidi sirayeti hakkında kanun* teklifini Heyet-i Umumiye'ye sunmuştur. Dr. Fuat Bey, mecliste konuyla ilgili yapılan görüşmelerde Batı Anadolu'daki durumu izah etmiş; cephe ve cephe gerisini yaptığı ziyaretlerde 1920 senesinde Eskişehir'deki zührevi hastalıklar hastanesinde tedavi gören hastaların %30'u frengili olduğu bilgisine ulaşmıştır. Ayrıca askeri birlikte yer alan 120 kişiden 45'inin frengili olduğu ve Kütahya cephesindeyken bu hastalığı kaptıkları tespit edilmiştir. Kütahya'daki sıhhiye defterlerine, 3 bin kişi frengili olarak kaydedildiği bilgisini paylaşmıştır. Konuşmasının devamında frenginin yayılma sebeplerinden birinin evlenirken bu hastalığın teşhisiyle ilgili bir kanunun olmamasına bağlamıştır. Bir adamın üç kadını evlilik vaadiyle kandırarak onlara bilerek frengi geçirdiğini ve kişiyle ilgili işlem yapılması istendiğindeyse kanun olmadığından kişi hakkında işlem yapılamayacağı söylenildiğini örnek olarak vermiştir.³⁹

Konuyla ilgili görüşlerini dile getiren Dr. Abidin Bey, frengi ve bel soğukluğu hastalıklarının, yeni doğan bireylerde çeşitli sakatlıklar meydana getirdiğine dikkat çekmiştir. Belsoğukluğu hastalığının yeni doğanlardaki sonucunun körlük, frengi hastalığına

37 TBMMZC, D.1, C.3, B.41, 31 Temmuz 1337, s. 23-27.

38 Feyza Kurnaz Şahin, "Propaganda Ve Sağlık: Cumhuriyet Döneminde Sıhhi Propaganda Faaliyetleri ve Halk Sağlığına Etkileri (1923-1945)", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, (26-28 Kasım 2015 İzmir), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 553.

39 TBMMZC, D.1, C.7, B.122, 26 Aralık 1336, s. 34-35. Bu dönemde Sıhhiye Vekâleti'nin bütçesinden frenginin tedavisi için para ayrılmıştır. Yine Kastamonu ve Bolu'da hükümetçe frengi tedavi merkezleri açılmıştır.

frengi çiçeği olduğunu söylemiştir. Evlilik öncesinde yapılacak olan muayenenin toplum sağlığı ve doğacak yeni nesil için önemli olduğunu vurgulamıştır. Frengi hastalığını parasız tedavi edebilmek için ilginç bir öneri Ömer Lütfi Bey'den gelmiştir. Frengililer için belirli yerlerde büyük hastanelerin açılıp hastaların oraya gönderilmesini ve çalıştırılmasını önermiştir. Benzer bir uygulamanın Birinci Dünya Savaşı'nda yapıldığını hatırlatmıştır. Savaş sırasında Merzifon Şifa yurdunda 900 frengi hastasının toplandığını ve bu kişilerin tedavi olurken zirai alanda çalışmış olmalarını örnek olarak vermiştir. Kendisini tedavi ettiren veya ettiremeyen köylülerin bu şekilde toplanarak çalıştırılmalarıyla devlete yük olmayacaklarını belirtmiştir.⁴⁰ Frengi hakkında çıkartılacak olan bir kanunun hastalığın önlenmesinde etkili bir yöntem olacağı düşünülmüştür.

Görüşmeler nihayetinde 5 Şubat 1921'de 90 sayılı "*Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*" çıkartılmıştır. 12 maddeden oluşan bu kanunda frengi hastası olduğunu bilerek sağlıklı insana bulaştıran kişilere altı aydan iki yıla kadar hapis veya yüz liradan beş yüz liraya kadar para cezası verilmiştir. Tabiplerin kendilerine gelen frengi hastalarını hükümet tabibine, eğer o yoksa belediye doktoruna bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Yine eğer bir frengi hastası belirlenen günlerde tedavi olmak üzere gelmemesi durumunun bildirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca frengi hastalarını tedavi etmeye kalkışan mutatabbiple/şarlatan, üfürükçü iki aydan iki seneye kadar hapis veya elli liradan yüz liraya kadar para cezası verilmesi hükmü getirilmiştir.⁴¹ Böylece Anadolu'da yaygın olan frengi hastalığını önlemeye çalışan kanunla halk sağlığı açısından önemli bir adım atılmıştır.

Frengi hakkında çıkartılan kanunun ardından 14 Eylül 1920'de 22 sayılı *Men'i Müskirat Kanunu* çıkartılmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu kanun her ne kadar doğrudan Sıhhiye Vekâletiyle ilişkili olmasa da kanunun iki maddesi vekâletle ilgilidir. Bu maddelerden ilki 5. madde olup: "*Tababette kullanılacak her nevi ispirotolu mevat ihtiyacı nisbetinde Sıhhiye Vekâletince eczanelere tevzi ve sarfiyatı kontrole tabi tutulur.*" hükmü bulunmaktadır. İkincisiyse 6. maddedir: "*Tababette istimal olunacak ispirotolu mevaddın sureti istimal ve sarfı hakkında Sıhhiye Vekâletince bir talimatname kaleme alınacaktır.*"⁴² hükmüyle doktorluk mesleğinde kullanılan ispirotolu malzemelerin eczanelere dağıtma işi Sıhhiye Vekâleti'nin kontrolüne bırakılmıştır.

40 TBMMZC, D.1, C.7, B.122, 26 Aralık 1336, s. 36-38.

41 *Resmî Gazete*, 7 Mart 1337, No.5, s. 96.

42 Gürkan Tekin, *Sıhhiye ve...*, s. 31.

24 Eylül 1920’de Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey, hududu sıhhiye bütçesi sekiz aylık maaşları için 2.440 lira istemiştir. Ayrıca beklenmedik harcamalar için 7.780 lira; çeşitli masraflar içinse 3.200 liranın Maliye Vekâleti tarafından düzenlenip Meclis-i Âliye sunulan iki aylık muvakkat bütçeye ilâvesini talep etmiştir. 30 Eylül 1920’de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, genel bütçeden maaş almayan hudut sıhhiyesi memurları için genel bütçeden maaş ödenmesi gerektiğini söylemiştir. Sonuç olarak 1920 yılının iki aylık muvakkat bütçesinde Sıhhiye Vekâleti’ne devlet bütçesinden 123.482 lira ayrılmıştır.⁴³ Şubat 1921’de Sıhhiye Vekâleti’nin bütçe görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmelerde hükümetin teklif ettiği ve encümenin kabul ettiği ücretlere yer verilmiştir. Bazı hususlarda hükümet ve encümen aynı bütçede karar kılmışken bazı bütçelerde encümen daha azını kabul etmiştir. Tablo 1 ve Tablo 2’de bütçeden talep edilen ve kesinleşen ödenekler görülmektedir.

Nevi Muhassasat	Hükümetçe Teklif Olunan	Encümence Kabul Edilen
Hükümet Hastaneleri	50.000	50.000
Telkîhane	2.500	2.500
Darülkelp Tedavihanesi	3.000	3.000
Bakteriyolojihane	500	500
Küçük Sıhhiye Memur Mektebi	150	150
Kimyahane	500	500

Tablo 1: Sıhhiye Vekâleti Bütçesi Görüşmelerinden⁴⁴

Tablo 1’de görüleceği üzere doğrudan halk sağlığıyla ilgili olan konularda hükümetin istediği meblağ, encümence kabul edilmiştir. Nitekim kuduz tedavisi ve bakteriyolojihane Sıhhat Vekâleti’nin oluşturulmasının ardından ilk açılan bölümlerdir.

Nevi Muhassasat	Hükümetçe Teklif Olunan	Encümence Kabul Edilen
Müfettiş Yevmiye ve Harcırahı	5.000	3.200
Muhacirin Sıhhiye Harcırahı	10.000	10.000
Sulfato Esmanı*	15.000	15.000
Emrazi Sariye ve İstilâye Masrafı*	60.000	45.000
Frenji Mücadelesi	15.000	15.000
Nakliye ve Bendiye	500	500

Tablo 2: Sıhhiye Vekâleti Bütçesi Görüşmelerinden⁴⁵

Tablo 2’de görüleceği üzere göçmenlerin sağlık harcamaları, frenji mücadelesi ve sıtma hastalığının tedavisinde kullanılan kinin için hükümet tarafından ayrılması istenen

43 TBMMZC, D.1, C.5, B.92, s. 247-249.

44 TBMMZC, D.1, C.8, B.158, 27 Şubat 1337/1921, s. 498.

45 TBMMZC, D.1, C.8, B.158, 27 Şubat 1337/1921, s. 496.

bütçe encümen tarafından kabul edilmiştir. Ancak müfettiş yevmiyeleri ve hastane masraflarında encümen, hükümetin istediğinden daha az bütçe ayırmıştır. Sıhhiye Vekâleti'nin bütçe görüşmelerinde Dr. Adnan Bey, özellikle harcırahlarla ilgili yapılan tenkitlere ve Sıhhiye Vekâleti'nin durumunu izah etmiştir:⁴⁶

“...Sıhhiye de yeniden kuruluyor.. Biz buraya geldiğimiz zaman 290 hekim lâzım olduğu halde elimizde ancak 180 hekim vardı ve şimdi yavaş yavaş gelen hekimlerle; tedarik ettiğimiz ve bize ilihak eden hekimlerle bu işleri tanzime çalıştık ve çalışıyoruz. Sonara buraya geldiğimiz zaman ilk olarak karşısında kaldığımız şey; sıhhat için elzem olan birçok müesseselerin mevcut olmaması idi. Fena bir itiyat neticesi olarak bu gibi müesseseleri hep İstanbul'da ve oradan da fekki' irtibat edince muztar bir vaziyette kaldık. İşte o zamanlar; hayat bahasına olan bazı müesseseler burada yoktu. Meselâ Darülkelp müessesesi. Bir adamı bir kuduz köpek ısırduğunda tedavi edilmezse ölür. Burada bin bir müşkülata bir Daülkelp müessesesi açabildik. Böyle müesseseler İstanbul gibi yerlerde on gün yapılabilen şeylerdir. Sofya'ya bir adam gönderilir ve levazım tesis olunabilir. Halbuki biz bunu burada bin bir tülü müşkülata yapabildik. Çünkü her taraf kapanmış olduğu halde kaçak şişeler içerisinde birçok müşküllerle levazım getirerek açabildik...

Aşılar meselesine gelince zaten asıl Sıhhiyenin hizmetleri buradan başlar. Yine vaktiyle Sivas'ta tesis edilmiş bir Aşı müessesesi vardı ve birtakım aşılar yapıyordu. Fakat bir kısmı tutmuyordu. O müessese de mütarekeyi müteakip ne olmuş bilmiyorum. Onların ıslahına çalıştım ve bu müessese bugün iki yüz elli bin kişilik aşı, yetiştirebiliyor. İşte yapabildiğimiz şeyler bunlardır ve bu müesseseler işliyor...”

Konuşmasının devamında bir diğer eleştiri konusu olan muavenet/yardım kısmını ele almıştır. Sıhhiye Vekili Dr. Adnan Bey, Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi'nin, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlanması için rica ettiğini fakat Meclis'in genel temayülünün müdüriyetin belediyelere bağlanması olduğunu hatırlatmıştır. Müdüriyetin, Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı kaldığını söylemiş ve vekâletin muavenet kısmıyla ilgili eleştirileri haksız bulduğunu dile getirmiştir.⁴⁷ Böylece vekilliğini yaptığı vekâletin genel durumunu, yapılan faaliyetleri izah etmiş; eleştirilere yanıt vermiştir. Dr. Adnan Bey'in Sıhhiye Vekilliğinden istifası üzerine Dr. Refik Bey (Saydam) göreve seçilmiştir.

Sıhhiye Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey'in Faaliyetleri (10 Mart 1921-20 Aralık 1921)

Dr. Refik Bey, Askeri Tıbbiye'den tabip yüzbaşı unvanıyla 1906'da mezun olmuştur. İlk görev yeri olan Gülhane'deki stajının ardından Üçüncü Ordu'ya atansa da

46 TBMMZC, D.1, C.8, B.158, 27 Şubat 1337/1921, s. 498-500.

47 TBMMZC, D.1, C.8, B.158, 27 Şubat 1337/1921, s. 498-500.

histoloji ve embriyoloji alanında çalışmak üzere Gülhane'deki görevine devam etmiştir. 1910 yılında Almanya'nın Berlin şehrine gitmiş; Askeri Tıp Akademisinde ve başka şehirlerde çeşitli kurslar almıştır. Almanya'ya gidişinin ikinci yılında Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine Türkiye'ye geri dönmüştür. Aktif görev başvurusu üzerine Antalya Redif Fırkasının İkinci Seyyar Hastanesine atanmıştır. Balkan Savaşı boyunca Dr. Refik Bey çeşitli hastanelerde görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Sahra Müfettişi Umumisi Muavinliği'ne atanmış ve Mondros Mütarekesi'ne (30 Ekim 1918) kadar da bu görevi sürdürmüştür. Mütareke imzalandıktan sonra 5 Mayıs 1919'da 9. Ordu Sıhhiye Müfettiş Muavinliği'ne atanmıştır. Böylece Dr. Refik Bey, 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmiş ve onunla birlikte Samsun'a geçmiştir.⁴⁸ Dr. Refik Bey, Birinci Dünya Savaşı sırasında tifüs aşısını hazırlayarak literatüre girmiştir. Ayrıca tetanos ve dizanteriye karşı serum üretilmesinde önemli rolü bulunmaktadır.⁴⁹ Dr. Refik Bey, Müdafaa-i Milliye-i Vekâleti'nin Sağlık Şubesi'nde görevlendirilmiştir.⁵⁰ Onun bu özellikleri Adnan Bey'in istifasından sonra Sıhhiye Vekilliğine atanmasını sağlamıştır. Her ne kadar kısa süreli de olsa Dr. Refik Bey'in vekilliği döneminde daha çok muhacirler ve yetimler yani muavenet kısmının ön plana çıktığı görülmektedir.

1 Mayıs 1921'de Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olan Muhacirin bütçesi Muvazene-i Maliye Encümeni kararıyla Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanmasına karar verilmiştir.⁵¹ Haziran 1921 yılı içinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce askeri hastanelerin iâşesinin düzeltilmesi ve iyileşen askerlerin orduya daha gürbüz olarak iade edilmeleri için verilen tezkere İcra Vekilleri heyetinde görüşülmüştür. İstanbul Gümüşsuyu Hastanesi'nde yapılan uygulamayla üç derece üzerinden tayini uygun bulunmuştur. Ancak Sıhhiye Vekâleti'yle de yeniden tetkik edilerek ona göre karar verilmesi düşünüldükçe Sıhhiye Vekâleti'ne tebliğ edilmiştir.⁵² Bu durumun nedeni askeri ve sivil sıhhiye işlerinin ayrı vekâletlerce yürütülmesinden kaynaklanmaktadır.

Sıhhiye Vekâleti sağlık işleri yanında yetim yurtlarıyla ilgili meselelerde de muhatap olarak kabul edilmiştir. 1921 Ekim ayında TBMM görüşmelerinde dile getirilen

48 Kemal Arı, "Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi: Dr. Refik Saydam", *Vatan ve Sıhhat Tıbbiyelinin Yurtseverliği*, ed.: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, 2015, s. 295-298.

49 İlber Ortaylı, "Sağlık Ordusunun Az Bilinen Komutanlarından Dr. Refik Saydam", *Milliyet*, 8 Temmuz 2012.

50 Sağlık şubesinde herhangi bir bilgi olmadığından dört bölüm açılarak doküman toplanmıştır. İlk bölüm tabip mevcudunu, ikinci bölüm depolardaki ecza ve malzemeleri, üçüncü bölüm fenni işlere ait bilgileri, dördüncü bölümse istatistik ve istihbarata ait işleri kolordu ve kurumlardan almıştır.

51 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 13-19-8, 1 Mayıs 1921, s. 2.

52 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 3-27-11, 29 Haziran 1337, s. 2.

konulardan biri yetim çocuklarla ilgilidir. Amasya Mebusu Hamdi Bey Amasya'daki Şefkat-i İslamiye Yurdu'na yardım hakkında kanun teklifi vermiştir. Mecliste okunan mazbataya göre, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Trabzon muhacirleriyle Sivas mültecilerinden geneli kız olan 300 eytamlı, Amasya'daki Şefkat-i İslamiye adındaki cemiyet ilgilendirilmiştir. Yaşları 6-11 olan yetimlerden 170'i cemiyetin özel okulunda okutturulmuş ve daha büyük olanlarsa biçki, nakış, dokumacılık öğretilmeye çalışılmıştır. Yetim çocuklar için 25 yataklı bir hastane açılmıştır. Bahsi geçen çocuklar için hastane ve okulla birlikte bir de bina yapılmasını isteyen cemiyet gerekli olan parayı temin edememiştir. Hamdi Bey, 30 bin liranın, Muavenet-i İctimaiye bütçesinden karşılanmasını talep etmiştir. Amasya'daki Şefkat-i İslamiye Yurdu'na, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye bütçesine beş bin lira tahsisat kabulüne dair kanun çıkartılmıştır.⁵³ Dr. Refik Beyin kısa süreli Sıhhiye Vekilliğinde muhacirlerin durumu ele alınmıştır.

Muhacirin işleri Dâhiliye Vekâlet'inden 5 Haziran 1921 tarihinde yayımlanan nizamnameyle Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanmış ve Muhacirin Müdürlüğü vekâlet bünyesinde kurulmuştur.⁵⁴ Muhacirin Müdüriyeti'nin lağvının ardından Sıhhiye Vekâleti çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda, ilk önce muhacirlerin hangi bölgelerde, kaç kişiden oluştuğu belirlenmeye çalışılmıştır. Muhacirlerin nakilleriyle ilgili nizamname hazırlanmıştır. Nizamname doğrultusunda muhacirin idareleri Sıhhiye müdürlerine; sıhhiye müdürünün o bölgede olmaması durumunda merkez tabibine; merkez tabibinin olmaması halindeyse hükümet tabibinin idaresine verilmiştir. Lağvedilen muhacirin idarelerine birer kâtip verilerek bu idareler ortadan kalkmıştır. Böylece tasarruf edilen parayla hasta, yaşlı, sakat ve kimsesiz kadınlara verilen yevmiyenin miktarı artırılmıştır. Çoğunluğu şark vilayetlerinden gelen muhacirlerin sevk ve iaşeleri için 370 bin lira Maliye Vekâleti'nce ayrılmıştır. Bahsi geçen paranın bir an önce Sıhhiye Vekâleti'ne aktarılması talep edilmiştir.⁵⁵ Muhacirlerin durumu ve sevkleriyle ilgili görüşmeler mecliste çeşitli zaman aralıklarında devam etmiştir. Kasım 1921'de Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, muhacirlerle ilgili son durumu TBMM'nde paylaşmıştır.

“Efendim, muhacirin ve mülteci işlerinin vekâlete raprı tarihi olan 15 Haziranda vilâyatı şarkıye muhacirininin miktarı bizim elimizdeki bir listede 125 - 130 bin olarak gösterilmiştir. Bu rakam her halde muhtacı tetkik idi ve nitekim muhacirin işlerini Sıhhiye Vekâleti'ne Verdiğiniz zaman şu kürsüden vilâyatı şarkıye muhacirini miktarının ancak, yetmiş bin raddesinde olduğunu zannettiğimi söylemiştim. Bilâhara yapmış olduğum tahkikat neticesinde mevcut olan

53 TBMMZC, D.1, C.13, B.93, 15 Ekim 1337, s. 149-153.

54 “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/>, Erişim Tarihi: 27.01.2022.

55 TBMMZC, D.1, C.10, B.40, 20 Haziran 1337, s. 423-425.

muhacirinin de bu yekûna karib olduğunu gördük. Filvaki Teşrinievvelin sonuna kadar memleketlerine müteveccihen hareketleri bildirilen ve bu meyanda Kars, Ardahan, Oltu sancaklarına gelen mültecilerle İstanbul'dan vilâyatı şarkiyeye gitmek üzere limanlarımıza çıkan muhacirinin heyeti umumiyesinin doksan üç bine baliğ oluyor. Yapılan tediyat ile bunlardan ancak yüzde yetmiş beşine iâşe ve vesait verebilmişiz. Diğer yirmi beşi kendi vasıtalarıyla doğrudan doğruya hareket etmişlerdir.⁵⁶

Konuşmasının devamında şark muhacirlerinin tamamının niçin gönderilemediğini şu şekilde açıklamıştır:

"...Eğer tahsisatın tamamen verilmesi kabil olsa idi, vilâyatı şarkiyeye muhacir ve mültecilerinin kamilen iadeleri mümkün olacaktı ve nitekim bu yüz elli bin lira ile bunun mümkünülhusus olacağını o vakit Heyeti Celilenize arz etmiştim. Yüzde elli derecesinde tetdiyat olması bunların bir kısmının yerlerine gitmesini diğerlerinin de gidememesini mucibolmuştur.⁵⁷"

Açıklamadan anlaşılacağı üzere Maliye Vekâleti tarafından ayrılan tahsisatın tamamının Sıhhiye Vekâleti'ne geçmemesi muhacirlerin evlerine geri döndürülmelerini sekteye uğratmıştır. Muhacirlerin sevk işlerinin nasıl gerçekleştiğini Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey şu şekilde izah etmiştir.

"...Efendiler; elimizde mevcut olan muhacirin nizamnamesi mucibince muhacirin sevk komisyonu, sevk olunacak muhacirin için bir istihkak bordrosu yapar, kebir, sagir aile efradiyle reisi, ailenin ismi, kaç kuruş verileceği ve saire olmak üzere bir bordro tanzimi bizim için usul iktizasındadır. Bu bordro iki nüsha olarak tanzim edilmeden bittabi bize maliye para vermez. Bu bordrolardan bir tanesi, doğrudan doğruya mal memurunun nezdinde diğeri de muhacirin komisyonu nezdinde kalır. İmza hanesi vardır, para alırken oraya imza edilir.⁵⁸"

Kars Mebusu Cavid Bey ve arkadaşlarının İçdir ve Sürmeli halkının yardım isteyen telgrafıyla ilgili olarak bölgede ne gibi çalışmalar yapıldığına dair bilgi istemişlerdir. Aralık 1921'de Dr. Refik Bey, bu yazılı soru üzerine bölgede yapılan çalışmalarla alakalı TBMM'de beyanat vermiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, gelecek olan muhacirlerin Türk tabiiyetini kabul etmeleri koşuluyla doğrudan muhacir tahsisatından faydalanabileceklerine dair yazıyı Beyazıt Mutasarrıflığıyla Şark Cephesi Komutanlığı'na tebliğ etmiştir. 12 Aralıkta, Sıhhiye Vekâleti'ne Dâhiliye Vekâleti'nden bölgedeki yetim çocuk sayısının günden güne arttığı ve yetimlere muhtacin/ihtiyaç

56 TBMMZC, D.1, C.14, B.108, 10 Kasım 1337, s. 148. Muhacirleri %30'u kendi vilayetlerine sevk edilmiştir. Diğer %70'lik kısım Konya ve Sivas'a gönderilmiş; ilkbahar ayları içinde kendi mıntikalarına gönderilmesi planlanmıştır.

57 TBMMZC, D.1, C.14, B.108, 10 Kasım 1337, s. 149.

58 TBMMZC, D.1, C.14, B.108, 10 Kasım 1337, s. 150. İmza işleri oldukça sıkı tutulmuştur. Örneğin; Konya Ereğlisi'nde bu imzaların önceden atıldığına dair bilgi geldiğinde Konya ve Niğde sıhhat müdürleri Ereğli'ye gitmiş; ayrıca Konya valisi de durumdan haberdar edilmiştir. Yapılan incelemede suiistimal olmadığı, memurun dikkatsizliğinden kaynaklanan bir hata olduğu ortaya çıkmıştır.

sahipleri tahsisatından 2 bin lira havale yapılmasını istemişlerdir. İsteğe binaen Sıhhiye Vekâleti, Beyazıt Mutasarrıflığından yetimlerin nereden ve nasıl geldikleri, kaç kişiden oluştukları ve yaşlarının hangi yolla karşılandığına dair bilgi talebinde bulunmuştur. Mutasarrıflıktan gelen yanıtta göre, kaza ve civarında 120 yetim, 90 erkek; 90 kız ve 85'i kadın olmak üzere 385 kişi vardır. İran ve Azerbaycan'dan geldikleri, bir önceki yıl yaşlarının ve bakımlarının ordu tarafından karşılandığı bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine vekâlet, ilk etapta 500 lira göndermiştir. Dr. Refik Bey, ancak 1000 lira daha gönderilebileceğini sözlerine eklemiştir. Sıhhiye Vekilinin konuşmasının ardından yazılı soruyu veren Cevad Bey, Azeri Türklerinin daha önceden ziraatla uğraştıklarını ve İktisat Vekâleti vasıtasıyla buradaki ahaliye tohumluk gönderilmesini de istemiştir.⁵⁹ Alınan bu kararda sıhhiyeden ziyade sosyal politikaların izleri görülmektedir. Çünkü Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin muavenet-i içtimaiye kısmı sosyal işlerle ilgilenilmesi için kurulmuştur. Bu özelliğiyle Avrupa'daki benzer uygulamalar ilk kez TBMM vasıtasıyla gerçekleştirilmiş oldu.⁶⁰

Bu dönemde ordunun sıhhiyeyle ilgili ihtiyaçlarında hem Sıhhiye Vekâleti'nin hem de Kızılay'ın yardımcı olduğu görülmektedir. Örneğin Sağlık Dairesinin ihtiyaç duyduğu doktor ve eczacılar İstanbul'dan Ankara'ya getirilmiştir. Ekim ve Kasım 1921'de sıhhiye riyasetinin talebi üzerine 2 bin don, 2 bin gömlek, 4 bin 500 fanila ve battaniye, 50 sandık pansuman malzemesi, pamuk ve sargı bezi gönderilmiştir.⁶¹ 1921 yılı içinde ordu için İstanbul'dan 271 muvazzaf, 7 yedek olarak 278 doktor ve 11 yedek dış doktoru ile 66 eczacı getirilmiştir. Yine BMM bünyesindeki 25 yedek tabip, bir dış tabibi ve 18 yedek eczacının orduya katılmasına karar verilmiştir. Böylece orduda görevli olan doktor sayısı 719'a, dış tabibi sayısı 12'ye ve eczacı sayısı da 215'e çıkartılmıştır.⁶² Bunların dışında Müdafaa-i Milliye Vekâleti, ordunun sağlık işleri için takviye yapmıştır. Mart ayı boyunca sıhhiye müfrezelerinin kadrolarına birer doktor ve sağlık çalışanı görevlendirmiştir. Ayrıca 15 sedyeli 2 arabalı sıhhiye bölüğü eklenmiş; her tümen için de birer sıhhiye bölüğü oluşturulmuştur. Ek olarak harp hastaneleri 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 15 numaralarıyla oluşturulup Batı Cephesine gönderilmiştir.⁶³ Ordunun sıhhi durumuyla ilgili bu hazırlıklardan başka Dr. Refik Bey'in vekâleti döneminde yapılan bir diğer çalışma salgın hastalıklar üzerinedir.

59 TBMMZC, D.1, C.14, B.120, 1 Aralık 1337, s. 422-423.

60 Necdet Hayta - Tuğba Belenli, "Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar", *Belleten*, 80, 2016, s. 290.

61 Mesut Çapa, *Kızılay...*, s. 98-99.

62 Metin Kopar, *Türkiye'de Sağlık...*, s. 39.

63 Feyyaz Karıncalı, *TBMM Hükümetleri Döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021, s. 53.

Balkan Savaşları'nda, Dr. Refik Bey'in en önemli gözlemi salgın hastalıkların ve koruyucu önlemler alınmadan cepheye asker göndermenin büyük yıkımlara neden olduğunu fark etmiş olmasıdır. Bu sebeple Sıhhiye Vekilliği döneminde salgın hastalıklarla etkin mücadele edebilmek için ülkedeki her yörenin birbirinden ayrı bir biçimde araştırılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, il sağlık teşkilatlarının kendi görev yerlerindeki bölgeleri coğrafi ve sıhhi açıdan incelemeleri istenmiştir. İl sağlık teşkilatlarının bu kapsamda hazırladıkları raporların vekâlete gönderilmesi beklenmiştir.⁶⁴ Dr. Refik Beyin, Sıhhiye Vekâleti'nden istifasının ardından Dr. Rıza Nur Bey, Sıhhiye Vekili olarak göreve başlamıştır.

Sıhhiye Vekili Dr. Rıza (Nur) Bey'in Faaliyetleri (24 Aralık 1921-27 Ekim 1923)

Dr. Rıza Nur Bey, 1901'de Askeri Tıbbiye'den yüzbaşı doktor unvanıyla mezun olmuştur. Daha sonra 1907'de cerrahi profesörü olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde Sinop mebusu seçilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetiyle arasının açılmasından sonra kürsüsü lağvedilerek profesörlük unvanı elinden alınmıştır. 1913'te Bab-ı Âli Baskını'nın ardından tıp tahsili görmesi bahanesiyle yurt dışına gönderilmiştir. Sürgün döneminde Cenevre'de cerrah olarak çalışmıştır. Mütarekenin ardından Türkiye'ye dönen Dr. Rıza Nur Bey, yapılan seçimlerde Sinop mebusu seçilerek son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra meclis dağıtılınca Ankara'ya gitmiştir.⁶⁵

Dr. Rıza Nur Bey'in Sıhhiye Vekilliği döneminde teşkilatlanmadan muhacirlerin yerleştirilmelerine kadar birçok konu üzerinde faaliyetlerde bulunulmuştur. Elviye-i Selase'de yaşayan ve Rus okullarından mezun olan Sıhhiyecilerin diplomalarını tasdik edecek Heyet-i İlmiye'nin teşekkülüne kadar sıhhiye mezunlarının Elviye-i Selase dâhilinde ve Sıhhiye müdürleri gözetiminde memur olarak istihdam edilmelerine izin verilmiştir.⁶⁶ Rusya'dan Türkiye'ye gelecek olan muhacirlerin Trabzon'a kadarki nakliye masrafları ve iâşe bedellerinin ödenmesi için Sıhhiye Vekâleti'nin bütçesine 20 bin lira ek bütçe konulmuştur.⁶⁷ Sadece muhacirler için değil ayrıca Yunanistan ve Rusya'da bulunan esirlerin getirilmesi ve iâşe masrafları için de Sıhhiye Vekâleti bütçesine 40 bin lira eklenmiştir.⁶⁸

64 Bu raporlar daha sonra Dr. Rıza Nur döneminde tasnif edilerek bir dizi halinde yayınlanmaya başlamıştır. Bkz.: Atakan Esen, "Sıhhi-i İçtimai Coğrafya Kitaplarına Göre İç Anadolu'da Görülen Salgın Hastalıklar (1922-1926)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, Bahar 2017, s. 78.

65 Ali Birinci, "Rıza Nur (1879-1942)", *DİA*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s. 65-66.

66 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 4-48-9, 15 Şubat 1922, s. 2.

67 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 5-25-10, 24 Ağustos 1922, s. 2.

68 *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 5-27-12, 5 Eylül 1922.

26 Ocak 1922’de Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey, Sinop gezisinden henüz dönmediği için Celal Bey’e (Bayar) vekâlet vermiştir. Ancak Celal Bey, İktisat Vekilliğinden istifa edip Heyet-i Vekile’den çekilince Sıhhiye Vekâleti’ne kimin vekâleten bakacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Meclis’te Celal Bey’in halen vekâlet etmesi gerektiği tartışılırken durumun ciddiyetine dikkat çekilmiştir. Çünkü Aralık 1921 yılı içinde çiçek hastalığı tekrar kendini göstermeye başlamış ve 260 çiçek hastasının 80’i vefat etmiştir. Ayrıca lekeli tifo ve humma-i racia/dönek ateş hastalıkları ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Celal Bey’in, vekâleten Sıhhiye Vekili olarak devam etmesine karar verilmiştir.⁶⁹

Nisan 1922’de Rusya’da aç kalan Müslüman çocukların Türkiye’ye getirilmesiyle ilgili görüşmeler yapılmıştır. Konuyla ilgili konuşan Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, birçok çocuğun Rusya’daki açlık nedeniyle Türkiye sınırına gelmeye çalıştıklarını söylemiştir. Hatta bu çocukların bir kısmının daha Türkiye sınırına varmadan açlıktan öldüklerini dile getirmiştir. Çocuklar Türkiye’ye gelmeden onların barınma ve iaşeleri için gerekli planlamaların yapılması düşünülmüştür. Bahsi geçen çocuklar için alınacak önlemler arasında 2 bin kadarının yetimhanelere yerleştirilmesi vardır. Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, konunun Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne bildirildiğini fakat Türkiye’de çok sayıda yetim çocuğun bulunduğunu ve yetimhanelerin kötü durumda olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne de ne kadar çocuğa bakabilecekleri sorulmuştur. Kazım Karabekir Paşa, 2 bin çocuğu alabileceğini bildirmiştir. Ayrıca gelen çocuklardan yetimhaneye yerleştirilemeyenleri, köylerdeki ve şehirlerdeki ailelerin yanına yerleştirilmesini teklif etmiştir. Ancak bu şekilde Türkiye’ye gelecek çocukların açlıktan ölmekten kurtarılabilceğini ifade etmiştir. Kısaca gelecek olan çocukların belediyeler vasıtasıyla uygun durumdaki ailelerin yanına yerleştirilmesi düşünülmüştür.⁷⁰

1922 yılında salgın hastalıkların artmaya başlaması üzerine 17 Ağustos 1922’de Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey ve arkadaşları, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin bütçesinin Maliye Vekâleti bütçesinin görüşülmesinin ardından müzakere edilmesine dair tkrir vermiştir. Operatör Emin Bey, İstanbul’da ve daha başka yerlerde veba vakalarının görüldüğünü, en azından bulaşıcı hastalıklarla ilgili tahsisatın hemen çıkması gerektiğini söylemiştir.⁷¹ 4-7 Eylül 1338/1922’de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin 1338/1922 senesinin bütçesi TBMM’nde görüşülmüştür. Aydın Mebusu Mazhar Bey, 1922 senesine gelinceye kadar Sıhhiye Vekâleti’nin gelişimi, eksikleri ve faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Sıhhiye teşkilatının diğer teşkilatlar

69 TBMMZC, D.1, C.16, B.150, 26 Ocak 1338, s. 141-142.

70 TBMMZC, D.1, C.18, B.19, 3 Nisan 1338, s. 481-482.

71 TBMMZC, D.1, C.22, B.88, 21 Ağustos 1338, s. 250-251.

içinde en zayıfı olduğunu dile getiren Mazhar Bey, kazaların yarısında henüz resmi doktor olmadığını söylemiştir. Konuşmasının devamında küçük sıhhiye memurları teşkilatının oluşturulduğundan bahsetmiştir. Özellikle salgın hastalıkların engellenmesi için doktorların olmadığı bölgelerde bu teşkilat vasıtasıyla önlem alınabileceğini, bu sebeple de mevcudiyetlerinin artırılmasını önermiştir. Ancak küçük sıhhiye memurlarının görevinin sadece salgın hastalıkların tespitiyle sınırlandırılması gerektiğini sözlerine eklemiştir. Görüşmelerde eczacılara akşam nöbet usulü getirilmesi istenmiştir.⁷²

Dr. Rıza Nur Bey'in, resmi görevli olarak Moskova'ya gitmesi üzerine yerine seçilen Sıhhiye Vekâleti Vekili Dr. Fuat Bey,⁷³ yapılan tenkitler üzerine TBMM'de sıhhiye teşkilatının işleyişine dair açıklama yapmıştır. Bu dönemde doktorlar üç kısma ayrılmıştır. Bir kısmı idari hususi hastanelerde görev yapan doktorlar olup vekâlet bunların sadece sicil işleri ve tasdik işlemlerinden sorumludur. Bir diğer kısım hükümete ait olan vekâlete bağlı olan doktorlardan oluşurken üçüncü kısım doktorlar belediye doktorudur. Vekâlet kendisine bağlı olan doktorların bölgelere dağılımını eşit olarak yapmaya çalışmıştır. Ancak eğer şehirde idari hususi hastaneler varsa oradaki doktorlara müdahale edememiştir. Doğal olarak vekâlet her kazada doktor bulundurmaya ve dispanser olan yerlere hükümet doktoru göndermemeye çalışmıştır. Küçük sıhhiye memurlarının doktorla beraber çalışmasının daha verimli olacağı kanaatini paylaşmıştır. Fakat her yerde doktor bulunmadığını hatırlatmıştır. Küçük sıhhat memuru yetiştirmek için bir okul açılacağı bilgisini vermiştir. Hastalıklarla ilgili açıklamasında sıtma tedavisinde kullanılan kininin 350 kilosunun temin edildiğini, 150 kilosununsa yakın zamanda geleceğini duyurmuştur. Bu dönemde kininin temin meselesini şu sözlerle açıklamıştır. *“Devlet kinininin sureti tevzii hakkında Ziraat Bankası ile uyushularak yapılmış bir itilâfname ve bunu müeyyid olan bir kanun mevcuttur. Mezkûr kanun mucibince Ziraat Bankası kinini getirir. Ve bizim istediğimiz yerlere tevzi eder. Binaenaleyh, Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin bu meseleye tavsiti, bu kanun mevcut oldukça kabil değildir.”* Bu kanuna rağmen Kızılay'ın kinin yardımı yaptığını eklemiştir. Sıhhiye Vekâleti'nce yürütülen bir diğer çalışma salgın hastalıklarda kullanılan aşılarda ilgilidir. Bu konuda Dr. Fuat Bey *“Sivas'ta bulunan müessesemiz bir sene zarfında 3 269 140 kişilik çiçek aşısı, 1547 litre kolera, tifo, dizanteri aşuları yapmıştır. Bunlardan başka ayrı ayrı veba aşuları yapmıştır. Bu miktarları nakde tahvil ettiğimizde beher litre bin kuruş hesabıyla 1 547 000*

72 TBMMZC, D.1, C.22, B.98, 7 Eylül 1338, s. 539.

73 Dr. Rıza Nur Bey'in resmi bir görevle Sovyetler Birliği'ne gitmesi üzerine 11 Mayıs – 12 Temmuz 1922 Sıhhiye Vekâleti Vekili Dr. Fuat (Umay) Bey olmuştur. Bkz. “Fuat Umay (1885-1963)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fuat-umay-1885-1963/>, Erişim Tarihi: 27.01.2022. Ancak TBMM zabıt görüşmelerinde Ağustos 1922'de halen sıhhiye vekili olduğu yazılmaktadır. Ayrıca Eylül 1922'de Fuat Bey'in, Dr. Rıza Nur'un Sinop'ta olması nedeniyle yine sıhhiye vekili olduğu görülmektedir.

kuruş tutuyor. Çiçek aşısı ise 40'ar paradan 3 269 140 kuruş tutuyor." demiştir. Tunalı Hilmi Bey'in önermiş olduğu neşriyat işinin Sıhhiye Vekâletinin bütçesinde yer aldığını söylemiştir. Halkın anlayabileceği dilde yazılmış bir kitap yazılmak istendiğini dile getirmiştir. Böyle bir uygulamanın İstanbul'da yapıldığını sözlerine eklemiştir.⁷⁴

Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Bey, Anadolu'ya gelen muhacirlere karantina uygulamasını kaldırmıştır. Bu uygulama yerine veba için İstanbul'a aşı gönderilmesini ilgili yerlere bildirmiş ve İstanbul'dan da gönderilecek aşılarda muhacirlere yapılmasını istemiştir. Böylece o bölgeden gelecek olan muhacirlerin aşı karneleri olmadan Anadolu'ya gelmeleri engellenmiştir.⁷⁵ Aşılarla ilgili bir diğer gelişme 1922 yılında Sivas'ta 5 milyon kişiye yetecek kadar çiçek aşısı üretimi yapılmış olmasıdır. Ayrıca Sivas'ta üretilen 537 kg kolera aşısıyla 477 kg tifo aşısı halka ve askerlere uygulanmıştır. Tüm bunların yanında askeri alanda yapılan sıhhiye hizmetlerinden de bahsetmek gerekmektedir.

Dr. Rıza Nur, Sakarya Savaşı öncesinde Sanayi Mektebi'ni ve Dar-ul Muallim Mektebi'ni yaralıların tedavisi için uygun hale getirmiş; Dar-ul Muallimat Mektebi'nin öğretmen ve öğrencilerini hastabakıcı olarak eğitmiştir.⁷⁶ Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) sırasında tedavileri tamamlanan askerlerin sevkiyatını kolaylaştırmak için sertabiplikler kontrolünde sıhhiye istasyonları; hafif yaralı askerler içinse Sıhhiye Muavenet Merkezleri kurulmuştur.⁷⁷ Sakarya Savaşı esnasında mevcut 660 tabipten 297'si, 146 eczacıdan 78'i ve 14 dişçiden 2'si hayatını kaybetmiştir.⁷⁸ Büyük Taarruz öncesinde de ordudaki askerleri aşılama çalışmaları devam etmiştir. Batı Cephesindeki birliklerde iskorpit hastalığının görülmesi üzerine Antalya ve Adana'dan portakal, sirke ve sebze getirtilmiştir. Sıtma ve çiçek hastalıklarına karşı Ankara'da aşılamalar yapılmıştır.⁷⁹ Böylece erlerin hastalanmaları engellenmeye çalışılmıştır.

26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile başlamış Türk ordusunun zaferi sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması ile fiilen sona ermiştir. Kazanılan zafer sonrasında düşmandan geri alınan bölgelerin halkına devlet tarafından yardım yapılması gereken yardım görevi Kızılay ve

74 TBMMZC, D.1, C.22, B.98, 7 Eylül 1338, s. 541-551.

75 TBMMZC, D.1, C.24, B.123, 21 Ekim 1338, s. 86.

76 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.III, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 859-860.

77 Feyyaz Karıncalı, *TBMM Hükümetlerinde...*, s. 52.

78 Metin Kopar, *Türkiye'de Sağlık...*, s. 37.

79 Metin Kopar, *Türkiye'de Sağlık...*, s. 41.

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti tarafından yapılmıştır. Kızılay hakla eşya yardımında bulunurken Sihhiye Vekâleti para yardımında bulunmuştur.⁸⁰

Milli Mücadele döneminin sona ermesinin ardından Dr. Rıza Bey, görevi yine Dr. Refik Bey'e bırakmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, salgın hastalıklarla mücadele etmek maksadıyla yurtdışındaki gelişmeleri takip etmiş ve ülkede de kuduz, çiçek gibi hastalıkların tedavisi için adımlar atmıştır. Ancak Osmanlı Devletinde müstakil bir sağlık bakanlığı yoktur. 1910 tarihli kanunla Dâhiliye Nezareti bağlı Sihhiye Müdüriyet-i Umumisi kurulmuş daha sonraysa 1916'da Dâhiliye Nezaretine ayrıca Umur-u Sihhiye Nezareti unvanı verilmiştir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen müstakil bir Sağlık Bakanlığı, Osmanlı Devletinde kurulmamıştır.

Milli Mücadele döneminde müstakil bir sağlık bakanlığının kurulma nedeni Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı ordusunun terhis edilmesiyle birlikte Anadolu'da salgın hastalıkların artmasıdır. 2 Mayıs 1920'de 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanunla, Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti kurulmuştur. Bu kanunun tartışmalarında bazı milletvekillerinin müstakil bir sağlık bakanlığı kurulmasına karşı çıktıkları görülmektedir. Bunun sebebi İstanbul Hükümetinde bu bakanlığın, müstakil bir bakanlık olmamasından kaynaklanmaktadır. İncelenen dönemde müstakil olarak kurulan Sihhiye Vekâleti'nden ayrı olarak bir de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı Askeri Sihhiye Teşkilatı/Sağlık Şubesi bulunmaktadır.

İncelenen dönemde Sihhiye Vekili olarak Dr. Adnan (Adıvar), Dr. Refik (Saydam) ve Dr. Rıza Nur Beyler görev yapmıştır. Dr. Rıza Nur Bey'in Moskova'ya gittiği dönemde Dr. Fuat Bey'in; Sinop'tayken Celal (Bayar) Bey'in vekâleten Sihhiye Vekilliği yaptıkları saptanmıştır. Sihhiye Vekillerinin vekillik dönemleri incelendiğinde ilk Sihhiye Vekili olan Dr. Adnan Bey'in teşkilatlanmaya/ıdari yapılanmaya önem verdiği görülmektedir. Bu durumu muhtemelen Anadolu'da sağlık teşkilatlanmasının yetersiz olmasından kaynaklıdır. Zira teşkilatlanma olmadan halk sağlığının iyileştirilmesine ilişkin adımların atılamayacağı açıktır. Dr. Adnan Bey, daha öncesinden Kızılay Umumi Kâtibi olarak görev yapmış olması, Kızılay'ın Eskişehir Murahhası Besim Paşa'nın Ankara'ya gelmesinin nedenidir. Böylece Sihhiye Vekâleti'nin ihtiyaç duyduğu çeşitli malzemeler Kızılay vasıtasıyla sağlanmıştır. Dr. Adnan Bey'in vekilliği esnasında

80 Gürkan Tekin, *Sihhiye ve Muavenet...*, s. 34-35.

dönemin en büyük sağlık sorunları arasında yer alan kuduz ve frengi hastalıklarının önlenmesi için adımlar atıldığı görülmektedir. Onun vekilliği döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin sağlık şubesinin, Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanması görüşülmüş olsa da Dr. Adnan Bey'in askeri ve sivil sıhhiye hizmetlerinin müstakil kalmasını tercih ettiği görülmektedir. Bunun neticesinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin faaliyet alanı askeri alandan ziyade göçmenlerin iskânı, salgın hastalıklar ve aşı üretimi noktasındadır. Fakat hem askerlerin aşılmasında hem de doktor ihtiyacı doğduğunda vekâlet bünyesindeki hekimlerin orduda görevlendirildiği görülmektedir.

Dr. Refik Bey'in Sıhhiye Vekilliği sırasında bölgesel olarak hastalıkların belirlenmesi için çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bu faaliyeti ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerinin hemen sağlanması amacıyla yapıldığı düşünülebilir. Yine kısıtlı kaynakların verimli bir biçimde kullanılabilmesi için adım atıldığı yorumunu yapmak mümkündür. Dr. Refik Bey'in sıhhiye vekilliği döneminde Rusya'dan muhacir geleceği tespit edilmiştir. Hem Rusya'dan gelmesi beklenen muhacirler hem de ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış olan muhacirlerin sorunlarının çözümü için çalışmalar yapılmıştır. Bu işlerin daha planlı yapılması amacıyla 5 Haziran 1921 tarihinde yayımlanan nizamnameyle Muhacirin İşleri Dâhiliye Vekâleti'nden alınarak Sıhhiye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Böylece sistemli bir iskân politikasına geçilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Dr. Rıza Nur Bey'in vekilliği sırasında hem muhacirlerin durumu hem de salgın hastalıkların önlenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Rıza Nur Bey'in vekilliği sırasında karantina uygulamasının kaldırılmasını kararının dönem için alışılmadık olduğu söylenebilir. Muhacirlerin Anadolu'ya gelmeden evvel İstanbul'da aşılmasına kararının verilmesini salgın hastalıkların Anadolu'ya ulaşmadan engellenmesi çabası olarak düşünmek mümkündür. Bu amaçla muhacirlere aşı karnesi uygulanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

Meclisteki bütçe tartışmaları incelendiğinde Sıhhiye Vekâleti'nin çiçek, kolera, kuduz aşı üretimini sağlamak için gerekli gördüğü meblağın aynen onaylandığı tespit edilmiştir. Fakat Meclis'in, memur maaşı gibi ücretlerde Sıhhiye Vekâleti'nin istediği meblağın onaylanmadığı görülmektedir. Bu durum TBMM'nin aşı üretimine önem verdiği şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim Milli Mücadele dönemi boyunca Sıhhiye Vekâleti kısıtlı kaynaklara rağmen Anadolu'da aşı üretmeyi başarmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmi Yayınlar⁸²

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)
Resmî Gazete

3. Süreli Yayınlar

Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası
Milliyet

4. Araştırma Eserler

Ada, Turhan: *Adnan Adıvar Hayatı ve Kişiliği*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.

Arı, Kemal: “Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi: Dr. Refik Saydam”, Vatan ve Sıhhat Tıbbiyelinin Yurtseverliği, ed.: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, 2015.

Arslan, Mehmet: “Anılarda Milli Mücadele Döneminde Sağlık Koşulları ve Verilen Sağlık Hizmetleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9/27, Haziran 2021, s. 397-415.

Ataç, Adnan: “Milli Mücadele’de (1919-1923) Askeri Sağlık Hizmetleri”, Isparta, *SDÜTF 100. Yılında Milli Mücadele’de Sağlık Hizmetleri, Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*, 2020.

81 Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

82 Resmî yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Aydın, Erdem: “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, 15, 2004, s. 185-207.
- Birinci, Ali, “Rıza Nur (1879-1942)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Ankara, Türkiye Kızılay Derneği, 2010.
- Dere, Umut: *Operatör Emin (Erkul) Bey'in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018.
- Elmacı, İrfan: “Bilimsel ve Teknolojik Açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Çiçek Aşısı ve Kuduz Aşısı”, *Belleten*, 79/285, 2015, s. 611-626.
- Erdem, Ufuk: *Osmanlı'dan Cumhuriyete Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Erdem, Ufuk: “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (1913-1922)”, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 9/1, 2017, s. 57-80.
- Erer, Sezer: “Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yapıtılan Hastaneler”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19, 2010/2, s. 241-252.
- Esen, Atakan: “Sıhhi-i İçtimai Coğrafya Kitaplarına Göre İç Anadolu'da Görülen Salgın Hastalıklar (1922-1926)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, Bahar 2017, s. 73-90.
- Gül, Muhittin: “Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları”, *G.Ü. Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, V/1, 1988, s. 250-260.
- Hayta, Necdet: Belenli, Tuğba, “Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, *Belleten*, 80/287, 2016, s. 279-306.
- Hot, İnci: *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001.
- Karabulut, Umut: “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, Güz 2007, s. 151-160.
- Karıncalı, Feyyaz: *TBMM Hükümetleri Döneminde Müdafaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2021.

- Kopar, Metin: *Türkiye’de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1923-1938)*, Adıyaman, İksad Yayınevi, 2021.
- Köprülü, Orhan F. : “Abdülhak Adnan Adıvar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.1, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Şahin, Kurnaz Feyza, “Propaganda Ve Sağlık: Cumhuriyet Döneminde Sıhhi Propaganda Faaliyetleri Ve Halk Sağlığına Etkileri (1923-1945)”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2015 İzmir)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 549-589.
- Nur, Rıza: *Hayat ve Hatıratım*, C.III, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.
- Ortaylı, İlber, “Sağlık Ordusunun Az Bilinen Komutanlarından Dr. Refik Saydam”, *Milliyet*, 8 Temmuz 2012.
- Tekin, Gürkan: *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden Sağlık Bakanlığına (1920-2000)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2011.
- Tekir, Süleyman: “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin Kuruluşu ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)” *Belgi Dergisi*, 2/8, 2019/II, s. 1301-1326.
- Yazıcı, Sibel: “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalılarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914- 1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5/8, Nisan 2019, s. 70-92.
- Yıldırım, Nuran: “Hekim Kimliği ile Abdülhak Adnan Adıvar ve Tıp Tarihi ve Deontoloji Mühendisliği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, VII/2, 2006, s. 55-86.
- Yıldız, Abdullah: “Osmanlı İmparatorluğunda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 70/3 (2017), s.127-134.
- Yücel, Gülseren: “Malatya’da Kolera Salgını ve Devletin Müdahale Çabaları (1892-1894)”, *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7/1, 2019, s. 108-121.

5. Elektronik Kaynaklar

- “Fuat Umay (1885-1963)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/fuat-umay-1885-1963/>, Erişim Tarihi: 27.01.2022.
- “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)”, (Çevrimiçi), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sihhiye-ve-muavenet-i-ictimaiye-vekaleti-saglik-ve-sosyal-yardim-bakanligi/>, Erişim Tarihi: 27.01.2022.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu

The Turkish Army's Establishment and Deployment in the Battle of Sakarya

Güzin ÇAYKIRAN*

ÖZ

1919'da Türk İstiklal Harbi başladığında İtilaf kuvvetlerine karşı mücadele edebilecek düzenli bir ordu yoktur. Mütebaki birliklerde zayıf mevcutlu kolordu teşkilatı altında yeniden düzenlenmiştir. Anadolu'da başlangıçta işgallere karşı Kuva-yı Milliye teşkilatı mücadele etmiş; fakat İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesiyle bu teşkilatla bir başarı sağlanamayacağı anlaşılmış ve Batı Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Anadolu'da bu komutanlık altında düzenli Türk ordusu teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu çalışmada Batı Cephesi'nde grup komutanlıklarının kuruluşuna dahil edilen tümenler ve bu tümenlerin cephede nerede konuşlandıklarına (vazulceys) dair bilgi verilecektir. Böylece Türk'ü savunmadan taarruza geçiren Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunu muzaffer kılan tümenlerin ne büyük gayretlerle Sakarya Cephesi'nde toplandığı daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Komutanlığı, Grup Komutanlıkları, Sakarya Meydan Muharebesi, Harp Tarihi

ABSTRACT

When the Turkish War of Independence began in 1919, no regular army was present capable of fighting against the Allied powers. The remaining units had also been reorganized under the weak corps organization. In Anatolia, the organization of the Kuva-yı Milliye [National Forces] had initially fought against the occupations, but the occupation of İzmir by the Greeks revealed that no permanent success was achievable through them, and thus the Western Front Command was established. Under this command, the regular Turkish army started being organized in Anatolia. This study will provide information on the divisions included in the establishment of the Group Commands of the Western Front and where these divisions were stationed along the front. In this way, one can better understand how the divisions that caused the Turkish army to triumph in the Battle of Sakarya, which switched Turks from being on the defensive to being on the offensive, had been assembled on the Western Front with great effort.

Keywords: Turkish National War, Western Front Command, Group Commands, The Battle of Sakarya, War History

*Dr., Askeri Tarih Uzmanı, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Türkiye

ORCID: G.Ç. 0000-0002-8524-8405

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güzin Çaykiran,
Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: guzincaykiran@gmail.com

Başvuru/Submitted: 31.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.11.2022

Kabul/Accepted: 16.11.2022

Atıf/Citation: Çaykiran, Güzin. "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 77-106.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1169246>

Extended Abstract

After the Gediz Offensive's failure in the Turkish War of Independence on October 24, 1920, the need for regular army units firmly appeared. The Western Front Command was established on June 26, 1920 in Western Anatolia and was divided into the North and South Fronts on November 9, 1920. Colonel İsmet Bey (İnönü) became the commander of the Northern Front, while Colonel Refet Bey (Bele) became the commander of the Southern Front. On November 10, 1920, the Northern Front Command was renamed as "the Western Front Command". As the organization of the regular Turkish army continued, the Greeks were moving toward Bursa to invade Eskişehir. After a four-day battle along the İnönü positions on January 6, 1921, Greek forces were forced to retreat to Bursa on January 11. Greek forces retreated to Bursa after "the First Battle of İnönü" and then attacked again from Bursa and Uşak on March 23, 1921, reaching the İnönü positions. On April 1, 1921, Greek forces retreated after seven days of combat there.

The Turkish army had ensured the withdrawal of Greek forces in the direction of Bursa with "the Second Battle of İnönü" and planned to launch an offensive on Gediz and Uşak against the Greek forces that had attacked Afyonkarahisar; the offensive launched on April 8. However, the Turkish army was unsuccessful in the fierce Battle of Aslıhanlar and Dumlupınar that took place between April 8-15, 1921. On May 3, 1921, the Southern Front Command was abolished and merged with the Western Front Command. In addition, this organization allowed Group Commands to be established from two or more divisions and to be authorized with the powers of the corps. While the organizations continued along the Western Front, the Greek army began forward operations in the direction of Bursa and Eskişehir, starting in Bursa, Kütahya, Dumlupınar, and Seyitgazi on July 8 and beginning a general offensive against Turkish positions on July 10, 1921. During this offensive, very fierce battles occurred on the Kütahya and Nasuhçal positions on July 14-18, with the Greek army occupying Kütahya. At this point, Mustafa Kemal Pasha came to the Western Front on July 18, 1921 and offered to withdraw the army east of Sakarya River. The Turkish army began withdrawing with this proposal and held positions east of Sakarya River on July 25. From July 26 to August 22, the Turkish military made preparations (e.g., resupplies and bolstering, establishing, and changing positions) to meet the Greek offensive east of Sakarya River. On August 5, 1921, the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) gave the position of Commander-in-Chief to Mustafa Kemal Pasha.

The Turkish army along the Western Front was made up of the following reorganized corps: the 1st, 17th, and 41st Divisions and the 1st Cavalry Division; the 12th Group was comprised of the 11th Division; the 4th Group of the 61st Division and the 5th Caucasus Division; the 3rd Group of the 7th, 8th, and 15th Divisions; the 2nd Group of the 4th, 5th, and 9th Divisions and the 2nd and 3rd Cavalry Divisions; and the 1st Group of the 23rd and 24th Divisions. The 3rd Caucasus Division and the 57th Division were all emergency reserve divisions directly affiliated with the Western Front Command. The Turkish army was placed in the following positions along the Western Front: As of August 22, 1921, the Reorganized Corps from north to south ordered Groups 12, 4, 3, and 2. The 2nd and 3rd Cavalry Divisions had been under the command of the 5th Group but were placed under the command of the 2nd Group on August 22 and relocated to the southern flank. The 5th Group was positioned in Zaferiye (Kayışoğlu) with the 14th Cavalry Division and the 4th Cavalry Brigade. In fact, the Turkish army went to the pitched Battle of Sakarya organized like this. The Battle of Sakarya began on August 23, 1921 and ended on September 13, 1921. The battle lasted 22 days and 22 nights and was one of the longest battles in world history. The Turkish army, which had remained on the defensive since the Siege of Vienna in 1683, had now taken the offensive.

This study provides summary information about the status of the troops in Anatolia from the signing of the Mudros Armistice to the Battle of Sakarya. The study also details the establishment and deployment status along the Western Front in order to better demonstrate how the battle had been won under extraordinary conditions. The sources the study benefitted from involve documents belonging to the Military History Department Archives (ATASE) of the Ministry of National Defense (MSB), studies in the Turkish War of Independence series, and other investigative works. The study was conducted by analyzing these sources using qualitative and quantitative methods.

1. Giriş

Türk İstiklal Harbi'nde 24 Ekim 1920'de gerçekleştirilen Gediz Taarruzu'nun başarısızlığından¹ sonra düzenli ordu birliklerine duyulan ihtiyaç kesin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu minvalde Batı Anadolu'da 26 Haziran 1920'de kurulmuş olan Batı Cephesi Komutanlığı², 9 Kasım 1920'de Kuzey ve Güney Cephesi Komutanlığı olarak iki kısma ayrıldı. Kuzey Cephesi Komutanlığı'na Albay İsmet (Orgeneral İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığı'na ise Albay Refet (Tümgeneral Bele) Bey atanmıştı.³ Daha sonra Kuzey Cephesi Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı adını alacaktır.⁴ Düzenli ordunun teşkilatlanmasıyla birlikte Yunanlar, Türk ordusunun Çerkez Ethem isyanını bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Eskişehir'i ele geçirmek üzere Bursa istikametinden ilerlemeye başlamışlardı.⁵ 6 Ocak 1921'de İnönü mevzilerinde⁶ gerçekleşen dört günlük muharebeden sonra 11 Ocak'ta Yunan kuvvetleri, Bursa istikametine çekilmeye mecbur edilmişti. Çekilen bu kuvvetler, 23 Mart 1921'de tekrardan Bursa ve Uşak istikametinden taarruza geçerek İnönü mevzilerine kadar gelmiş ve burada yapılan yedi günlük muharebeden sonra 1 Nisan 1921'de tekrardan geri çekilmişlerdi.⁷

Birinci İnönü Muharebesi ile düzenli ordu rüşünü ispatlarken halkın orduya olan güveni artmıştı. Kuva-yı Milliye devri son bulmuş, TBMM Hükümeti'nin ve ordusunun içeride ve dışarıda itibarı yükselmişti. Ayrıca bu muharebe ile Anadolu'da devletleşme süreci de başlamıştır. Bu minvalde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmış, 12 Mart 1921'de İstiklal Marşı kabul edilmişti. Dış politikada ise Sevr Antlaşması gözden geçirilmiş ve İtilaf Devletleri yeni bir görüşme için Ankara Hükümeti'ni, Londra'da

-
- 1 Ayfer Özçelik, "Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 581-589.
 - 2 İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 264.
 - 3 Cevdet Timur - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Veli Ertekin, *Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C.7, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 231.
 - 4 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921*, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 39.
 - 5 Selahattin Selçuk, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 7.
 - 6 İnönü mevzi (Bilecik); Gündüzbey'in hemen güneyinde Darı Dere'nin batısındaki Taşlıtepeliler'den başlayarak Savcibey'in doğu sırtlarını ve burası ile Hayriye arasındaki sırtları aldıktan ve Metristepe'den geçtikten sonra güneybatıya dönmektedir. Buradan Nane Deresi'ni atlayarak Akpınar çevresinde demiryoluna kavuşmaktadır. Buradan da batıya doğru uzanan bir tepeler zinciri ile Saracık'ın güneydoğusuna gelmektedir. Daha sonra Karaağaç köyünün kuzey ve batısındaki tepelere dönerek bu tepelerde son bulmaktadır. Selahattin Selçuk, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 30.
 - 7 Harp Tarihi Encümeni, *Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937, s. 3-5.

konferansa davet etmişlerdir.⁸ İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra ise Ankara Hükümeti, iç politikada siyasi itibarını sağlamlaştırırken yönetici kadronun iktidarı güçlenmişti. Dış politikada Malta'da esir bulunan 40 Türk, 12 Nisan 1921'de İngilizler tarafından serbest bırakılmıştı. Ayrıca İtalyanlar, Güney Anadolu'dan çekilirken Fransızlarla barış görüşmeleri başlamış ve Fransız işgal kuvvetleri, 21 Haziran 1921'de Zonguldak'ı boşaltmışlardır.⁹

İkinci İnönü Muharebesi ile Yunan kuvvetlerinin Bursa istikametine çekilmesini sağlayan Türk ordusu, Afyonkarahisar'a taarruz etmiş olan Yunan kuvvetlerine karşı Gediz-Uşak doğrultusunda bir taarruz yapmayı planlamış ve 8 Nisan'da taarruza geçmiştir. 8-15 Nisan 1921'de Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan şiddetli muharebelerde Türk ordusu başarılı olamamıştı.¹⁰ Bu muharebelerden sonra 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı lağvedilmiş ve Batı Cephesi Komutanlığı birleştirilmiştir. Ayrıca bu teşkilatla birlikte iki ve daha fazla tümenlerden kolordu yetkisinde grup komutanlıkları kurulmuştu.¹¹ Batı Cephesi'nde teşkilatlanmalar devam ederken Yunanistan'da seferberlik ilan edilmiştir. Zira Yunan ordusu, Türk ordusuna karşı taarruza geçerek kesin sonuç almak istiyordu. Şayet taarruz başarıya ulaşırsa Ankara yolu açılacak ve Türk ordusu toptan yok edilebilecekti. Bu saikle Yunan ordusu, 8 Temmuz'dan itibaren Bursa-Eskişehir ve Bursa-Kütahya-Dumlupınar istikametinde ilerleyerek 10 Temmuz 1921'de Türk mevzilerine taarruza başladı. Bu taarruzda Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde şiddetli muharebeler olmuş ve Yunan ordusu Kütahya'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa (Mareşal Atatürk) 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi karargâhı Karacahisar'a gelmiş ve ordunun savunma bölgesi oluşturması için zaman kazanması gerektiğinden bahsetmiştir.¹² Bu esnada Türk ordusu Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilirken, Yunan ordusu 20/21 Temmuz'da Eskişehir ve güneyinde taarruza devam etmiştir. Türk ordusu mukabil bir taarruzla Yunan taarruzunu durdurmak istemiş; fakat başarılı olamamış ve geri çekilmeye devam etmiştir. Bu çekilişle Türk ordusu, 25 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzi tutmuştu.¹³ Türk ordusu, 26 Temmuz'dan 22

8 İbrahim Tavukçu, *Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, s. 112-114.

9 İbrahim Tavukçu, *Milli Mücadele'de İnönü...*, s. 272-276.

10 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 579-580.

11 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 43.

12 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri...*, s. 360.

13 Firdes Temizgüney, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", (Çevrimiçi), *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 06.08.2022. Deniz Güçer, *İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020, s. 4.

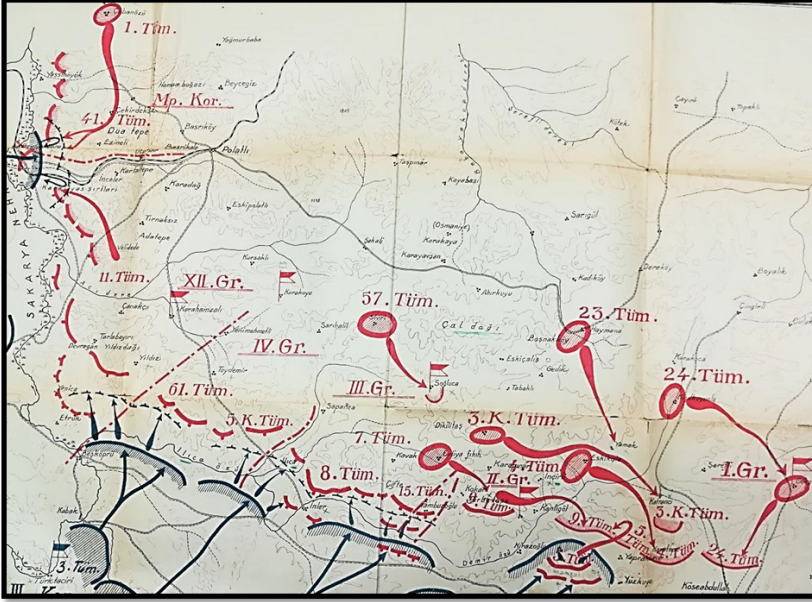
Ağustos'a kadar Sakarya Nehri'nin doğu yakasında Yunan taarruzunu karşılamak üzere hazırlıklar (ikmal, tahkim, eğitim, kuruluş ve konuş değişiklikleri vs.) yapmıştır. Diğer bir deyişle Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusunda hazırlıklar için zaman kazanmıştır. Hazırlıklar devam ederken TBMM, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi vermiştir. Bu yetkiyle Mustafa Kemal Paşa, "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni yayınlarak ordunun zaruri ihtiyaçlarının halktan karşılanmasına karar vermişti.¹⁴

Çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzi tutmuş olan grup komutanlıklarının kuruluş (nizam-i harp) ve konuşu (vazulceyş) ele alınmıştır. Çalışmanın örnekleme de bu grup komutanlıklarına bağlı olarak Sakarya Cephesi'nde bilfiil muharebeye katılmış olan tümen seviyesindeki muharip birliklerdir. Bu birliklerin bir kısmı Mondros Mütarekesi'nden sonra orduların lağvedilmesiyle kolordulara bağlanmışlar veya bağımsız tümen şeklinde Kuva-yı Milliye teşkilatı altında Anadolu'daki işgallere karşı koymuşlardır. Bir kısmı da muharebelerin seyrine göre isim değiştirmiş veya yeni teşkil edilmişlerdir.

Bilindiği üzere Türk ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'nde büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarıyla Viyana Kuşatması (1683)'ndan beri savunmada kalan Türk ordusu, taarruz kabiliyetini ele geçirmiştir. İşte bu çalışma, ordusuna bu kabiliyeti kazandıran tümen seviyesindeki birliklerin muharebe öncesindeki durumlarını anlatmaktadır. Böylece Sakarya Meydan Muharebesi'nin hangi şartlarda nasıl kazanıldığı daha iyi anlaşılabilir. Diğer taraftan çalışmanın, Türk İstiklal Harbi çerçevesinde araştırma yapmak isteyen araştırmacılara dönemin ordu teşkilatı hakkında rehberlik edeceği değerlendirilmektedir. Çalışmanın kaynaklarını Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'ne (sabık ATASE) ait belgeler, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan Türk İstiklal Harbi serisinde yer alan eserler ve çeşitli tetkik çalışmalar oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklar, nitel ve nicel yöntemle analiz edilerek çalışma ortaya konulmuştur.

14 Mehmet Akif Tural, "Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.32, 1995, s. 538-559.

2. Sakarya Nehri'nin Doğusunda Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu

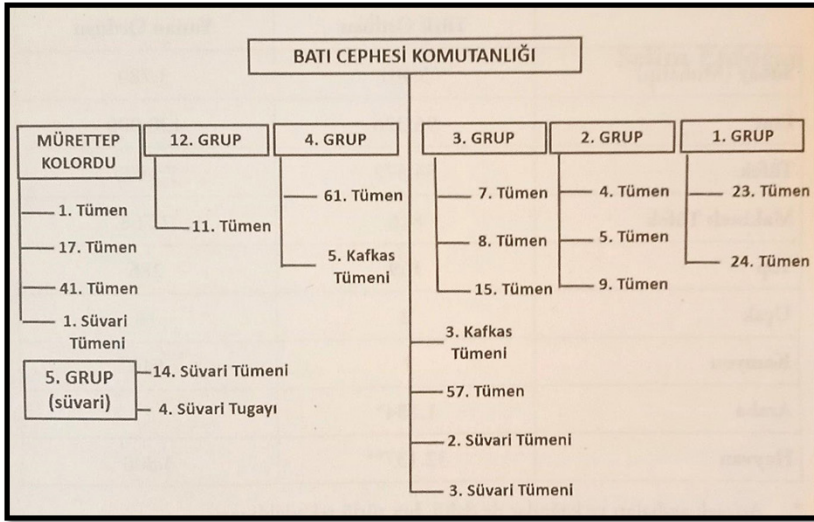

Kroki 1: 23 Ağustos 1921'de Sakarya Cephesi'nde Mevzi Tutan Türk ordusu¹⁵

26 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusu, 22 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla kuzey istikametinde güneye doğru Mürettep Kolordu, 12'nci Grup, 4'üncü Grup, 3'üncü Grup ve 2'nci Grup şeklinde tertiplenmiştir. 1'inci Grup, ihtiyat olarak Haymana'dadır. 22 Ağustos'ta 2'nci Grup emrine verilmiş olan 2'inci ve 3'üncü Süvari Tümenleri de güney kanat açığındadır. 5'inci Grup da 14'üncü Süvari Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı ile Zaferiye (Kayışoğlu)'de konuşlanmıştır. Muharebenin komuta kademesi; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak (Mareşal Çakmak) ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dır. Batı Cephesi karargâhı ise Alagöz'dedir.¹⁶

15 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz.: Hayriye Yalçın, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, ekler kısmı; kroki-2.

16 Hüsni Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S.32, 2020, s. 75.

Tablo 1: Sakarya Meydan Muharebesi'nde Gruplar ve Muharip Tümenleri¹⁷

2.1. Mürettep Kolordu

Mürettep Kolordu, 22 Ocak 1921'de Kocaeli Grup Komutanlığı'nın dönüştürülmesiyle kurulmuş bir kolordudur.¹⁸ Kocaeli Grup Komutanlığı, Düzce ve Geyve'de bulunan kuvvetleri komuta etmek için tümen komutanlığı yetkisinde kurulmuş ve komutanlığına Albay Halit (Tümgeneral Karsıalan) Bey¹⁹ getirilmişti. Grup, doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıydı.²⁰ Kocaeli Grup Komutanlığı, 7'nci Tümen ve Mürettep Tümeninden²¹ teşkil edilmişti. Komutanlık, 30 Mart 1921'de kolordu seviyesinde yeniden düzenlemiş ve komutanlığına Albay Kazım (Orgeneral Özalp) Bey atanmıştı. Kocaeli Mürettep Kolordusu, Doğu Cephesi ve Merkez Ordusu'ndan gelen kitalarla desteklenmiştir.²² Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordu; 1'inci Tümen, 17'nci Tümen, 41'inci Tümen ve 1'inci Süvari Tümeninden oluşmaktaydı.²³

17 Selim Erdoğan, *Sakarya*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 16.

18 Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda...", s. 77.

19 Osmanlı Devleti'nde asteğmenden yüzbaşıya kadar olan rütbelere için "efendi", binbaşidan albaya kadar olan rütbelere için "bey", mirilivadan müşir rütbesine kadar olan rütbelere için de "paşa" unvanı kullanılmıştır. Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1908-1920*, C.3, Ks.6, yay. haz.: Hülya Toker, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996, s. 223.

20 F.S.T. Saner, "İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu, I. Safha Mürettep Kolordu", *Askerî Mecmuası*, S.49, 1 Mart 1938, s. 10.

21 Karışık sınıflara mensup askerî birliklerden oluşan tümen demektir. *Atatürk'ün Not Defterleri-I*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülrü Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2005, s. XI.

22 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 271, 410, 524.

23 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1998, s. 194.

2.1.1. 1'inci Tümen: 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 1'inci Tümen, Katma'da konuşlu 20'nci Kolorduya bağlı olarak Afrin/Kerzecil'de bulunmaktaydı. Sonra tümen buradan İslahiye'ye çekilmiş²⁴ ve 26 Aralık'ta Ulukışla'ya gelmişti.²⁵ Yarbay Asım (Orgeneral Gündüz) Bey komutasındaki 1'inci Tümen buradan 2 Şubat 1919'da İstanbul'da konuşlu²⁶ 25'inci Kolordu emrinde Kocaeli'ye geçmişti.²⁷ 16 Mart 1920'de İtilaf kuvvetleri İstanbul'u işgal edince tümen dağılmıştır.²⁸ Tümenin dağılmasından sonra 14 Kasım 1920'de Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1'inci Piyade Tümeni kurulmuştur. Bu tümenin komutanlığına 18 Aralık 1920'de Yarbay Kemalettin Sami (Korgeneral Gökçen) Bey getirilmişti. Ankara'da bulunan 1'inci Tümen, 14 Ocak 1921'de Batı Cephesi emrine girmiş ve Bursa'da görevlendirilmişti. Komutanı Kemalettin Sami Bey de Bursa Cephesi komutanı olarak atanmıştı.²⁹ Yarbay Kemalettin Sami Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) katılmıştır.³⁰ 4 Mayıs 1921'de tümen komutanlığına Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral Gürman) atanmış³¹ ve tümen, Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.³²

2.1.2. 17'nci Tümen: Tümen, Mürettep Kolordu teşkilatında yer almış olan Mürettep Tümen'dir. 25 Temmuz 1921'den sonra Mürettep Tümenine 17'nci Tümen adı verilmiştir.³³ Bu isim değişikliğinden sonra tümen, Albay Hüseyin Nurettin (Tümgeneral Özsü) Bey komutasında ilk olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır.³⁴

2.1.3. 41'inci Tümen: Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde 41'inci Tümen, Adana'da konuşlu 12'nci Kolorduya bağlı olarak İskenderun'da bulunmaktaydı.

24 Enes Demir, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Suriye ve Filistin'den Nasıl Çekildi?*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2019, s. 98-117.

25 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tevfik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 89.

26 Adnan Sofuoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 307.

27 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamalar; İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs- Eylül 1919)*, C.2, Ks.1, yay. haz.: Cihat Akçakayaloğlu, Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 26.

28 Sofuoğlu, tümenin dağıldıktan sonra İstanbul'da Selimiye Kışlası'nda 25'inci Kolordu Komutanlığına getirilen Kiraz Hamdi Paşa tarafından yeniden kurulduğunu ifade etmektedir. Adnan Sofuoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde...*, s. 308.

29 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 48, 53, 226-227.

30 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 354.

31 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 207.

32 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 362.

33 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olay ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, C.2, Ks.5, K.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 102.

34 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 87.

Tümen, 9 Kasım 1918'de Payas'a³⁵ buradan Niğde'ye 26 Aralık'tan sonra ise Konya'ya çekilmiştir.³⁶ 41'inci Tümen Konya'da bulunduğu zaman zarfında 5 Ağustos 1920'de yeniden teşkil edilmiştir. Konya'da Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olan tümen, 9 Kasım 1920'den sonra Güney Cephesi'ne bağlanmıştır.³⁷ Mart 1921'de Afyonkarahisar bölgesine gelen³⁸ Yarbay Şerif (Albay Yaçağaz) Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.³⁹

2.1.4. 1'inci Süvari Tümeni: Güney Cephesi Komutanlığı kurulduktan sonra 25 Aralık 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı; 1'inci, 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Süvari Alaylarından bir süvari tümeni kurulmasını ve bu tümene 1'inci Süvari Tümeni adı verilmesini istemiştir.⁴⁰ Ancak Güney Cephesi Komutanlığının teklifiyle atlı piyade tümenleri birleştirilmiş ve 1'inci ve 2'nci Süvari Grupları kurulmuştur. Kurulan Gruplar, tümen yetkisindedir. Yarbay Ahmet Derviş (Korgeneral Derviş) Bey komutasındaki tümen, 1'inci Süvari Grubu adıyla Birinci İnönü Muharebesi'nde (6-11 Ocak 1921) muharebe etmiştir.⁴¹ Tümen sonra 1'inci Süvari Tümeni adıyla İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁴² Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 25 Ağustos 1921'de tümene, Yarbay Osman Zati (Tümgeneral Korol) Bey atanmıştır.⁴³

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordu, dört tümeniyle birlikte Sakarya Nehri'nde Balıkçı Köprüsü'nden Beylikköprü'ye kadar olan mıntıkeyi savunma görevi almıştır. Bu minvalde 1'inci Tümen; Engürü Suyu güneyinde Çobanözü mevki, 17'nci Tümen Engürü Suyu kuzeyinde Sakarya'yı, 41'inci Tümen Engürü Suyu güneyinde tren hattına kadar Sakarya'yı, 1'inci Süvari Tümeni de Mihalıççık ve Balıkçı köprüleri mıntikasını savunma görevi almışlardır.⁴⁴

35 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.29, (Eylül 1959), Vesika No:753.

36 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71-89.

37 Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 27, 51.

38 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 288.

39 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-364.

40 Çağlar Öngel, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekâtı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1, Mart 2022, s. 141.

41 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 91, 146.

42 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-374.

43 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 235.

44 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 29.

2.3. 12'nci Grup

12'nci Kolordu, 1918 yılı sonbaharında 2'nci Ordu'ya bağlı olarak Adana'da konuşlu idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra kolordu, Konya'ya gelmiştir.⁴⁵ Kolordu, Gediz Taarruzu ile birlikte 10 Kasım 1920'de Afyonkarahisar'a çekilmişti.⁴⁶ 12'nci Kolordu, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü (26-31 Mart 1921) ve Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) Muharebelerine katılmıştır.⁴⁷ 3 Mayıs 1921 teşkilatlanmasına göre 12'nci Kolordu, 12'nci Grup adını almış⁴⁸ ve 4 Mayıs 1921'de Grup Komutanlığına Albay Halit (Tümgeneral Karsıalan) Bey atanmıştır.⁴⁹ Albay Halit komutasındaki 12'nci Grup, Batı Cephesi'nde Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁵⁰

2.3.1. 11'inci Tümen: Tümen, Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 7'nci Ordu'ya bağlı 20'nci Kolordu teşkilatı altında Suriye/Şuvarga'da bulunuyordu. Mütarekeden sonra 11'inci Tümen, Elbistan'a tertip edilmiş fakat İtilaf devletlerinin baskısıyla Niğde'ye çekilmişti.⁵¹ Tümen, Haziran 1920'de Uşak bölgesine alınmış ve Gediz Taarruzu'na katılmıştı.⁵² Taarruzdan sonra tümen, Çukurhisar'da konuşlu Ertuğrul Grubuna⁵³ bağlanmış ve İnönü'de konuşlanmıştı. Burada Çerkez Ethem isyanına karşı başlatılan harekâta katılmıştır.⁵⁴ Batı Cephesi'nde 11'inci Tümen, Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)⁵⁵ ve İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁵⁶

Albay Halit Bey komutasındaki tek tümenli 12'nci Grup, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Karahamzalı'da konuşlandırılmıştı. Grup, Eskişehir-Polatlı demiryolundan Yıldıztepe'ye kadar 20 km.lik bir alanı savunmak üzere Albay Abdürrezzak (Albay Akbarlas) Bey komutasındaki 11'inci Tümeni ile tertiplenmişti.⁵⁷

45 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71, 89.

46 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30.

47 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 354-359.

48 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 43, 55.

49 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 215.

50 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 365.

51 Tefvik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71, 261.

52 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 313, 430.

53 Ertuğrul Grubu: Kazım Özalp komutası altında karargâhı Bilecik'te bulunan Eskişehir ve çevresinden gelen halk ve 11'inci Tümen'den oluşturulmuş olan birliktir. İzzettin Çalışlar, *Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Nurcan Arslan, Elmas Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 2

54 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 40, 89.

55 Selahattin Selışık, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 11.

56 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 350-362.

57 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydanı...*, s. 331; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 373.

2.4. 4'üncü Grup

3 Mayıs 1921'deki ordu teşkilatında yapılan değişiklikle 4'üncü Kolordu, 4'üncü Grup adını almıştır.⁵⁸ Grup Komutanlığına ise Kurmay Albay Kemalettin Sami Bey getirilmişti.⁵⁹ 4'üncü Grup kuruluşundan sonra ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁶⁰ Sakarya Meydan Muharebesi'nde 4'üncü Grup, 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümeden oluşmaktaydı.⁶¹

2.4.1. 5'inci Kafkas Tümeni: 1918'de Azerbaycan Harekâtı için Gence'de Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur.⁶² Ordunun kuruluşunda yer alan Albay Mürsel (Tümgeneral Bakü) Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni,⁶³ gerçekleştirilen harekâtle 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtarmıştı.⁶⁴ Fakat Mondros Mütarekesi ile beraber 5'inci Kafkas Tümeni, 17 Kasım 1918'de Bakü'yü boşaltmak zorunda kalmıştı.⁶⁵ Kafkas İslam Ordusunun lağvedilmesiyle 5'inci Kafkas Tümeni, Bakü'den Batum'a geçmiş oradan da kara yolu ile Trabzon'a gelmişti.⁶⁶ Trabzon'dan da Samsun'a ve oradan Amasya'ya intikal etmişti.⁶⁷ Tümen burada Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak Amasya sancağı, Niksar ve Erbaa kazalarının asayişini koruma görevini üstlenmişti.⁶⁸ Ayrıca Havza, Merzifon, Erbaa, Ladik ve çevresinde ayaklanan Pontusçu Rum çetelerine karşı takip ve tenkil harekâtı yürüterek⁶⁹ bölge halkının mal ve can güvenliğini korumuştur.⁷⁰ 9 Aralık 1920'de 3'üncü Kolordu lağvedilmiş ve Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştu. 5'inci Kafkas Tümeni de bu ordu teşkilatında yer almıştı.⁷¹

58 Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 5-7.

59 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 54.

60 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 364.

61 *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, İSH-Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.95, Ocak 1993, s. 52.

62 Kafkas İslam Ordusu için bkz.: Mesut Güvenbaş; "Azerbaycan Kolordusunun Milli Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019, s. 33-64.

63 Kerime Özden Şahin; "Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019, s. 86.

64 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, Özel Sayı: 148, Kasım 2020, s. 273; Rüştü Türker, *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 196.

65 Rüştü Türker, *Birinci Dünya Harbi'nde...*, s. 211.

66 İSH-Kutu: 32, Gömlek: 40.

67 İSH-Kutu: 90, Gömlek: 106.

68 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 174.

69 İSH-Kutu: 825, Gömlek: 29.

70 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 174.

71 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C.4, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 290.

Yarbay Cemil Cahit (Orgeneral Toydemir) Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi'nde ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne katılmıştı. Tümen muharebede yaptığı taarruzlarla Yunan kuvvetlerinin çekilmesine sebebiyet vermişti.⁷² İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra ise 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi'nde takip görevini yürütmüştü.⁷³ Sonrasında tümen, Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921)⁷⁴ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁷⁵

2.4.2. 61'inci Tümen: Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Gelibolu'da 5'inci Ordu'ya bağlı 14'üncü Kolordu (Çanakkale Grubu Komutanlığı) bulunmaktaydı. Yahşeli köyü güneyinde bulunan bu kolordu, bağlularıyla birlikte Çanakkale Boğazı'nı korumaktaydı. Bu minvalde 61'inci Tümen de Ezine/Pınarbaşı kuzeyinde idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra 5'inci Ordu lağvedilmiş ve tümen, 1919 yılı başında Bandırma-Balıkesir bölgesine çekilmişti.⁷⁶ Tümen mezkûr bölgede İtilaf kuvvetlerinin işgaline karşı Kuva-yı Milliye'yi teşkilatlandırmıştı. 8 Haziran 1919'da tümen, Marmara Denizi'nin sahil mıntıkasını korumakla görevlendirilmişti. Bu esnada da Tümen Komutanı Albay Kazım Bey önderliğinde 26 Temmuz 1919'da Balıkesir Kongresi toplanmıştı.⁷⁷ Tümen, Balıkesir bölgesinde Birinci (25 Ekim-30 Kasım 1919) ve İkinci Ahmet Anzavur İsyanı (20 Şubat-19 Nisan 1920) ile Çerkez Ethem isyanını (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921) bastıran kuvvetler arasında yer almıştı.⁷⁸ Diğer taraftan da 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu'na katılmış⁷⁹ ve bu taarruzdan sonra Kütahya'ya çekilmişti. 8 Kasım 1920 tarihli teşkilata göre 61'inci Tümen, Ertuğrul Grubu'nda yer almıştır.⁸⁰ 61'inci Tümen, Batı Cephesi'nde Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921), İkinci İnönü (26-31 Mart 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁸¹ Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise 4'üncü Gruba bağlı olarak muharebe etmiştir.⁸²

72 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922...*, s. 175.

73 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 491.

74 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 539.

75 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 4.

76 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 19, 160, 260.

77 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 99, 129, 170.

78 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 66, 86, 235.

79 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelelerinde Yunan İleri Harekatı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C.2, Ks.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 430.

80 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30, 111.

81 *Türk İstiklal Harbinde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 25-98.

82 İSH-Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Albay Kemalettin Sami Bey komutasındaki 4'üncü Grup, 12'nci Grubun solunda Sabanca Deresi'ne kadar olan mıntıkayı savunmakla görevliydi. Bu mıntikanın sağında 61'inci Tümen, solunda ise 5'inci Kafkas Tümeni mevzi tutmuştu.⁸³

2.5. 3'üncü Grup

3'üncü Kolordu, 30 Ekim 1918'den sonra Filistin'den Sivas'a çekilmiş, burada da lağvedilerek 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu adını almıştır.⁸⁴ Kurmay Albay Mehmet Arif (Ayıcı-Albay) Bey komutasındaki 3'üncü Grup, 3 Mayıs 1921'de Grup Komutanlıklarının kurulmasıyla teşkil edilmiştir.⁸⁵ Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılan grup, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Tuğgeneral Yusuf İzzet (Tuğgeneral Met) Paşa komutasında 7'nci, 8'inci ve 15'inci Tümenlerden oluşmaktaydı.⁸⁶

2.5.1. 7'nci Tümen: 7'nci Tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) sırasında bağımsız halde bulunan alayların birleştirilmesiyle kurulmuştu.⁸⁷ Kurulduktan sonra tümen ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne katılmış, Albay Veysel (Albay Özgür) Bey komutasında da Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.⁸⁸

2.5.2. 8'inci Tümen: Tümen, Konya'da konuşlu 12'nci Kolordu teşkilatında yer almış olan Mürettep Tümen'dir. Bu tümene 20 Kasım 1920'de 8'inci Tümen adı verilmiştir. Tümen, 8'inci Tümen adıyla ilk olarak Çerkez Ethem isyanını bastıran birlikler arasında yer almıştır. Batı Cephesi'nde ise ilk muharebesi İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) olmuştur. Muharebeden sonra 8'inci Tümen, Güney Cephesi Komutanlığı altında Çalköy-Eydemir hattında Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921)⁸⁹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁹⁰

2.5.3. 15'inci Tümen: 15'inci Tümen, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Romanya/İbrail'de bulunmaktaydı. Tümen, 10 Haziran 1918'de buradan hareketle

83 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 30.

84 F.S.T. Saner, "İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu...", s. 7.

85 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 53; Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 164.

86 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363, 372.

87 Ali Rıza Özkul, *İstiklal Savaşı'nda 7'nci Tümen*, İstanbul, K.K. Komutanlığı İstanbul Askeri Basımevi, 1952, s. 22.

88 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356, 364.

89 Rahmi Apak - Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 49, 89, 306, 362, 567.

90 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 219.

Batum'a gelmiş ve 9'uncu Ordu Komutanlığının emrine girmişti.⁹¹ Türk ordusunun Azerbaycan harekâtı kapsamında 15 Eylül 1918'te Bakü'nün İngiliz, Ermeni ve Beyaz Rus⁹² kuvvetlerinden kurtarılmasıyla⁹³ 15'inci Tümen de Derbent'i ele geçirmiş ve Hazar Denizi kıyısında Petrovsk'a kadar ilerlemişti. Mondros Mütarekesi gereğince 15'inci Tümen, Petrovsk'tan Batum'a, buradan kara ve deniz yoluyla Samsun'a gelmişti. Kurmay Yarbay Şefik Avni (Kurmay Yarbay Özüdoğru) Bey, komutasındaki 15'inci Tümen, Ocak 1919 tarihi itibarıyla Samsun, Çarşamba, Bafra ve Havza'da konuşlanmış durumdaydı. Tümen, Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak 5'inci Kafkas Tümeni ile birlikte Samsun sancağı ve Amasya sancağının Ladik, Havza, Vezirköprü ve Gümüşhacıköy bölgelerinde Rum çetelerine karşı bölgenin asayişini sağlamıştı.⁹⁴ 9 Aralık 1920'de 3'üncü Kolordunun lağvıyla beraber 5'inci Kafkas Tümeni, 15'inci Tümen, 6'ncı Piyade Tümeni ve Bağımsız Süvari Tugayından Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştu.⁹⁵ Merkez Ordusuna bağlı 15'inci Tümen, Mart 1921 itibarıyla kısım kısım Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. 30 Nisan 1921'de 15'inci Tümen, ihtiyat kuvveti olmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir.⁹⁶ Albay Şükrü Naili (Korgeneral Gökberk) Bey komutasındaki 15'inci Tümen, Batı Cephesi'nde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁹⁷

Sakarya Cephesi'nde 3'üncü Grup, 4'üncü Grubun solunda, Tanburoğlu-Dikilitaş hattına kadar olan mıntıkada mevzilenmiş; 8'inci ve 15'inci Tümenleriyle cephede, 7'nci Tümeni Evliyafakı'da ihtiyatta bulunmaktaydı.⁹⁸

2.6. 2'nci Grup

2'nci Grup, Güney Cephesi'nde Fransızlarla muharebenin bitmesinden sonra Batı Cephesi emrine girmiş olan 2'nci Kolordu'dur. Fransız işgal bölgesi olan Güney Cephesi, 26 Haziran 1920'de ikiye bölünmüştür. Fırat Nehri'nin doğu kısmına Elcezire, batı kısmına da Adana Cephesi Komutanlığı adı verilmişti. Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil (Tümgeneral) Bey getirilmişti. 9 Kasım 1920'de

91 Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 3-14.

92 Erdem Karaca, "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016, s. 25.

93 *Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)...*, s. 273.

94 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 14, 228, 239, 253.

95 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 290.

96 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 110.

97 A. Şevket, "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e", *Askeri Mecmuası*, S. 121, (1941), s. 9-11.

98 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 30.

ise Adana Cephesi Komutanlığı 2'nci Kolordu adını almıştır.⁹⁹ 2'nci Kolordu Güney Cephesi'nde Antep kuşatmasını kırmak üzere 5'inci ve 9'uncu Tümeniyle birçok taarruz gerçekleştirmiştir. Antep'in düşmesinden sonra ise 2'nci Kolordu, 5'inci ve 9'uncu Tümeniyle birlikte 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi emrine girmiştir.¹⁰⁰ Bu emirle birlikte kolordu, 27 Temmuz'da Maraş'tan ayrılmış¹⁰¹ ve Batı Cephesi'nde ilk olarak Konya yönünden gelebilecek Yunan taarruzlarını durdurmak üzere Akşehir ile Çay arasındaki bölgede toplanmıştır.¹⁰² 22 Ağustos 1921'de Sakarya Cephesi'nde 2'nci Grup; 4'üncü, 5'inci ve 9'uncu Tümenlerden oluşmaktaydı.¹⁰³ Ayrıca aynı gün, 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümeni 2'nci Grup emrine verilmiştir.¹⁰⁴

2.6.1. 4'üncü Tümen: 4'üncü Tümen, 19 Eylül 1919'da Harbiye Nazırı Şefik Paşa'nın diri veya ölü olarak ele geçirilmesini istediği Tophaneli Albay Nazım'ın (Albay Yücel) Bey tümenidir.¹⁰⁵ 22 Kasım 1920'de Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlık Kastamonu Mıntika Komutanlığı ve 4'üncü Tümenen teşkil edilmiştir.¹⁰⁶ Çerkez Ethem isyanı çıkınca Genelkurmay Başkanlığının emriyle 4'üncü Tümen, Ankara'ya çağrılmıştır. Çerkez Ethem'in takibi için 4'üncü Tümen, Dumlupınar'a kadar gelmişti.¹⁰⁷ 4'üncü Tümen, Batı Cephesi'nde Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921)¹⁰⁸ ve İkinci İnönü Muharebeleri (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (6-15 Nisan 1921)¹⁰⁹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹¹⁰

2.6.2. 5'inci Tümen: Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 5'inci Tümen, 6'ncı Ordu'ya bağlı olarak Musul'da bulunmaktaydı. 3 Kasım 1918'de Musul, İngilizler tarafından işgal edilince 6'ncı Ordu, Musul'u tahliye ederek Diyarbakır istikametinde çekilmeye başlamıştı.¹¹¹ Yarbay Mehmet Kenan (Korgeneral Dalbaşar) Bey komutasındaki 5'inci Tümen de Mardin/Nusaybin'e çekilmiş ve burada asayişli sağlamakla meşgul

99 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.52, Haziran 1965, Vesika No:1198.

100 İSH-Kutu: 1369, Gömlek: 210; İSH-Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 12.

101 İSH-Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 34.

102 Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982, s. 376.

103 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 330.

104 "Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.150, (Haziran 2022), s. 40.

105 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 85.

106 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.50, Aralık 1964, Vesika No:1163.

107 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30, 91, 143.

108 Selahattin Selişik, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 33.

109 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 182, 307, 451, 569.

110 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363.

111 Tefik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 119-125.

olmuştu. Tümen burada çeşitli şekavet olaylarını bertaraf etmeye çalışırken Ali Batı isyanını bastırmıştı.¹¹² 6'ncı Ordu lağvedilince 5'inci Tümen, Diyarbakır'da konuşlu¹¹³ 13'üncü Kolorduya bağlanmıştı.¹¹⁴ 5'inci Tümen, Güney Cephesi'nde Fransız işgaline karşı Urfa¹¹⁵ ve Antep savunmasına katılmıştı.¹¹⁶ 8 Şubat 1921'de Antep'in düşmesinden (sukut) sonra 5'inci Tümen, 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığının emrine girmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere 6-7 Ağustos 1921'de Konya'ya gelmişti.¹¹⁷ Tümen buradan Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek Türk ordusunun asıl muharebe hattı içerisinde yer alan Mangal Dağı'na mevzilenmişti.¹¹⁸

2.6.3. 9'uncu Tümen: Maraş Tümeni adıyla teşkil edilen tümene, 9'uncu Kafkas Tümeninin Kafkas harekâtındaki üstün hizmetlerinden dolayı 9'uncu Tümen adı verilmiştir. 9'uncu Tümen, Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olarak 9 Eylül 1920'de teşkil edilmiştir. Tümen Komutanlığına Yarbey Mehmet Hayri (Tümgeneral Tarhan) Bey atanmıştı. Tümen kurulduktan sonra 5'inci Tümen ile birlikte Antep kuşatmasını kırmak üzere taarruzlar gerçekleştirmiş ve Fransız kuvvetlerinin taarruzuna uğramıştır. 8 Şubat 1921'de Antep'in düşmesinden sonra 5'inci Tümen ile birlikte Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmiş ve 15 Temmuz 1921'de Maraş'tan Akşehir'e hareket etmiştir.¹¹⁹

2.6.4. 2'nci Süvari Tümeni: 9 Kasım 1920'de Güney Cephesi'nin kurulmasından sonra süvari tümenlerinin kurulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ TBMM tarafından Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, bölgesinde bulunan Sarı Efe, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'den oluşan kuvvetleri ordu kuruluşuna katmak için görevlendirilmişti. Bu amaç doğrultusunda Albay Refet Bey, atlı piyade tümenlerinden 1'inci ve 2'nci Süvari Gruplarını kurmuştur. Bu gruplar tümen yetkisindeydi. 2'nci Süvari Grubunun komutanlığına Binbaşı Hüseyin Rahmi (Apak) Bey getirilmişti.¹²¹ 2'nci Süvari Grubu, Batı Cephesi'nde ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) katılmıştır.¹²² İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra grup, Kütahya'ya çekilmiş ve buradan Çerkez

112 Oktay Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mardin*, İstanbul, Çizgi Yayınları, 2021, s. 87-96, 130-141.

113 İSH-Kutu: 182, Gömlek: 131.

114 İSH-Kutu: 183, Gömlek: 160.

115 İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge: 39

116 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV., yay. haz.: Atike Kaptan, Alev Keskin, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s. 238-239.

117 İSH-Kutu: 1226, Gömlek: 57.

118 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 31.

119 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi...*, s. 176, 245-267, 274.

120 Cevdet Timur - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Veli Ertekin, *İdari Faaliyetler...*, s. 591.

121 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 55, 91.

122 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

Ethem isyanının bastırılması için Gediz'e hareket etmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra Grup, Güney Cephesi ihtiyatı olarak Afyonkarahisar'ın kuzeyine gelmiştir.¹²³ Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) Bey komutasındaki 2'nci Süvari Tümeni, Batı Cephesi'nde Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921), Yarbay Ethem Servet (Albay Boral) Bey komutasında ise Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹²⁴

2.6.5. 3'üncü Süvari Tümeni: Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) başladığında Genelkurmay Başkanlığınca Ankara'daki 2'nci Kuva-yı Seyyare'ye 3'üncü Süvari Tümeni¹²⁵ adı verilmiştir.¹²⁶ Tümen, Batı Cephesi'nde Çerkez Ethem isyanının bastırılmasında görev almıştır.¹²⁷ Yarbay İbrahim (Albay Çolak) Bey komutasındaki 3'üncü Süvari Tümeni, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹²⁸

Burada şunu da eklemek gerekir ki Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) ile İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) arasında ordu teşkilatında yapılan değişikliklerde Süvari Grupları, Süvari Tümenleri olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla süvari gruplarının tümen yetkisinde kurulduğu dikkate alındığında İkinci İnönü Muharebesi öncesinde isim değişikliği yapıldığı anlaşılmaktadır.

Batı Cephesi'nde 2'nci Grup ilk olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır. Grup, Sakarya Cephesi'nde 3'üncü Grubun solunda 9'uncu Tümeni ile Ilıca Vadisi'ne kadar olan mıntıkayı, 5'inci Tümeni ile de Ilıca'deresi güneyinde ve Kanlı Göl köyü güneyindeki Mangal Dağı'nı tutmakla görevliydi. 2'nci Süvari Tümeni Çatakköyü civarında, 3'üncü Süvari Tümeni de Tepeköy'de bulunmaktaydı.¹²⁹ Diğer taraftan 2'nci Grup Komutanının teklifiyle 1'inci Grubun sol kanadını tutmak üzere 3'üncü Kafkas Tümeni de 2'nci Grup emrine verilmişti.¹³⁰

123 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 359, 364.

124 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

125 Birinci Dünya Savaşı'ndaki 3'üncü Süvari Tümeni, 1917 yılında Doğu Cephesi'nden Filistin Cephesi'ne gelmiştir. Burada 2'nci Gazze Muharebesine katılmıştı. Sonra 19-30 Eylül 1918'de Filistin'deki orduların çekilişindeki hareketi yürütmüş ve İngilizler tarafından esir edilmiştir. Şerif Güralp, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümenin Harekatı*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. VII-1.

126 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.52, Haziran 1965, Vesika No:1209.

127 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 248.

128 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

129 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 333.

130 Ahmet Timural - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, C.2, Ks.5, K.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s. 9.

2.7. 1'inci Grup (Ordu İhtiyatı)

Aralık 1920'de Trakya'da bulunan 1'inci Kolordu, 1 Ağustos 1920'de lağvedilmiştir.¹³¹ Kolordunun lağvından sonra 3 Mayıs 1921'de Grup Komutanlıklarının kurulmasıyla Albay İzzettin (Orgeneral Çalışlar) Bey komutasındaki 1'inci Grup tekrardan kurulmuştur.¹³² Grup kurulduktan sonra Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹³³ Sakarya Cephesi'nde 1'inci Grup, 23'üncü ve 24'üncü Tümenlerden oluşmaktaydı.¹³⁴

2.7.1. 23'üncü Tümen: Batı Anadolu'da Yunan işgali başladığı zaman Türk cephesini tutan tümenlerden biri 23'üncü Tümen'dir. Bu minvalde İzmir Kuzey Cephesi 23'üncü Tümen, İzmir Güney Cephesi de 57'nci Tümen tarafından savunulmuştur.¹³⁵

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 23'üncü Tümen, 2'nci Ordu'ya bağlı 12'nci Kolordu teşkilatı altında Adana'da bulunmaktaydı. Tümen buradan Konya'ya çekilerek 20'nci Kolordu'ya bağlanmıştı. Mart 1919'da Harbiye Nezareti, 23'üncü Tümenin İzmir'e naklini istemiş ancak İtilaf devletlerinin itirazıyla tümen, Afyonkarahisar'da kalmıştır.¹³⁶ Tümen, Afyonkarahisar'da konuşluyken 13 Ekim 1919'da 20'nci Kolordudan 12'nci Kolordu emrine girmiştir.¹³⁷ 21 Kasım 1919'da 23'üncü Tümen, Salihli batısındaki muharebeleri yürütmüş burada Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştı. 6 Şubat 1920'de Albay Refet Bey'in emriyle 23'üncü Tümen ve 57'nci Tümen'den Menderes Grubu kurulmuş ve bu grup içerisinde 23'üncü Tümen, Milli Tümen olarak anılmıştır. 12 Mart 1920'de 23'üncü Tümen, Salihli-Bozdağ cephelerinin sorumluluğunu alarak karargâhını Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e taşımıştı.¹³⁸ Yunanların 22 Haziran 1920 itibariyle Milne Hattı'ndan¹³⁹ doğuya doğru ilerlemesiyle birlikte 23'üncü Tümen, Yunan taarruzlarına karşı harekete geçmişti. Diğer taraftan 21-30 Temmuz 1920 tarihleri arasında Çivril'de eşkıyalık faaliyetleri yürüten Çopur Musa isyanını bastırmıştı.¹⁴⁰ 28 Ağustos 1920'de Uşak'a taarruza geçen Yunan ordusuna

131 *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S.51, (Mart 1965), Vesika no.1184.

132 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*..., s. 52; Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen*..., s. 221.

133 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*..., s. 362.

134 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan*..., s. 333.

135 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi*..., s. 173.

136 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*..., 87-202.

137 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların*..., s. 67.

138 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi*..., s. 142, 160-170.

139 Osman Turan, "İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 579.

140 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar*..., s. 184.

karşı 23'üncü Tümen, Uşak'ı savunmuştu. Ancak Uşak, 29 Ağustos 1920'de Yunanlar tarafından işgal edilmişti. 20 Ekim 1920 tarihi itibarıyla 23'üncü Tümen Dumlupınar'da bulunmaktaydı.¹⁴¹ Tümen burada Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem isyanını bastıran kuvvetler arasında yer almıştı. Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Bıyıktaş) Bey komutasındaki 23'üncü Tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)¹⁴² ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁴³

2.7.2. 24'üncü Tümen: 1918 yılı sonbaharında 24'üncü Tümen, Suriye/Raco'da konuşlu 7'nci Orduya bağlı olarak 3'üncü Kolordu teşkilatı altında Kefrşil'de bulunmaktaydı. 13 Kasım 1918'de 7'nci Ordu lağvedilince 24'üncü Tümen, 2'nci Orduya bağlanmış ve tümen, 20'nci Kolordu kuruluşuna girmişti. Bu kolorduya bağlı olarak da İslahiye'ye çekilmişti.¹⁴⁴ 26 Aralık 1918'de 24'üncü Tümen, Konya Ereğlisi'nde bulunmaktaydı.¹⁴⁵ İzmir işgal edildiği zaman tümen, Ankara'ya intikal halindedir.¹⁴⁶ 18 Mart 1920'de ise Ankara'dan Eskişehir'e sevk edilmiştir. Zira Eskişehir'de bir alaya yakın İngiliz kuvveti toplanmıştı. 24'üncü Tümenin Eskişehir'e gelmesiyle birlikte Tümen Komutanı Yarbay Mahmut (Kurmay Yarbay Hendek) Bey, İngilizlere derhal Eskişehir'i boşaltmasını ihtar etmişti. Şayet İngilizler, Eskişehir'i boşaltmazsa 24'üncü Tümen, taarruza geçecekti. Bu ihtardan sonra İngiliz birliği telaşa düşmüş ve İzmit'e çekilmeye başlamıştır. 24'üncü Tümen de takiple Geyve'de toplanmıştı.¹⁴⁷ Tümen Geyve'de Birinci Düzce (13 Nisan-31 Mayıs 1920) ve İkinci Düzce (19 Temmuz-23 Eylül 1920) isyanlarını bastırmıştı.¹⁴⁸ 24 Ekim 1920'deki Gediz Taarruzu'nda 24'üncü Tümen, gösteriş taarruzu yaparak Yunan kuvvetlerinin yerini tespit etmişti.¹⁴⁹ Batı Cephesi'nde 24'üncü Tümen, Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)¹⁵⁰, İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) Muharebeleri¹⁵¹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.¹⁵²

141 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 418-419, 429.

142 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 60-89, 306, 545.

143 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 220.

144 Tümenin Elbistan'a gönderilmesi düşünülmüş ancak İtilaf kuvvetleri bu duruma sıcak bakmamışlardır. Bkz.: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.32, Haziran 1960, Vesika No:803.

145 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71-89.

146 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 27.

147 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 100-101.

148 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 92, 113.

149 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 443.

150 Selahattin Selşik, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 11.

151 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 145, 305-569.

152 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363.

Sakarya Cephesi'nde 1'inci Grup, 22 Ağustos 1921'de 23'üncü Tümeni ile Kadıköy'de 24'üncü Tümeni ile Haymana'da bulunmaktaydı. Grup karargâhı da Haymana'da bulunmaktaydı.¹⁵³

2.8. 5'inci Grup (Süvari Grubu)

5'inci Grup, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (8-25 Temmuz 1921) devam ederken 11 Temmuz 1921'de 14'üncü Süvari Tümeni, 15'inci Tümen ve Meclis Muhafız Taburunun birleştirilmesiyle Eskişehir'de teşkil edilmiştir. Grubun Komutanlığına Albay Fahrettin (Orgeneral Altay) Bey atanmıştır.¹⁵⁴ Grup kurulduktan sonra Kütahya-Eskişehir Muharebelerine katılmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca 17 Temmuz 1921'de 5'inci Grup emrinde bir süvari kolordusu (1'inci Süvari, 3'üncü Süvari ve 14'üncü Süvari) kurulmuştur.¹⁵⁶ 5'inci Grup, Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan önce 22 Ağustos 1921'de 4'üncü Süvari Tugayı ve 14'üncü Süvari Tümeni ile Zaferiye (Kayışoğlu)'de bulunmaktaydı. Gruba bağlı 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleri ise 22 Ağustos 1921'de 2'nci Grup emrine verilmişlerdir.¹⁵⁷

2.8.1. 14'üncü Süvari Tümeni: Tümen, 9 Aralık 1920'de kurulan Merkez Ordusu teşkilatında yer almıştır. Bu ordu kuruluşunda 6'ncı Piyade Tümeni adıyla yer almış ve sonra tümene 14'üncü Süvari Tümeni adı verilmiştir. Tümenin karargâhı Zara'dadır ve tümen, Koçgiri isyanını bastıran kuvvetler arasında yer almıştır.¹⁵⁸ Tümen, 1921 Mayıs'ında Merkez Ordusu emrinden çıkarak Batı Cephesi emrine girmişti.¹⁵⁹ Yarbay Suphi (Tümgeneral Kula) Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁶⁰

2.8.2. 4'üncü Süvari Tugayı: Batı Cephesi'nde Yarbay İsmail Hakkı (Yarbay Okday) Bey komutasındaki 4'üncü Süvari Tugayı, 2'nci Süvari Tümeni komutasında İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) ve Güney Cephesi Komutanlığı altında

153 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 333.

154 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970, s. 287.

155 Süvari Grup Komutanı Albay Fahrettin Bey'in Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na süvari birlikleri (1'inci Süvari Tümeni, 3'üncü Süvari Tümeni, 14'üncü Süvari Tümeni) hakkındaki raporu, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.95, Ocak 1993, s. 48.

156 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası...*, s. 289.

157 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 332-334.

158 Koçgiri isyanı için bkz.: Hüseyin Yıldırım, "Koçgiri Ayaklanması", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 389.

159 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 264-292.

160 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 366.

da Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921) katılmıştır.¹⁶¹ Burada şunu da ilave etmek gerekir ki süvariler, başlangıçta Batı Cephesi'ndeki muharebelere örtme görevini meydana getirmişlerdir.¹⁶²

3. Batı Cephesi'ne Doğrudan Bağlı Birlikler

3.1. 3'üncü Kafkas Tümeni: Birinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman 3'üncü Kafkas Tümeni, Kars'ta konuşlu 9'uncu Ordu'ya bağlı olarak Ahıska'da bulunmaktaydı. Tümen burada Ahılkelek-Ahıska kazalarını Gürcülere karşı korumaktaydı. Mütarekeden sonra 2 Nisan 1919'da 9'uncu Ordunun lağvıyla tümen, Ardahan'a gelmiş, buradan da 15'inci Kolordunun emrine girerek Erzincan'da asayişini sağlamaya başlamıştı.¹⁶³ 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildiğinde tümen, Tortum'da bulunmaktaydı.¹⁶⁴ 29 Mayıs 1919'da ise 3'üncü Kafkas Tümeni, 9'uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Trabzon'a gönderilmişti.¹⁶⁵ Tümen birlikleri; Gümüşhane, Bayburt, Arhavi, Hopa, Pazar ve Zigana'da konuşlanmıştı.¹⁶⁶ 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte 3'üncü Kafkas Tümeni, 31 Mart 1921'de Batı Cephesi'ne sevk edilmişti. Bu emir doğrultusunda 3'üncü Kafkas Tümeni bağlıları, 4 Nisan'dan 27 Mayıs 1921'e kadar Karadeniz Ereğlisi ve Akçakoca'ya nakledilmişti.¹⁶⁷ Tümen, doğrudan Batı Cephesi emrinde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁶⁸

Kurmay Yarbay Halit (Kurmay Albay Akmansu) Bey komutasındaki 3'üncü Kafkas Tümeni, Sakarya Cephesi'nde ordu ihtiyatı olarak Karapınar'da konuşlanmıştı.¹⁶⁹

3.2. 57'nci Tümen: Anadolu'da İtilaf kuvvetlerinin işgali başladığı zaman 57'nci Tümen, İzmir'de konuşlu 8'inci Ordu/21'inci Kolorduya bağlı olarak Antalya'da bulunmaktaydı. 13 Kasım 1919'da 8'inci Ordu ve 21'inci Kolordu lağvedilince 57'nci Tümen, 17'nci Kolorduya bağlanarak Aydın'a gelmişti.¹⁷⁰

161 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-359.

162 Örtme; düşman hakkında bilgi toplamak, düzeni bozmak, düşmanı zayıflatmak, muharip unsurlara zaman kazandırmak amacıyla oluşturulan emniyet kuvvetleridir. Hüseyin Börekçi, *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2022, s. 7.

163 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, 227, 262.

164 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 27.

165 Hüsamettin Tugaç, *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, C.3, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 56.

166 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 140.

167 Hüsamettin Tugaç, *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi...*, s. 260-261.

168 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 121, 184.

169 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydanı...*, s. 7.

170 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 189-194.

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildiğinde 57'nci Tümen, Aydın'da konuşlu idi. İşgalle birlikte 57'nci Tümen komutanı Albay Şefik (Albay Aker) Bey, bölgede Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmaya başlamıştı. 27 Mayıs 1919'da Aydın işgal edilince 57'nci Tümen de Çine'ye çekilmişti. 28 Mayıs'ta 17'nci Kolordu lağvedilmiş ve 57'nci Tümen, doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. 14 Ağustos 1919'da ise tümen, 20'nci Kolordu emrine girmişti. 57'nci Tümen, Aydın'ın işgalinden sonra bölgede güçlü bir Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmuş ve bu teşkilatla 1-6 Ekim Güre ve 21 Kasım 1919'da Kaymakçı Muharebelerini gerçekleştirmişti. 16 Kasım'da Heyet-i Temsilîye'nin Batı Anadolu'yu üç cepheye ayırmasıyla birlikte 57'nci Tümen, İzmir Güney Cephesi'nde yer almış ve karargâhını Nazilli'ye taşımıştı. 6 Şubat 1920'de 57'nci Tümen, Albay Refet Bey idaresinde Menderes Grubu altında toplanmıştı. Bu grup altında 57'nci Tümen, 2-7 Mart 1920'de Bozdoğan Muharebesi'ni gerçekleştirmişti. 20 Temmuz 1920'de 57'nci Tümen Komutanı olarak Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) Bey atanmıştır.¹⁷¹ 57'nci Tümen¹⁷², muharebeler dışında Konya ayaklanması (2 Ekim-22 Kasım 1920) ve Demirci Mehmet Efe isyanını (1-30 Aralık 1920) bastıran kuvvetler arasında yer almıştır.¹⁷³

Batı Cephesi'nde 57'nci Tümen, Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921), İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)¹⁷⁴ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁷⁵ Sakarya Cephesi'nde 57'nci Tümen, ordu ihtiyatı olarak Yamak köyünde konuşlanmıştır.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere Sakarya Nehri'nin doğusunda Türk ordusunu teşkil eden birlikler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ne zorluklarla Batı Cephesi'nde toplanabilmişlerdir. Bunlar, Batı Cephesi'nde birçok muharebelere katılırken diğer taraftan da Milli Mücadele karşıtı isyanları bastırmaya çalışmışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise bu birlikler, 22 gün 22 gece olağanüstü koşullarda muharebe ederek Yunan ordusunu Sakarya Nehri'nin batısına atmaya başarmışlardır.

171 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 160-162, 139, 144, 164, 142, 169; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.44, Haziran 1963, Vesika No:1043.

172 57'nci Tümenin Kuva-yı Milliye teşkilatı dönemi Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği muharebeler için bkz.: M. Şefik Aker, *57'nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

173 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 199-200.

174 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 42, 146, 306, 543, 570.

175 Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 221.

176 Ahmet Timural - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Cevdet Timur; *Türk İstiklal Harbi Sakarya...*, s. 18.

4. Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) Sakarya Meydan Muharebesi'ne (23 Ağustos 1921) kadar yaklaşık üç yılda Türk ordusunu teşkil eden birlikler, Anadolu'da İtilaf kuvvetleri ve Yunan işgallerine karşı muharebe etmişlerdir. Diğer taraftan Milli Mücadele karşıtı ayaklanmaları bastırılmışlardır. Batı Cephesi'nde Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan tümenlerden Birinci İnönü Muharebesi'ne altı tümen, İkinci İnönü Muharebesi'ne 14 tümen ve bir tugay, Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine 10 tümen ve bir tugay, Kütahya-Eskişehir Muharebelerine ise 17 tümen katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne ise 20 tümen katılmıştır. Nicel verilerden anlaşıldığına göre Batı Cephesi'nde muharebeler arttıkça Türk ordusu daha teşkilatlı hale gelmiştir. Ayrıca Doğu ve Güney cephelerinde muharebelerin sona ermesiyle Batı Cephesi'nde tümenlerin sayısı da artmıştır. Dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi, Batı Cephesi'nde toplanmış olan Türk ordusunun topyekûn halinde kazanmış olduğu ilk zaferdir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi, yarım ay şeklinde kuzeyden Sakarya Nehri boyunca güneye iner ve buradan doğuya uzanır. Bu cephede 23 Ağustos 1921'de başlayan muharebe, 13 Eylül 1921'de Türk ordusunun başarısıyla son bulmuştur. 22 gün ve 22 gece süren muharebede tümenler, cephede gelişen koşullara bağlı olarak sürekli grup ve konuş değiştirilmişlerdir. Kimi tümenler, muharebenin başında Batı Cephesi'nin en güneyinde yer alırken muharebenin sonuna doğru kuzeybatıya kadar gelebilmiştir. Kimi tümenler de bulunduğu mevziyi müdafaa ederek mevzi düzeltmeleri yapmıştır. Neticede Yunan ordusu, Sakarya Nehri'nin batısına atılabilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi, tarihin en uzun meydan muharebelerinden biridir. Ayrıca bu muharebe ile 1683 Viyana Kuşatması'ndan beri savunmada kalan Türk ordusu, 10 Eylül 1921 tarihi itibarıyla taarruz vaziyetini almıştır. Bu vaziyet, 26-30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz ile de taçlandırılmış ve Yunanlar, Anadolu'dan kaçmak zorunda kalmışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁷⁷

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

2. Süreli Yayınlar¹⁷⁸

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

3. Araştırma Eserler

Atatürk'ün Not Defterleri-I, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülrü Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970.

Apak, Rahmi - Önal, Kamil: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921*, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

Aykut, Fahri: *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Byıkkılıoğlu, Tevfik: *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tevfik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

Bozan, Oktay: *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mardin*, İstanbul, Çizgi Yayınları, 2021.

Böreççi, Hüseyin: *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2022.

Çalhan, Özden: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olay ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, C.2, Ks.5, K.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Çalışlar, İzzettin: *Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Nurcan Arslan, Elmas Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Demir, Enes: *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Suriye ve Filistin'den Nasıl Çekildi?*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2019.

¹⁷⁷ Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

¹⁷⁸ Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Ercan, Tevfik: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekati (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C.2, Ks.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Erdoğan, Selim: *Sakarya*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
- Ertuna, Hamdi: *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C.4, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.
- Harp Tarihi Encümeni: *Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919-1922*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1937.
- Görgülü, İsmet: *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Güçer, Deniz: *İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Güralp, Şerif: *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümeninin Harekati*, yay. haz. Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Güvenbaş, Mesut: "Azerbaycan Kolordusunun Millî Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019.
- Güvendik, Hakkı: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamalar, İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs- Eylül 1919)*, C.2, Ks.1, yay. haz.: Cihat Akçakayalıoğlu, Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Karaca, Erdem: "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016.
- Karatamu, Selahattin: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1908-1920*, C.3, Ks.6, yay. haz.: Hülya Toker, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996.
- Önalp, Kamil: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.
- Öngel, Çağlar: "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekati", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1, Mart 2022, s. 139-156.
- Ökse, Necati: Baycan, Nusret - Sakaryalı, Salih: *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.
- Özalp, Kazım: *Millî Mücadele 1919-1922*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1998.

- Özçelik, Ayfer: “Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 581-589.
- Özkuş, Ali Rıza: *İstiklal Savaşı'nda 7'nci Tümen*, İstanbul, K.K. Komutanlığı İstanbul Askerî Basımevi, 1952.
- Özlü, Hüsnü: “İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S.32, (2020), s. 71-93.
- Öztoprak, İzzet: “Düzenli Ordunun Kuruluşu”, *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 261-284.
- “Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.150, Haziran 2022.
- Saral, Ahmet Hulki: *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV., yay. haz.: Atike Kaptan, Alev Keskin, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009.
- Saner, F.S.T.: “İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu, I. Safha Mürettep Kolordu”, *Askerî Mecmua*, S. 49, (1 Mart 1938), s. 1-214.
- Selahattin Adil Paşa: *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982.
- Selişik, Selahattin: *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Sofuoğlu, Adnan: *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Şahin, Kerime Özden: “Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019.
- Şevket, A.: “İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e”, *Askerî Mecmua*, S.121, 1941.
- Tavukçu, İbrahim: *Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Timur Cevdet - Atakan Rauf - Berktaş Alişan - Ertekin Veli: *Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C.7, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.
- Timural Ahmet-Atakan Rauf, Berktaş Alişan, Timur Cevdet: *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, C.2, Ks.5, K.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.
- Tural, Mehmet Akif: “Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.32, 1995.
- Türker, Rüştü: *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Türk İstiklal Harbinde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*: İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.

- Tugaç, Hüsametdin: *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, C.3, yay. haz.: S. Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Turan, Osman: "İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991.
- Ulusoy, Mümtaz: *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Vandemir, Baki: *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz. Hayriye Yalçın, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Yeğın, Süleyman İzzet, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Yıldırım, Hüseyin: "Koçkiri Ayaklanması", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996, s. 382-396.

4. Elektronik Kaynaklar

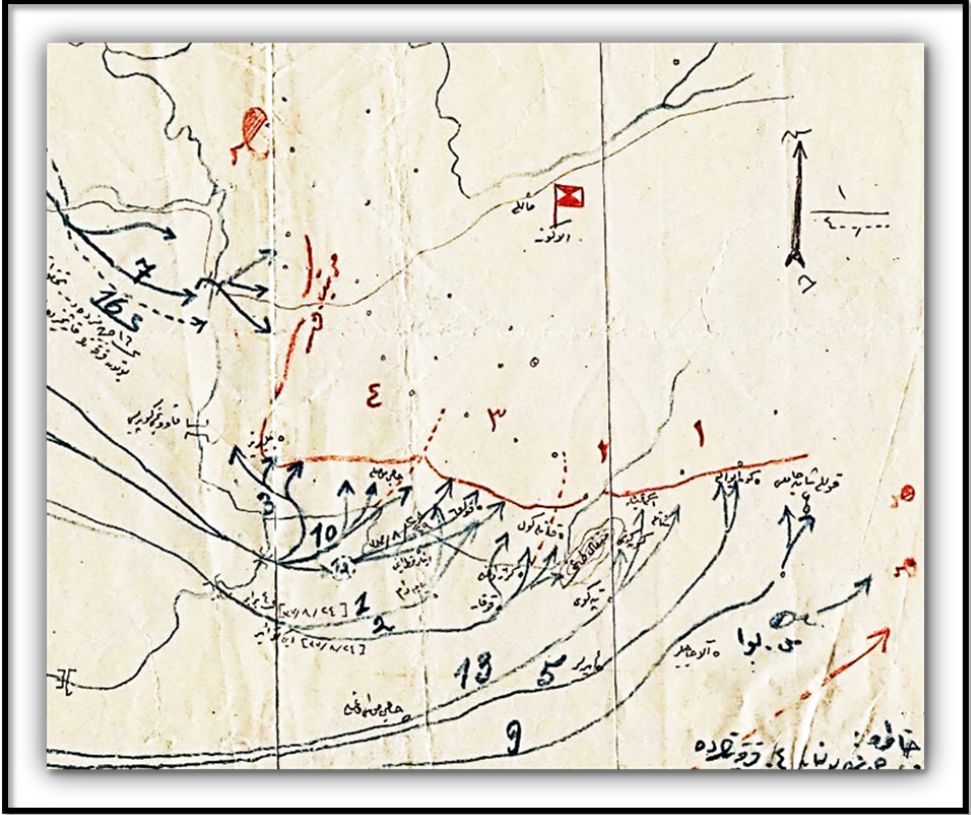
- Temizgüney, Firdes: "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 06.08.2022.

EKLER

Ek-1: Sakarya Meydan Muharebesi'nde Muharip Tümenlerin Batı Cephesi'nde Katıldığı Muharebeler.

Muharebeler Birlikler	1'inci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)	2'nci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921)	Ashhanlar- Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)	Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (8-25 Temmuz 1921)	Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)
Mürettep Kolordu					
1'inci Tümen	-	x	-	x	x
17'nci Tümen	-	-	-	-	x
41'inci Tümen	-	x	x	x	x
1'inci Süvari Tümeni	x	x	x	x	x
12'nci Grup					
11'inci Tümen	x	x	x	x	x
4'üncü Grup					
5'inci Kafkas Tümeni	-	x	x	x	x
61'inci Tümen	x	x	-	x	x
3'üncü Grup					
7'nci Tümen	-	x	-	x	x
8'inci Tümen	-	x	x	x	x
15'inci Tümen	-	-	-	x	x
2'nci Grup					
4'üncü Tümen	x	x	x	x	x
5'inci Tümen	-	-	-	-	x
9'uncu Tümen	-	-	-	-	x
2'nci Süvari Tümeni	-	x	x	x	x
3'üncü Süvari Tümeni	-	x	-	x	x
1'inci Grup					
23'üncü Tümen	-	x	x	x	x
24'üncü Tümen	x	x	x	x	x
5'inci Grup (Süvari Grubu)					
14'üncü Süvari Tümeni	-	-	-	x	x
14'üncü Süvari Tugayı	-	x	x	-	x
Batı Cephesi'ne Doğrudan Bağlı Tümenler					
3'üncü Kafkas Tümeni	-	-	-	x	x
57'nci Tümen	x	x	x	x	x

Ek-2: Sakarya Cephesi'nde Soldan Sağa Grup Komutanlıkları; Mürettep Kolordu, 4'üncü, 3'üncü, 2'nci ve 1'inci Grup.

İSH: Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge: 22.

Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve *Kurun* Gazetesi (1935-1939)

Evaluating the Journalism and Political Identity of an Intellectual: Asım Us and the Newspaper *Kurun* (1935–1939)

Volkan PAYASLI*

*Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay, Türkiye

ORCID: V.P. 0000-0002-7495-9711

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Volkan Payaslı,
Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Hatay, Türkiye
E-posta/E-mail: volkan_payasli@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 30.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.05.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.05.2022

Kabul/Accepted: 21.05.2022

Atıf/Citation: Payasli, Volkan. "Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve *Kurun* Gazetesi (1935-1939)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 107-167.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1111779>

ÖZ

Yarım asırlık köşe yazıları ile Türk basın hayatında derin izler bırakan Asım Us, Mülkiye yıllarında almış olduğu eğitim sayesinde Türk dış politikasını iyi okuyabilmiş ve evrensel hukuk üzerine temellendirilen makaleler kaleme almıştır. Atatürk'e, onun ilke ve inkılaplarına aynı zamanda partisine kayıtsız şartsız bağlı kalınmasını Türk halkından istemiştir. Bu çalışmanın temel sorunsalı da Türkiye'de iç ve dış siyaseti şekillendiren olayların onun görüşleri üzerinden değerlendirilmesi olmuştur. Araştırma, Us'un gördüklerinin, duyduklarının ve hatırladıklarının bir analizi niteliğindedir. Bu çalışmanın ana başlıkları da Us'un söz konusu yıllarda kaleme aldığı yazılar ve *Kurun*'a yansıyan manşetler üzerine temellendirilmiştir. 1935 seçimleri, kadınların mecliste temsil hakkını kazanması, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Dördüncü Büyük Kurultayı, Boğazlar rejiminin Türkiye lehine değişmesi, Hitler Almanya'sı ve Hatay sorunu makalenin ana eksenini oluşturmaktadır. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden faydalanılarak literatürdeki noksanlığın giderilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asım Us, Hakkı Tarık Us, Hatay Sorunu, Hitler, Montrö, *Kurun* gazetesi

ABSTRACT

Asım Us, who has left deep traces in Turkish press life with his half-century-old columns, was able to read Turkish foreign policy well and wrote articles based on universal law, thanks to the education he received during the years of Mülkiye School. He asked the Turkish people to unconditionally adhere to Atatürk, his principles and reforms, as well as to his party. The main problematic of this study is the evaluation of the events that shaped domestic and foreign politics in Türkiye through his views. The article is an analysis of what Asım Us saw, heard and remembered. The main titles of this study are based on the articles he wrote

in the period 1935-1939 and the headlines reflected in Kurun. The 1935 elections, women's acquisition of the right of representation in the parliament, the Fourth Great Congress of the Republican People's Party (CHP), the change of the Straits regime in favor of Türkiye, Hitler's Germany and the Hatay issue constitute the main axis of the article. This study tries to eliminate the deficiency in the literature by making use of the Presidency Archives, The Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Türkiye: The Departments of the Ottoman and Republic Archives.

Keywords: Asım Us, Hakkı Tarık Us, Hatay issue, Hitler, Montreux Convention, Kurun newspaper

Extended Abstract

Asım Us started his journalism career in *Tanin*, where he implicitly criticized the famous figures of the period through his political and humorous writings. In 1914, he continued his career at the newspaper *Sabah*, whose editor-in-chief was Ahmet Emin Bey (Yalman). Shortly thereafter, in 1917, Ahmet Emin Bey and Us published the *Vakit* newspaper. After the Armistice of Mudros, they printed headlines about the unfair occupations by the Allied powers. Despite significant pressure and censorship, the newspaper gave full support to the national struggle in Anatolia. After Ahmet Emin Bey's departure in 1923, Us tried to keep the *Kurun* newspaper alive with his brother Hakkı Tarık (Us).

Following the proclamation of the Republic of Türkiye, Us maintained his loyalty to the regime and was elected as a deputy for Artvin in 1927. Us acted as an advocate and spokesperson for the People's Party and harshly criticized the opposition Free Republican Party. When women were granted the right to vote and seek election in 1934, he attributed this development to Atatürk's desire to modernize the country. In 1935, he portrayed Atatürk's approval of independent deputies as a sign of his belief in democracy. Following the 1935 election, 18 women participated in the Turkish Grand National Assembly as deputies. Us himself was elected as a deputy for Çoruh.

Us went to Germany in 1935 where he had the opportunity to meet Hitler. He was clearly influenced by Hitler and the practices of the National Socialist Party, as shown by his subsequent admiring articles about the party youth and worker camps. Us argued that shutting down other political parties played a significant role in the rise of Hitler's Germany and reported and presented his impressions of Hitler's Germany to Atatürk. He gave full support to party integration as a natural consequence of an authoritarian trend at the 1935 Republican People's Party (CHP) convention. Thus, the general secretary of the party also became the interior minister. In 1936, Us supported the Sun Language Theory and Atatürk's efforts to simplify the Turkish language. He travelled to Yugoslavia in 1936 and 1937, and published his impressions in a book shortly thereafter.

Us's arguments in favor of changes to the Regime of the Straits, the key focus of Turkish foreign policy in 1936, were particularly noteworthy. He closely followed developments in Montreux, Switzerland and presented them in his newspaper. The straits had been placed under the control of the Allied powers by the Armistice of Mudros, after which the Treaty of Sevres established an international commission for the same purpose. At the Lausanne Conference, both sides of the straits were cleared of Turkish soldiers, and control of the straits was given to an international commission chaired by Türkiye. Us wrote articles asserting that political conditions had changed following the German occupation of the Rhineland and the Italian occupation of Abyssinia and that control over the straits should consequently be given to Türkiye. The straits were important for Türkiye's security, and Asım Us equated Türkiye's regaining control over them with the victory of Çanakkale. Moreover, he wrote articles attributing this diplomatic success to the peaceful foreign policy pursued by Atatürk's Türkiye.

In September 1936, Us wrote about the future of the İskenderun Sanjak (The Sanjak of Alexandretta) after the end of the French mandate in Syria. He saw the Hatay issue, which was Atatürk's cause, as his own. The Ankara Agreement, signed with France in 1921, included protections for the rights of Turks living in the region. Nonetheless, France made every effort to assimilate the Turkish population to ensure its own dominance in the region. Thus, lands owned by Turks were seized and given to Armenians and Kurds who cooperated with the French. Besides, those who were hostile to Atatürk's Türkiye were assigned to Antakya High School by the French. Us mentioned these problems in every article he wrote until the Hatay issue was resolved. He consistently stressed the issue of Hatay in his columns in capital letters. While the Geneva and Paris negotiations were underway, he recounted the atrocities committed by Syrian Arabs in Hatay. Atatürk invited Asım Us to Dolmabahçe Palace and requested that articles dictated by Atatürk himself be published in the newspaper with the signature of Asım Us. By January 22, 1937, articles written by Atatürk were published for five days in a row. Ultimately, through Atatürk's efforts, the Hatay State was established on September 2, 1938.

Giriş

Türk basın hayatına uzun yıllar kalemi ile hizmet etmiş olan Asım Us, Hacı Hasan Hulusi ve Sıdika Hanım'ın oğlu olarak Manisa'nın Gördes ilçesinde 1884'te dünyaya gelmiştir. İlk ve ortaokulu doğduğu yerde, idadi eğitimini İstanbul Vefa Lisesi'nde tamamlamıştır. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ortamında fikirleri şekillenirken 1889 yılında, Türk basın hayatına derin izler bırakan ayrıca kütüphaneci ve koleksiyoncu olan kardeşi Hakkı Tarık (Us), 1903 yılında ise en küçük kardeşi Hasan Rasim doğmuştur. Lise yıllarında özgürlüğü savunması nedeniyle eserleri II. Abdülhamit tarafından yasaklanmış olan Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'in kitaplarını okumaya merak salmıştır. Anılarında, okul müdür yardımcısı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in, yasaklı kitaplarını ondan başı derde girmesin diye habersiz aldığını ifade etmektedir. Liseyi bitirdikten sonra sınava girerek devletin kadrolarına idari ve mali işlerden anlayan memurları yetiştirmek üzere açılan Mekteb-i Mülkiye'yi kazanmıştır. Bu kurumda dönemin en önemli hocalarından ders alması, onda yepyeni ufukların açılmasına vesile olmuştur. Mülkiye'de okurken ileride kurulacak olan cumhuriyetin kadrolarında idareci olacak kişilerle dostluk kurmuştur. Hülasa Mülkiye yılları ileride hem mesleki hem de siyasi kariyeri açısından bir dönüm noktası olacaktır. Mezun olduktan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde memurluk yapan Us, gazetecilik mesleğine Hüseyin Cahit Bey'in, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Tanin* gazetesinde başlamıştır. Haftada üç gün "Dereden Tepeden" adlı köşesinde yazdığı siyasi ve mizahi yazıların yanı sıra ince ve kıvrak zekâsını yansıttığı, II. Meşrutiyet dönemi devlet adamları veya tanınmış kişiler hakkında yine mizahi bir üslupla "Karikatür" adlı köşesinde haftada bir portreler çizerek geniş halk kitlesinin beğenisini kazanmıştır. Abdülhak Hamit'in ünlü kahramanlarından etkilenerek yazılarına "Tarık" imzası atan Us, bu mahlasını daha sonra kardeşi İsmail Hakkı Bey'e bırakmıştır. Balkan Savaşları'nın hüküm sürdüğü 1913 yılında tedavi görmek üzere Davos Sanatoryumu'na gitmiştir. Nisan 1914'te Türkiye'ye döndüğünde kısa bir memuriyetin ardından Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Ahmet Emin (Yalman) Bey'in başyazarlığını üstlendiği *Sabah* gazetesinde yazmaya başlamıştır. Kısa zamanda arkadaşlık dostluğa dönüşmüş ve iki dost Matbuat Müdürlüğü'ne başvurarak *Haber* adlı bir gazete çıkarmak istemiş; ancak müdürlüğün, imtiyaz hakkı kalmamış olan *Vakit* önerisini kabul etmişlerdir. I. Dünya Savaşı sürerken *Vakit*'in ilk sayısı 22 Ekim 1917'de çıkmıştır. İttihat ve Terakki'de eski bir bakan olan Maarif Nazırı Şükrü

Bey'in yolsuzluklarını ortaya çıkarması, gazetenin kısa bir sürede tutunmasını ve tirajının artmasını sağlamıştır.¹

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin işgallerini eleştirmiştir. *Vakit*, Anadolu'da sürdürülen Milli Mücadele'yi destekleyen önemli bir karargâh olmuştur. Anadolu'nun başarısını İstanbul Hükümeti'nin baskılarına rağmen manşetlerine taşımış, Milli Mücadele'nin en zor zamanlarında dahi Türk ordusunun ve halkının moral kaynağı olmuştur. Anadolu'daki gelişmelerden halkı günü gününe haberdar etmiştir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin zaferle kazanılması sonrası gümrük vergisinden muaf tutularak gazeteye kâğıt desteği sağlanmıştır. Asım Us, Türk ordusunun İzmir'e girişine ve Yunan ordusunun şehirden ayrılışına tanık olmuştur. Yunanlıların geri çekilirken yapmış oldukları zulümleri incelemek üzere oluşturulan; Halide Edip (Adıvar) Hanım, Falih Rıfkı (Atay) ve Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) bulunduğu Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda yer almıştır. 18 Mart 1923'te Ahmet Emin Bey'in gazeteden ayrılması üzerine *Vakit (Kurun)* gazetesini kardeşleri ile birlikte çıkarmıştır. Us, Atatürk liderliğinde sürdürülen Kurtuluş Savaşı'nı sonuna kadar desteklediği gibi cumhuriyetin ilanı ile rejime sadakatini sürdürmüştür. Atatürk ve onun kurduğu CHP'nin ilkelerine bağlı kalarak Türk inkılabının ateşli savunucularından biri olmuştur. Kaleme aldığı köşe yazılarında bunu görmek mümkündür. 1927'de Artvin mebusu olarak meclise girmiştir. Mebus olduktan sonra da gazetecilik mesleğini sürdürmüş ve âdeta hükümetin sözcüsü olmuştur. *Vakit*, kurucu kadroya yakın olmasından ötürü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulacağını ve diğer önemli gelişmeleri ilk haber veren gazete olma şansına nail olmuştur. SCF kadrolarını ve tabanını, aynı zamanda Menemen Hadisesi gibi inkılap karşıtı her hareketi en ağır dille eleştirmiştir. Türk kamuoyuna, cumhuriyet ve inkılaplara her zaman sadık kalınması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. 25 Nisan 1931'de yapılan genel seçimlerde de Artvin mebusu seçilmiştir. Mayıs 1932'de İsmet Paşa ile İtalya'ya gidecek heyet arasında yer almıştır. Atatürk'ün dille sadeleştirme çabalarına kayıtsız kalamayarak 21 Kasım 1934'te gazetesinin adını *Kurun*

1 Nuri İnuğur, *Türk Basınında İz Birakanlar*, İstanbul, Der Yayınları, 1988, s. 105-108; Nuri Akbayar-Orhan Koloğlu, *Gazeteci Bir Aile Us'lar*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1996, s. 3; *Taha Toros Arşivi*, TT561750; İsmet Binark, *Parlamento Tarihi C.5, D.6 (1939-1943)*, Ankara, TBMM Vakıf Yayınları, 2007, s. 79; "3. Dönem Tercüme-i Hal Varakası", *TBMM Albümü C.1 (1920-1950)*, s. 136; Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.3, Ankara, Mars Matbaa, 1968, s. 1136-1137; Asım Us, *Hatıra Notları...*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2012, s. III; Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2005, s. 401-402; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK. MK.)*, 1/8, 21.11.1295; Orhan Bayrak, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)*, İstanbul, Kül Yayınları, 1994, s. 152; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basını*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s. 123. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.1 (1888-1922)*, İstanbul, 1997, s. 354-357; Bülent Varlık, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1202; Hülya Baykal, *Türk Basını Tarihi (1831-1923)*, Afa Matbaacılık, 1990, s. 210-211.

olarak değiştirmesi, inkılapların en büyük destekleyicisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca Atatürk tarafından gazeteci aileye “Us” soyadı verilmiştir.² Çalışmamızda Asım Us ve *Kurun*’un perspektifinden dönem olayları üç alt başlıkla incelenecektir.

Asım Us’un Kaleminden 1935 Yılına Dair Tespit ve Değerlendirmeler

5 Aralık 1934’te Malatya Mebusu İsmet (İnönü) Paşa ve arkadaşlarının verdiği öneriyle Dördüncü Meclis, seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Aynı gün Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) grubu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yer alan Seçim Kanununa dair değişiklik yapılmasını önermiştir. Yapılan değişiklikle genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. *Kurun*, “Meclis Bugün Seçimi Yenileme Kararı Veriyor” ve bir çerçeve içinde kırmızı puntolarla yazılan “Kadınların Mebus Seçmek, Mebus Seçilmek Hakları Bugün Görüşülecek”, ertesi gün ise “Teşkilat-ı Esasiye Değiştirildi” başlıklı haberlerle Türk kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmiştir. Yeni seçim kanununa göre 30 yaşını bitiren kadın-erkek her Türk mebus seçilebilecek; 22 yaşını dolduran kadın-erkek her Türk vatandaşı ise mebus seçebilme hakkına sahip olacaktır. Bu kararın ardından kadınlar Ankara Halkevi’nde toplanmışlardı. Toplantıya Meclis Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Bey ve Ankara Vilayeti Halk Fırkası Reisi Mümtaz Bey katılmışlardı. Toplantının reisliğine Muallim Afet Hanım seçilmiştir. Toplantıda kadınlar, Atatürk’e ve meclis başkanlığına sonsuz teşekkürlerini iletmiştir. İstanbul kadınları ise Beyazıt Cumhuriyet Meydanı’nda coşkulu bir miting düzenlemiştir. Kadınlar Birliği ve İzmir kadınları da Atatürk’e minnetlerini sunan birer telgraf çekmiştir. 7 Aralık 1934 tarihli nüshasında *Kurun*, bir başka toplantı haberine yer vermiştir. “Türk kadını büyük sevinç içinde” başlıklı haberde, “Dünün Süs Kadını Bugün Ulus Saylavı, Atatürk’ün Yoldaşı” şeklindeki ikinci başlıkla yaşanan sevince ortak olmuştur. Us, anılarında da zeminin hazırlanmasının fırkaya bırakıldığından kadınların mebus seçilmelerinin belediye intihabı neticesine bağlı olarak zamanının geldiğinden ve belediye seçimlerinde kadınların erkeklerden daha çok

2 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 4-5; Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Basın*, İletişim Yayınları, Ankara, 1992, s. 63; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1/6.38.1; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, 2016, s. 166-170; Halide Edip Adıvar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Can Yayınları, 2017, s. 313-322; Faliş Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007, s. 383; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.I, D.III, 14 Kasım 1927, s. 29; *Vakit*, 4 Eylül 1927, s. 1; İsmet Binark, *Parlamento Tarihi...*, s. 80; *TBMM Albümü C.1 (1920-1950)*, s. 136; Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 26; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s. 40, 125; Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2017, s. 58-59; Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 402, 405, 423-425; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar, Çok Partili Türkiye*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 115-116; Asım Us, *Hatıra Notları...*, İstanbul, Kitabevi, 2012, s. 70-72, 94.

katılım sağladığından bahsetmektedir.³ Us ve *Kurun*, medeni memleketlerin birçoğunda olmayan seçilme hakkının Türk kadınına verilmesini, Atatürk'ün ulusu daima ileriye ve iyiye götürmesindeki kararına bağlamaktadır. Ona göre bu kararlar Türk kadını, toplumsal ve siyasi alanda bütün ulusların üstünde yer almıştır. Ayrıca Medeni Kanun'la evde ve iş hayatında başarılar elde eden Türk kadını, hakların en büyüğünü alarak ulusun mukadderatına hâkim olacaktı. Fırkasına ve Atatürk'ün kararına sadık olan Us, “*Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadınının artık tacizlerde aramanın kabil olacağına*” inanmaktadır.⁴ Meclis, 23 Aralık 1934'te son toplantısını yaparak dağılımı

- 3 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 73; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.4, C.25, 5 Aralık 1934, s. 81-84; *BCA*, 490.1.0.0/2.9.15; *T.C. Resmî Gazete*, S.2877, Kanun No.2597, 11 Aralık 1934, s. 4521; “Meclis Bugün Seçimi Yenileme Kararı Viyor”, *Kurun*, 5 Aralık 1934, s. 1; “Teşkilat-ı Esasiye Değiştirildi”, *Kurun*, 6 Aralık 1934, s. 1; “Dünün Süs Kadını Bugün Ulus Sayılavı, Ata Türkün Yoldaşı”, *Kurun*, 7 Aralık 1934, s. 1; “İstanbul Kadının Ulu Ata Türke Sonsuz Şükranları, Saygıları”, *Kurun*, 8 Aralık 1934, s. 1; “Bugün Kadınlar Birliğinde Bir Toplantı Yapılacak”, *Kurun*, 9 Aralık 1934, s. 1; “Kadınların Sevinci”, *Kurun*, 10 Aralık 1934, s. 1; Zafer Toprak, *Atatürk*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 266; “Fırka Grubunun Dün Verdiği Tarihi Karar”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1934, s. 1. *Son Posta*, olayı fazla önemsemeyerek kanun değişikliğini ertesi gün ikinci nüshasında ufak bir köşe haberi ile okuyucusu ile paylaşmıştır. Bkz. “Kadın Meb'us ve Halkımız”, *Son Posta*, 6 Aralık 1934, s. 1. Afet İnan o güne ilişkin olarak anılarına şunları aktarmıştır: “*Burada savunduğum düşünce şu idi: 'Kanunda sadece her erkek Türk yerine, her Türk tabirinin konulması. Nihayet, 11 Aralık 1934 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye'nin bu konu ile ilgili maddelerinde ve 1293 tarihli 'İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun' 2, 5, 11, 16, 23 ve 58. Maddelerinde 'erkek' kelimesi yanına 'kadın' da ilave edilmiştir. İki dereceli bir sistemle uygulanan bu seçim kanununda seçmek hakkı 18 yaşından 22 yaşına çıkarılmıştır. TBMM'nin bu onayı Ankara'da Türk kadınlarının gösteri yapmasına ve Meclis'e toplu olarak gidip teşekkür etmesine neden oldu.*”. Bkz. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 349-350. İnan'ın kadın çalışmaları konusundaki bir başka haberi *Muhit* mecmuası vermiştir. “Afet Hanım konferansı” başlıklı haberde “İntihap sandığı önünde en ümmi ile en büyük devlet adamı müsavidir. Kadın niçin bu müsavattan hariç tutulsun?” şeklindeki ikinci başlıkla konunun önemi belirtilmek istenmiştir. Bkz. *Taha Toros Arşivi*, TT-516986; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969, s. 495-496; Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul, Altın Kitaplar, 2007, s. 490-491; Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 573; Olcay Özkaya, “A Vague Issue Of Existence: The Case Of Turkey On Women's Right To Vote And Be Elected (1930-1960)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.69, 2021, s. 437-439.
- 4 “Kadınların Mebus Seçilmek Hakları Bugün Görüşülecek”, *Kurun*, 5 Aralık 1934, s. 1. Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulu, kadınların seçme ve seçilme hakkına giden süreci Afet (İnan) Hanım'ı izleyerek, dinleyerek tanık olmuş ve anılarına şöyle aktarmıştır: “...*Bu arada yoğun çalışmalar yapmış ve Türk Ocakları'nın Kurultayına, Atatürk'ün isteğiyle delege olarak katılmıştı. Afet İnan, Türk kadının seçme ve seçilme haklarına kavuşması için de çok uğraş vermişti. Hatta okulunda temsili bir seçimde birinci seçilen ve temsili olarak belediye başkanlığı kazanan bir kıza karşı, erkek öğrenciler tirazda bulununca, soluğu Ata'sında almış ve ağlayarak bu olayı anlatmıştı (bu olayı Afet Hanım'dan ben de bizzat dinlemiştim). Atatürk de hemen olaya el koymuştu. Devrin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'i çağırarak bu yanlış düzeltilmesi için hemen çalışmalara başlaması talimatını vermiş. Afet İnan bu olaydan son derece etkilediği için, bu yasa çıkana kadar ders vermemişti. Şükrü Kaya Bey'in yaptığı çalışmalarla önce 26 Ekim 1933'te Cumhuriyet'in onuncu yılına mahsus çıkarılan bir kanunla Türk kadınları köylerde, köy ihtiyar heyetleri için seçme ve seçilme hakkına kavuşmuş, bununla da yetinilmeyerek bir yıl kadar sonra 5 Aralık 1934 tarihinde, Türk kadınına seçme ve seçilme hakkını çıkarmış ve Afet İnan'ın sayesinde Türk kadını ilk defa böyle büyük ve önemli bir hakka sahip olmuştu. Bu tarihi karar, iki gün sonra İstanbul'da kadınlar tarafından coşkulu bir mitingle kutlanmıştı. Afet İnan böylece çok büyük bir zafere imza atmış oluyordu. Bu haktan sonra Atatürk, Afet Hanım'a görevine devam etmesi talimatını vererek Türk Ocakları Kurultayı'nda ilgili bir konuşma yapmasını istemişti. Kadın hakları konusunda Afet Hanım'ın müthiş bir konuşma yaparak alkışlarla kürsiden indiğini çok iyi hatırlıyorum...”. Bkz. Mustafa Kemal Ulu, *Atatürk'ün Yanı Başında*, İstanbul, İstek Yayınları, 2017, s. 286-287.*

ve ülke genelinde seçimler başlamıştır.⁵ *Kurun*, seçime katılımın yüksek olması için Türk kadın ve erkeğinin yurttaşlık vazifesini yerine getirmesi doğrultusunda sütunlarını hazırlamıştır.

18 Ocak 1935 tarihli nüshasında *Kurun*, “Yurttaş, bugün ilk vazifen rey vermektir.” şeklinde altı çizili başlıkla seçimin ilk aşamasının başladığını kamuoyuna duyurmuştur. Haberin alt başlığında ise “İkinci Müntehiplerin Seçilmesine Bu Sabah Yedide Başlanıyor” bilgisi yer almaktaydı. Halkın davullarla seçime çağrıldığını ifade eden *Kurun*, vatandaşları “*Bugün ikinci müntehip seçimi fiilen başlıyor. Rey sandıkları gazetelerle ilan edilen yerlere konmuş bulunacaktır. Kadın, erkek seçmek hakkına haiz olan bütün yurttaşlar bugünün Cuma tatili olmasından istifade ederek bu özyurd vazifesini yerine getirmelidir. Herkes sandık başına giderek Cumhuriyet Halk Fırkasının namzedi olan listelere reylerini vermelidir.*” şeklindeki çağrıyla oy kullanmaya davet etmiştir.⁶ Us, anılarına seçimlerle ilgili “*Müntebih-i Sani intihaplarında rey verenler % 85’i bulmuş. Kadınların adedi erkeklerden fazla görülüyor.*” olarak not düşmüştür.⁷ 25 Ocak günü ikinci seçmenlerin seçimi tamamlandığı, sayılab seçiminin 8 Şubat’a gerçekleşeceği ve sayısının 399 olacağı, *Kurun* tarafından haber edilmiştir.⁸ Seçimlere yönelik haberleri ilk sayfadan vermeye devam eden *Kurun*, “Umumi Reislik Divanı Atatürk’ün Başkanlığında Sayılab Namzetlerini Tesbite Başladı.” başlıklı haberin altında Asım Us’un seçime yönelik ilk yazısını neşretmiştir. “Ulusal Benliğe Onur Veren Seçki” başlıklı köşe yazısında Us, seçim yerine “seçği” kelimesini kullanarak öz Türkçe kullanımına özen göstermiş; ikinci seçimlerin bittiğinden, kadın ve erkek bütün yurttaşların CHF’ye oy verdiğinden bahsetmiştir. Seçmen yaşını dolduranların % 95’inin sevinç ve övünçle CHF’ye oy vermelerini beklenmedik bir gelişme olarak değerlendiren Us, bu durumu kadın ve erkek her Türk vatandaşının görevini yerine getirmesine ve Türk ulusunun siyasal olgunluğa erişmesine bağlamaktadır. Seçimin siyasal, sosyal ve ulusal boyutuna değinen yazar, “*her yurttaş reyini büyük şef arkasında toplanmış olan bir partiye verir; bu parti için o şefin çizmiş olduğu siyasal programa verir.*” sözleriyle de üstü kapalı olarak partisine bağlılığını bildirmiştir. Yazısının devamında da CHF’ye oy veren

5 TBMM Zabıt Ceridesi, D.4, C.25, 23 Aralık 1934; “Dördüncü Meclis İşini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1934, s. 1; “Büyük Kurultay Dün 1 Marta Kadar Tatil Kararı Verildi”, *Kurun*, 24 Aralık 1934, s. 1.

6 “Yurttaş, bugün ilk vazifen rey vermektir.”, *Kurun*, 18 Ocak 1935, s. 1; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 170; “İkinci Müntehip Seçimine Bu Sabah Başlanıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1935, s. 1; “Sandık Başları Çok Kalabalık”, *Akşam*, 19 Ocak 1935, s. 1.

7 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 82.

8 “Sayılab Seçimi”, *Kurun*, 25 Ocak 1935, s. 1. İkinci seçmen seçimi İstanbul’da 22 Ocak’ta bitmiştir. Bkz. “En Son Netice Alındı”, *Milliyet*, 23 Ocak 1935, s. 1. 24 ilçede seçimlerin tamamlandığına yönelik haber için bkz. “Sayılab Seçimine Doğru”, *Ulus*, 25 Ocak 1935, s. 1; “Kurultay Toplantı Salonu Genişletiliyor”, *Kurun*, 1 Şubat 1935, s. 1.

seçmenlerinin partinin bugüne kadar yaptıklarını beğendiği, aynı zamanda ileride yapacağı projelere inandığı, en önemlisi ise Mustafa Kemal Atatürk'e yürekte bağlı bulunduğu anlamını çıkarmıştır. Son olarak da Türk milletinin tek bir yürek olarak Atatürk etrafında toplandığını anlatmak için “*On yedi, on sekiz milyon koskoca Türk milletinin büyük önderimizin arkasında bir tek adam, bir tek dilek, ayrılmaz ve çözülmez bir tek varlık olduğu bir kere daha anlaşılmuştur*”⁹ ifadelerini kullanmıştır. Ertesi gün ise *Kurun*, ilk sayfasında bir çerçeve içerisinde verilen “Büyük Önder Atatürk’ün Beyannamesi” başlıklı haberde, kırmızı puntolarla yazılan “Fırka Umumi Reislik Divanı Yeni Meclis’te Müstakil Üyelerin Bulunmasına İmkân Vermek İçin Fırka Namzet Listesinde 16 Boş Yer Bırakmaya Karar Vermiştir”¹⁰ şeklindeki alt başlığı ile görece de olsa Atatürk’ün ve fırkanın tek parti döneminde demokrasiye verdiği önemi ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı nüshada ve haberin alt başlığında Atatürk’ün CHF teşkilatına ve ikinci seçmenlere beyannamesine yer vermiştir. Beyannamesinde müstakil mebuslara neden yer verdiğini, “*Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber Fırkamız programından başka bir programla ve fırkahlı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkitler ve söyleyecekleri mutalealarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz.*” şeklinde ifade etmiştir.¹¹ Us, Atatürk’ün beyannamesini köşe yazısına “İkinci Seçmenlere Verilen Direktif” başlığı ile taşımış ve Atatürk’ün beyanname yayımlama sebebinin makalesinde yorumlamıştır. Kendisi bu durumu, kurultayda fırka dışında kalanların hiçbir ayırım yapılmaksızın millet yararına görüşlerinden ve düşüncelerinden faydalanmak olarak açıklamaktadır. Us, yazısının devamında bu seçimde daha önceki seçimlerden farklı olarak azınlıklara yer verildiğini, bunun nedenini ise yirmi yıl önce başlayan ve Lozan Antlaşması ile biten azınlık meselesini sosyal alanda olduğu gibi siyasal alanda da unutturmak, Milli Mücadele yıllarındaki kötü izlenimleri silmek olarak yorumlamıştır. Buna örnek olarak da kurultaya birkaç azınlığın girmesini vermiştir. Us, Atatürk’ün beyannamesini geçen seneki seçimlere gönderme yaparak şöyle tamamlamıştır:¹²

9 Asım Us, “Ulusal Benliğe Onur Veren Seçği”, *Kurun*, 2 Şubat 1935, s. 1.

10 Birer sayınlık yeri boş bırakılacak olan yerler şunlardır: Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu. “Büyük Önder Atatürk’ün Beyannamesi”, *Kurun*, 3 Şubat 1935, s. 1; Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 170.

11 Beyannamenin tamamı için bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 640. Muhafif gazetelerden *Son Posta* ilk sayfasında “Önder Atatürk’ün beyannamesi” başlıklı haberde ilginç bir alt başlık kullanmıştır. Başlıkta “Serbest Yurttaşların Samimi Mütalaalarından İstifade Edilecek” yazmaktadır. Bkz. *Son Posta*, 3 Şubat 1935, s. 1; *Kurun*, 3 Şubat 1935, s. 1.

12 Asım Us, “İkinci Seçmenlere Verilen Direktif”, *Kurun*, 4 Şubat 1935, s. 1.

“Geçen dört yıl içinde fırka ve hükümet işlerinin ulus önünde yanlışlıklarını aramak isteyenlere yer vermiştir. Bu yolda yapılan denemelerde yurttaşların sosyal olgunluğu artmıştır. Bundan başka fırkanın yüksek önderleri belli başlı yerlerde birer saygınlık yerini açık bırakmakla ikinci seçmenlerin seçim işlerinde kendi kendilerine denemeler yapmalarına yol açmış oluyolar. Bu türlü denemeler ile yurttaşların siyasal seçim güçleri artırılmış olur.”

Görüldüğü üzere müstakil mebus namzetleri ile halkın siyasal olgunluğa erişmesi, iktidar partisinin icraatlarının eleştirilmesi doğrultusunda meclis çalışmalarının güçlendirilmesi hedeflenmekteydi. “Saylav Namzetleri Tespit Edildi.” başlıklı haberde *Kurun*, 4 Şubat’ta aday belirleme çalışmalarının tamamlandığını, ertesi gün ise “C.H Fırkası Saylav Namzed Listesi” manşeti ile aday listesini kamuoyuna duyurmuştur.¹³ Aynı nüshada Atatürk’ün fotoğrafının yer aldığı büyük bir çerçeve içerisinde kırmızı puntolarla yazılan “Atatürk’ten Ulusa Beyanname: ‘Yüce Türk Ulusundan İtimad İsterim” başlıklı haberde “Yeniden deruhte edeceğimiz ağır vazifeleri yüz akı ile başarmak ve ulusumuza müsbet hesaplarını verebilmek samimi kayyumuzdur. Bu onurlu ve ağır vazifeli yolda birlikte çalışabileceğim arkadaşlarımı Yüce seçiminize sunuyorum.” şeklide bir alt başlık kullanarak Atatürk’ün uzun beyanmesinde asıl vermek istediği mesajı– ufak bir alıntıyla- ilk sayfadan Türk milletine duyurmuştur.¹⁴ Us, Atatürk’ün sözlerini köşe yazılarına taşıyıp görüşlerini onun üzerine inşa etmeyi ve yolundan yürümeyi sürdürmüştür. Bunun en güzel örneğini kullanmış olduğu başlıkta görmek mümkündür. “İnanlı ve İnanıran Sözler” başlığındaki kelimelerin manasını Atatürk’ün yıllardan beri milleti için yaptığı hizmetlere bağlamaktadır. Türkiye’nin ekonomi, sağlık, sosyal, eğitim, kültür ve bayındırlık hizmetlerinde ileriye gittiğini gören milletin ona gönülden bağlı olmasının doğal olduğunu belirten ve onun sözünden kesitler sunan Us, *“on beş yıl içinde görüş geçirdiğimiz denemeler (tecrübeler) bu sözlerin yalnız ne kadar güzel değil, ne kadar doğru olduğunu göstermiştir”*¹⁵ ifadeleri ile Atatürk’ün beyanmesinin içerik analizini yapmış ve haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda Atatürk’ün beyanmesi ile Us’un köşe yazısının paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

13 “Saylav Namzetleri Tespit Edildi.”, *Kurun*, 4 Şubat 1935, s. 1; *Kurun*, 5 Şubat 1935, s. 1; “Yeni Saygınlıklar”, *Haber*, 5 Şubat 1935, s. 1

14 “Atatürk’ten Ulusa Beyanname”, *Kurun*, 5 Şubat 1935, s. 1. 1930 yılından itibaren dünya genelindeki ekonomik buhrana rağmen Türkiye’de zirai, ticari ve iktisat alanında yaşanan gelişmelere değinen Atatürk, Türk milletini kalkındırmak için izledikleri inkılapçılık politikasına beyanmesinde şöyle değinmiştir: “Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müsbet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın açık dileğidir.”. Bkz. *Atatürk’ün Tamim...*, s. 641-642; “Atatürk’ün Beyannamesi”, *Milliyet*, 5 Şubat 1935, s. 1.

15 Asım Us, “İnanlı ve İnanıran Sözler”, *Kurun*, 6 Şubat 1935, s. 1.

İlerleyen nüshalarda da Us, müstakil mebuslarda aranan nitelikleri adayların söylemleri üzerinden de ele almaya çalışmıştır. Nezihe Muhiddin'in¹⁶ Atatürk'ün beyannamesine istinaden müstakil mebusluğa adaylığını koyma nedenini köşe yazısına taşıyan Us, Atatürk'ün bağımsız adaylarda istediği özellikleri üç başlık altında şöyle toplamıştır:

“1- Müstakil sayıllık için namzetliğini koyan yurttaş birinci kertede Halk Fırkasından olmayacaktır. 2- Bu yurddaşın kendine göre bir programı olacak, bu programa göre Kurultayda Halk Fırkasının ve hükümetinin işlerini tenkid etmek davası ile ortaya çıkacaktır. 3- Müstakil namzed cumhuriyetçi, milliyetçi ve kanaatlerinde samimi olacaktır.”

Nezihe Muhiddin'in sadece birinci maddeyi göz önünde bulundurduğunu belirten Us, onun söylediklerinden CHF içinden sayıllık olanların sanki hükümet işlerini hiç tenkit etmeyeceği, bu yüzden de müstakil aday olmak zorunda kaldığı manası çıktığını “Ulusa beni sayıllık seçerseniz müstakil sayıllık olarak fırkayı ve hükümeti samimi olarak tenkid ederim!” sözlerinin bir yanlıgıdan ibaret olduğunu, CHF'in en ateşli savunucularından biri olarak kamuoyuna hatırlatmaktan geri kalmamıştır.¹⁷ Ertesi gün ise Atatürk'ün Millî Mücadele'de yol arkadaşı olan Refet Paşa'nın, Lozan Antlaşması sonrasında muhalif safhaya yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na (TPCF) geçtiğinden, şimdi ise müstakil aday olmasından bahseden bir yazı kaleme alan Us, dünya siyasetinde hiçbir fırkanın hükümet işlerini ulus kürsüsünden söyleyebilecek adamları gene kendi eliyle Kurultay salonuna getirip koymadığını, ikinci seçmenlerine muhalif adayların seçilmesi için direktifler vermediğini vurgulamıştır. Müstakil mebusluğa adaylığını koyan Refet Bele'nin siyasi geçmişini sorgulayarak Türk inkılabı karşısında aynı hataları tekrar edip etmeyeceğinden şüphe duymaktadır. Cumhuriyet düşüncesini benimseyemeyenlerin Terakkiperver Cumhuriyet adı ile fırka kurmalarını samimi bulmayan yazar, uzun yılların geçmesiyle yapılan inkılapların faydasını gören eski TPCF mebusunun bir kısmını mecliste görmenin çok faydalı olacağını düşünmüştür.¹⁸ Ayı nüshada *Kurun*, “Yeni Sayıllarımızı Bugün Seçiyoruz” başlıklı haberinde seçimlerin 8 Şubat'ta ve aynı

16 Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi kadın haklarının en önemli savunucularından bir olan Nezihe Hanım öncülüğünde 15 Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak kadınların siyasal haklara sahip olmadıkları için parti kurma çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Bu sebeple parti yerine 27 Şubat 1924'te Türk Kadınlar Birliği'nin kurulmasına liderlik etmiştir. Çıkarıtları *Türk Kadın Yolu* dergisi aracılığı ile fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Şubat 1927'deki kongrelerinde, yaklaşan belediye seçimlerinde kadınların da aday olması yönünde karar çıkmıştır. Birlik 1930'da yapılan belediye seçimlerine kadın adayların katılmasını büyük sevinçle karşılamış ve İstanbul'da büyük bir miting yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Damlanur Küçük yıldız Gözelce, “Nezihe Muhiddin”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2020, s. 1-8. Ayrıca bkz. *BCA*, 30.10.0/80-526-4; Mustafa Yahya Metintaş, “Nezihe Muhittin ve Türk Kadınının Siyasi Haklar Mücadelesi”, *Yakın Tarih Dergisi*, C.1, S.3, 2018, s. 74-94; *Taha Toros Arşivi*, Dosya No.64-Nezihe Muhittin; Yaprak Zihnioğlu, *Kadımsız İnkılap: Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği*, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

17 Asım Us, “Müstakil Namzetlerin Ayırtması”, *Kurun*, 7 Şubat 1935, s. 1.

18 Asım Us, “General Refet Müstakil Sayıllık Namzedi”, *Kurun*, 8 Şubat 1935, s. 1.

gün içinde tamamlanacağını kamuoyuna duyurmuş, sütunlarına da adayların fotoğrafına ve seçim bölgelerine yer vererek onların tanıtımını sağlamayı amaç edinmiştir.¹⁹ 9 Şubat tarihli *Kurun* seçim sonuçlarını “Dün Yeni Sayımlarımızı Seçtik” başlığıyla halka duyurmuştur. Haberde “*General Refet 290 reyyle müstakil İstanbul sayımları oldu. Diğer kazanan müstakil sayımların adları şunlardır: Dr. Taptas, Dr. Abravaye, Keresteciyan, Tayfur Sökmen, Mustafa Ensoy, General Şefik, İstamat Zihni, Halil, General Ali Fuat, Nuri, Hüsnü, Mithat Şükrü.*” denmiştir. Aynı nüshada 399 sayımların 17’si kadın olmak üzere 386’sı erkek CHF namzetlerinden ittifakla ve 13’ü müstakillerden ekseriyetle seçilmiş oldukları, aynı zamanda “Yurdun Her Yönünden Seçilen Sayımlar” başlığı ile adayların tam listesi ve seçtikleri seçim bölgesi alfabetik olarak sırasıyla verilmiştir.²⁰ Asım Us seçim sonuçlarına ve Refet Bele Paşa’nın müstakil mebus seçilmesine dair anılarına şunları yazmıştır:²¹

“Müstakil aday General Rafet Bele, İstanbul’dan 290 yer almıştır. 1600 küsur ikinci seçmenin ekserisi müstakillere rey vermemiştir. Bu suretle General Rafet Bele mebus olmuş, fakat diğer intihap dairelerindeki müstakillerin hepsi ittifakla mebus seçilmiştir...Recep Peker’e sordum : ‘General Refet’in Fırka’ya karşı vaziyetinde bir değişiklik var mı?’ Recep: ‘Asla. Kendisi muhalif olarak Meclis’e girmek istiyor. Girsin orada görelim.’”

19 “Yeni Sayımlarımızı Bugün Seçiyoruz”, *Kurun*, 8 Şubat 1935, s. 1. Aynı nüshaya kadın adaylardan biri ile yapılan röportaja fotoğrafı eklenerek yer verilmiştir. “Bayan Türkan Başbuğ Duygularını Anlatıyor” haberinde “Sayımlık namzetliğiniz dolayısıyla ne duyuyorsunuz?” ve “Büyük Kurultay Başkanı General Kazım Özalp’ın kadın sayımlarımızın da mecliste şapkalarını çıkarmaları üzerine beyanatını görmüşsünüzdür?” sorularına Başbuğ tarafından verilen yanıtta şöyle yer verilmiştir: “En şerefli işlerden biri sayarım. Bu bir itimad ifade eder... Memleketime faydalı olmak, bu itimada layık olmağa çalışacağım... Şüphesiz. Erkeklerle aramızda müsavat olmasını temenni ederken bir hususiyet istemeyiz. Kurultay bizim için de mukaddes bir yerdir. Bu sebepten orada saygı ifade eden ne kadar hareket varsa yapmak isteriz. Ve memleketi temsil ettiğimiz için kıyafet itibarile en uygun olan şekli seçeceğiz...”. Ayrıca bkz. “Sayımlar Seçimi Bu Sabah Başladı”, *Son Posta*, 8 Şubat 1935, s. 1.

20 “Yurdun Her Yönünden Seçilen Sayımlar”, *Kurun*, 9 Şubat 1935, s. 1. Aynı sayıda, Atatürk’ün seçim sonucuna ilişkin ulusa beyannamesine şöyle yer verilmiştir: “Sevgili yurttaşlarım, bana ve partime inanınızı ve güveninizi yine gösterdiniz; sayımlar namzedi olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçiminize değerli buldunuz. Ulusça gösterilen birlik, ülkeye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir. 1935 seçiminin bittiği bu 8 Şubat akşamı Türkiye iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşılabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu...” Ayrıca bkz. *Atatürk’ün Tamim*,..., s. 644; *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)*, C.I. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 240; *Son Posta*, 9 Şubat 1935, s. 1; *Haber*, 9 Şubat 1935, s. 1; “Atatürk’ten Ulusa”, *Haber*, 9 Şubat 1935, s. 1. Dönem tanıklarından Avrupalı gazeteci yazar Willy Sperco, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesini eserinde şöyle yorumlamıştır: “Nihayetinde bir başka kanun, kadına seçme ve seçilme hakkı vermektedir. Bu kanun, bütün şehirlerde mitingler tertip eden kadın hakları savunucuları tarafından heyecanla karşılanır ve ateşli nutuklarla Gazi’ye bağlılıkları ve minnettarlıkları ifade edilir.” Bkz. Willy Sperco, *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2001, s. 181. Mecliste yer alan ilk kadın mebus olan Fakihe Öymen, milletvekili seçilmesini ve kadınların meclisteki durumunu Arı İnan’a verdiği röportajda detaylı olarak anlatmıştır. Selanikli emekli öğretmen Hatice (Özgener) Hanım’ın ara seçimlerde meclise katılmasıyla sayımların 18’e çıktığını belirtmiştir. Arı İnan, aynı zamanda annesi olan Afet Hanım’la kadınların seçme-seçilme hakkına yönelik yaptığı röportajda önemli bilgiler kaydetmiştir. İnan bu konuşmaları kitaplaştırmıştır. Detaylar için bkz. Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 325-334, 338, 414-443.

21 Asım Us, *Hatıra Notları*..., s. 83.

Asım Us, genel seçim neticesinde Çoruh'tan (Artvin) milletvekili seçilmiştir. 8 Şubat'ta seçim tutanağını alarak 1 Mart'ta mecliste yer almıştır. 7 Mart'ta seçim mazbatasını onaylanmıştır.²² Beşinci Dönem çalışmalarına 1 Mart'ta başlayan meclis, Abdülhalik Renda'yı meclis başkanlığına, Atatürk'ü cumhurbaşkanlığına seçmiştir. İsmet İnönü ise hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.²³ Meclisin açılışından bir ay sonra Alman Basın Kurumu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra harap olan Almanya'nın nasıl yeniden ayağa kalktığını görmek üzere Türk gazetecilerini “Yeni Almanya'ya” davet etmiştir. Versay Antlaşması ile omuzlarına ağır yükler bindirilen Almanya'nın fırka kavgaları yüzünden durumu günden güne kötüye giderken birden toparlanması Asım Us'ta hayretler uyandırmıştır. Us, bu durumu lider olarak gördüğü Hitler'e bağlamaktadır. Ona göre Hitler'in, tek başına iktidara geçip tüm fırkaları kapattıktan sonra idareyi ele alması, Almanya'nın toparlanıp birleşmesine vesile olmuştur. Weimar Anayasası ile harpten sonra imparatorluktan cumhuriyete geçen Almanya'nın eski geleneklerinden kopmadığını seyahat öncesi “Türk Gazetecilerinin Almanya Seyahati” başlıklı köşe yazısında belirten Us, bu ortamda Hitler'in birbirinden küçük ve farklı Almanları bir tek ulusal kalıp içine koyup eritmesini büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Hitler'in, ekonomik buhran içindeki Almanya'da beş altı milyon işsize, kapanan iş yerlerini açtırarak aynı zamanda sıkı bir program ile istihdam imkânı sağlamasını takdire değer bulmuştur. Zira açlığa terk edilen yirmi milyon nüfusu kurtaran Hitler sayesinde Nazi Almanya'sında işsiz amele kalmadığı belirtmektedir. Us, gazetecilerin bu seyahati ile siyasi, sosyal ve kültürel yönden değişen Almanya'nın yeni yüzünü görme imkânına sahip olacaklarından ve bundan fayda sağlayacaklarından ötürü mutluluk duymaktadır.²⁴ Us'un Almanya'ya gitmeden yazdığı köşe yazısından anlaşılacağı üzere Hitler Almanya'sına hayranlık duyduğu ve içeride otoriterleşen Türkiye için zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Özellikle yurda döndükten sonra gerçekleşecek kurultay sonrası alınan parti-devlet bütünleşmesi kararının ön hazırlığını yapmaktadır. Gezi öncesi ve sonrası

22 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.4, C.1, 7 Mart 1935, s. 17. Dönem boyunca Hariciye ve Milli Müdafaa encümenlerinde üye olarak görev yaptı. Ayrıca İş Kanunu ve İskân Kanunu geçici encümenlerinde bulundu. Bkz. İhsan Güneş, *Parlamento Tarihi C.2, D.5 (1935-1939)*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2003, s. 179; “TBMM 5. Dönem Seçim Mazbatası”, *TBMM Albümü C.1, D.5 (1920-1950)*, s. 252.

23 Renda yaşadığı mutluluğu hatıra notlarının 1 Mart 1935 Cuma günü kısmına şöyle kaydetmiştir: “*Büyük Millet Meclisi bugün merasimle açıldı. İntihabat yapıldı. Kürsüyü işgal eden arkadaşlara teşekkür ettim. Reisicumhur intihabi oldu. Atatürk'e yolda rastladım, beraber gittik. Bugün yoruldu.*”. Bkz. Abdülhalik Renda, *Günlükler 1920-1950*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 480; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.5, C.1, 7 Mart 1935, s. 27-28; “Beşinci Kurultay Bugün Açılıyor”, 1 Mart 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Mart 1935, s. 1; “Atatürk İttifakla Cumurreisi Seçildi”, *Kurun*, 2 Mart 1935; “Kamutay İsmet İnönü Hükümetine İtimat etti.”, *Kurun*, 8 Mart 1935, s. 1; *Cumhuriyet*, 8 Mart 1935, s. 1.

24 Asım Us, “Türk Gazetecilerin Almanya Seyahati”, *Kurun*, 22 Nisan 1935, s. 1. Geziye katılan Ahmet Şükrü Esmer'in köşe yazılarını kaleme aldığı *Milliyet*'in 19 Nisan tarihli nüshasında “Almanya'ya Gidecek Heyet”, Abidin Daver'in köşe yazılarını kaleme aldığı *Cumhuriyet*'in 20 Nisan tarihli nüshasında “Gazeteciler Almanya'ya Gitti.” başlıkları kullanılmıştır.

Türk basınına bakıldığında İtilaf Devletleri tarafından Versay zincirine vurulan Almanya'nın haksızlığa uğrattığı yönündeki haberleri, ülkeye duyulan hayranlığı gazete manşetlerinde ve köşe yazılarında görmek mümkündür.²⁵

Asım Us dışında 8 Mayıs'ta bitmesi planlanan geziye katılanlar arasında *Milliyet*'ten Ahmet Şükrü Esmer, *Cumhuriyet*'ten Abidin Daver, *Ulus*'tan Kemal Turan Günal ve Matbuat Müdürlüğü'nden Burhan Belge bulunmaktadır.²⁶ 23 Nisan'da Almanya'ya varan heyet; Breslav, Dresden ve Münih ziyareti ardından Güney Bavyera'da Hitler'in evini ziyaret etmiştir. Gezi sırasında Türk-Alman ekonomik münasebetlerinin genişleyeceğine inanan bir makaleyi kaleme alan Us²⁷, hatıra notlarında ve gazetesindeki "Yolculuk Notları"²⁸ serisinde bu gezinin ayrıntılarına yer vererek Hitler'in Fırkası için gençlerin yetiştirildiği "Parti Gençlik Mektebi'ne (Führerschule)" uğradıklarını anlatmaktadır. Us, buradan ayrıldıktan sonra şu anlamı çıkarmıştır: "*Hitler demek Alman gençliği demektir.*"²⁹ Hitler'in iş kamplarını gezen Us, bu kampların Almanya'yı bir arada tutmak için neden önemli olduğuna dair düşüncelerini "Yolculuk Notları: 4- Almanya'da İş Kampları Niçin Kurulmuştur?" başlığı ile *Kurun*'daki köşe yazısına şöyle aktarmıştır:³⁰

"İş Kampı denilen yerler adeta Alman gençlerinin askerlik talimgahlarına benziyor... İş Kampları İtalya'daki Faşist teşkilatları gibi Alman gençlerini askerliğe hazırlamaya yardım edebilir. Bununla beraber bu teşkilatın asıl maksadı askeri olmaktan başkadır... İş Kampları teşkilatının maksadı işsizlere iş bulmak suretinde de telakki edilmemek lazım gelir..."

25 22 Nisan tarihli *Milliyet*'te güzel yazı müsabakasını birincilikle kazanan Galatasaray Lisesi'nden Faruk adlı bir öğrencinin "Almanya'nın Vaziyeti" başlıklı yazısının aynı zamanda "Almanya'nın Daves Borcu" haberinin paylaşılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bkz. *Milliyet*, 22 Nisan 1935, s. 1. Ayrıca "Alman Manevrası" başlıklı haber için bkz. *Ulus*, 20 Nisan 1935, s. 1.

26 "Almanya'ya Giden Gazeteciler Sirkeci İstasyonunda", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1935, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 87.

27 Asım Us, "Türk-Alman Ticaret Muahedesi", *Kurun*, 25 Nisan 1935, s. 1.

28 28 Nisan itibarı ile "Yolculuk Notları" serisi *Kurun*'da paylaşılmaya başlanmıştır. Bkz. Asım Us, "Yolculuk Notları: 1- Tayyare İle Breslavdan Dresden'e ve Münih'e...", *Kurun*, 28 Nisan 1935, s. 1; Asım Us, "Yolculuk Notları: 2- Hitler Davasını Bu Evde Kazanmıştır.", *Kurun*, 29 Nisan 1935, s. 1; Asım Us, "Yolculuk Notları: 3 Binaltıyüz Metre Yüksekliğe Nasıl Çıkarılır?", *Kurun*, 30 Nisan 1935, s. 1; Asım Us, "Yolculuk Notları: 4- Almanya'da İş Kampları Niçin Kurulmuştur?", *Kurun*, 2 Mayıs 1935, s. 1; Asım Us, "Yolculuk Notları: 5- Köln'nün Hususiyetleri", *Kurun*, 3 Mayıs 1935, s. 1; Asım Us, "Yolculuklar Notu: 6- Hitlerle Konuştuk", *Kurun*, 7 Mayıs 1935, s. 1.

29 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 86-89. Gençlik Teşkilatı için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-6, D: 54, F: 15-11.

30 Us, kendisinde hayranlık yaratan bir üslupla aynı yazısında Alman gençlerinin yemeklerini kendilerinin pişirdiğini, tarlalarda ürün yetiştirdiklerini, ormanlık alan ve deniz kıyılarını doldurarak tarımsal arazi yarattıklarını, yol ve köy evleri inşa ettiklerini dile getirmektedir. Bkz. *Kurun*, 2 Mayıs 1935. Us, konu ile ilgili olarak anılarına toprak arazisi yaratmanın ve toprağı işlemenin üç faydasından bahsetmektedir. İlki haricteki iş sahasını daraltmak; ikincisi bütün millet için faydalı olmak sonuncusu ise yapılan işler umumi menfaate hadim olmaktır. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 89. 1936 Berlin Olimpiyatları için 30 milyon marka mal olan dünyanın en büyük stadında işçiler çalıştırılmıştır. Ayrıca işçi kampları ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-6, D: 54, F: 15-11.

Almanya'da Nasyonal Sosyalist fırkası iş başına geçmezden evvel bu memlekette sınıf mücadeleleri vardı. Bir tarafta Kapitalistler, öteki tarafta amele sınıfları vaziyet almış bulunuyordu. Her iki sınıfın başına Yahudiler geçmiş görünüyordu. O vakit kafa işçisi el işçisini hakir görüyordu. Hitlerin Nasyonal Sosyalist fırkası Almanya'daki bu sınıf mücadelelerini ortadan kaldırmayı esaslı bir madde olarak programına koymuştur. Her sınıf Alman gençlerini bir çatı altında toplamak, birleştirmek, birbirlerine kaynaştırmak istemiştir... Aynı zamanda firkanın inkılapçı fikirlerini Alman gençliği arasında yaymak için düşünülmüş içtimai bir tedbirdir... Almanya'da yaşı on dokuz ile yirmi beş arasında olanlar İş Kamplarına çağılır. Erkekler için İş Kampları olduğu gibi kadınlar için de vardır. O suretle bugün bütün Almanya'da 1.200 İş Kampı bulunmaktadır. Bunların hepsinde talimat gören, çalıştırılan gençlerin sayısı 250.000'i bulur. İş Kamplarında çalışmak mecburiyeti nihayet altı ay olduğuna göre senede beş yüz bin kişi İş Kamplarından geçiyor demektir... İş Kampına çağrılan gençler arasında zenginlik ve fakirlik yoktur... İş Kamplarında Alman gençlerine musiki, tarih, kültür dersleri veriliyor. Askerlikte işlerine yarayacak nazari bilgiler gösteriliyor... Nasyonal Sosyalist Fırkasının siyasi prensipleri anlatılıyor. Almanya'ya daha evvel girmiş olan komünist fikirlerinin ortadan kaldırılmasına çalışılıyor.”

2 Mayıs'ta Us ve Türk gazeteciler heyeti Hitler'le görüşmüştür. Görüşmede Nazi Almanya'sının ikinci şansölyesi olan Goebbels'in, Hitler'e “*Birkaç memleketin gazetecileri doğru yazıyorlar, Türkiye gazetecileri bunlardandır.*” demesi üzerine Türk gazetecilerine teşekkür eden Hitler, gazetecilere dönerek “*Ben matbuat serbestisine müdahale etmedim. Gazeteler bugünkü cereyanı kendilerine aldılar*” demiştir. Ziyaretin ardından basın heyeti Matbuat Cemiyeti'ni ziyarete gitmiştir. Us, başlığını hedef nesneyi ön plana çıkaracak şekilde “Hitlerle Konuştuk” olarak belirlemiş ve görüşlerini yazısına aktarmıştır. Yazının altında ise “Hareketleri çok sade. Fakat konuşurken bazen nutuk söyler gibi jestler yapmaktan kendini alamıyor.” alt başlığına yer vererek onun kişisel özelliklerini ön plana çıkarmak istemiştir. Bahsi geçen köşe yazısında Hitler'in kendilerini kabul etmesini bir iltifat olarak görmüştür. Şimdiye kadar sadece İngiliz gazetecilerden başka hiçbir ülkenin gazetecilerini kabul etmeyen Hitler'in yabancı gazetelerin tasvir ettiğinin aksine soğuk bir insan olmadığını yazmıştır. Bu görüşme neticesinde Hitler'in kendisinde konuşurken kalplere dokunan, halk içinden çıkmış, sade görünüşlü, sadece konuşurken siyasi yaşamı gereği nutuk söyler gibi hareket eden bir lider izlenimi bıraktığını not etmeyi de ihmal etmemiştir.³¹ Hitler'le yapılan görüşmenin ardından Hamburg'a giden Us'un, Atatürk'ün Türkler'in Orta Asya'dan çıkıp Avrupa'ya medeniyeti götürdüğü ifadeleri üzerine şekillenen Türk Tarih Tezi'ni doğrularcasına Berlin Etnografya Müzesi'ni gezerken Alman yetkililere “*Asya'da Türk medeniyeti Avrupa*

31 Asım Us, “Yolculuklar Notu: 6- Hitlerle Konuştuk”, *Kurun*, 7 Mayıs 1935, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 91.

medeniyetinden eskidir.” demesi onun rejime olan sadakatinin bir yansımasıdır.³² Asım Us, Almanya’daki izlenimlerini kısaltarak notlar halinde Atatürk’e iletmiştir. Notlar, 12 sayfa ve 3 başlıktan oluşmaktadır. Notun giriş kısmında kendi el yazısı ile Atatürk’e şunları yazmıştır:

“Ulu Önder Atatürk, Gazeteci arkadaşım ile birlikte Almanya’da yapmış olduğumuz tetkik seyahatinin intibalarından bir kısmını not halinde kısaltarak yüksek katınıza sunuyorum. Bu notların bir kısmı gazetede basılabilsede arasında basılması doğru olmayanları da vardır. Seyahatimiz Almanya’nın bütün Avrupa devletlerini candan ilgilleyen bir hareket merkezi olduğu bir sıraya rastladığı için tutmaya lüzum gördüğüm bu notlar içinde yüksek dikkatlerine değer birkaç nokta bulunursa benim için büyük bir bahtlılık olur. En derin sevgi, saygı ve yürekten bağlılıkları ile”

“Yeni Türkiye Karşısında Yeni Almanya” yazan ilk başlıkta Us, Berlin’de Türk Komitesi Başkanı Deutsche Bank Müdürü Veigeld ile görüşmesini aktarmaktadır. Bu zat, kendisine Almanya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğinden Almanya’nın – İspanya yerine- Türkiye’den bol miktarda pamuk ve zeytinyağı ithal edebileceğinden bahsetmiştir. Alman Hükûmeti’nin, eğer Türk Hükûmeti isterse Türkiye’deki Ergani Madenleri hissesinden vazgeçebileceğini, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğun derecesinin Almanları rahatsız ettiğini anlatmıştır. Almanya’nın en nüfuzlu gazetecisi ile görüştüğünü belirten Us, gazetecinin Almanların Yahudilere karşı izlediği sert politikalar nedeniyle Rusların kendilerine düşman gözü ile baktığından, zira Rusya Hariciye Komiseri Litvinof’un Yahudi olduğundan söz ettiğini aktarmıştır. Gazeteci, *“istikbalde çıkabilecek herhangi bir harpte Rusya’ya karşı Türkiye’yi kazanmak bugünkü Almanya için de bir gaye gibi görüldüğünü”*, Dr. Veigeld ise *“cenupta Mersinin Türkiye için kafi bir liman olmadığını, İskenderun’a ihtiyacımız bulunduğunu ve bir gün bu limanın Türkiye’ye geleceğini”* söylemiştir. Asım Us konuşmayı aktarmaya devam etmiş ve metne kendi yorumunu şöyle eklemiştir: *“Ben bunun nasıl olacağını sordum. Bu zaman meselesi bekleyiniz. Gün gelecektir dedi ve manalı bir suretle yüzüme baktı. Bu cevap ben de öyle bir intiba uyandırdı ki Almanlar İskenderun’u belki de Kafkasya’yı ve Bakü madenleri Türkiye’ye vadederek Türk Fransız ittifakına karşı Türkiye’yi kazanmak hayallerini zihinlerden bazen geçiriyorlar”*. Hannover belediye başkanının da Türkiye ile Almanya’nın birleşmesi gerekir demesi üzerine Us, *“Kime karşı?”* sorusunu, kısa cevap olarak da *“İhtimal ki Rusya’ya karşı”* cevabını aldığı ilk başlığın sonunda belirtmektedir. İkinci başlık olan “Yeni Almanya’nın Dâhili Vaziyeti” kısmına ise Us, *“Almanya’da bugünkü Nasyonal Sosyalist Rejimi ne derecelerde kuvvetlidir? Alman*

32 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 92.

halkının ekseriyeti gerçekten Hitlerden memnun mudur? sorularına “evet diyebilmek için maddi yönden sebepler vardır” diyerek başlamıştır. Hitler Almanya’sında işsizlik ve komünizm meselesini çözen yeni rejime insanların sadakatle bağlı olduğunu, NSP’nin işsizlere iş bulmak için geniş bir iş programı tatbik ettiğini dile getiren Us, bu programı Almanya’nın millî müdafaasını kuvvetlendirme, aynı zamanda harp hazırlığı olarak yorumlamıştır. Geniş ölçekte yol, demir yolu ve uçak inşaatını buna misal olarak göstermiştir. Almanların, Nasyonal Sosyalist Rejimi nasıl tarif ettiklerinden de şöyle bahsetmiştir:

“Bu rejim bugün Avrupa’da mevcut olan rejimlerden hiçbirine benzemez. Çünkü hiç değişmeyen prensiplere saplanıp kalmaz. Dünyanın umumi vaziyeti her gün değişiyor. Bu değişmeler arasında Almanya da her gün yeni ihtiyaçlar ve ihtimaller karşısında kalabilir. Binaenaleyh mühim olan şey devlet idaresinde değişmeyen prensiplere bağlanmak değil, hadiselerin icap ettiği yeni vaziyetleri ve istikametleri alabilmektir. Yeni kararlar üzerine derhal plebiste müracaat olunur. Bu suretle milletin reyî alınmış olur.”

Son başlık ise “Yeni Almanya’nın Harici Siyaseti” idi. Almanya’nın mücadelesini, Millî Mücadele’ye benzeten Us, Almanya’nın tek istediğinin Versay zincirinden kurtulup bütün Almanları tek çatı altında toplamak olduğunu ifade ederek Alman gazetecilerin Türk gazetecilerine “*Bizi ancak Türkler anlayabilir*” dediğini aktarmıştır. Aynı zamanda Almanlar açıkça ifade etmeseler de Rusya aleyhinde bir temayül bulunduğu bahsetmiştir. Almanların emperyalist siyasetine de değinerek Hitler’in güçlü Fransa ve İngiliz sömürgelerinden ziyade zayıf Portekiz’in sömürgelerine göz diktiğini belirtmiştir.³³ Kısacası Us, yazdığı notlarla Almanya’daki rejimin topluma yansımalarından Atatürk’ü haberdar etmiştir.

Us’un Almanya’dan Ankara’ya varışından hemen sonra 9 Mayıs 1935’te yedi gün sürecek olan CHF’nin Dördüncü Büyük Kurultayı toplanmıştır. *Kurun* gazetesi kurultaya ilişkin gelişmeleri tam sayfa haber yapmıştır. “Kurultay Toplanıyor” başlıklı haberde, kırmızı puntolarla yazılmış “Kurtarıcıyı görmek onuruna erip te onun gözlerinin gösterdiği yere tek bir vücut olarak koşanlara ne mutlu!” şeklinde alt başlık kullanarak kurultayın önemine dikkat çekmek istemiştir. Aynı sayfada Atatürk’ün göğsünde Altı Ok’un bulunduğu fotoğrafa yer vererek fotoğrafın soluna “*Cumhuriyetçiyiz, Milliyetçiyiz, Halkçiyiz*” sağına da “*İnkılapçiyiz,*

33 Asım Us’un raporu ve kendi el yazısı ile ilgili yazdığı not için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-6, D: 54, F: 15-11 (Ek-1)

Devletçiyiz, Laikiz” yazılarak altı ilke ön planda tutulmak istenmiştir.³⁴ Atatürk geçmişin muhasebesini “Kültürel ve Sosyal Alanda Başarılan İşler”, “Yurdun Ekonomisini Yeni Bir Düzene Yönelmiş Bulunuyoruz”, “Cumhuriyetin Dış Siyasada Özenle Güttüğü Amaç”, “Balkan Paktı. Geçen Yılın Önemli Bir Hadisesi”, “Arsıulusal Durum Nazik Buhran Geçiriyor”, “Yurtta Sosyal ve Kültürel Devrim” şeklinde altı başlıkta özetlemiştir. Kurultayda fırka yerine parti kavramı kullanılmıştır. Partinin ulus-devlet ve millî kimlik inşa politikasının temel ideolojisini oluşturan Altı Ok detaylandırılmış, partinin güttüğü bütün esaslar Kemalizm prensiplerinde toplanarak “Kemalizm” ilk kez resmî olarak tanımlanmıştır. Bunu 17 Mayıs tarihli *Kurun*’un kullandığı “Kurultay, Kamalizm Prensiplerine içten ve özden bağlılığın sunulmasını istedi.” manşetinde görmek mümkündür. Partinin bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatlarının birleşmesi, tek parti iktidarının kurumsallaşmasına vesile olmuştur. Parti genel sekreterliği ile İçişleri Bakanlığının, aynı zamanda il başkanlığı ile valiliğin birleştirilmesi parti-devlet bütünleşmesine yol açmıştır. Parti genel başkanlık kurulu; genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşmaktaydı. Bu kurul partinin en yüksek karar organıydı.³⁵ Us, Almanya dönüşünden sonra ve kurultay devam ederken kaleme aldığı “Duygular ve Düşünüşler” başlıklı yazısında “*Almanya’da yaşadıklarım gözümün önünden geçiyor*” diyerek Nazi Almanya’sındaki yönetim tarzına özlem duyduğunu ve aynı yönetim tarzının Türkiye’de uygulanacak olmasından duyduğu mutluluğu zımni olarak yansıtmıştır.³⁶ Bir başka yazısında da tek parti rejimini öven ve meşruiyetini savunan hatta yazınının başlığını da “Tek Parti” olarak belirleyen Us, bağımsız adaylar olmadığı zamanlarda dahi parti içi demokrasinin olduğunu, bir konu hakkında bütün mebuslar fikirlerini açıkça ifade ettiğini belirterek daha ileri gitmiş ve tek partili rejimin kanunla güvence altına alınması gerektiğini savunmuştur. Yazarın üslubunda Hitler Almanya’sına özentisi duyduğunu “*çıkartılacak bir kanunla başka partilerin kurulması kalkacaktır*” ifadesinde görmekteyiz. Us, bu duruma dayanak olarak Millî Mücadele yıllarındaki Halk Partisi’nin ilk şekli olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni göstermiştir. Tecrübelerine dayanarak ulus ve devlet için en faydalı yönetim şeklinin tek parti olduğunu üst perdeden hatırlatmayı ihmal etmediği gibi

34 “Kurultay Toplanıyor”, *Kurun*, 9 Mayıs 1935, s. 1; “Parti Kurultayı Bugün İşe Başlıyor”, *Son Posta*, 9 Mayıs 1935, s. 1; “Partinin Dördüncü Kurultayı Bugün”, *Haber*, 9 Mayıs 1935, s. 1. Parti Genel Sekreteri Kütahya Mebusu Recep Peker, valiliklere kurultay öncesi partinin çalışma esaslarını göndermiştir. Bkz. *BCA*, 490.1.0.0/3-10-5. Delegeterin yol ve kalacak masraflarının karşılanma şekli için bkz. *BCA*, 490.1.0.0/15-79-9.

35 *CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutanağı*, Ankara, Ulus Basımevi, 19-16 Mayıs 1935; *Kurun*, 10 Mayıs 1935, s. 1. Kurultay tutanakları CHP’nin tüm teşkilatlara gönderilmiştir. Bkz. *BCA*, 490.1.0.0/17-86-7; *BCA*, 490.1.0.0/17-87-4; Cemil Koçak, “Parti-Devlet Bütünleşmesi”, *Türkiye Tarihi*, C.4, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008, s. 155-156; Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 209; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008, s. 82; Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, İstanbul, Doğan Kitap, 1999, s. 71-72; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012, s. 81-87; *Kurun*, 17 Mayıs 1935, s. 1.

36 Asım Us, “Duygular ve Düşünceler”, *Kurun*, 11 Mayıs 1935, s. 1.

halkı da buna kalemiyle inandırmaya çalışmıştır.³⁷ *Kurun*, partinin program taslağından manşetler halinde kesitler sunmaya devam ederken, “Yeni Program Taslağında Partinin Anayolu Devrimcilik” haberinin altında Asım Us’un bir karikatürüne yer verilmiştir. Karikatürde heybesinde beş ve yayında bir ok olan adam tasvir edilmiştir. Tasvirin altında ise “Cumhuriyetçiyiz, Milliyetiyiz, Halkçiyiz, Devletçiyiz ve Milliyetçiyiz” yazmaktadır. Aynı nüshada da iktidarın en önemli kalemlerinden biri olan Us, halkı aydınlatma ve ikna etme çabalarına ilaveten “Parti ve Devlet” başlıklı bir yazıyı kaleme almıştır. İki yıl sonra anayasaya girecek olan ulusal amaç olarak nitelediği Altı Ok’un Teşkilat-ı Esasiye’ye şimdiden girmesi gerektiğini iddia eden Us, ilkeler ulusal olsa bile anayasaya konulmadıkça devletçe tanınmayacağını ve parti-devlet düşüncesinin eksik olacağını düşünmektedir. Ona göre Altı Ok, anayasaya girerse yeni kurulacak partiler bu prensibe aykırı hareket edemeyeceklerdi.³⁸ Kurultayın kapanışına ilişkin son değerlendirmesini yapan Asım Us, gelecek dört yıl parti anlayışı ile devlet görüşü arasında kıl kadar ayırım olmaksızın el ele gidileceğinden ve bu sebeple biz duygusunu ön planda tutarak gelecek günlerin Atatürk’ün söylevinde müjdelendiği gibi güzel geçeceğini ummaktadır.³⁹ Hem Atatürk’ün hem de hükümetin sözlerini onaylayarak yazılarına taşımış ve parti-devlet anlayışı konusunda halkı aydınlatarak parti-devlet bütünleşmesinin en iyi yönetim tarzı olduğu yönünde de inandırmaya çalışmıştır.

***Kurun*’un Manşetlerinde ve Us’un Kaleminden 1936 Yılına Dair Tespit ve Değerlendirmeler**

İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte, uluslararası siyaseti meşgul eden meselelerden biri de Boğazların geçiş üstünlüğü, Türkiye açısından ise Boğazların güvenliği konusu olmuştur. Türkiye ilk kez 1933’te Londra’da yapılan silahsızlanma konferansında kıyıların silahlanma ve askerden arındırılmasını istemiştir. Almanya’nın silahlanması ve orada askerliğin mecburi hale gelmesi nedeniyle Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, 17 Nisan 1935’te Milletler Cemiyeti Konseyi’nde Boğazların askerlikten tecridine itiraz etmiştir. Us, Aras’ın ileri sürdüğü tezlere haklılık payı vererek Almanya’nın, Bulgaristan’ın ve Macaristan’ın silahlanma yoluna gitmesi halinde Boğazlar rejiminin değişmesi yönündeki

37 Asım Us, “Tek Parti”, *Kurun*, 12 Mayıs 1935, s. 1. Us, Türkiye’nin siyasi yönden Almanya’ya benzemesini oradaki ekonomik gelişmeye de bağlamaktadır. Hatta Türkiye’nin Almanya ile ekonomik münasebetlerinin ilerlemesini arzulayan yazıları da kaleme almaktadır. Bkz. Asım Us, “Türkiye-Almanya İktisadi Münasebeti”, *Kurun*, 13 Mayıs 1935, s. 1. İktidar yanlısı *Cumhuriyet*’in de aynı yayın politikasını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bkz. Abidin Daver, “Almanya ile Ekonomik Münasebetlerimiz”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1935, s. 1; “Hitler, Kat’iyyen Harb Etmek İstemiyor”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1935, s. 1.

38 “Yeni Program Taslağında Partinin Anayolu Devrimcilik”, *Kurun*, 14 Mayıs 1935, s. 1; Asım Us, “Parti ve Devlet”, *Kurun*, 14 Mayıs 1935, s. 1; “C.H. Partisi Yeni Tüzük Taslağı Dün Onaylandı.” *Kurun*, 15 Mayıs 1935, s. 1; “Büyük Parti Kurultayı, Cumhuriyet Ordusuna Derin Güven ve Saygısını Sundu.”, *Kurun*, 16 Mayıs 1935, s. 1.

39 Asım Us, “Dördüncü Kurultayın Sonu”, *Kurun*, 19 Mayıs 1935, s. 1.

düşüncelerini “Boğazların Emniyeti” başlıklı yazısında dile getirmiştir. Zira ona göre artık Milletler Cemiyeti (MC) üzerine aldığı görevi yerine getirememektedir.⁴⁰ Almanya’nın Ren’i, İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi ve silahlanma yarışı nedeniyle Türkiye, askerden arındırılmış ve uluslararası bir komisyon aracılığı ile yönetilen Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi için 10 Nisan 1936’da ilgili devletlere nota vermiştir.⁴¹ Kamuoyu bu durumu, 11 Nisan tarihli *Kurun*’daki “Boğazlar İçin Bir Nota Verdik” başlıklı haberle duymuştur.⁴² 4 Mayıs’ta Balkan Antantı Daimi Konseyi’nin Belgrad’da yaptığı toplantıda, Türkiye’nin teklifini destekleme kararı çıkmıştır.⁴³ Us, konuyla ilgili olarak hatıra notlarına köşe yazısındaki görüşlerine paralel olarak şunları yazmıştır:⁴⁴

“Mayıs 1936. Türkiye, alakalı Lozan Muahedelerini imza eden devletlere bir nota vermiş. Boğazlar mukavelesinin bugünkü beynelmilel ahval ve şeriat içinde kıymetini kaybetmiş olduğunu ve yeni bir mukavelenin tanzimi lazım geldiğini çok kuvvetli deliller ile ispat etmiştir.”

Türkiye’nin girişimi İtalya dışında sözleşmeye taraf olan Fransa, İngiltere, Rusya, Japonya, Yunanistan, Romanya tarafından olumlu karşılanmış ve ilgili devletler 22 Haziran’da İsviçre’nin Montrö kentinde toplanma kararı almışlardır. İtalya, Habeş meselesinde MC’nin tutumu dolayısı ile konferansa katılmamıştır.⁴⁵ Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın yanında bulunan gazeteciler heyeti arasında Asım Us da yer almıştır. Heyet, 17 Haziran 1936’da Sirkeci’den Express ile Montrö’ye hareket ettikten bir gün sonra Us, trende “Montreux Yolunda” başlıklı yazıyı kaleme almıştır. Geçtiği yerlerdeki barış ve huzur içinde çalışan işçilere değinerek gelecekte çıkacak bir harbin 1914’ten daha tehlikeli olacağını anlatan Us, güvensizlik ortamında her ülkenin ilk başvurduğu tedbirin silahlanmak olduğunu, bu durum karşısında Boğazların korumasını yapan uluslararası komisyonun bu kontrol kuvvetini Boğazların hakiki sahibi olana vermesi gerektiğini düşünmektedir. Boğazların kıtaların güvenliği açısından diğer boğazlardan daha önemli olduğunu kıyaslayarak anımsatan Us, tezini tarihten örnek vererek şöyle doğrulamak istemiştir: “*Boğazların kapalı olması bu harbin akabetini değiştirdiği gibi son büyük dünya harbinde de yine boğazların müttefik devletlere karşı kapanmış olması Rus çarlığının yıkılması mucip*

40 Asım Us, “Boğazların Emniyeti”, *Kurun*, 20 Nisan 1935, s. 1; “Boğazların Askerlikten Tecridine İtiraz Ettik”, *Kurun*, 18 Nisan 1935, s. 1.

41 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, s. 104-106; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası C.I 1919-1980*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 370-371.

42 *Kurun*, 11 Nisan 1936, s. 1; *Son Posta*, 11 Nisan 1936, s.1; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004, s. 343.

43 “Balkan Konseyi Toplandı”, *Kurun*, 5 Mayıs 1936, s. 1.

44 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 105.

45 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 108; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 344; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası...*, s. 372; *Son Posta*, 22 Haziran 1936, s. 1.

olmuştur.” Us, yazısının sonunda konferansın toplanma sebebini de izah etme gereği duymuştur. Boğazların harp gemilerine açık olmasının dünya sulhuna katkı sağladığı düşüncesine binaen Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin doğduğuna, ancak rejim tesis edilirken Boğazların asıl sahibi olan Türk milletinin emniyet ve müdafaa hakkının göz ardı edilmesi yüzünden konferansın toplandığına açıklık getirmiştir.⁴⁶ *Kurun*, “Boğazlar Konferansı Bugün Açılıyor” haberinde, “İtalya şimdiki halde konferansta bulunmayacak fakat zecri tedbirler kaldırıldıktan sonra iştirak edecek” şeklinde alt başlık kullanarak İtalya'nın da üstü kapalı olarak toplantıya katılması istemini vurgulamaya çalışmıştır.⁴⁷ Konferans, 26 Haziran 1936 günü, saat 16.00'da Montreux Palas otelinin büyük salonunda gerçekleşmiştir. Konferansın açılışına Cenevre'de bulunan Atatürk'ün manevi kızı Afet Hanım (İnan) da Tevfik Rüştü Bey'in yanında yer alarak katılmıştır. İsviçre Konseyi Federal Başkanı M. Motte açılış nutkunu okumuştur. Türk delegasyonu Tevfik Bey, Türkiye tarafından teklif olarak konferansa sunulan yeni Boğazlar sözleşmesi projesini izah etmiştir. Türk tezini Us, şu başlıklarla özetlemiştir: “Serbesti içinde emniyettir. Fakat aynı zamanda en az mesuliyet ile en büyük emniyeti temin etmektir. Boğazlar komisyonunu ilgasıdır.” Söz sırası Romanya Dışişleri Bakanı Titulesko'ya geldiğinde söylemiş olduğu “*Türkiye'nin emniyetine dokunan her şey Romanya'ya da dokunur*”, “*boğazlar Türkiye'nin kalbi ise Romanya'nın ciğeridir*” ve “*Türkiye'nin Boğazlar meselesinde müracaat ettiği sulhseverlik metodu mükâfata layıktır*” ifadelerini amaca uygun gören Us, konferansın açılışa dair ilk günlük gelişmeleri “Boğazlar Konferansı Nasıl Açıldı” başlıklı makalesinde detaylandırmıştır.⁴⁸ Açılıştan bir gün sonra, 23-24 Haziran tarihli *Kurun* “Türkiye'nin şerefini yükselten hadise, talebimiz Boğazlar Konferansında çok iyi karşılandı ve mükâfata layık bir misal diye gösterildi” ve “Türk projesi müzakerelere esas olarak kabul edildi” başlıkları ile Türk tezinin gerçekleşebilme ihtimaline işaret etmiştir.⁴⁹ Konferansın üçüncü gününde müzakerelerin düğüm noktasını İngiltere ve Rus tezleri oluşturmaktaydı. İngiliz tezine göre dünya, barışı için savaş halindedir ve Boğazlar ya iki tarafa kapatılmalı ya da açılmalıydı. Boğazlar

46 Asım Us, “Montreux Yolunda”, *Kurun*, 21 Haziran 1936, s. 1. Diğer bir yazısında da aynı zamanda Türkiye'nin izlediği barışçıl aynı zamanda birleştirici ve uzlaştırıcı politikalar sayesinde konferansın toplandığını anlatmaktadır. Bkz. Asım Us, “Boğazlar Konferansı Nasıl Açıldı”, *Kurun*, 27 Haziran 1936, s. 1.

47 “Boğazlar Konferansı Bugün Açılıyor”, *Kurun*, 22 Haziran 1936, s. 1; *Akşam*, 22 Haziran 1936, s. 1.

48 Asım Us, “Boğazlar Konferansı Nasıl Açıldı”, *Kurun*, 27 Haziran 1936. Aynı makalede Us'un konferanstan beklentisi ise şöyle izah edilmiştir: “*Boğazlar meselesi iptida Karadeniz'e sahil olan devletler arasında bir emniyet ve anlaşma meselesidir. Onun için Türkiye bu devletlerle kendi arasında ayrı ayrı emniyet ve dostluk kurmuş şimdi de Karadeniz'e sahil olan devletlerle Akdeniz'de menfaati olan devletleri Boğazlar rejimi üzerinde anlaşmak yoluna girmiştir. Bu anlaşma mukavele ile tamamlandığı gün Akdeniz emniyeti meselenin haline açılmış bulunacaktır.*” Ayrıca bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 107-108. Ayrıca bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ün Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 516-517.

49 “Türk Projesi Müzakerelere Esas Olarak Kabul Edildi”, *Kurun*, 23 Haziran 1936, s. 1; *Kurun*, 24 Haziran 1936, s. 1; *Kurun*, 26 Haziran 1936, s. 1; *Akşam* 24 Haziran 1936, s. 1.

kapalı tutulacaksa mesuliyeti Türkiye üzerine alacaktı. Rus teklifine göre ise harp halinde, Boğazlardan geçiş tamamen yasak olmalıydı. Karadeniz’e sahili olan devletlerin gemilerinin Boğazlardan serbest geçmesi istenmekteydi. Aksi takdirde Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkeler, harp gemilerini sayıca çoğaltacak, bu durum Rusya açısından güvenlik sorunu yaratacaktır. Us bu durumu, “İngilizlerin istediği denizlerin serbesti rejimi, Ruslarunki bizim deniz rejimidir.” olarak görmüştür. Aynı zamanda *Montreux Mektupları*’nda yaşananları “hazin ve tehlikeli” olarak tanımlamıştır.⁵⁰ Türkiye’nin önerisi ise barış zamanında harp gemilerinin deniz altı gemileri dışında daha önceden olduğu gibi serbestçe geçmesiydi. Harp gemilerinin adedi ve tonajı geçişten bir ay önce Türk Hükûmeti’ne bildirilecekti. Boğazlardan geçişten 15 gün sonra Boğazları terk etmeye mecbur olacaktır. Karadeniz’e kıyısı olan devletler 25 bin ton büyüklüğünde bir harp gemisini özel bir müsaade ile Boğazlardan geçit hakkına sahip olacaktır. Denizaltı gemilerinde ise Karadeniz’e sahili olan memleketler satın aldıkları bu tip gemileri Karadeniz’e alacaklar, hariçte tamire ihtiyaç hâsıl olursa yine bu suretle çıkabileceklerdi.⁵¹ İngiltere ve Fransa konferans devam ederken İtalya’yı da konferansa almak için ikna etmeye çalışmıştır. Gelişmelerden Türk kamuoyunu haberdar etmeye devam eden *Kurun*, bu durumu 28 Haziran tarihli nüshasında “İtalya, boğazlar hakkındaki mukaveleden evvel Akdeniz anlaşmasının feshini istiyor” başlığı ile Türk kamuoyuna duyurmuştur.⁵² İngiltere, MC’de İtalya’ya yaptırımları kaldırarak İtalya’nın Boğazlar Konferansına katılımı için uğraşmıştır. Zira İngiltere, Boğazlar Sözleşmesi ve İtalya’nın Akdeniz’deki yayılmacı politikasına karşı oluşturulan Akdeniz Paketi ile İtalya’yı Akdeniz’de çember içine almayı amaçlamıştır. İtalya da misilleme olarak Almanya ile hava anlaşması yapmıştır. Almanya’ya On İki Ada’da hava üssü kullanım hakkı vererek, İngiltere-Fransa-Rusya hava irtibatını yarmak istemiştir.⁵³ İngiltere, Türk tezine destek vermiş, netice itibarı ile Türkiye Boğazlarda istediği kadar asker bulundurma hakkına sahip olmuştur. *Kurun*, gelişmeleri sütunlarına “Boğazlar Tahkim Edilecektir!” olarak

50 *Kurun*, 25 Haziran 1936, s. 1; Asım Us, “İngiliz ve Rus Tezleri Arasındaki Zıtlık”, *Kurun*, 30 Haziran 1936, s. 1; “İngiliz Projesi Sovyetler Birliğinin Taleplerine Muhalif”, *Kurun*, 9 Temmuz 1936, s. 1; Asım Us, “Montreux Mektupları”, *Kurun*, 11 Temmuz 1936, s. 1. Us, anılarında en büyük sorunun Rusların Karadeniz’deki kuvvetlerini Baltıklara nakletmek istemesinden kaynaklandığını zira bu durumda İngiltere’nin Almanya ile yaptığı deniz anlaşmasının tehlikeye düşeceğini belirtmektedir. Aynı zamanda 10 Temmuz’a şu notu düşmüştür: “Bugünkü Konferans ta Rus murahhası Litvinov Türkler lehine olarak tek kelime söylememiştir. Ruslar, Türklere Boğazların beğçiliğini yaptırmak, fakat hiçbir mesuliyete iştirak etmeksizin bütün yükü Türklerin omuzuna yüklemek istiyorlar”. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 109.

51 Asım Us, “Türkiye’nin Boğazlar Meselesindeki Rolü Neden İbaretir?”, *Kurun*, 29 Haziran 1936, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 110.

52 “İtalya, boğazlar hakkındaki mukaveleden evvel Akdeniz anlaşmasının feshini istiyor”, *Kurun*, 28 Haziran 1936, s. 1; *Akşam*, 28 Haziran 1936, s. 1; Asım Us, “Habeşistan Tarihe Gömülüyor”, *Kurun*, 3 Temmuz 1936, s. 1; Asım Us, “Kara bulutlar Dağılmış Değildir”, *Kurun*, 8 Temmuz 1936, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 109.

53 “Cenevre’de Zecri Tedbirlerin Kaldırılması Kabul Edildi”, *Kurun*, 6 Temmuz 1936, s. 1; *Kurun*, 8 Temmuz 1936, s. 1. Bu bilgi İtalya’nın prestijli *Via Dell Ari* resmî gazetesinden naklen 6 Temmuz 1936’da *Temps* gazetesine aktarılmıştır. Bkz. *BCA*, 30.10.0/238-608-6.

taşırken, Us bu durumu “Boğazlara hakim olmak itibarıyla de Türk dostluğunun hariçteki kıymeti yine bir misli artacaktır.” şeklinde değerlendirmiştir.⁵⁴ Yaşadığı mutluluğu iki gün sonra kaleme aldığı yazının başlığında görmek mümkündür. “Türkiye Bütün Vaziyete Hâkimdir” başlığı hem manşet hem de köşe yazısının ana ögesi olmuştur. Us, bu yazısında yaşanan gelişmelerin en ince detayına inerek okurunu bilgilendirmiş, aynı zamanda “konferans kendisinden beklenen ilk mühim neticeyi vermiştir” cümlesi ile Türkiye’nin önemli bir kazanım elde ettiğini vurgulamıştır. Boğazlardan geçişin Türkiye’nin emniyetini ihlal etmeyecek, fakat her devletin menfaatini koruyacak şekilde düzenlenmesi ona göre büyük bir başarıydı. Us, Türkiye’nin tezini yazısında “emniyet içinde serbesti ve asgari mesuliyet ile azami emniyet” olarak sunmuştur. Boğazların açık veya kapalı tutulmasının Türkiye’ye sağlayacağı avantajları ve dezavantajları örnekler sunarak değerlendirmiş ve Boğazların sulha hizmet etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Sözlerini ise “Boğazların Türkiye’nin mutlak istiklal ve hâkimiyetine nakleden tahkim prensibini kabul ederken, birbirine zıt noktai nazarları telif hususunda en doğru karar Türkiye noktai nazarı etrafında toplanmış olanıdır. Bunun böyle olmasını ummiya engel olacak sebep görmüyorum. Zira hepsinden evvel göz önünde tutulması lazım gelen şudur: ‘Türkiye’nin Boğazları tahkim etmekte hakkı apaçık olunca oradan geçirmek geçirmemek münakaşasında da son söz kendinin olacaktır.’” şeklinde sonlandırmıştır.⁵⁵ *Kurun*, “Konferansta Uzlaşmaya Varılıyor” manşeti altında Boğazlar Komisyonu’nun kalktığını Türk halkına müjdelemiştir.⁵⁶ 18 Temmuz’da “Mukavelename Hazırlandı”, 19 Temmuz’da “Mukavelename Kabul Edildi” ve 20 Temmuz’da ise “Mukavelename Bugün İmza Ediliyor” başlıkları ile *Kurun*, sürecin zaferle sonuçlandığını okuyucusu ile paylaşmıştır. 20 Temmuz 1936’da saat 22’de imzalanacak Boğazlar rejimine ait antlaşmanın tam metnini aynı gün tam sayfa neşretmiştir. Metnin giriş kısmında anlaşmaya taraf olan devletler İngiltere, Fransa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan olarak verilmiş ve antlaşmanın 24 Temmuz 1923’te imza olunan mukavele yerine ikame ettiği belirtilmiştir.⁵⁷

54 *Kurun*, 11 Temmuz 1936, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 110.

55 Asım Us, “Türkiye Bütün Vaziyete Hâkimdir”, *Kurun*, 13 Temmuz 1936, s. 1.

56 “Konferansta Uzlaşmaya Varılıyor”, *Kurun*, 15 Temmuz 1936, s. 1; *Son Posta*, 15 Temmuz 1936, s. 1.

57 “Mukavelename Hazırlandı”, *Kurun*, 18 Temmuz 1936, s. 1; “Mukavelename Kabul Edildi”, *Kurun*, 19 Temmuz 1936, s. 1; “Mukavelename Bugün İmza Ediliyor”, *Kurun*, 20 Temmuz 1936, s. 1. Ticaret gemilerine barış zamanında her zaman geçiş hakkı tanınmış, savaş zamanında ise Türkiye savaştan değilse ticaret gemilerine yine serbestlik tanınmıştır. Türkiye savaştan ise savaştığı devletlerin ticaret gemileri boğazdan geçebilirdi. Savaş ve barış zamanında ise savaş gemilerinin boğazdan geçişi belli hükümlere bağlanmıştır. Karadeniz’e kıyısı olan devletlere kolaylık sağlanırken, olmayan devletlere de belli şartlar getirilmiştir. Türkiye savaşa dâhil değilse savaştan devletlerin harp gemileri boğazdan geçemezdir. Türkiye savaşa girer ya da kendini tehlikede hissederse Boğazları açıp kapamak Türk Hükümeti’nin tercihi bırakılmıştır. Detaylı bilgi ve maddeler için bkz. *Kurun*, 20 Temmuz 1936, s. 1; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 345; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası...*, s. 374-384; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 110; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ün Hatıraları...*, s. 518-520.

Asım Us, “Diplomasimizin Zaferi” başlıklı makalesinde alınan neticeyi “*Türk diplomasisine unutulmaz bir şeref olarak kalacak mahiyette*” ve “*Avrupa sulhunun belkemiği olarak*” değerlendirmiştir.⁵⁸ Not defterine de “*Yeni Türkiye, Lozan Konferansı’nda rüşünü ilan etmişti. Bu defaki Montrö Konferansı Türk diplomasisinin olgunlaştığını ispat etmiştir.*” sözlerini kaydetmiştir.⁵⁹ Atatürk ise “*Lozan, Montreux’de taçlanmıştır. Lozan, eksiksizdir. Eksiksizliğini sürekli tarihte okutacaktır.*” demiştir.⁶⁰ 21 Temmuz tarihli *Kurun*, Çanakkale ve Boğazların haritasına yer vererek, Boğazların üzerinden doğan ay yıldız güneş gibi tasvir edilmiş, Boğazların her iki yanına bölgenin güvende olduğunu göstermek için Şanlı Türk askeri konulmuştur. Görselin altında “Boğazlar Bizimdir!” başlıklı haberde, “Yurttaşlara müjde: Mukavelename dün gece imzalandı. Boğazlar tunç yüzlü Mehmetçiklerine kavuştu” şeklindeki alt başlıkla yaşanan mutluluk dile getirilmiştir. İlk sayfanın ortasında Atatürk’ün fotoğrafı yer almıştır. Fotoğrafın solunda ulu önderin söylevi, sağında ise gelen tebrik mesajları bulunmaktaydı. Konferanstan kısa bir süre sonra İsviçre’de bulunan gazetenin imtiyaz sahibi Asım Us ile Atatürk arasında geçen –kendi el yazıları ile yazdıkları- tebrik mesajları şöyledi:⁶¹

“Türkiye Reisi Cumhuriyet Atatürk’ün Yüksek Huzuruna

Konferansta Türk diplomasisinin kazandığı büyük zafer üzerine Atatürk Türkiye’sinin cihan karşısında manen, maddeten yükselmesi tezahüratla nihayetsiz sevinç içindeyiz. Bütün bu muvaffakiyetlerin kuvvet kaynağı olan yüksek varlığınız önünde eğilerek, ebedi bağlıklarımı ve saygılarımı sunarım. (Asım Us)”

“Asım Us’a Hotel Suisse Montreux,

Milletin yüksek seciyesine, ordusunun bükülmez bazusuna ve medeni beşeriyetin aldatılmaz bonsansına dayanarak ve güvenerek kullanılan zeka, lojik ve enerjinin bütün beşeriyetin muhtaç olduğu sulh ve huzur bahşeden neticeler doğurabileceğinin bir delili olan Montrö konferansının eseri cidden sevinmeğe ve sevindirmğe değer bir tarihi hadisedir. Tebrikinize teşekkür eder, ben de sizi tebrik etmekle kıvanç duyarım. (K. Atatürk)”

CHP, valiliklere ve il başkanlıklarına yazı göndererek Boğazların hâkimiyet ve emniyetini temin eden Montrö’nün imzalanması dolayısıyla kutlamalar yapılmasını istemiştir.⁶² Türk basını yurt genelinde kutlanılan Boğazlar zaferini manşetlerine taşımış; “Atatürk Çanakkale’yi bir defa daha kurtardı”⁶³ şeklindeki başlıklara yer vermiştir.

58 Asım Us, “Diplomasimizin Zaferi”, *Kurun*, 17 Temmuz 1936.

59 Asım Us, *Hatra Notları...*, s. 110.

60 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış*, C.4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2010, s. 384

61 “Boğazlar Bizimdir!”, *Kurun*, 21 Temmuz 1936, s. 1; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: VII-2, D: 89, F: 1-57 (Ek-2); *Kurun*, 21 Temmuz 1936.

62 *BCA*, 490.1.0.0/3-13-6.

63 *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1936, s. 1.

Kurun'da "Çanakkale Ebediyen Türk Kalacaksınız!" başlığı ile İstanbul ve Çanakkale başta olmak üzere yapılan kutlamalara değinmiştir.⁶⁴ Montrö'nün galipleri ve kahramanları Tevfik Rüştü Aras ve ekibi, 25 Temmuz'da Ankara'ya varmıştır.⁶⁵ Heyetin gelişinden 6 gün sonra ise 31 Temmuz'da Boğazlar Sözleşmesi Kanun Layihası, meclis tarafından onaylanmış, *Kurun* ertesi gün bu olayı manşetinde "Türk Tarihinde ve Siyaset Tarihinde Mühim Bir Eser Tamamlandı" olarak değerlendirmiştir. 5 Ağustos'ta da *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.⁶⁶ İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Boğazlar Sözleşmesi'nden dolayı memnuniyetlerini bildirmişlerdi.⁶⁷

Asım Us, Montrö'den dönüşünden bir gün sonra ilk yazısını 30 Temmuz'da kaleme almıştır. Çekilen sıkıntıların nasıl zaferle sonuçlandığını, aynı zamanda izlenimlerini "Montreux'tan Dönüş" başlıklı yazısına aktarmıştır. Yazısında "ev kapısı açık ve kapalı olan bir insanın huzuru bir midir" benzetmesiyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni anlatmaya başlayan Us, İstanbul'dan giderken evinin kapısı açık olan bir insanın tedirginliği ile İsviçre'ye gittiğini, dönerken ise evinin kapısını istediği zaman açıp kapamak serbestini eline alan bir insanın mutluluğu ile döndüğünü anlatmaktadır. Halkın dili ile konuşup benzetme yapmaya devam ederek "geceleri her türlü yabancı suikastlara karşı kapısı açık olan bir adam nasıl uyku uyuyamazsa bizim içimizde Boğazların vaziyeti daima endişe sebebi oluyordu." sözleriyle, Boğazların harp ve tehlike zamanlarında silahlandırma, Boğazı açma ve kapama hakkının Türkiye'ye verilmesini "memleketimizin hayatı ve emniyeti bakımından paha biçilmez" ve "yeni bir devreye giriş" olarak değerlendirmiştir.⁶⁸

Boğazlar meselesi Türkiye lehine çözümlendikten bir ay sonra İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Üçüncü Dil Kurultayı'nın 24 Ağustos'ta açılacağını *Kurun*, 20-21 Ağustos tarihli nüshasında "Dil Kurultayı Açılırken" ve "Dil Kurultayı" başlıklı haberiyle

64 "Çanakkale Ebediyen Türk Kalacaksınız!", *Kurun*, 22 Temmuz 1936, s. 1. Ayrıca bkz. "Bayram Dün de Devam Etti.", *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1936, s. 1.

65 *Kurun*, Tevfik Rüştü Aras'ı kahraman olarak sütunlara taşımıştır. Bkz. *Kurun*, 25 Temmuz 1936, s. 1.

66 *Kurun*, 30 Temmuz 1936, s. 1; *Kurun*, 31 Temmuz 1936, s. 1; "Türk Tarihinde ve Siyaset Tarihinde Mühim Bir Eser Tamamlandı", *Kurun*, 1 Ağustos 1936, s. 1; "Korku Bilmeyiz, Fakat Sulhçuyuz", *Akşam*, 1 Ağustos 1936, s. 1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.5, C.12, 31 Temmuz 1936; *T.C. Resmî Gazete*, S.3374, Kanun No. 3056, s. 7026. Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden müzakerelerin toplandığı zabıt ceridelerin köylere varana kadar dağıtılması Atatürk tarafından emredilmiştir. Bkz. *BCA*, 30.18.1.2/67-67-17. İsmet İnönü mukavele için şunları söylemiştir: "Yeni boğazlar mukavelesi 923 ten beri yeni Türk devletinin siyasetini ve varlığını gösteren bir vesikadır. Bu varlık, her şeyden evvel kudret ifade eder." *Kurun*, 1 Ağustos 1936, s. 1.

67 Alman Elçisi Von Papen'in Başbakan İsmet İnönü'ye yolladığı memnuniyet telgrafı için bkz. *BCA*, 30.10.0/231-557-11. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in hem Boğazlar hem de Gelibolu'daki İngiliz mezarlıklarının korunması konusundaki teşekkür telgrafı için bkz. *BCA*, 30.10.0/234-580-17; "Eden Dünya Siyasetinden Bahsetti", *Kurun*, 28 Temmuz 1936, s. 1.

68 Asım Us, "Montreux'dan Dönüş", *Kurun*, 30 Temmuz 1936, s. 1; Asım Us, "Yeni ve Mesut Bir Devreye Giriyoruz", *Kurun*, 31 Temmuz 1936, s. 1.

kamuoyuna duyurmuştur.⁶⁹ 23 Ağustosta ise “Dil Kurultayı Toplanıyor” haberinin verildiği gün Asım Us, kurultay öncesi “Dil İnkılabının İnkışafı” başlıklı köşe yazısında daha önceki kurultaylara ilişkin kesitler sunarak dile ilişkin gelişmeleri kaleme almıştır. Türkçeyi yabancı dillerin etkisinden kurtarmak üzere Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulduğunu, aynı zamanda Türkçenin yerini -Arap ve Farsça kelimelerden oluşan Osmanlıca’nın almasına karşı verilen mücadele sonucunda arı bir dile yani öz Türkçeye kavuşulduğunu anlatan Us, tarama dergilerinin İkinci Kurultay’ın objesi olduğunu vurgulamıştır. Arapça ve Farsça kelimelere denk gelen öz Türkçe köklerden yeni kelimeler üretilerek dil kılavuzu oluşturulduğunu ifade eden Asım Us, bu çalışmaların iki faydası üzerine de durmuştur. Birincisi, Türk dilinin kaynaklarının araştırılması ve netice olarak da Güneş-Dil Teorisi’nin⁷⁰ vücuda gelmesiydi. Diğer faydası ise öz Türk dilinin sınırlarının geniş olduğu fark edilerek Arapça, Farsça, Yunanca ve Latince kelimelerin öz Türk köklerinden geldiğinin görülmesiydi. Üçüncü Dil Kurultayı’nın da Türk dil inkılabının nasıl başladığının ve hangi aşamaya geldiğinin yanı sıra Güneş-Dil Teorisi’nin mahiyet ve manasının anlaşılmasına vesile olacağını belirten yazar, bu teori sayesinde Türk dilinin sınırları ve köklerinin ortaya konulabileceğini iddia etmiştir. İktidar partisinin politikalarına paralel olarak asıl teoriyi destekleyici düşüncesi ise “*Güneş-Dil Teorisi Türk tarihinin aydınlattığı bir hakikati, Türk medeniyetinin en eski medeniyet, Türk dilinin en eski medeni dil olduğu hakikatini muhtelif dillere mensup kelimeler üzerinde yapılan tetkikler ile ispat etmiştir.*” sözleri olmuştur. Us’un teoriden hareketle bir kelimenin Türk kökeninden geldiği anlaşılırsa herhangi bir dilin lügatine geçmiş bulunursa bulunsun öz Türk malı olarak bilinip dilimize alınacak ya da öz Türkçenin yaratıcı ve üretme kabiliyetini işletmek sureti ile kayıt altında tutulacağı çıkarımının teorisinin en büyük destekleyicilerinden biri olduğuna örnek olarak verilebilir.⁷¹ “3 Üncü Dil Kurultayı Bugün Açılıyor” başlıklı haberin verildiği gün ise Us, kaleme aldığı “Kurultay Açılırken” başlıklı köşe yazısında Güneş-Dil Teorisi’ni projekte benzeterek teori sayesinde karanlıkta kalan öz Türkçe kelimelerin hüviyetini ortaya çıkarmakta ilim adamlarına yardım ettiği gibi okullarda bundan sonra yapılacak dil derslerinin usulünde

69 “Dil Kurultayı Açılırken”, *Kurun*, 20 Ağustos 1936, s. 1; “Dil Kurultayı”, *Kurun*, 21 Ağustos 1936, s. 1.

70 Türk ırkı kültürünü, güneşin en verimli olduğu yerde bulmuş ve Orta Asya’dan Avrupa’ya göç etmek zorunda kalan Türkler, güneşin kılavuzluğundan yararlanmışlardır. Bu sebeple güneşe tapan Türklerin, dili de yaratan insanlar olduğu sonucuna varılmıştır. Teoriye göre tüm diller Türkçeden türetilmiştir. Bkz. Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 568. Teoriye inanmayanlardan biri olan gazeteci Falih Rıfki Atay, bu teorisinin ortaya çıkmasında Viyanalı Dr. Kvirgiç’in etkili olduğunu eserinde belirtmektedir. Zira Atatürk, kendisi tarafından Fransızca yazılmış bir araştırma kitabını okurken dillerin doğuşunu güneşe bağlaması fikrinden etkilenmiştir. Bkz. Falih Rıfki Atay, *Çankaya...*, s. 554; Zafer Toprak, *Atatürk...*, s. 311-314.

71 Asım Us, “Dil İnkılabının İnkışafı”, *Kurun*, 23 Ağustos 1936, s. 1.

esaslı değişiklerin yaşanacağını ileri sürmüştür.⁷² Ertesi gün kullanılan “Türk inkılabı kendi mihrabının bizzat güneş olduğunu bulmuştur. Bize her hususta güneş olan Büyük Türk’ün zekâ ışıkları karşısında tazimle eğilirim.” başlığı, *Kurun*’un teoriye ve hükümete olan desteğinin en güzel örneğidir.⁷³ Us, hatıratında konuya ilişkin düşüncelerini şöyle not etmiştir:

“24 Ağustos 1936. Bugün öğleden sonra Dolmabahçe Sarayı’nda üçüncü dil kurultayı açıldı. Dil Kurultayı münasebetiyle Bulgaristan’dan gelen genç bir Bulgar âlimi, gazetecilere şöyle demiştir: ‘Eski Bulgar Türk’ü. Dilleri Türkçe idi...’

Us, hatıratının devamında teoriyi anlamayanları hayretle karşıladığını da şöyle anlatmıştır:

“Eskişehir mebusu Yusuf Ziya Özer, Güneş-Dil Teorisine aleyhtardır. Hâlbuki Kurultay’ın ilk gününde Güneş-Dil Teorisi mevzuu üzerine okuduğu tez ile bu teoriyi en yüksek bilim abidesi olarak gösterdi. Bu hadise, ilmi ihtida telakki edildi.”⁷⁴

Güneş-Dil Teorisi’nin ana hatlarını özümsemediğini iddia eden Us, köşe yazısına “Verimli Çalışma” başlığı koyarak teoriyi desteklediğini göstermiş ve kurultaya övgüler yağdırmıştır. Aynı zamanda ona göre toplanan öz Türkçe kelimeler sayesinde Türk’ün dünya medeniyetini yarattığı ve yükselttiği tezine katkı sağlanarak Türk tarihine hizmet edilmiş olunacaktır.⁷⁵

Kongre bittikten kısa bir süre sonra Asım Us, 4 Eylül 1936’da Yugoslavların memleketlerini tanıtmak ve Türk-Yugoslav münasebetlerini kuvvetlendirmek için çağırıldığı Türk gazeteciler heyeti (Falih Rıfıkı Atay, Ercüment Ekrem Talu, Ahmet Emin Yalman, Kazım Şinasi Dersan, Necmettin Sadak) ile birlikte Belgrad’a gitmiştir. İzlenimlerini anılarında detaylandıran Us, dinarın⁷⁶ kurtarıcısı olarak bilinen Başvekil ve Hariciye Nazırı Svetovski’nin Balkan Pakti’nin önemine ithafen kendilerine “*Balkan Pakti, Milletler Cemiyetidir. MC yok olabilir ancak Balkan İttifakı devam edecektir. MC’nin yapamadığını o yapacaktır.*” dediğini aktarmaktadır. Güneş-Dil Teorisi’nin ruhuna kadar sindiği, Belgrad’da dahi Yugoslavcaya girmiş öz Türkçe kelimeleri ortaya çıkarmaktan da kendini alıkoyamamasından anlaşılmaktadır. Anılarında Yugoslav halkının öz Türkçe olan kaşığa “kaşıka”, kâseye “çasa”, döşeğe “düşük” dediklerini

72 “3 Üncü Dil Kurultayı Bugün Açılıyor”, *Kurun*, 24 Ağustos 1936, s. 1; Asım Us, “Kurultay Açılırken”, *Kurun*, 24 Ağustos 1936, s. 1; *Kurun*, 25 Ağustos 1936, s. 1; *Akşam*, 24 Ağustos 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Andrew Mango, *Atatürk...*, s. 568-569; Lord Kinross, *Atatürk...*, s. 537-538.

73 *Kurun*, 25 Ağustos 1936, s. 1.

74 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 112.

75 Asım Us, “Verimli Çalışma”, *Kurun*, 26 Ağustos 1936, s. 1.

76 Yugoslavya para birimi.

örneklendirmiştir. Us, Yugoslavya'dan dönüşünde izlenimlerini küçük bir el kitapçığında toplamıştır.⁷⁷

Kurun'da ve Us'un Köşe Yazılarında Hatay Meselesine Dair Tespit ve Değerlendirmeler

Mondros Mütarekesi'nden sonra Antakya işgale uğramış ve Fransızlarla 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Antlaşması neticesinde bölgede "İskenderun sancağı" adlı özel bir idare kurulmuştur. Hatay, Misak-ı Millî sınırları dışında kalsa da bölge halkının Ankara ile irtibatı kesilmemiştir. 15 Mart 1923'te Adana'ya gelen Atatürk'ün, kendisini karşılayan Antakyalılara "*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz zamanı gelince sizi de kurtaracağız*" demesiyle birlikte Antakya'nın Ankara ile olan temasları artmıştır. Özellikle Kuva-yı Milliyeci Tayfur (Sökmen) Bey'in öncülüğünde başlayan bağımsızlık çabaları, Antakya'nın Fransız işgalinden dolayı Adana'da Antakyalı Affan Efendi'nin mağazasında gay-riresmî olarak kurulan Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ile hız kazanmıştır.⁷⁸ Asım Us'un da Hatay meselesine olan ilgisini, anılarına bakıldığında görmek mümkündür. Özellikle anılarının sekizinci bölümünü "Hatay Meselesi, Hatay Meselesi Nasıl Başladı?" başlığıyla kaleme alması bu duruma örnek gösterilebilir. Mondros Mütarekesi sonrası, Tayfur Bey'in Antakya ve İskenderun'un Misak-ı Millî sınırlarına dâhil olup olmadığını Atatürk'e sorduğundan ve ondan müspet cevap aldığından bahseden Us, Reyhanlı'nın Suriye'ye bağlanmasından ziyade Belen'e bağlanmasının Fransızlar tarafından reddi üzerine bu bölgede Millî Mücadele'nin tohumlarının atıldığını ifade etmektedir. Özellikle anılarında konuya tanıklık ettiği bir olayı da aktarmaktadır. Tayfur Bey'in Atatürk'ün yanına geldiğinden, Sancak Muavenet Cemiyeti'ni kurmak istediğinden, Atatürk'ün de ona cemiyetin Sancak İstiklal Cemiyeti adını

77 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 113-116; *Kurun*, 9 Eylül 1936, s. 1; *Kurun*, 11 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Zagrepte Bir Gün", *Kurun*, 14 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Lubliyana Sergisi", *Kurun*, 15 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Güzel Bir Göl Şehri", *Kurun*, 16 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Harpten Sonra Meydana Gelen Şehir: Suşak", *Kurun*, 18 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Yugoslavya'da Siyasi Vaziyet", *Kurun*, 19 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Adriyatik Kıyılarında", *Kurun*, 20 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Eski Raguz'a'da", *Kurun*, 21 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Karadağ Yolu", *Kurun*, 22 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Eski Karadağ Krallığı Merkezinde", *Kurun*, 23 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Çetine", *Kurun*, 24 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Kralın Yazlık Yeri", *Kurun*, 25 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, "Yugoslavya Başvekili", *Kurun*, 25 Ekim 1936, s. 1; *Ulus*, 7 Eylül 1936, s. 1; "Seyahat Notları", *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1936, s. 1.

78 Cemiyet Eylül 1922'de Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen ve arkadaşları Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelerek yardım istemeleri üzerine kurulmuştur. Adana Valisi Refet Bey'in girişimi ile cemiyet resmîyet kazanmış, adı 30 Mayıs 1923'te "Antakya-İskenderun Yurdu" olmuş ve Adana'da Türk Ocağı binasında faaliyet göstermiştir. Bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK, 1992, s. 66-73; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1991, s. 9.

almasını ve Antalya sayılabı olmasını emrettiğinden ve bu cemiyet vasıtası ile Atatürk'ün Hatay'ı kurtardığından bahsetmektedir.⁷⁹

9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında yapılan antlaşmaya göre Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık vereceğı söylemi, ayrıca İskenderun sancağının geleceğine dair hiçbir hüküm olmaması nedeni ile Hatay davası artık⁸⁰ *Kurun*'un manşetinden ve Us'un köşe yazılarından düşmez olmuştur. Hatay, Atatürk'ün olduğı kadar Us'un ve gazetesinin de davası olmuştur. Bunu kullanılan manşetlerde ve Us'un köşe yazılarında görmek mümkündür. Bu doğrultuda "Suriye Heyeti Geldi" haberinde "Reis Haşimületasi'in gazetemize beyanati" şeklinde alt başlık kullanılarak Hatay meselesine yönelik ilk haber okuyucuyla paylaşılmıştır. Haberde Atasi'in Antakya ve İskenderun'un geçmişte olduğı gibi şimdiki haklarının (bahsedilen muhtariyet yönetimidir) Suriye Hükümeti'ne devredileceğı⁸¹ bilgisi yer almaktadır. Aynı nüshada Paris-Şam Antlaşması'ndan sonra Türk kamuoyunu uzun süredir meşgul eden Antakya ve İskenderun'un vaziyetinin ne olacağını, hedef nesneyi ön planda tutacak şekilde "Antakya ve İskenderun" başlığı altında işleyen Us, geçmişte Fransa ile Türkiye arasında yapılan anlaşmanın tam manasıyla uygulanmadığını iddia etmektedir. Suriye'nin istiklaline karşı olmadıklarını, ancak Hatay'ın da bağımsız olması gerektiğini düşünmektedir. Suriye Heyeti Reisi Atasi'nin sancak yönetiminin Suriye'ye geçtiğı söyleminin kafaları karıştırdığını yazan Us, sözlerine sancağın saygı duydukları Suriye gibi bağımsız olması gerektiğini ön plana çıkararak, "*Antakya ve İskenderun Suriye mandasına geçtiğı günden beri hiçbir zaman idari muhtariyet haiz olmamıştır ki aynı hukukla Suriye'ye ilhakı mevzuu bahsolsun. Biz Türkler bir müstakil Suriye'nin teşekkülünü memnuniyetle karşılarız. Fakat herhangi şartla olursa olsun Antakya ve İskenderun'un*

79 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, Kitabevi, 2012, s. 132. Ayrıca bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 22-23; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, 1973, s. 19-37; A. Faik Türkmen, *Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi*, C.4, İstanbul, Tan Matbaası, 1939, s. 954-955; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 528-530.

80 Volkan Payaslı-Olcay Özkaya, *Anılar, Tefrikalar ve Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2020, s. 279; *BCA*, 30.10.0/222-501-23; Fahri Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 348.

81 Bölge halkı bu açıklamanın ardından Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiser S. R. Comte de Martel'e şu şekilde bir protesto metni göndermişlerdir: "*Müstakil İskenderun sancağında insani haklarımızı koruyacak, millî inkişafımızı temin edecek muhtar bir idarenin tatbiki için on beş seneden beri devam eden feryat ve şikâyetlerimiz maatteessüf dinlenmedi. Suriye-Fransa muahedesi sırasında haklarımıza hürmet beklerken sancağın Suriye birliğine ilhakına teşebbüsler edildiğini Suriye murahhas heyeti reisinin Türk gazetecilerine vaki olan beyanatından hayret ve dehşetle öğreniyoruz. Türk Antakya ve İskenderun bir serf (kurunu vustada toprakla beraber alınıp satılan köle, toprak bent köle) sürüsü gibi Suriyelilerin idaresine verilmesi hakkındaki talep ve teşebbüsü bütün varlığımızla protesto ederiz. Tarihi an'anesi, örfi hususiyeti ve coğrafi vaziyeti itibarile başlı başına bir varlık olan livamzın müstakil ve kendi kendini idare edecek bir idari muhtariyete tabi tutulmasını ve haklarımıza hürmet edilmesini hakkın bütün kuvvet ve şiddetile bekliyoruz. Bu protestomuzun Türkiye ve Fransa hariciye vekaletleriyle Milletler cemiyetine ıblagını diler, saygılarımızı sunarız. İmza: Hatay mümessilleri". Bkz. *Kurun*, 7 Ekim 1936, s. 1.*

Suriye'ye bağlanmasını istiklal fikri ile asla telif edemeyiz... Onun için Antakya ve İskenderun'a Suriye'den ayrı ve tamamen müstakil bir idari birlik temini lazımdır. Aksi takdirde Antakya ve İskenderun'un muhtariyetinden bahsetmek büyük bir mantıksızlık, hem de büyük bir basiretsizlik olur” şeklinde son vermiştir.⁸² Us, hükümetin sözleri doğrultusunda mandadan kurtulan bir devletin Türk toprakları üzerinde manda tesis etmesini kabul edilemez görmektedir.

Hatay meselesini, Türkiye lehinde çözümlenene kadar köşe yazılarına taşıyarak Hatay'ın önemli kalemlerinden biri olan Şükrü Balcı'nın düşüncelerine ve gönderdiği Antakya fotoğraflarına *Kurun*'da⁸³ yer ayırarak gündemde tutmaya çalışan Us, hukuk bilgisine istinaden yazdığı köşede Fransa'nın uluslararası antlaşmalarda revizyona gidip Suriye'ye istiklal verebiliyorsa aynısını Antakya-İskenderun'a da uygulayabileceğini belirtirken bölgenin Türkiye'den kopartılması halinde iktisadi olarak çökeceğini, aynı zamanda bölge halkının çoğunluğunu oluşturan Türklerin haklı olarak Türkiye'ye iltihak istediklerini vurgulamıştır. 1921'de Antakya'nın Fransa ya da MC uhdesinde muhtariyetle yönetileceğine gönderme yapan yazar, sorunun Suriye'ye İskenderun Limanında serbest ticaret hakkı tanınması ile çözüleceğini, böylelikle Halep'in ithalat ve ihracat ihtiyacının karşılanacağını düşünmektedir.⁸⁴ Us, anılarında da Suriye'nin istiklali ve toprak bütünlüğünü arzulayan İsmet İnönü'nün sözlerine yer vererek Fransa'nın 1921 Ankara Antlaşması'nı hiçe sayarak usulen hata yaptığı düşüncesine katılmaktadır.⁸⁵ *Kurun*, adeta Hatay halkının sesi olmuş, ilerleyen nüshalarında da bölgede Türk halkının çoğunlukta olduğu, Türklerin ellerindeki toprakların yüksek faizle Tunus Bankası'na borçlandırılmak suretiyle ellerinden alındığı hatta Ermenilere verildiği yönünde yayın yapmıştır. Ayrıca yüzelliliklerden edebiyat öğretmeni Ali İlmi ve Hoybunculardan⁸⁶ tarihçi Memduh Selim'in Antakya Lisesi'nde Türk öğrencileri Türkiye ve Türklük aleyhinde zehirledikleri

82 “Suriye Heyeti Geldi”, *Kurun*, 24 Eylül 1936, s. 1; Asım Us, “Antakya ve İskenderun”, *Kurun*, 24 Eylül 1936, s. 1. Ayrıca sancağın Türklüğüne ve gelen heyete ilişkin haber için bkz. *Akşam*, 24 Eylül 1936, s. 1; *Son Posta*, 24 Eylül 1936, s. 1. Ertesi günkü haberde ise Suriye'de yeni kurulacak hükümetin, İskenderun meselesini kardeşçe çözeceği yönünde manşet atılmıştır. Bkz. “İskenderun Meselesi”, *Kurun*, 25 Eylül 1936, s. 1. Suriye heyetinin İstanbul'a avdet ettiği gün Antakya'dan gelen Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek ve gazeteci Selim Çelenk, on yedi seneden beri esaret hayatı yaşadıklarını Hariciye Vekili Müsteşarı Şükrü Saracoğlu'na anlatarak ondan Hatay meselesini resmî olarak Cumhuriyet Hükümeti'nin sahiplenmesini ve sonlandırılmasını talep etmişlerdir. Kendisinin böyle bir yetkiye sahip olmadığı cevabını alınca da “Gerekirse bu dava için hepimiz öleceğiz” demişlerdir. Bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 29-30.

83 Şükrü Balcı'nın Antakya'da Türk bayrağının yırtıldığı iddialarını tekzip ettiği yazı için bkz. *Kurun*, 30 Eylül 1936, s. 1. “Antakya'dan bir görüntü” adlı fotoğraf için bkz. *Kurun*, 1 Ekim 1936, s. 1.

84 Asım Us, “Bu Muahedenin Revizyonu Lazımdır”, *Kurun*, 2 Ekim 1936, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 116.

85 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 119. Balkan Harbi sonunda Gelibolu'da bulunan Mustafa Kemal, Talat Paşa'ya Suriye'ye bağımsızlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Hikmet Özdemir, *Savaşta ve Barışta Mustafa Kemal*, İstanbul, Doğan Kitap, 2019, s. 614-615.

86 Kürt ve Ermeni teşekkülüdür.

bilgisine yer vermiştir.⁸⁷ Bu durumu 6 Ekim’de “Türklüğe Hücum Eden Muharrire Cevap” ve 7 Ekim’de “Bizi, Bir Köle Sürüsü Gibi Suriye İdaresine Devredemezsiniz!” manşetlerinde de görmek mümkündür.⁸⁸ Gazetenin, Hatay davasında adeta halkın sesi ve ön karakol olduğu manşetlerden ve köşe yazılarından anlaşılmaktadır. Nitekim “Fransa’nın Şartı Türkleri Tatmin Edemez” başlıklı haberde “Bu şekilde bir muhtariyet muhtariyet midir?, 178 memurdan 30’u Türk!” şeklindeki alt başlıkla Türklere yapılan zulmün önemine dikkat çekmiştir. Aynı nüshada Antakya’dan bir manzara resmine yer verilirken Asım Us da Fransız idaresinde Antakya halkına yıllardan beri zulmedilmesine rağmen sancak Türklerinin taşkınlık çıkarmamasını “Sancak Türklerini Takdir Ediyoruz!” başlıklı yazısında dile getirmiştir. Makalede, Türk milleti ölüm kalım mücadelesi verirken dahi Ankara Hükûmeti’nin, Fransız Franklin Bouillion ile yapılan 1921’deki Ankara Antlaşmasında bölgeye dair özel bir statü koydurarak bölgeyi unutmadığını, bu sebeple Fransa’nın da uluslararası hukuka riayet edeceğini, sancak halkının sükûn içinde davalarını- ufukta bir aydınlık benzetmesi ile- olumlu bir şekilde sonlandıracağını belirtmektedir.⁸⁹ Ertesi gün ise Suriye’de “demir gömlekliler” olarak bilinen Arap faşistlerin sancak ahali-sini “Suriyeliler sizden vergi almayacak” diye kandırmak sureti ile propaganda yapmaları *Kurun*’un sütunlarına yansımıştır.⁹⁰

Yaşananlar karşısında Türk Hükûmeti, 9 Ekim 1936’da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa Dışişleri Bakanı Delbos’a verdiği resmî notada Suriye’ye olduğu gibi İskenderun sancağına da bağımsızlık verilmesi gerektiğini, bunun 1921 antlaşmasının tabii sonucu olduğu belirtilmiştir. Bu durumdan Türk kamuoyu 10 Ekim 1936 tarihli *Kurun*’un “Fransa’ya Bir Nota Verildi” manşetiyle haberdar olmuştur.⁹¹ Us ve *Kurun* notayı “Türk Antakya ve İskenderun’un istiklallerine kavuşturulmaları mukavelelerin ve bugünkü fiili vaziyetin icap ettirdiği mantıklı ve tabii bir netice” olarak görmüştür.⁹² Fransa, Arapça konuşan ve çoğunluğunu Arap halkının teşkil ettiği Suriye ve

87 “Türklerin Malları Ermenilere Geçiyor”, *Kurun*, 3 Ekim 1936, s. 1. Aynı nüshada Şam’da aşar vergisinin kaldırılmasına rağmen sancakta bilinç olarak kaldırılmadığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca bkz. “Türk, Fakat Nasıl Türk”, *Kurun*, 5 Ekim 1936. Anı İnan’ın dönem tanıklarından Hamdi Selçuk ile yaptığı röportajda Selçuk, Türklerin ürünleri diğer unsurların sebze ve meyveleri bittikten sonra Fransızlar tarafından hale alındığı ve birçoğunun da piyasaya sürülmeden çürüdüğü bilgisini aktarmıştır. Ayrıca Tunus Bankası’na aşırı faiz nedeniyle borçlandırılan Türklerin borçlarını ödeyememesi nedeniyle topraklarına el konulduğunu dile getirmiştir. Bkz. Arı İnan, *Tarihe Tamkılık Edenler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 242-259; “25 Türk Halep Hapishanesinde İşkence Görüyor”, *Kurun*, 18 Nisan 1937, s. 1.

88 “Türklüğe Hücum Eden Muharrire Cevap”, *Kurun*, 6 Ekim 1936, s. 1; “Bizi, Bir Köle Sürüsü Gibi Suriye İdaresine Devredemezsiniz!”, *Kurun*, 7 Ekim 1936, s. 1.

89 Asım Us, “Sancak Türklerini Takdir Ediyoruz!”, *Kurun*, 8 Ekim 1936, s. 1.

90 Aynı haberde dükkânlarını kapatıp durumu protesto etmek isteyen sancak halkına Antakya jandarma kumandanının tabanca ile yürüdüğü bilgisine de yer verilmiştir. Bkz. *Kurun*, 9 Ekim 1936, s. 1.

91 “Fransa’ya Bir Nota Verildi”, *Kurun*, 10 Ekim 1936, s. 1. Ayrıca bkz. İsmail Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, C.XLIX, S.193, Nisan 1985, s. 84; *Akşam*, 10 Ekim 1936, s. 1; *Son Posta*, 10 Ekim 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 532-535.

92 “Fransa’ya Verdığımız Nota”, *Kurun*, 14 Ekim 1936, s. 1.

Lübnan'a nasıl bağımsızlık verdiyse Türkçe konuşan ve Türk çoğunluğunu oluşturan Antakya ve İskenderun'a da vermeliydi. Us, bu durumu yazısında çıplak bir hakikat olarak değerlendirmiştir.⁹³ *Kurun*, bölgenin tarihi ve coğrafi olarak Türklere ait olduğuna yönelik yayınlar yaparak bölge halkı ile bütünleşip bağımsızlık mücadelesinin ateşini yakmıştır. Atatürk'ün 1923'te zikrettiği gibi bölge kırk asırdan beri Türk yurdu idi. Bu doğrultuda 11 Ekim'de *Kurun*, gazeteci İsmail Müştak Mayakon'un "Sancak Havalisinin Yakın Tarihi" başlıklı araştırmasına ilk sayfada bir kare içinde yer vermiştir. Makalede, İskenderun sancağı için bölge Türklüğünü ön planda tutmak maksadıyla ilk defa Hatay ismi, "Hatay Devleti" başlığı içinde bilinçli olarak kullanılmıştır. Bu iddialar, psikolojik harbin başladığına, aynı zamanda ileride bir Hatay Devleti kurulmak istendiğine işaret etmektedir. Tarihten örneklerin yer aldığı yazıda Çin'in kuzeyinde yer alan Hatay bölgesinden Türklerin çeşitli nedenlerle Antakya ve İskenderun'a yerleştiği anlatılmıştır. Bölgeye ilişkin şu tasnif dikkate değerdir: "*Hatay= O ahalinin adı, Hatalar= Hatay'da yaşayan Türklerin adı, Hatay Devleti= Hatay'da teessüs edecek Türk varlığının adı*". Aynı doğrultuda, 1926'da da Fransızların zaten ayrı bir devletin temelini atmak için şimdiki sınırlar içinde İskenderun'da bağımsız bir hükümet ilan ettiği ve bu hükümete ait bir anayasa hazırlamakta olduğu bilgisine yer verilerek ayrı bir devletin kurulması gerektiği fikri kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.⁹⁴ Gazete sütunlarında Türk halkının millî bayramlarda İstiklal Marşı okudukları, şapka giydikleri, kırmızı-beyaz kravat taktıkları, ceketlerinde Türk bayrağı rozeti taşıdıkları; bu yüzden de Fransızlar tarafından Türklerin mahkemeye verilme, aynı zamanda hapse atılmak sureti ile baskı ve işkence gördükleri bilgisi yer almaktaydı.⁹⁵

93 Asım Us, "Çıplak Bir Hakikat Önündeyiz", *Kurun*, 15 Ekim 1936, s. 1.

94 "Sancak Havalisinin Yakın Tarihi", *Kurun*, 11 Ekim 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 13; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'm O Eski Günleri*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaa, 1972, s. 7. Afet İnan anılarında konuya ilişkin şunları aktarmıştır: "*O bölgeye Hatay adı Atatürk tarafından konmuş ve makale olarak haritalar da eklenerek İ. M. Mayakon imzası ile (22 Ekim 1936) Cumhuriyet gazetesinde çıkmıştır. Aynı gazetede Yunus Nadi Abaloğlu imzası ile 14. XII.1936 dan itibaren Hatay adı altında makalelerde yayınlamıştır: 22-27 Ocak 1937 tarihleri arasında ise Asım Us imzasıyla Kurun (Vakit) gazetesinde makaleler vardır*". Bkz. Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, TTK, 1989, s. VIII; İsmail Müştak Mayakon, "Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1; *Atatürk'ün Bütün Eserleri C.28 (1936)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s. 297; Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, Temmuz 1985, s. 727-728.

95 *Kurun*, 12 Ekim 1936, s. 1; *Kurun*, 15 Ekim 1936, s. 1; "Hatay Türkleri Büyük Bayramımızı Kutluyorlar", *Kurun*, 30 Ekim 1936, s. 1. Bayram kutlamaları yapan Antakya Kız Lisesi, Fransız idaresi tarafından kapatılmıştır. Bkz. *Kurun*, 4 Kasım 1936, s. 1. Erkek Lisesi öğrencileri de bu durumu protesto etmek için okula gitmeme grevi ilan etmişlerdir. Bkz. *Kurun*, 10 Kasım 1936, s. 1; Adnan Sofuoğlu-Adil Dağıstan, *İşgalden Katılma Hatay*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008, s. 47; *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1936, s. 1; Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, ATAM, 2017, s. 300; "Şapka Giyen Türklere Tecavüz", *Kurun*, 23 Aralık 1936, s. 1.

Özellikle 9 Ekim’de verilen notanın ardından bölgede Fransız zulmünün sistematikleştiğine dair haberler *Kurun*’un manşetlerinden düşmemiştir. Buna örnek olarak 14 Ekim’deki “Sancak Türklerine Karşı Fevkalade Tedbirler mi Alınmaya Başlandı?” başlıklı haber verilebilir. Aynı zamanda Beyrut’ta çıkan *Yıldız* ve Halep’te yayımlanan *Vahdet* gazetelerinin de Hatay’ın haklarını savundukları ve oradaki zulümleri haber yaptıkları için Yüce Komiserlik tarafından kapatıldıkları *Kurun*’un sütunlarında yer almıştır.⁹⁶ *Kurun*, sancağın yükselen sesi olmaya devam etmiş ve bölge halkının da Türkiye’yi istediğini Hatay’dan gelen protesto haberini “Hatay Türkleri İkinci Bir Protestolarında” başlığı ile bir kare içinde vererek şöyle paylaşmıştır:⁹⁷

“Suriye fevkalade komiseri ekselansa Kont De Martel Berut, Suriye vahdetine ilhakımızı hakkındaki beyanatları protesto ederek sancağımızın tam bir muhtariyete tabi tutulması yolundaki talebimizin Türkiye ve Fransa Hariciye nezaretleri ile Milletler cemiyetine iblağını dilemiştik. Protestolarımızın mahalline iblağına dair hiçbir malumat alınamaması efkârı umumiyeyi sarsırsızlandırmıştır. Evvelki protestolarımızı teyiden bu protestolarımız gene Milletler cemiyetile Türkiye Fransız Hariciye nezaretine tebliğini talep eder aksi takdirde bu makamata resen müracaat mecburiyetinde kalacağımızı arz eyeriz. Halk Mümessilleri: Abdülğani Türkmen, Abdullah, Vedi Münir Karabay, Şükrü Balcı, Selim Çelenk)”

1 Kasım 1936’da Atatürk’ün meclis açılış konuşmasında bulunan Asım Us da “İskenderun Hakkındaki Milli Davamız” başlıklı haberde “Atatürk’ün ağzından en kuvvetli bir ifade ile ilan edildi” şeklinde alt başlık kullanarak Atatürk’ün Hatay ile ilgili çok önemli bir söz söylediğine ve meclistekilerin heyecanlandığına dikkat çekmek istemiştir. Atatürk, 1 Kasım 1936 TBMM açılış konuşmasında şunları söylemiştir:⁹⁸

“Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan, İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatını bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”

96 “Sancak Türklerine Karşı Fevkalade Tedbirler mi Alınmaya Başlandı?”, *Kurun*, 14 Ekim 1936, s. 1; *Kurun*, 21 Ekim 1936, s. 1.

97 “Hatay Türkleri İkinci Bir Protestolarında”, *Kurun*, 20 Ekim 1936, s. 1. Aynı zamanda halk mümessilleri Hasan Rıza Soyak’a davalarını üstlenmesini isteyen bir belgeyi 30 Ekim 1936’da vermiştir. Belgede “*Antakya, İskenderun, Bayır, Bucak, Reyhaniye, Beylan, Kırıkhan ve havalisinin hukuku siyasi ve umumiyesini, Türkiye Cumhuriyeti nezdinde müdafaa etmek ve icap eden herhangi bir harekette bulunmak üzere Türkiye Riyaseticumhur Umumi Kâtibi Bay Hasan Rıza Soyak’ı mümessil olarak intihap etmişizdir.*” denilmektedir. Bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 536.

98 *Kurun*, 2 Kasım 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1936, s. 1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.5, C.13, 1 Kasım 1936, s. 6-7; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 410.

Atatürk'ün Hatay hakkında Fransız Hükûmeti'ne karşı ileri sürdüğü talepleri Fransız büyükelçisinin bulunduğu mecliste dile getirmesiyle Hatay davasının millî bir karakter kazandığını belirten ve millî davanın 400 milletvekili tarafında ayakta alkışlamasını Millî Mücadele yıllarına benzeten Us, bu durumu davanın teyit edilmesi anlamına geldiğine yormaktadır. 9 Ekim'de Fransa'ya verilen notanın cevabı 10 Kasım'da gelmiş ve cevapta kısaca sancağa bağımsızlık vermenin Suriye'nin toprak bütünlüğüne zarar vereceği belirtilmiştir. 14 Kasım tarihli Kurun, bu durumu ilk sayfada kırmızı puntolarla yazılmış "Fransa İskenderun ve Antakya Hakkında Cevabını Bildirdi" başlığı ile kamuoyuna duyurmuştur.⁹⁹ Fransa'nın notaya geç cevap vermesinin en önemli nedeni ise Suriye meclisi için yapılacak seçimlerde Türkler aleyhinde olumsuz bir hava yaratmaktır. Hatay bağımsızlık mücadelesinin lideri Tayfur Bey'in Ankara'ya giderek başta Başvekil İsmet İnönü olmak üzere devlet erkânı ile yapmış olduğu teatide, 14 Kasım'da yapılacak seçimlere Türklerin katılmaması yönünde karar çıkmıştır. Böylelikle sancağın Suriye'den tamamen ayrı bir varlık olduğu tüm dünya önünde en güçlü şekliyle ispat edilmiş olacaktı. Kararın ardından sancak Türkleri evlerinden çıkamamak suretiyle seçime katılmamış; ancak Fransızlar, Türk köylüsünü süngü ve dipçikle oy vermeye mecbur kılmaya çalışmıştır. Fransız manda idaresi, sancak ileri gelenleri için 150 kişilik kara liste çıkararak onları sınır dışına çıkarmıştır.¹⁰⁰ *Kurun*, seçim bitene kadar Hatay'da yaşanan kanlı hadiseleri manşet halinde vermiştir. 16 Kasım'da "Sancak'ta Kanlı Hadiseler Vukuundan Korkuluyor" başlığı altında Us'un intihaba ilişkin değerlendirmesi verilmiştir. Asım Us, Hatay Türklerinin yabancı bir idarenin altına verilmemesini savunurken seçim dolayısı ile jandarma ve memurların baskılarına rağmen merkezden en ücre köylere kadar bölge halkının seçime katılmamasını yerden göğe kadar haklı bulmuş "Suriye intihabatına Sancak Türklerinin iştirakini istemek masum bir idam mahkûmuna intihar teklif etmekten farksızdır" benzetmesi ile yapılanları bir zulüm olarak

99 Notalar için bkz. "Hükümetimizle Fransız Hükümeti Arasında Teati Edilen Notalar", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1936; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 35-541.

100 *Kurun*, 15 Kasım 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 94; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 34-35; *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, Dolap No.16, Kutu No.172, Dosya No.5, Fihrist No.1-1.

nitelemiştir.¹⁰¹ Fransızlar seçim sürecince daha ileri giderek seçime katılmaları için Türk halkına para dağıtmış ve Türkiye taraftarı Türkleri memurluklarından istifaya mecbur etmiştir. Aynı zamanda Kırıkhan Kaymakamı Süreyya Halef seçimlere müdahil olmayınca görevden alınmış ve bazı Türklere hapis cezası verilmiştir. Hiçbir sebep yokken Türklerin sevilen lideri Abdülgani Türkmen'in evini polisler basmıştır. Bu olayları gazetesinin ilk sayfasından sıcağı sıcağına aktaran Us, Hataylı Türklerin bölgede Atatürk'ün 1 Kasım'da meclis açılış konuşmasının yer aldığı Atatürk fotoğrafının görüntüsüne *Kurun*'da yer vererek nasıl dağıtıldığını gururla anlatmıştır.¹⁰² Ertesi gün ise "Sancak Türkleri İntihabatı Protesto Ettiler" başlıklı haberin altında bir çerçeve içinde "Rey Sandıkları Hileli Pusularla Doldurulmuş" başlığı ile Reyhaniye Belediye Reisi Halil Bey'in gönderdiği protesto telgrafına yer verilmiştir. MC ve Fransız Hariciye Nezareti'ne gönderilen protesto telgrafının içeriğinde; ikinci seçmenlerin hükümetçe tayin edildiğinden, sandık başına belediyeden, eşraftan kimse bulunmadığından yalnız cami imamının zorla getirildiğinden, silahla getirilen köylülerin elinde birden fazla oy pusulası bulunduğundan, kimseden hüviyet sorulmadığından, seçim defterinin hiç tetkik edilmediğinden, sandıkların hileli pusulalarla doldurulduğundan hülasa seçimlerin katiyen meşru olmadığından bahsedilmiştir.¹⁰³ Asım Us, gelişmeleri "Sancaktaki Türkler" başlıklı köşe yazısına taşımıştır. Millî varlığını muhafaza etmek isteyen 300 bine yakın Türkün yüzde doksanının seçime katılmayarak, Suriye Birliği içinde erimeyi ve yok olmayı istemediğinden bahseden Us, sancakta resmî dilin Türkçe olmasına rağmen ilk mekteplerde buna yer verilmediğini, derslerin Arapça yapıldığını bu suretle Fransa'nın 1921 Ankara Antlaşması'na uymadığını göstermeye çalışmıştır. Aynı zamanda yazar,

101 "Sancak'ta Kanlı Hadiseler Vukuundan Korkuluyor", *Kurun*, 16 Kasım 1936, s. 1; Asım Us, "Vatanperver Türkler Sürülüyor", *Kurun*, 16 Kasım 1936. Yapılan zulümler için bkz. *Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)*, Antakya, Bağımsız Hatay Topluluğu, 1936, s. 6. Fransızlar tarafından Arapça olarak çıkarılan *El Liva* gazetesinin sahibi Edvard, seçime katılma teşvik ettiği için Antakya Ortodoksları tarafından kilisede dövülmüştür. Bkz. "Yapılan Tazyik", *Kurun*, 20 Kasım 1936. Seçime katılmayan Türklerin evine tütün ve silah saklanması bahanesi ile kapıları kırılarak girilmiştir. Kırıkhan'da İmam Hafız Ali, şapka giyen Türkleri tekfir etmiş ve Fransızlar Ermenileri Türkler aleyhine silahlandırmıştır. Bkz. "Sancakta Tecavüz Devam Etmekte", *Kurun*, 29 Kasım 1936. Bir başka tarihte de tazyikleri anlatan bir mektup paylaşılmıştır. Fransız delegesi Duryo, Mutasarraf Barazi ve Suriye Vatani Partisi'nin baskıları artırdığı, Halep'te bulunan Zekeriya Camii'nde toplanan Vatanilerin kanlarının son damlalarına kadar Türklerle uğraşacakları, Türk vatanperverlerin sancaktan çıkarılmaları, *Yeniğün* gazetesinin kapatılması, Türk memurların azlığı, sancakta siyasi Arap kulüplerinin açılması, eski Antakya mebusu Taşnak reislerinden Moses Delkasyon'a 15 bin frank verilerek Ermenilere dağıttığı, intihabata teşvik için köylere Ermeni muallimlerin gönderildiği, Antakya, İskenderun ve Kırıkhan'da birer Vatani kulüp açıldığı, seçime iştirak edenlerin yüzde yirmi olmasına rağmen Fransızların seçimi Şam meclisinden geçirecek meşru hale getirmeye çalıştıkları bilgisi mektupta yer almaktadır. Bkz. "Sancakta Türklerin Gördüğü Tazyikleri Anlatan Bir Mektup", *Kurun*, 2 Aralık 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 544-546; "Dayanılmaz İşkenceler", *Kurun*, 20 Aralık 1936, s. 1.

102 Asım Us, "Tazyikle Seçtirilen Mebusların Antakya ve İskenderun Türklerini Temsile Nasıl Hakları Olur", *Kurun*, 17 Kasım 1936, s. 1 (Ek-3). Antakya, Kırıkhan ve Reyhanlı'da yapılan usulsüzlük ve baskılar için bkz. "İnkâr, Tahrif, Yalan", *Kurun*, 8 Aralık 1936, s. 1.

103 "Sancak Türkleri İntihabatı Protesto Ettiler", *Kurun*, 18 Kasım 1936, s. 1.

arazi vergileri yüzünden aşırı faizle borçlandırılan Türklerin ellerindeki toprakların zorla alınarak Ermenilere verildiğinden bahsederek bu uygulamalarla Türk varlığını tehlike altında görmüştür. Us; sancak Türklerinin seçime katılmamasını, Türklerin anavatana olan bağlılıklarının bir neticesi olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁴

20 Kasım'da *Kurun*, Hatay davasının haklılığını ve hukuksal boyutunu kanıtlamak için 10 Kasım'da Fransa tarafından gönderilen notaya binaen Cumhuriyet Hükûmeti'nin 17 Kasım'da verdiği cevabi notasını Antakya Lisesi ve çevresinin manzarasından bir kesit vererek manşetine taşımıştır. "Fransız Notasında Neler İleri Sürülüyor" başlıklı haberde "Notada 1921 Ankara Anlaşması Suriye Mandası içinde Sancak için kabul edilmiş bir hususi idare şeklinde gösteriliyor. Hâlbuki bu muahedeleri Türkiye Cumhuriyeti tasdik etmemiştir." alt başlığı ile Lozan Antlaşması'na gönderme yapılarak Türkiye'nin Suriye'den vazgeçtiğine, ancak sancak haklarını muhafaza ettiğine dikkat çekilmek istenmiştir. San Remo ve Manda yasalarına gönderme yapılarak hukuksal olarak bölgede Türk varlığının çoğunlukta olduğu, bu yüzden de İskenderun ve Antakya'ya çoğunluğu Araplardan oluşan Suriye'ye yapıldığı gibi bağımsızlık hakkı tanınması gerektiği anlatılmıştır.¹⁰⁵ Beş gün sonra ise "Fransa'ya Verdiğimiz Cevabi Nota" haberinde "İskenderun Sancağı hiçbir zaman Fransa'ya ilhak edilmiş değildir ki Suriye'ye ilhak edilebilsin" alt başlığı ile İsmet İnönü ve Rüştü Aras'ın ağzından notanın mühim noktaları aktarılmıştır. Aynı zamanda sorunun çözüme kavuşması için Fransa'nın MC'ye gidilmesi önerisi haberde yer almıştır.¹⁰⁶ Us, Fransa'ya çok kuvvetli delillerle verilen cevabi notayı "*siyasi bir şaheser olarak görmüş*" ve bunun karşılıklı mukayesesini yaparak Türk tezlerini ön plana çıkarmaya çalışmıştır.¹⁰⁷ Bir başka yazısında da iki ülke arasında hangi noktalarda fikir ayrılığı olduğunu tespit etmeye çalışmıştır.¹⁰⁸ Hükûmetin ileri sürdüğü tezlerin haklılığının aynısını ise Us'un "Sancak Meselesinde" başlıklı köşe yazısında görmek mümkündür. Ona göre Hatay davası ciddi bir diplomasi şekline dönüşmüştür.¹⁰⁹ Us, daha da ileri giderek Hatay davasının haklılığını ispat etmek için

104 Asım Us, "Sancak'taki Türkler", *Kurun*, 19 Kasım 1936, s. 1. Başka bir yazısında da mahkemelerde davaların Arapça görüldüğünden memurların çoğunun Arap ve Ermenilerden, Millî Mücadele karşıtı vatan haini yüzelliklerden atandığından bahsederek Antakya ve İskenderun'un muhtariyetini sorgulamıştır. Bkz. Asım Us, "İskenderun Meselesinde", *Kurun*, 27 Kasım 1936, s. 1.

105 Cevabi notanın tamamı için bkz. *Kurun*, 20 Kasım 1936; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 537-541.

106 "Fransa'ya Verdiğimiz Cevabi Nota", *Kurun*, 25 Kasım 1936, s. 1. İsmet İnönü, konuya dair not defterine kısa başlıklar ile "*Sancağın hususi idaresi, Tamamen ayrı ve müstakil bir istikamete yürüyor; Suriye-Lübnan-Sancak, Temel prensipler üzerine bir anlaşmaya varıldı, Entante distincte, dahili işlerinde tam istiklal, Sancak vaziyetinin değiştirilmemesi için Cemiyet-i Akvam salahiyeti*" yazmıştır. Ahmet Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 166-167; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s. 540-541.

107 Asım Us, "Millî Davamızın Müdafası Yolundan", *Kurun*, 26 Kasım 1936, s. 1.

108 Asım Us, "Türkiye'nin İsteddiği Teminatlı Muhtariyettir", *Kurun*, 27 Kasım 1936, s. 1.

109 Asım Us, "Sancak Meselesinde", *Kurun*, 21 Kasım 1936, s. 1.

Britanik Ansiklopedisi'nden alıntı yaparak “İskenderun’da hususi idare tesis eden 1921 tarihli Franklen Buyyon muhadesi ile Suriye’yi Fransız mandasına veren 1923 tarihli MC kararı arasındaki farkı gösteriyor” şeklinde örnekler vermiştir. Fransa’nın, İskenderun ve Antakya’yı Suriye sınırları içinde taksime tabi tutmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Bununla beraber 1921 Ankara Antlaşması’na imza koyan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in Fransız temsilcisine “*Bu topraklar, Türk’tür. Burasını Türkler gene bir gün alacaktır.*” sözünü manşetlere taşımıştır.¹¹⁰

Hatay davasının savunması gazete manşetlerine ve köşe yazılarına taşınırken seçimlerin devam ettiği sırada Antakya’da Suriye Meclisi’ne Antakya’dan gidecek iki mebusun evinin önünde bu kişilerin Türklerin hakkını temsil edemeyeceği ve seçimlerin meşru olmadığını savunmak isteyen kalabalık kitle üzerine ateş açılması ile olaylar çıkmıştır. Fransız askerlerinin de mitralyözden ateş açması sonucu iki Türk genci ölmüş ve birçok insan yaralanmıştır. Fransızlar, seçilen iki mebusu da Halep’e kaçırmak bölgede sıkıyönetim ilan etmiştir. 2 Aralık tarihli *Kurun*, “Antakya’da Halka Ateş Açıldı” başlığı ile gelişmeleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmuştur.¹¹¹ Sancak halkının canından ve malından emin olmadığı, Fransa’nın göreve çağrılmasına ilişkin ertesi günkü haberin ardından Us, sancakta Türklere yapılan tazyiklerin durdurulması için kati emir verilmesi gerektiğine yönelik bir yazıyı kaleme almıştır. Yazıda, “*Fransız yönetimin zorla halkı seçime katmasındaki maksat nedir? MC’de bir karar verilene kadar Sancağın hukuki ve siyasi vaziyetini değiştirmemek zaruri bir netice değil midir?*” suallerine cevap ararken seçimlerin ve tazyiklerin MC kararını verinceye kadar durdurulması gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹² Beyrut’ta bulunan Yüksek Komiser Martin’e sancağın her tarafından seçimlere yönelik protesto telgrafı yağmıştır. Telgrafta yirminci asırda medeni Fransız Hükûmeti’nin idaresi altındaki ülkelerde seçimlerin baskı altında yapıldığı, bu yüzden 30 Kasım’da yapılan seçimi medeniyet ve hürriyet adına protesto edildiği bilgisi yer almaktaydı.¹¹³ Arapça yayın yapan Edvar Nun’un *El Liva* gazetesi de seçime Türk, Alevi, Çerkez ve Ortodoks Taşnaklardan katılan kimse olmadığını ilan etse de kısa süre sonra halkı seçime iştirak etmiş olarak göstermiştir. *Kurun* ise seçime katılım olmamasını “*Sancağın Suriye ile hiçbir alakası*

110 Asım Us, “İskenderun’da Türk Davasını Teyit Eden İlmi Eser”, *Kurun*, 25 Kasım 1936, s. 1; “İskenderun Meselesi Hakkında”, *Kurun*, 28 Kasım 1936, s. 1.

111 “Antakya’da Halka Ateş Açıldı”, *Kurun*, 3 Aralık 1936, s. 1; *Cumhuriyet*, 3/9 Aralık 1936, s. 1; Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 87-90; Ali İlmi Fani, *Bir 150’liğin Mektupları*, haz. Abdullah Uçman, Handan İnci, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998, s. 136; *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, Dolap No.16, Kutu No.172, Dosya No.5, Fihrist No.1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl ...*, s. 35.

112 Asım Us, Fransa’yı Vazifesine Çağırıyoruz”, *Kurun*, 4 Aralık 1936, s. 1.

113 “Durmadan Protesto Yağıyor”, *Kurun*, 5 Aralık 1936, s. 1.

olmadığını ve başlı başına istediğini cihan efkari umumiyesine bir daha anlatmak” şeklinde değerlendirmiştir.¹¹⁴ Yaşananlar üzerine Türkiye, Hatay sorununu MC’ye götürmüştür. 10 Aralık 1936’da Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Numan Menemencioğlu, Şükrü Sökmensüer, Hasan Rıza Soyak, Abdurrahman Melek, Hatay meselesini görüşmek için Cenevre’ye gitmişlerdir.¹¹⁵ *Kurun*, Hatay meselesinin MC’de konuşulduğu sırada Başbakan İsmet İnönü’nün Ankara Halkevi’nde Hatay meselesine değindiği konuşmasından bir kesit vermiştir. Başbakanın “*Suriye’nin istiklale giderken bir Türk iline hükmetmek arzusunu haksız ve zalimane buruyoruz. Biz İskenderun ve Antakya’yı hiçbir zaman Suriyelilere vermiş değiliz.*” şeklindeki hitabını manşet yapmıştır.¹¹⁶

Asım Us, Hatay meselesinin MC’ye taşınmış olmasından memnun olduğunu ve konunun ivediliğini belirten yazısında İskenderun sancağının mukadderatı belli olana kadar yapılan seçimlerin hukuken hükümsüz sayılması gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹⁷ Diğer yazılarında da 1921’de yapılan Ankara Antlaşması’na sürekli gönderme yapan Us, meselenin hukuksal boyutuna ve haklılığına değinerek “*Antakya’da Türk nüfusunun tahrik, tazyik ve tedhiş vasıtalarından*” kurtarılması için bölgeye bir gözlemci heyetinin gönderilmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁸ Aynı zamanda Hariciye Vekili Tevfik Bey’in sancaktaki Fransız askerlerinin çekilerek bölgeye tarafsız jandarma kuvvetlerinin gönderilmesi tezini desteklemiştir.¹¹⁹ Nihayetinde MC’de tam bir karara varılamaması nedeniyle Fransa, Türk heyetini müzakereleri sürdürmek üzere Paris’e davet etmiştir.¹²⁰ Asım Us, MC Konseyinin yeni toplanma tarihi olan 18 Ocak 1937’ye kadar Fransa ile Türkiye arasında başlayacak müzakereleri, meselenin teşhisi açısından önemli bulmuştur.¹²¹ Paris görüşmeleri sürerken sancak halkı yapmış olduğu protestoda, “*zaman zaman bazı Suriye gazeteleri Türklerin bir ekalliyetten ibaret olduğu ve buradaki Türklerin Torosların şimaline mübadele suretiyle yerleştirilmesini teklif*

114 “Çocuklara Ateş Açılmıştır”, *Kurun*, 7 Aralık 1936, s. 1.

115 “Dr. Tevfik Rüştü Arasın Başkanlığındaki Heyetimiz Bu Akşam Ankaradan Hareket Ediyor”, *Kurun*, 9 Aralık 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 547; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 36.

116 *Kurun*, 13 Aralık 1936, s. 1. Aynı nüshada İstanbul’daki Antakyalıların Hatay Erkinlik Birliği Cemiyeti kurdukları haberi yer almıştır. Bu cemiyetin şubeleri Mersin, Kilis, İslahiye ve Dörtöyl’de açılmıştır.

117 Asım Us, “Meselenin Müstacelliği Takdir Edilmiş Oluyor”, *Kurun*, 10 Aralık 1936, s. 1.

118 Asım Us, “Sancak Meselesi İhtilafı”, *Kurun*, 12 Aralık 1936, s.1; Asım Us, “Bir Manevra”, *Kurun*, 20 Aralık 1936, s. 1; Asım Us, “Atatürk Bir Şey İsterse Mutlaka Yapar”, *Kurun*, 4 Ocak 1937, s. 1; Asım Us, “İskenderun Meselesinin Alacağı Şekil”, *Kurun*, 21 Ocak 1937, s. 1.

119 *Kurun*, 15 Aralık 1936, s. 1; Asım Us, “Konsey Kati Kararını Verecek”, *Kurun*, 18 Aralık 1936, s. 1.

120 *Kurun*, 19 Aralık 1936, s. 1.

121 Asım Us, “Paris Müzakerelerinde”, *Kurun*, 19 Aralık 1936, s. 1. Fransız heyetinde Hariciye Bakanı Delbos, Hariciye Müsteşarı Vionet, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Ponsot ve Şark Şubesi Direktörü Chavelden bulunmaktadır. Bkz. *Kurun*, 23 Aralık 1936, s. 1.

etmektedirler. Hatay Türkleri, Hatay muntkasında yaşayan otokton ahalidir ve burada nüfus ekseriyeti de bu halktır. Tarihi ile, an'anesiyle, coğrafi isimleriyle ve bütün kültürüyle tam bir Türk muntkası olan Hatay'ın sahibi biz Türkler, belli olan bir maksada matuf bu talepleri şiddetle ret ve protesto ederiz” ifadelerini kullanmıştır. Bu durum *Kurun*'un sütunlarına “Hatay'ın Sahihi Hatay Türkleridir.” olarak yansımıştır.¹²² İki gün sonra da “Paris'te Müzakereler inkıtaa uğradı” haberinde, “Sancağın Suriye'den ayrılması esastır, bunun hilafına hiçbir müzakereye giremeyiz.” şeklindeki alt başlıkla Tefvik Rüştü Aras'ın ve hükûmetin Hatay davasında ne kadar ısrarcı olduğu belirtilmek istenmiştir. Aynı nüshada Asım Us, “Müzakereler Neden Dolayı Kesildi” başlıklı bir yazıyı kaleme almıştır. Us, MC'deki Fransız tezlerinin Paris'te tekrarlanması üzerine “Türk heyeti Paris'e neden çağrıldı?” sorusunu sormaktan geri kalmamıştır. Fransa'nın, İskenderun'u Türkiye'ye teslim etmekle Suriyelilerin Fransa'ya güceneceği tezini de samimi bulmayarak Suriye'nin denetimi altında Hatay Türklerini Araplaştırma planının Türkiye tarafından onaylanamayacağını vurgulamıştır. “Fransızlar, Türklerin istiklal konusunda pazarlık yapmayacağını anlamak istiyorsa Lozan Konferansına bakmalıdır” diyen Us, yazısının sonunda “Lozan'da Türkiye'nin Suriye için bile muvafık görmediği bir idare şeklini şimdi İskenderun için kabul etmesi mümkün müdür?” sorusunun cevabını okuyuculara bırakmıştır.¹²³ Ertesi günkü yazısında ise Fransızların istiklal düşüncesi bir yana, konfederasyon düşüncesini dahi reddetmesini İskenderun Türkleri ile Suriyeli Müslümanların ve Lübnan Hristiyanlarının ayrı ayrı bağımsız birer devlet haline geldikten sonra aralarında bir konfederasyon yapmalarını Akdeniz'in güney kıyısında artık ecnebi entrika ve tahrikine meydan vermeyeceğine yormaktadır.¹²⁴

22 Aralık'ta İsviçreli Piyade Albay Karl Wattewly, Hollandalı Eski Celebes Valisi J. Caron ve Norveçli Eski Türk Yunan Muhtelit Mübadele Komisyonu Başkanı Möyö Hans Holstad'dan oluşan bir gözlem heyetini bölgede inceleme yapmak üzere Hatay'a gönderilmesine karar verilmiştir.¹²⁵ Heyetin Türkiye'ye varışı ile Hariciye Vekili Rüştü Aras'ın da Paris'ten dönüşü aynı zamana denk gelmiştir.¹²⁶ Fransızlar gözlemci heyet geleceği zaman köylere jandarma gönderip tezahürat yapmamaları için köylüleri uyar-

122 “Hatay'ın Sahihi Hatay Türkleridir.”, *Kurun*, 22 Aralık 1936, s. 1.

123 Asım Us, Müzakereler Neden Dolayı Kesildi?”, *Kurun*, 24 Aralık 1936, s. 1.

124 Asım Us, “Fransa Niçin Son Teklifimizi Kabul Etmedi,” *Kurun*, 25 Aralık 1936, s. 1.

125 *Kurun*, 18 Aralık 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 547, 569; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle...*, s. 80; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 37.

126 *Kurun*, 1 Ocak 1937, s. 1.

mıştır. Ancak sancağın istiklali için 60.000 Türk gösteri yapmıştır.¹²⁷

21 Ocak 1937’de Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve başkanlığında bulunan heyet, Cenevre’de MC Konseyinde Hatay davasını tekrar görüşmek üzere bulunmuştur. Asım Us, anılarında Türk heyetinin resmî dilin sadece Türkçe olmasını isterken Fransa’nın Arapçayı da resmî dil olmasını istemesini art niyetli yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre Fransızların niyeti kültür yolu ile bölgeyi Araplaştırmaktı. Bu maksatta değillerse kurulacak olan Hatay Hükûmeti resmî işlemlerde Ermenilere, Çerkezlere, Kürtlere kolaylık sağlayacağı düşüncesindedir. Resmî dil meselesinde çözüm yolu olarak da şunları önermiştir:¹²⁸

“Hatay ile Suriye arasında gümrük, posta ve telgraf ve telefon, meskûkât gibi müşterek olan işlerin idaresine ait hususlarda idari muamelelerin tanzimi için yapılacak muhaberelelere mahsus olarak Suriyelilerin Arapça, Hataylılarında Türkçe yazmalarını kabul ederek meseleyi halletmek mümkün olabilir.”

Hatay davasının Cenevre’de konuşulduğu ilk günde, Atatürk Asım Us’u kalmakta olduğu Dolmabahçe Sarayı’na davet etmiş ve konu hakkında makale yazmak istediğini Us’a belirterek bu yazıların *Kurun* gazetesinde çıkmasını kendisinden istemiştir. Atatürk’ün amacı görüşmeler sürerken basın yolu ile dünya kamuoyunu etkileyerek Türkiye lehinde hava yaratmaktı. Anılarında konuyu detaylandıran Us, bu durumdan mutluluk duyduğunu da çekinmeden ifade etmiştir. Atatürk’ün dikte ettiği yazılar Asım Us imzası ile 22 Ocak 1937’den 27 Ocak’a kadar beş gün arka arkaya ana fikirlerinin de verildiği şu başlıklarla çıkmıştır: “Fransa’nın Dostlarına Hitap Ediyoruz, Türk efkârı umumiyesi artık Fransız devlet ricalini Hatay meselesinde muhatap olmak kabiliyetinden uzak görüyor”, “Paris’te Kedorseğ, Zavallı Fransa”, “Cumhuriyetimize Osmanlı İmparatorluğunun bir temadisi nazarile bakmak, hem isabetsiz, hem de tehlikeli bir meslektir. Üzerinde haklı olarak durduğumuz bir nokta”, “Günü Biten İntizar”, “Hala

127 “Müşahitler Sancak’ta”, *Kurun*, 3 Ocak 1937, s. 1. Dönemin Maarif Müfettişi Pierre Bazantay, o güne dair raporuna şunları yazmıştır: “1 Ocak günü, Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen tarafsız gözlemci heyeti Antakya’ya ulaştı (M.M.Caron, Ostwald, Von Watenwiel, M.M. Anker et Motier’nin kılavuzluğuyla). Gözlemciler otellerine yerleştikten sonra her iki tarafta izlenmeye başlandı. Türkler iyi organize olmuşlardı. Gözlemciler sokağa çıkar çıkmaz aynı sokak üzerinde bir grup şapkaklı Türk beliriveriyordu. Fakat bu grubu izleyen diğerleri de polis boneleri ile aynı yerde belirmekte gecikmiyordu. Zaman zamanda ortam geriliyordu.” Bkz. Pierre Bazantay, *Conflic De Nationalites Au Proche-Orient*, (Le SandjakD’Alezandrette 1934-1939), ed. ArmenagAprahamian, (MembreDuConseilNationalArmenien), La France Et La QuestionD’Orient, Rapport Nu. 3, <http://www.haybachdban.org/Armenie-Occidentale/Departement-Interieur/Analyse/LE-SANDJAK-D-ALEXANDRETTERapport-N%C2%B03.pdf>. (Erişim Tarihi: 04.11.2012); Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle...*, s. 80-81; “Sancağın İstiklalini İstiyoruz”, *Kurun*, 21 Ocak 1937, s. 1.

128 *Kurun*, 20 Ocak 1937, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notlar...*, s. 121. Atatürk’ün resmî dilin Türkçe olması ve bundan taviz verilmemesi gerektiğini Aras’a bildiren telgrafi ve izlenilecek politikaya yönelik görüşleri için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D: 74-1, F: 27; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D: 74-1, F: 28-2.

İntizar, Türkiye aldatılamaz!”. Us, anılarında beş makalenin içerik analizini de kendince şu şekilde yorumlamıştır:

“Bu makaleler dikkat ile okunursa Atatürk’ün Hatay meselesindeki yanlış ve haksız hareketlerinden dolayı o zamanki Fransız ricalini şiddetle tenkit ettiği gibi İsmet İnönü Hükümetine karşı da bu meseleden dolayı biraz serzenişte bulunduğu görülür.”¹²⁹

Fransa’nın yanı sıra Suriye’deki hükümeti de basın-yayın yolu ile etkilemek istemiştir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nde bulunan bir belgede *Kurun* gazetesi başmuharriri Asım Us’un, 1937 yılının başlarında İstanbul Radyosu’nda Arapça olarak bir makalesini yayımladığı görülmüştür. Makalede, Türkiye-Fransız ilişkileri ile ilgili olarak kısaca şunlar dile getirilmiştir:¹³⁰

“Türkiye’nin Fransa’yı müşkilata sokmak yolunda bir emeli ve siyaseti yoktur. Esasen şimdiye kadar böyle bir zihaba mahal verecek harekette de bulanmamıştır. Şu kadar ki, Türkiye’nin bu tarzı hareketi yalnız Fransızların değil, aynı zamanda diğer dost millet ve devletlerin hatır ve siyasî menfaatlerine riayetten mütevellittir. Bu hakikatin devletler tarafından Fransa’ya anlatılması lazımdır. Aksi takdirde Türkiye’nin yüksek şerefine karşı Fransa’nın ihmalkar bir tavır ve meslek takınmasında devletlerce beis görülmediği fikri hasıl olabilir. Bu takdirde Türkiye nasıl hareket edebileceğini fiilen göstermek zaruretinde kalır. Cumhuriyet Hükümeti mahza işi bu mecraya sürüklemek için azamî ihtiyatla hareket etmektedir. Türkiye’ye Osmanlı İmparatorluğunun bir temadisi nazarile bakıp ona göre siyaset kullanmak yalnız isabetsiz değil, aynı zamanda tehlikeli bir harekettir.”

27 Ocak 1937’de Cenevre’de sancak statüsü ve anayasası kabul edilerek Hatay meselesi sulh yolu ile halledilmiş oldu. Sancak iç işlerinde serbest, dış işlerinde Suriye’ye bağlı “ayrı bir varlık” olacak, sancağın resmî dili Türkçe olacak, ikinci bir dil için MC karar verecektir. 27 Ocak 1937 tarihli *Kurun*, “Hatay’a Müjde” başlığı ile gelişmeleri kamuoyuna duyurmuştur. Haberin altında millete yeni zafer kazandıran Atatürk’ün, onun sağında yeni bir diplomasi zaferi kazanan Hariciye Vekili Dr. Aras’ın ve solunda ise Başvekil İsmet Paşa’nın fotoğrafına yer verilmiştir. Asım Us, yaşadığı mutluluğu aynı gün “Davamızı Kazandık” başlıklı köşe yazısına aktarmıştır. Resmî dil meselesinin çözülmesi ile aylardan beri güney sınırımızdaki uluslararası bir tehlike manzarasının hukuksal zeminde sulh yolu ile halledildiğini anlatan Us, 1921’de Franklin Bouillon ile yapılan

129 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım...*, s. 133-141. Daha sonraki günler Atatürk’ün Hatay meselesi ile ilgili yazdığı makaleleri saraydan almak üzere Yazı İşleri Müdürü Ahmet Banoğlu, *Vakit* yazarı Hikmet Münir Ebeoğlu ve Hakkı Tarık Us gitmişlerdir. Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İstanbul, M. Sırlar Matbaası, 1960, s. 98-101; Zeynep Uysal, *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul Basın Kurumu Tesisi, 1991, s. 45-56; Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nde bulunan ikinci makale için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-e, D: 74-1, F: 29-1 (Ek-4) Makalelerin tam metni için *Kurun* gazetesinin 22 Ocak’tan 27 Ocak’a kadarki sayılarına bakınız.

130 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-e, D: 74-1, F: 33-50 (Ek-5).

antlaşma sonrası kül altında saklanan bir kor gibi Hatay meselesinin yeniden ateşlenmesi ile 300 bin Türk'ün hayatının silah kullanmaksızın Atatürk'ün Konya ve Ulukışla'ya giderek ilkeli ve kararlı davranmasının neticesi sayesinde olduğunu anlatmıştır. Hülâsa Atatürk'ün ve Cumhuriyet Hükûmeti'nin dış politikada izlediği barışçı siyaset ile mesele- nin bu şekilde çözümlenmesini ikinci bir Montrö zaferi olarak değerlendirmiştir.¹³¹ *Kurun* aynı sayısında Fransa'da çıkan *Petit Journal*, *Le Journal*, *Humanite* ve *Echo de Paris*, *Republik*, *Ere Nouvelle* adlı gazetelerden iktibas yaparak Fransız basının memnuniyetini dile getirmeye çalışmıştır. Ertesi gün ise *Kurun*, Atatürk'ün millî dava ve menfaat olarak gördüğü Hatay meselesinin çözümüne yönelik uluslararası hukuk zemininde atılan bu ilk adımdan ve Hataylı Türk kardeşlerinin kurtulmasına yönelik kazanılan diplomatik başarı- dan ötürü yaşadığı mutluluğu, tebriklerini Başbakan İsmet İnönü'ye ve Aras'a telgrafla ilettiğini belirterek telgrafların tam metnini ilk sayfada neşretmiştir.¹³² Asım Us anılarında ise Hatay meselesinin iyi bir şekilde halledilmesinin Fransa'nın İslam âlemi üzerindeki nüfuzunu da arttıracaklarını ileri sürmüştür.¹³³

Başbakan İnönü, 8 Mayıs 1937'de İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme törenine gittiğinde önce Paris'te, daha sonra Londra'da yapmış olduğu temaslarda Hatay konu- su gündeme getirerek Türk Hükûmeti'nin ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir. Türkiye-Fransa-İngiltere dostluğunu pekiştiren dış temaslar çok geçmeden olumlu neti- ce vermiş ve MC tarafından sancak anayasası 29 Mayıs 1937'de onaylanmıştır.¹³⁴ *Kurun* gelişmeleri ilk sayfadan "Hatay'a Ait Anlaşmalar Dün Sabah Saat Onda Cenevre'de İmzalandı" başlıklı haberlerle kamuoyuna duyurarak yeni rejimin 29 Kasım 1937'de

131 "Hatay'a Müjde", *Kurun*, 27 Ocak 1937, s. 1; Asım Us, "Davamızı Kazandık", *Kurun*, 27 Ocak 1937, s. 1; Sevgi Satı, *Asım Us'un Milletvekilliği Döneminde Yakın Tarihimizin Önemli Olaylarına Bakışı 1927-1950*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 85; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 121-122.

132 Telgraf metinleri için bkz. *Kurun*, 28 Ocak 1937, s. 1. İnönü'nün cevabi telgrafi için bkz. *BCA*, 030.10.0.0/222. 501.5. İki ay sonra yani 8 Nisan 1937'de Asım Us, İsmet İnönü'nün Yugoslavya seyahatindeki heyet içinde yer almıştır. Seyahat 21 Nisan'a kadar sürmüştür. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 130-140; "Başvekilin Belgrad Seyahati", *Kurun*, 8 Nisan 1937, s. 1; "Başvekilimiz Hariciye Vekilimizle Birlikte Belgrad ve Sofya ziyaretlerinden dönerek dün Ankara'ya hareket etti.", *Kurun*, 22 Nisan 1937, s. 1.

133 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 238-239.

134 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 141; İsmet İnönü, *Defterler*, s. 177-178; Temuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün İngiltere Kralı VI. George'un Taç Giyme Töreni İçin İngiltere'ye Gitmesi ve Dış Politikaya Yansımaları", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, Ankara, 2010, s. 2283-2293; Dagobert Von Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 500. Asım Us daha sonra yazdığı köşesinde İnönü'nün seyahati ile MC İspanya sorununu ele almayı Sancak Meselesi çözülmediği için konye gündeme getirmediğini belirtmiş ve özellikle MC'nin İspanya meselesini tehirine sebep Londra Ademi Müdahale Komisyonu'nun vazifesini karıştırmamak olarak göstermiştir. Bkz. Asım Us, "İsmet İnönü Londra'dan Dönerken", *Kurun*, 30 Mayıs 1937, s. 1.

uygulanacağını, aynı zamanda seçimlerin 15 Nisan'da yapılacağını belirtmiştir.¹³⁵ *Kurun*, aynı sayıda dış politikadaki sert rüzgârları yumuşatmak adına Suriye Başvekili ve Hariciye Nazırı Cemil Mürdüm'ün uzun demecinden bir kesit alıp şu başlığı kullanarak kamuoyunun dikkatini Hatay meselesinin Türkiye lehinde çözümlenmesine yönelik yönlendirmeye çalışmıştır: “Bay Cemil Mürdüm Diyor ki: ‘Bundan Sonra Türkiye-Suriye Münasebeti Bir Kat Daha Kuvvetlenecektir.’”

15 Nisan'da başlayıp haziranda bitmesi planlanan seçimler Fransızların kıskırtması ile Arap, Ermeni ve Kürtlerin Hatay'da Türk halkına yaptığı zulümler nedeniyle iptal edilmiştir. *Kurun*, seçim boyunca Arapları temsil eden Usbacı ve Vatanilerin, Suriye'den getirilen Kürt ve Ermenileri temsil eden Hoybuncuların; Türk unsurunun yanı sıra Halk Fırkası, Halkevleri, Antakya'da çıkan Yenigün gazetesi gibi Türkleri temsil eden kuruluşların üzerindeki baskılarını gündeme getirmeyi vatani bir borç olarak görmüştür. *El Liva* ve *El Urube* gibi Arap yanlısı basının Türk halkının varlığını tehdit etmeye yönelik propagandalarını da manşetlerine taşıyarak kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. 15 Nisan 1938 tarihli “Hatay Davası, Yalnız Bir Türk Meselesi Değil Hepimizin Meselesidir”, 4 Mayıs'taki “Antakya'da Propaganda Yüzünden Kanlı Dava”, 5 Mayıs'taki “Antakya'da Halk Partisi Mensuplarından Birini Vurdular” ve 8 Mayıs'taki “Arap Gazeteleri Türkleri Öldürün Diye Halkı Alenen Teşvik Ediyorlar” başlıkları ile *Kurun*, Hatay meselesini bağrına basmıştır.¹³⁶ Asım Us'un hatıratında, yaşanan tehditlerden dolayı İsmet İnönü'nün Hatay hakkında beyanatta bulunduğu, endişe eden mebuslara “*Eğer, Cenevre mukarrerati kabul edilmezse Milletler Cemiyeti'ne şikâyet ederiz*” dediği, aynı zamanda Hatay'ın mukadderatının tehlikede olduğu anlatılmaktadır.¹³⁷ Basının dışındaki bu anlatılar dahi yaşananların ciddiyetini göstermek bakımından önemlidir.

135 Birinci seçmenlerin 20, ikinci seçmenlerin 25 yaşında olmaları gerekmektedir. Seçimlerde Türk, Alevi, Kürt ve Rum Ortodoks yani her cemaat için bir seçim komisyonu oluşturulmuştur. Mebusluklar için 8 Türk, 6 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni, 1 Ortodoks cemaati için asgari sayı belirtilmiştir. Bu sayı kayıt neticesine göre 40 'a yükseltilecektir. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 155; “Hatay'a Ait Anlaşmalar Dün Sabah Saat Onda Cenevre'de İmzalandı”, *Kurun*, 30 Mayıs 1937, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1937, s. 1. Ayrıca bkz. “İskenderun Sancağı İlk İhtihab Nizamnamesi”, *İskenderun Sancağı Ceride-i Resmîye*, 21 Nisan 1938, No.3.

136 “Hatay Davası, Yalnız Bir Türk Meselesi Değil Hepimizin Meselesidir”, *Kurun*, 15 Nisan 1938, s. 1; “Antakya'da Propaganda Yüzünden Kanlı Dava”, *Kurun*, 4 Mayıs 1938, s. 1; “Antakya'da Halk Partisi Mensuplarından Birini Vurdular”, *Kurun*, 5 Mayıs 1938, s. 1; “Arap Gazeteleri Türkleri Öldürün Diye Halkı Alenen Teşvik Ediyorlar”, *Kurun*, 8 Mayıs 1938, s. 1. Türklere yapılan zulümler için bkz. “Antakya'da Yenigün Gazetesi Kapandı”, *Kurun*, 9 Mayıs 1938, s. 1; “Aktepe Halkevine Ateş Edildi”, *Kurun*, 11 Mayıs 1938, s. 1. Asım Us, halk temsilcilerinden Abdülğani Türkmen, Şükrü Balcı gibi Türkleri temsil eden grupların tehditler nedeniyle Antakya'yı terk ettiklerini yazmaktadır. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 159; *Kurun*, 7 Mayıs 1938, s. 1; “Ubeciler Karakola Hücum Etti”, *Kurun*, 26 Haziran 1938, s. 1. Seçim kayıtları 26 Nisan'da başlamış ancak bu tarih ilçelere göre farklılık göstermiştir.

137 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 159.

Hatay’da yaşanan hadiselerden derinden etkilenen Atatürk, 19 Mayıs kutlamalarından hemen sonra hasta hali ile Fransa’ya gözdağı vermek üzere güney bölgesindeki (Adana-Mersin) askerleri teftiş etmek amacıyla seyahate çıkmıştır. Asım Us, Atatürk’ün Mersin seyahatini sınırların emniyeti bakımından önemli bularak bu seyahati “Türk dostluğunu feda etmekle zarar görecektir olan Fransa” başlığı ile yorumlamıştır. Atatürk, 25 Mayıs’ta İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’nin istediklerini yerine getireceği haberini alması üzerine Ankara’ya dönmüştür.¹³⁸ Atatürk’ün bu teması kısa süre sonra Hatay’daki durumu Türkler lehine döndürmüştür. Yüksek Komiserlik, Hatay’daki olayları yatıştırmak üzere 4 Haziran’da Delege Garreau’yu görevden almış, yerine ise Binbaşı Collet’i görevlendirmiştir. 6 Haziran’da Halk Partisi mümessillerinden Dr. Abdurrahman Melek, sancak dâhiliye müdürlüğüne atanmıştır. Bu durum *Kurun* tarafından Fransa’nın yola gelişi olarak değerlendirilmiştir.¹³⁹ Ancak yeni atamalarla dahi Fransızlara güvenmeyen Us, duygularını “Entrikalar Sona Erecek Mi?” ve “Hakikat Anlaşıyor Mu?” başlıklı köşe yazısına aktarmıştır.¹⁴⁰ Daha sonra ise Orgeneral Asım Gündüz ve heyeti, Hatay meselesini çözümlmek ve sancakta adil seçim yapmak üzere 12 Haziran’da Antakya’ya gitmek üzere yola çıkmıştır.¹⁴¹ Asım Us, anlarında ve gazetedeki köşesinde Türk askerinin Hatay’a girmesini sabırsızlıkla beklediğini, bunun Türkiye’nin hukuktan kaynaklanan bir hakkı olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Türk askerinin Fransız temsilcileri ile görüşmelerinin sürdüğü esnada Binbaşı Collet tüm siyasi partileri kapatmış ve Cumhuriyet Hükûmeti MC’ye bir nota göndererek seçim kontrol komisyonunun şeffaf davranmamasından ötürü komisyon ile ilişkisini kestiğini bildirmiştir.¹⁴³ 24 Haziran’da Hatay Halk Partisi mensupları seçimden çekildiklerini MC’ye bildirmiş, bunun üzerine seçimlerin 15 Temmuz itibarı ile yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye ile Fransa arasında yapılan 3 Temmuz 1938 tarihli antlaşmaya göre sancak statüsünün korunması ve yapılacak olan seçimin güvenliğini sağlamak üzere piyade, süvari ve topçu birliklerinden oluşan iki bin beş yüz Türk askeri, 4 Temmuz’da Atatürk’ün diplomatik

138 “Atatürk Mersin’e Gitti”, *Kurun*, 20 Mayıs 1938, s. 1; “Atatürk Mersin’de Askeri Teftiş Etti”, *Kurun*, 21 Mayıs 1938, s. 1; “Zarar Görecektir Fransa’dır”, *Kurun*, 22 Mayıs 1938, s. 1; “Atatürk Adana’da, Piyade ve Topçu Kıtaları Reisicumhurun Önünden Geçtiler”, *Kurun*, 25 Mayıs 1938, s. 1; “Atatürk Dün Öğleyin Ankara’ya Döndü”, *Kurun*, 26 Mayıs 1938, s. 1.

139 *Kurun*, 3-4 Haziran 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 49.

140 Asım Us, “Entrikalar Sona Erecek Mi?”, *Kurun*, 5 Haziran 1938, s. 1; Asım Us, “Hakikat Anlaşıyor Mu?”, *Kurun*, 6 Haziran 1938, s. 1.

141 “Askeri Heyetimiz Hatay’a Girdi”, *Kurun*, 13 Haziran 1938, s. 1.

142 Asım Us, “Hatay’a Türk Askeri Ne Vakit Girecek”, *Kurun*, 23 Haziran 1938, s. 1; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 237.

143 Asım Us, notadan sonra uluslararası hukuka uygun yeni bir komisyonun oluşturulması gerektiği yönündeki yazısı için bkz. Asım Us, “Notadan Sonra Yapılacak İş”, *Kurun*, 25 Haziran 1938, s. 1.

baskıları ve zekâsı neticesinde Hatay'a girmiştir.¹⁴⁴ Us, anılarına millî irade kurulana kadar Türk ve Fransız askerlerinin Hatay'da sembolik olarak kalacağına dair not düşmüştür.¹⁴⁵

Türk temsilcisi Cevat Açıkalın ve Fransız temsilcisi Albay Collet'in yeni seçim komisyonunu oluşturmasının ardından 22-23 Temmuz'da seçmen kayıt işlemi tamamlanmıştır. Birinci seçimler 1 Ağustos'ta, ikinci seçimler ise 24 Ağustos'ta tamamlanmıştır.¹⁴⁶ Seçim neticesinde Ankara'nın belirlediği adaylar seçime girerek 22'si Türk, 9'u Alevi, 5'i Ermeni, 2'si Arap, 2'si Ortodoks tebaadan olmak üzere toplam 40 milletvekili seçilmiştir. Kurun 25 Ağustos tarihli nüshasında Hatay Meclisi'nin 2 Eylül Cuma günü merasimle açılacağını, bugünün her sene millî bayram olarak kutlanacağını ilk sayfadan büyük puntolarla ve altı kırmızıyla çizilmiş bir halde Türk milleti ile paylaşmıştır.¹⁴⁷ "Hatay Meclisi Bugün Açılıyor" altı çizili haberinde 2 Eylül tarihli *Kurun*, "Yeni Cumhuriyete Ana Vatandan Selam" alt başlığında Hatay'ın lideri Tayfur Sökmen'in fotoğrafına yer vermiştir. Aynı haberde Halk Partisince aday gösterilen Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanı seçileceği, seçim öncesinden duyurulmuştur.¹⁴⁸ 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yapan Hatay Millet Meclisi, cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen'i¹⁴⁹, meclis başkanlığına Abdülgani Türkmen'i, birinci reis vekilliğine Vedi Münir Karabay'ı ve ikinci reis vekilliğine Zeynelabidin Cilli'yi seçmiştir. Hatay Cumhurbaşkanı 3 Eylül'de yemin ettikten sonra 4 Eylül'de başbakanlığa meclisçe seçilen Abdurrahman Melek'i

144 "Askerlerimiz Bugün Hatay'a Giriyor", *Kurun*, 3 Temmuz 1938. Atatürk, antlaşma sonrası Türk askerinin hemen Hatay'a girmesi için Hariciye Nazırı Tevfik Rüşü Aras'a emir vermiştir. Atatürk'ün 1 Haziran'dan 26 Temmuz'a kadar kaldığı Savarona'da hasta yatağında verdiği diplomatik mücadele için bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 616-617; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 237.

145 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 238-239.

146 "Yarın Hatay'da Yeniden Kayıt Muamelesine Başlanıyor", *Kurun*, 21 Temmuz 1938, s. 1; *Kurun*, 22 Temmuz 1938, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay (1918- 1939)*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, 2001, s. 106-107.

147 *Kurun*, 30 Ağustos 1938, s. 1; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 106-108.

148 "Hatay Meclisi Bugün Açılıyor", *Kurun*, 2 Eylül 1938, s. 1.

149 "Hatay Meclisi tarafından Hatay devlet reisliğine seçilen ekselans Tayfur Sökmenin tercümei halî: Tayfur Sökmen, 1307 tarihinde Kırıkhan'da doğmuş ve Reyhaniye mıntakasındaki Türk aşiret reisi Mustafa Paşanın oğludur. Büyük babası, 1826 da Mısırlı İbrahim Paşaya karşı bu havalîyi müdafaa ettiğinden Sıvasa hicret etmiş olan Haydar Beydir. Babası Mustafa Paşa, Kırım muharebesine iştirak etmiş ve uzun zaman kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunarak memleketine canla, başla hizmet etmiş bir şahsiyettir. Tayfur Sökmen, tahsilini bu havalide yapmış ve kendi çifliğinde ziraatle uğraşmıştır. İstiklal mücadelesinin başlangıcından itibaren ve millî dava uğrunda muhtelif cephelerde ve sahalarda bilfiil çalışmış bir vatanperverdir. Bundan sonra kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisinde Antalya mebusu olarak görürüz. Atatürk'ün, Türkün, Türk milletinin ve Hataylıların itimat ve muhabbetini kazandığı ve Hataylı olduğu için Hatay devlet reisliğine mütefikan seçilmiştir". Bkz. "Hatay Devlet Reisinin Hayatı", *Kurun*, 4 Eylül 1938, s. 1.

atamıştır.¹⁵⁰ *Kurun*, 5 Eylül'de Tayfur Sökmen'in Atatürk'e yolladığı bağlılık telgrafını paylaşmıştır.¹⁵¹ 6 Eylül'de devletin idari şeklini belirleyen Hatay Anayasası kabul edilmiştir. Aynı zamanda Hatay'ın ilk kabinesi güvenoyu alarak icraata başlamıştır. Devletin adı Hatay, yönetim şekli cumhuriyet, başkenti ise Antakya olmuştur. Mebus seçimleri dört senede bir, cumhurbaşkanı ise beş senede bir yapılacaktır. Bayrağı Türk bayrağına benzeyecek şekilde Hatay Bayrağı Kanunu gereği al zemin üzerine beyaz bir ay ve etrafı beyaz ve ortası al bir yıldız olarak belirlenmiştir.¹⁵²

Asım Us, “Yaşasın Hatay Devleti” başlıklı köşe yazısında, Akdeniz kıyılarından Suriye ile Türkiye arasında kurulan Yeni Türk Devleti'nin Millî Mücadele yıllarından beri Atatürk Türkiye'sinin bir özlemi olduğunu belirterek yakın şarkta ve Türk-Fransız ilişkilerinde huzur sağlandığını vurgulamıştır. “*Hatay Millet Meclisi kürsüsünden bu küçük Türk devletinin varlığını ilan eden kardeş seslerini dinleyerek bahtiyar oluyoruz*” diyerek içinde yaşadığı mutluluğu dile getirmiştir. Özellikle on dokuz sene Hatay'ın istiklali için mücadele edip ağır cezalara mahkûm edilen Tayfur Sökmen'in cumhurbaşkanı olmasının kalplerinde ayrı bir sevinç duygusu yarattığını ifade eden Us, Hatay meselesinin Atatürk önderliğinde çözüme kavuşmasını mili siyasetin sembolik ifadesi olarak görmüştür.¹⁵³ Kaleme aldığı günlüğünde ise Türkiye'nin emelini, müstakil Hatay'daki Türkler ile azınlıkların kardeşçe yaşayarak mesut olması şeklinde değerlendirmiştir.¹⁵⁴

Yapılan araştırmada Asım Us'un 1939'a kadarki süreçte meclis içerisinde herhangi bir konu hakkında siyasi faaliyette bulunduğu dair bilgiye rastlanmamıştır. Ancak dönem boyunca Hariciye ve Millî Müdafaa encümenlerinde üye olarak görev yapmış; ayrıca İş Kanunu, İskân Kanunu geçici encümenlerinde bulunmuştur.¹⁵⁵ Hülasa siyasi kimliğinden ziyade gazeteci kimliğinin ön planda olduğunu söylemek mümkündür.

150 “B. Sökmen İttifakla Devlet Reisliğine Seçildi”, *Kurun*, 3 Eylül 1938, s. 1; “Abdurrahman Melek Hatay Kabinesini Teşkilat Memur Edildi”, *Kurun*, 6 Eylül 1938, s. 1. Hatay'da çıkan *Yenigün* gazetesi meclisteki seçimlere ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Gündüz sinemasına saat 9:00'da gelen davetliler arasında Türkiye Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın, Şükrü Kanatlı ve Albay Collet yer almıştır. Meclis saat 10:00'da en yaşlı mebus olan Hacı Mehmet Adalı tarafından açılmıştır. 11:30'da cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiştir. Bkz. *Yenigün*, 2-3 Eylül 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 65; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 108; *Kurun*, 4 Eylül 1938.

151 Telgraf için bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 108; “Atatürkle Hatay Devleti Reisi Arasında”, *Kurun*, 5 Eylül 1938, s. 1.

152 *Hatay Devlet-i Ceride-i Resmîye*, No.25,15 Eylül 1938; *Hatay*, 8 Eylül 1938, s. 1; *Yenigün*, 5-6-7 Eylül 1938, s. 1; *Hatay Devleti Resmî Gazete*, 2 Eylül 1938, s. 56-62; *BCA*, 030.18.01.02/86.15.10; Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 260-261.

153 Asım Us, “Yaşasın Hatay Devleti”, *Kurun*, 4 Eylül 1938, s. 1.

154 Asım Us, *Hatıra Notları...*, s. 260.

155 İhsan Güneş, *Parlamento Tarihi...*, s. 179.

Sonuç

Türk basın tarihine yarım asra yakın kalemiyle katkı sağlayan Asım Us, Osmanlı Devleti'nin işgal yıllarına ve Cumhuriyet'in kuruluşu gibi önemli tarihi olaylara tanık olmuştur. Osmanlı Devleti'nin işgal yıllarını gazetesine taşımış ve Millî Mücadele'yi sonuna kadar desteklemiştir. Çıkarılmış olduğu *Kurun* gazetesi, Türkiye tarihinin günlüğü ve hafızası niteliğindedir. *Kurun*, Us'un bir nevi yaşam öyküsüdür. Nitekim kronolojik olarak 1935 ile 1939 yılları arası önemli olaylar Asım Us'un köşe yazılarında ve gazetesinde kayıt altına alınmıştır. 1934'te Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmış, 1935'teki seçimlere yeni seçim kanunu ile girilmiştir. Atatürk muhalefetten kaynaklanan boşluğu doldurmak için 16 ilden bağımsız adaylar için yer ayırmıştır. Us'un bu durumu Atatürk'ün demokrasiye olan inancı olarak değerlendirdiği yazılarından anlaşılmaktadır. Meclise 18 kadının mebus olarak girmesini Türk demokrasi tarihi açısından önemli bulmuştur. Aynı zamanda birçok ülkede olmayan bu hakkın Türk kadınına verilmesini Atatürk'ün ülkeyi çağdaşlaştırma çabalarına bağlamaktadır. Kronolojik olarak bakıldığında 1935'te Çoruh'tan Mebus seçilen Us, Nazi Almanyası'na Türk basın heyeti ile gitmiştir. 1935'te CHP kurultayı toplanmadan önce otoriterleşen Hitler Almanyası'nı övmesi manidardır. Zira makaleleri incelendiğinde parti-devlet bütünleşmesi üzerinden otoriterleşecek Türkiye için yazıları ile yumuşak geçiş sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Almanyaya seyahat notları incelendiğinde ise CHP'nin NSP'ye benzemesini arzuladığı sonucuna varılabilir. Yazılarından gençlerin Nazi Almanyası'nda olduğu gibi parti ideolojisi ile yetişmesini istediği görülmektedir. 1935-1936 yılları arasında Atatürk'ün dilde sadeleşme çabalarına ve Güneş-Dil Teorisi'ne, Türk inkılabına inanmış bir kalem olarak sahip çıkmıştır. Güneş-Dil Teorisi'ne eleştirmeksizin sadık kalmıştır. Köşe yazılarında da öz Türkçe kelimeleri kullanmaya özen gösterdiği söylenilebilir. Bu da bize Atatürk'e olan sadakatini göstermektedir. Almanyaya, İtalya ve Japonya'nın saldırgan tutumları nedeniyle Boğazların statüsünü değiştirmek isteyen Türkiye'yi, uluslararası hukuk zemininde haklı görmüştür. Yazılarında, Boğazlar rejiminin Türkiye lehinde çözümlenmesinin Türkiye-Rusya ilişkilerini bozmayacağına dair bilgiler sunması dikkat çekicidir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Tefik Rüştü Aras'ı kahramanlaştıran Us, Montrö'nün Lozan kadar değerli olduğunu dile getirmiştir. Us'un köşe yazılarının tamamı analiz edildiğinde Türk dış politikasını eleştirmeksizin desteklediğini söyleyebiliriz. Yazıları incelendiğinde Atatürk'ün dış politikayı doğru analiz edebildiği, tek ve doğru yolun Atatürk rehberliğinde olduğu fikrini benimsediği sonucuna varılabilir. Hatay davasının hukuksal boyutunu ve haklılığını 1921 Ankara ve Lozan antlaşmaları temelinde savunması, onun Mülkiye yıllarından edindiği bilgileri pratiğe aktardığını

göstermektedir. Hatay'dan yükselen feryatları günü gününe Türk milletine duyurmuştur. Sancak meselesinin ortaya çıkışından çözümüne değin bölgede gerçekleşen hukuk dışı zulümlerin takipçisi olmuştur. Asım Us, güney sınırımızda sulhun sağlanması için tek çözümü Hatay'da müstakil devletin kurulmasında görmüştür. Ancak Fransa'nın dil meselesini bahane ederek Hatay Türklerini Araplaştırmaya çalıştığını her seferinde üst perdeden çekinmeden dile getirmiştir. Hatta daha ileri giderek Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını önermiştir. Hiç kuşkusuz bu söylemler Atatürk'ün şahsi davam dediği Hatay'a yönelik eylemlerinden etkilenerek oluşturulmuştur. Millî Mücadele yıllarında basının kamuoyunu etkileyen önemli bir enstrüman olduğunu bilen Atatürk, başta Fransa ve Suriye olmak üzere dünya kamuoyunu etkilemek için Asım Us imzası ile görüşlerini belirtmiştir. Atatürk'ün, Asım Us imzası ile Hatay meselesi için dikte ettirdiği makaleler analiz edildiğinde üstü kapalı olarak hükümetin pasif tutumunun yanı sıra Fransa'nın izlediği dış politikanın eleştirildiği görülmüştür. Us, hiç kuşkusuz Atatürk'ün söylem ve eylemleri üzerine köşe yazılarının içeriğini şekillendirmiştir. Atatürk'ün Hatay meselesinin Cenevre'de görüşüldüğü vakit askerî manevralarda bulunmasını diplomatik zekâ ile yorumlamıştır. Çünkü Atatürk'ün önce Ulukışla'ya, ardından Mayıs 1938'de güney seyahatine askerî birlikleri denetlemek için çıkmasının Fransa'yı zora soktuğunu, bu vesile ile Hatay meselesinin çözümlendiğini köşe yazılarında ileri sürmüştür ki bu kanı doğrudur. Hülasa *Kurun* gazetesi kalemiyle Atatürk öncülüğünde Hatay'da yürütülen bağımsızlık mücadelesinin öncü karakollarından biri olmuştur. Makalelerinden Hatay'dan yükselen feryadın sesi olduğu, Hatay davasının hukuksal boyutunu ve haklılığını Hatay Devleti kurulana kadar savunduğu sonucuna varılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

156 Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda verilmiştir.

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)*

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi

Taha Toros Arşivi

2. Resmî Yayınlar¹⁵⁷

3. *Dönem Tercüme-i Hal Varakası*

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutanağı, Ankara, Ulus Basımevi, 19-16
Mayıs 1935.

Hatay Devlet-i Ceride-i Resmîye

Hatay Devleti Resmî Gazete

İskenderun Sancağı Ceride-i Resmîye

T.C. Resmî Gazete

TBMM Albümü

TBMM Zabıt Ceridesi

3. Süreli Yayınlar¹⁵⁸

Akşam

Cumhuriyet

Kurun (Vakit)

Milliyet

Son Posta

Yenigün

4. Araştırma Eserler

Adıvar, Halide Edip: *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Can Yayınları, 2017.

Ağaoğlu, Ahmet: *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

Ahmad, Feroz: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008.

Akbayar, Nuri-Koloğlu, Orhan: *Gazeteci Bir Aile Us'lar*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler
Derneği Yayınları, 1996.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri C.28 (1936), Kaynak Yayınları, 2015.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

157 Kullanılan resmî yayınların küneleri dipnotlarda verilmiştir.

158 Kullanılan süreli yayınların küneleri dipnotlarda verilmiştir.

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet: *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*, İstanbul, M. Sırlar Matbaası, 1960.
- Baykal, Hülya: *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, Afa Matbaacılık, 1990.
- Bayrak, Orhan: *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)*, İstanbul, Kül Yayınları, 1994.
- Bila, Hikmet: *CHP 1919-1999*, İstanbul, Doğan Kitap, 1999.
- Bınark, İsmet: *Parlamento Tarihi C.5, D.6 (1939-1943)*, Ankara, TBMMM Vakıf Yayınları, 2007.
- Daver, Abidin: "Almanya ile Ekonomik Münasebetlerimiz", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1935.
- Demirel, Ahmet: *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Demirel, Ahmet: *Tek Partinin İktidarı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Dinamo, Hasan İzzettin: *Kutsal Barış*, C.4, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2010.
- Ertan, Temuçin Faik: "İsmet İnönü'nün İngiltere Kralı VI. George'un Taç Giyme Töreni İçin İngiltere'ye Gitmesi ve Dış Politikaya Yansımaları", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, Ankara, 2010, s. 2283-2293.
- Fani, Ali İlmi: *Bir 150'liğin Mektupları*, haz. Abdullah Ucman, Handan İnci, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998.
- Gezgin, Hakkı Süha: *Edebi Portreler*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2005.
- Güneş, İhsan: *Parlamento Tarihi C.2, D.5 (1935-1939)*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2003.
- İnan, Afet: *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, TTK, 1989.
- İnan, Arı: *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.
- İnuğur, Nuri: *Türk Basınında İz Bırakanlar*, İstanbul, Der Yayınları, 1988.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Vatan Yolunda*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Kinross, Lord: *Atatürk*, İstanbul, Altın Kitaplar, 2007.
- Kocatürk, Utkan: "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, Temmuz 1985, s. 711-740.
- Koçak, Cemil: "Parti-Devlet Bütünleşmesi", *Türkiye Tarihi*, C.4, ed. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.
- Koloğlu, Orhan: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları,

- Ankara, 1992.
- Konuralp, Nuri Aydın: *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, Hatay Postası Gazete ve Basımevi, 1973.
- Kutay, Cemal: *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980.
- Küçük yıldız Gözelce, Damlanur: “Nezihe Muhiddin”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2020.
- Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936 (Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi)*, Antakya, Bağımsız Hatay Topluluğu, 1936.
- Mango, Andrew: *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.
- Mango, Andrew: *Atatürk*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.
- Mayakon İsmail Müştak: “Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936.
- Melek, Abdurrahman: *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, TTK, 1991.
- Metintaş, Mustafa Yahya: “Nezihe Muhittin ve Türk Kadının Siyasi Haklar Mücadelesi”, *Yakın Tarih Dergisi*, C.1, S.3, 2018, s. 74-94.
- Mikusch Dagobert Von: *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Mücellidoğlu, Ali Çankaya: *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C.3, Ankara, Mars Matbaa, 1968.
- Okyar, Fethi: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Hatıraları*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2017.
- Okyar, Osman-Seyitdanlıoğlu, Mehmet: *Atatürk, Okyar, Çok Partili Türkiye*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Oran, Baskın: *Türk Dış Politikası C.I 1919-1980*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Özdemir, Hikmet: *Savaşta ve Barışta Mustafa Kemal*, İstanbul, Doğan Kitap, 2019.
- Özkaya, Olcay: “A Vague Issue of Existence: The Case of Turkey on Women's Right to Vote and Be Elected (1930-1960)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.69, 2021, s. 430-455.
- Öztoprak, İzzet: *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Payaslı, Volkan-Özkaya, Olcay: *Anılar, Tefrikalar ve Arşiv Belgeleri Işığında Fransız İşgal Yıllarından Bağımsızlığa Hatay*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2020.
- Payaslı, Volkan: *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, ATAM, 2017.
- Pehlivanlı, Hamit vd.: *Türk Dış Politikasında Hatay (1918- 1939)*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, 2001.
- Renda, Abdülhalik: *Günlükler 1920-1950*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Sander, Oral: *Siyasi Tarih*, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.
- Satı, Sevgi: *Asım Us'un Milletvekilliği Döneminde Yakın Tarihimizin Önemli Olaylarına Bakışı 1927-1950*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Selçuk, Hamdi: *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, İstanbul, Sucuoğlu Matbaa, 1972.
- Sofuoğlu, Adnan-Dağıstan, Adil: *İşgalden Katılma Hatay*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2008.
- Soyak, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Soysal, İsmail: "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, C.XLIX, S.193, Nisan 1985, s. 79-109.
- Sökmen, Tayfur: *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, TTK, 1992.
- Sperco, Willy: *Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2001.
- Toprak, Zafer: *Atatürk*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Topuz, Hıfzı: *100 Soruda Türk Basını*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Türkmen, A. Faik: *Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi*, C.4, İstanbul, Tan Matbaası, 1939.
- Ulus, Mustafa Kemal: *Atatürk'ün Yanı Başında*, İstanbul, İstek Yayınları, 2017.
- Us, Asım: "Yaşasın Hatay Devleti", *Kurun*, 4 Eylül 1938.
- Us, Asım: "Adriyatik Kıyılarında", *Kurun*, 20 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Antakya ve İskenderun", *Kurun*, 24 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Atatürk Bir Şey İsterse Mutlaka Yapar", *Kurun*, 4 Ocak 1937.
- Us, Asım: "Bir Manevra", *Kurun*, 20 Aralık 1936.
- Us, Asım: "Boğazlar Konferansı Nasıl Açıldı", *Kurun*, 27 Haziran 1936.
- Us, Asım: "Boğazlar Konferansı Nasıl Açıldı", *Kurun*, 27 Haziran 1936.
- Us, Asım: "Boğazların Emniyeti", *Kurun*, 20 Nisan 1935.
- Us, Asım: "Bu Muahedenin Revizyonu Lazımdır", *Kurun*, 2 Ekim 1936.
- Us, Asım: "Çetine", *Kurun*, 24 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Çıplak Bir Hakikat Önündeyiz", *Kurun*, 15 Ekim 1936.
- Us, Asım: "Dil İnkılabının İnkışafı", *Kurun*, 23 Ağustos 1936.
- Us, Asım: "Diplomasimizin Zaferi", *Kurun*, 17 Temmuz 1936.
- Us, Asım: "Dördüncü Kurultayın Sonu", *Kurun*, 19 Mayıs 1935.
- Us, Asım: "Duygular ve Düşünceler", *Kurun*, 11 Mayıs 1935.
- Us, Asım: "Entrikalar Sona Erecek Mi?", *Kurun*, 5 Haziran 1938.
- Us, Asım: "Eski Karadağ Krallığını Merkezinde", *Kurun*, 23 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Eski Ragusa'da", *Kurun*, 21 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Fransa Niçin Son Teklifimizi Kabul Etmedi?", *Kurun*, 25 Aralık 1936.
- Us, Asım: "Fransa'yı Vazifesine Çağırıyoruz", *Kurun*, 4 Aralık 1936.
- Us, Asım: "General Refet Müstakil Saylav Namzedi", *Kurun*, 8 Şubat 1935.
- Us, Asım: "Güzel Bir Göl Şehri", *Kurun*, 16 Eylül 1936.
- Us, Asım: "Habeşistan Tarihe Gömülüyor", *Kurun*, 3 Temmuz 1936.
- Us, Asım: "Hakikat Anlaşıyor Mu?", *Kurun*, 6 Haziran 1938.

- Us, Asım: “Harpten Sonra Meydana Gelen Şehir: Suşak”, *Kurun*, 18 Eylül 1936.
- Us, Asım: “Hatay’a Türk Askeri Ne Vakit Girecek”, *Kurun*, 23 Haziran 1938.
- Us, Asım: “İkinci Seçmenlere Verilen Direktif”, *Kurun*, 4 Şubat 1935.
- Us, Asım: “İnanlı ve İnanıran Sözler”, *Kurun*, 6 Şubat 1935.
- Us, Asım: “İngiliz ve Rus Tezleri Arasındaki Zıtlık”, *Kurun*, 30 Haziran 1936.
- Us, Asım: “İskenderun Meselesinde”, *Kurun*, 27 Kasım 1936.
- Us, Asım: “İskenderun Meselesinin Alacağı Şekil”, *Kurun*, 21 Ocak 1937.
- Us, Asım: “İskenderun’da Türk Davasını Teyit Eden İlmi Eser”, *Kurun*, 25 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Kara bulutlar Dağılmış Değildir”, *Kurun*, 8 Temmuz 1936.
- Us, Asım: “Karadağ Yolu”, *Kurun*, 22 Eylül 1936.
- Us, Asım: “Kralın Yazlık Yeri”, *Kurun*, 25 Eylül 1936.
- Us, Asım: “Kurultay Açılırken”, *Kurun*, 24 Ağustos 1936.
- Us, Asım: “Lubliyan Sergisi”, *Kurun*, 15 Eylül 1936.
- Us, Asım: “Meselenin Müstacelliği Takdir Edilmiş Oluyor”, *Kurun*, 10 Aralık 1936.
- Us, Asım: “Milli Davamızın Müdafaası Yolundan”, *Kurun*, 26 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Montreux Mektupları”, *Kurun*, 11 Temmuz 1936.
- Us, Asım: “Montreux Yolunda”, *Kurun*, 21 Haziran 1936.
- Us, Asım: “Montreux’den Dönüş”, *Kurun*, 30 Temmuz 1936.
- Us, Asım: “Müstakil Namzetlerin Ayırtması”, *Kurun*, 7 Şubat 1935.
- Us, Asım: “Müzakereler Neden Dolayı Kesildi?”, *Kurun*, 24 Aralık 1936.
- Us, Asım: “Notadan Sonra Yapılacak İş”, *Kurun*, 25 Haziran 1938.
- Us, Asım: “Paris Müzakerelerinde”, *Kurun*, 19 Aralık 1936.
- Us, Asım: “Parti ve Devlet”, *Kurun*, 14 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Sancak Meselesi İhtilafı”, *Kurun*, 12 Aralık 1936.
- Us, Asım: “Sancak Meselesinde”, *Kurun*, 21 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Sancak Türklerini Takdir Ediyoruz!”, *Kurun*, 8 Ekim 1936.
- Us, Asım: “Sancak’taki Türkler”, *Kurun*, 19 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Tazyikle Seçtirilen Mebusların Antakya ve İskenderun Türklerini Temsile Nasıl Hakları Olur”, *Kurun*, 17 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Tek Parti”, *Kurun*, 12 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Türk Gazetecilerin Almanya Seyahati”, *Kurun*, 22 Nisan 1935.
- Us, Asım: “Türk-Alman Ticaret Muahedesi”, *Kurun*, 25 Nisan 1935.
- Us, Asım: “Türkiye Bütün Vaziyete Hâkimdir”, *Kurun*, 13 Temmuz 1936.
- Us, Asım: “Türkiye-Almanya İktisadi Münasebeti”, *Kurun*, 13 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Türkiye’nin Boğazlar Meselesindeki Rolü Neden İbaredir?”, *Kurun*, 29 Haziran 1936.

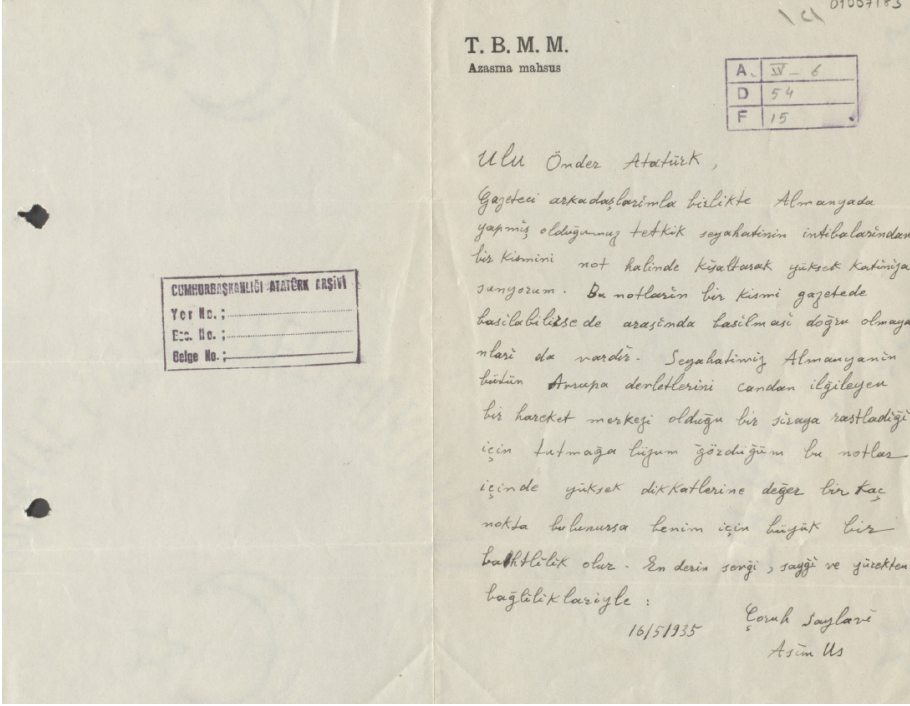
- Us, Asım: “Türkiye’nin İsteddiği Teminatlı Muhtariyettir”, *Kurun*, 27 Kasım 1936.
- Us, Asım: “Ulusal Benliğe Onur Veren Seçği”, *Kurun*, 2 Şubat 1935.
- Us, Asım: “Verimli Çalışma”, *Kurun*, 26 Ağustos 1936.
- Us, Asım: “Yeni ve Mesut Bir Devreye Giriyoruz”, *Kurun*, 31 Temmuz 1936.
- Us, Asım: “Yolculuk Notları: 2- Hitler Davasını Bu Evde Kazanmıştır.”, *Kurun*, 29 Nisan 1935.
- Us, Asım: “Yolculuk Notları: 3 Binaltıyüz Metre Yüksekliğe Nasıl Çıkılır?”, *Kurun*, 30 Nisan 1935.
- Us, Asım: “Yolculuk Notları: 4- Almanya’da İş Kampları Niçin Kurulmuştur?”, *Kurun*, 2 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Yolculuk Notları: 5- Köln’nün Hususiyetleri”, *Kurun*, 3 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Yolculuklar Notu: 6- Hitlelerle Konuştuk”, *Kurun*, 7 Mayıs 1935.
- Us, Asım: “Yugoslavya Başvekili”, *Kurun*, 25 Ekim 1936.
- Us, Asım: “Yugoslavya’da Siyasi Vaziyet”, *Kurun*, 19 Eylül 1936.
- Us, Asım: “Zagrepte Bir Gün”, *Kurun*, 14 Eylül 1936.
- Us, Asım: *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, Kitabevi, 2012.
- Us, Asım: *Hatıra Notları*, İstanbul, Kitabevi, 2012.
- Uyar, Hakkı: *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012.
- Uysal, Zeynep: *Us Kardeşler ve Vakit Gazetesi*, İstanbul, Basın Kurumu Tesisi, 1991.
- Varlık, Bülent: “Mütareke ve Milli Mücadele Basını”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1202.
- Yalman, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.1 (1888-1922)*, İstanbul, 1997.
- Yetkin, Çetin: *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.
- Zihnioğlu, Nezihe Yaprak: *Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği*, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

5. Elektronik Kaynaklar

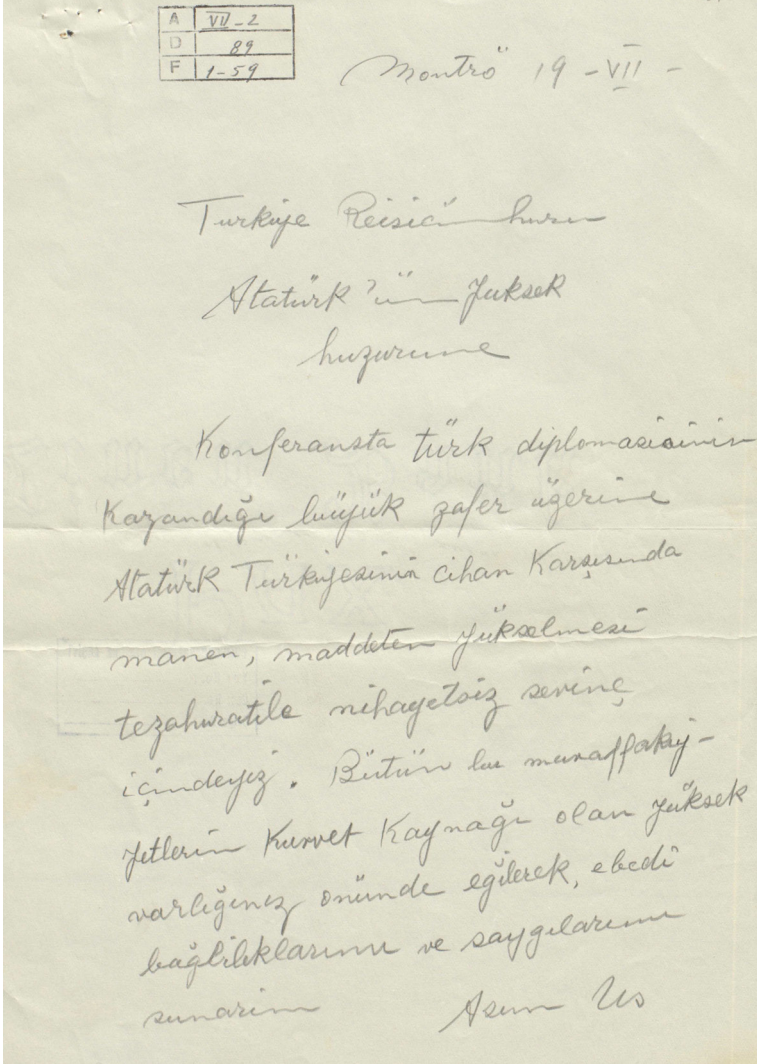
- Pierre Bazantay, Conflit De Nationalites Au Proche-Orient, (Le Sandjak D’Aleandrette 1934-1939), Ed. Armenag Aprahamian, (Membre Du Conseil National Armenien), La France Et La Question D’Orient, Rapport Nu. 3, <http://www.haybachdban.org/Armenie-Occidentale/Departement-Interieur/Analyse/LE-SANDJAK-D-ALEXANDRETTERRapport-N%C2%B03.pdf> (Erişim Tarihi: 04.11.2012).

EKLER

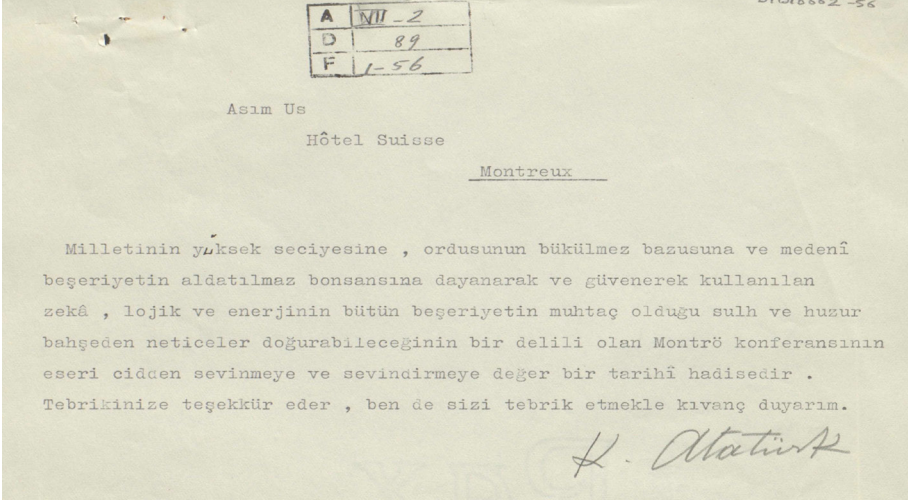
Ek-1

Ek-2/a:

Ek-2/b:

Ek-3:

Ek-4/a:

Pariste Kedorsej

A	V. 18-c
D	74-1
F	29

Pariste Kedorsej denilen bir yer vardır ki Fransanın Hariciye Nezareti olarak tanınmıştır . Bu yer, aceba, Fransız milletinin ve devletin hakiki menfaatlerini dündü bir şekilde sezerek, yerinde metanet ve yerinde suples gösteren uzgören diplomatların çalıştığı mahal midir ? Yoksa, bir takım vâhi fikir ve formüllere saplanarak hakikati, dosyaların nazariyatına feda edecek kadar gaflet gösteren kısa görüşlü bürokratların mecmâi midir ?

^{İsmi,}
(Asırların hatıraları arasına karışan Kedorsej'in yeşil masalarında oturanlar , hukuku beşer beyannamesi neşreden büyük Fransız inkilâpçıların fikir, hürriyet aşkı ve ahlak varisleri midir, yoksa Fransadan kovulan papazları, sırf hasis menfaatler için, terakki yolunda yükselen memleketlerde himayeye yeltenen ve onların muzir ve yıkıcı faaliyetini müdafaaya çalışan müteassıplar mıdır ?

Kedorsej, şeref ve haysiyet için hayatını istihkar etmekten çekinmeyen Fransız milletinin, dürüstlük ruhuyla çalışan ve bu milletin haricî siyasetini o suretle idare eden evlatlarının büroları mıdır, yoksa mahiyeti ve hukukiyeti pek şüpheli küçük bir borç için, diğer milletlerin benliğine tasruz ve donanma kuvvetiyle o memleketin bir adasını işgal ettiren nobran ve kabadayılardan yuvası mıdır ?

Hürriyet ve istiklâl için çarpınan Hatay Türklerine, ücretli Fransız askerlerinin yaptıkları zulümleri okurken bu ve bunun gibi daha bir çok sualler hatırıma hücum etti . Bir tarafta Fransanın haricî siyaseti, diğer tarafta dündü ve suples açık fikirlilik

Ek-4/b:

- 2 -

A	IV-18-e
D	74-1
F	29-2

ve terakki, milletlerin şeref ve haysiyeti . Ne tezat !

Kedorsey'e bir isim vermek icab-ederse, " Gaflet ve inadiyle , hayalperestlik ve cakaçılığı ile Fransız milletinin hayatî menfaatlerini payimâl eden müessese " namı münasip olur . Umumî Harbin gâlipleri arasında, Avrupa kıtasında kuvveti en fazla gibi görünen Fransa, bugün, 18 sene sora, Amerika dahil ancak bütün dünyanın yardımile mağlub edilmiş olduğunu gördüğü eski muarızının bazicesi olacak vaziyete düşmüş, gaflet ve hayalperestliğinden dolayı eski müttefiki olan şimâli-garbisindeki komşusunudarittikten sora ondan medet dilemeğe başlamış ve şarktaki komşusunun , bütün kendi cilvelerine rağmen , mütemani tahkir ve tezli line maruz kalmıştır . Neden mi ? Bu سوالin müheykel cevabı Kedorsey'dir.

Zavallı Fransa, bugün kendisine pek mütemayil bir dostunu daha kaybetmek üzeredir . " Akılsızlıktan dolayı milletine hiyanet " koleksiyonu zenginleşecek diye , Kedorsey, bihakkin sevinebilir .

Asım Us

Ek-5:

Istanbul, 24 a. a.

Kurun Gazetesi Başmuharriri Asım Us'un bugünkü başmekalesi bu gece İstanbul radyosunda arpa olarak şöyle hülase edilmiştir :

Türkiyenin Fransayı müşkilâta sokmak yolunda bir emeli ve siyaseti yoktur . Esasen şimdiye kadar böyle bir zihaba mahal verecek harekette de bulunmamıştır . Şu kadar ki, Türkiyenin bu tarzı hareketi yalnız Fransızların değil, aynı zamanda diğer dost millet ve devletlerin hatır ve siyasi menfaatlerine riayetden mütevellittir .

Bu hakikatin devletler tarafından Fransaya anlatılması lazımdır. Aksi takdirde Türkiyenin yüksek şerefine karşı Fransanın ihmâlkâr bir tavır ve meslek takınmasında devletlerce beis görülmediği fikri hasıl olabilir . Bu takdirde Türkiye nasıl hareket edebileceğini fiilen göstermek zaruretinde kalır . Cumhuriyet Hükümeti mahza içi bu mecraya sürüklemek için azamî ihtiyatla hareket etmektedir .

Türkiyeye Osmanlı İmparatorluğunun bir temedisi nazarile bakıp ona göre siyaset kullanmak yalnız isabetsiz değil, aynı zamanda tehlikeli bir harekettir .

A	II-18-c
D	74-1
F	33-50

1- İ. Sarıoğlu'ya
2- Anadolü Ajansına
yazdırıldı.

Macar Başvekili Gyula Gömbös'ün Atatürk'e Gönderdiği Mektup ve Kitaplar Çerçevesinde Türk-Macar Kültürel Münasebetleri

Turkish-Hungarian Cultural Relations Within the Framework of the Correspondence and Books sent Between the Hungarian Prime Minister Gyula Gömbös and Atatürk

Seyithan ALTAŞ*

*Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rize, Türkiye

ORCID: S.A. 0000-0003-4418-0069

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Seyithan Altaş,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Rize, Türkiye

E-posta/E-mail: seyithan.altas@erdogan.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.05.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.07.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
29.08.2022

Kabul/Accepted: 29.08.2022

Atıf/Citation: Altaş, Seyithan. "Macar Başvekili Gyula Gömbös'ün Atatürk'e Gönderdiği Mektup ve Kitaplar Çerçevesinde Türk-Macar Kültürel Münasebetleri" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 169-202.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1117482>

ÖZ

Çok eski tarihlere dayanan Türk-Macar kültürel ilişkileri hakkında detaylı araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren daha da artmıştır. 1870'lerde başlayan Türkoloji çalışmaları Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Macaristan ilişkileri ekseninde en yoğun dönemini yaşamıştır. Kurulan siyasi ilişkiler, önceden var olan kültürel ilişkilerin daha da gelişmesine yol açmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasını ve sonrasında Lozan Barışı'nın imzalanmasını Macar aydınları ve devlet adamları büyük bir başarı olarak görmüşlerdir. 1930 yılında Macaristan başvekili olan Gyula Gömbös, çağdaş bir devlet adamı olarak Atatürk'ün başarılarına hayranlık duyuyordu. Bizzat Atatürk ile görüşerek dostluğunu pekiştiren Gömbös, Atatürk'ün tarih ve dil alanındaki çalışmalarını bildiği için ona, bir kısım kitaplar ve bir mektup göndermiştir. Bu çalışma Gömbös'ün gönderdiği mektup ve kitaplar ışığında Türk-Macar kültürel ilişkilerinin hangi boyutlarda geliştiğini açıklamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Türk-Macar İlişkileri, Atatürk, Gyula Nemeth, Gyula Gömbös, Hungaroloji

ABSTRACT

Detailed research on Turkish-Hungarian cultural relations dating back to ancient times have increased greatly since the 19th century. Turcic studies started in the 1870s and experienced their most intense period in parallel with the relations between the Republic of Türkiye and Hungary as countries that were founded after World War I. The political relations that were established led to the further development of pre-existing cultural relations. Hungarian intellectuals and statesmen saw the victory of the Turkish War of Independence and the signing of the Treaty of Lausanne afterwards as great successes. Gyula Gömbös became the Hungarian prime minister in 1930 and admired Atatürk's achievements as a contemporary statesman. Gömbös strengthened his friendship with Atatürk by

meeting in person and sent him some books and letters because he knew of Atatürk's works in the fields of history and language. This study aims to contribute to explaining the dimensions of Turkish-Hungarian cultural relations in light of the letters and books Gömbös sent to Atatürk.

Keywords: Turkish-Hungarian relations, Atatürk, Gyula Nemeth, Gyula Gömbös, Hungarian studies

Extended Abstract

Turkish-Hungarian sociocultural and economic relations started in the geographies where they'd lived since the 4th century and became a subject that was emphasized and researched in the following centuries. These relations left deep traces on the two nations, with the Hungarians in particular having been greatly affected by them. These days, many Hungarian intellectuals have the opinion that they are Turks or relatives of Turks. Turkic studies began occurring in the 1870s, first among Hungarians and then among Turkish intellectuals.

Having been defeated in World War I, Hungary had to abandon most of its territory and population outside its newly formed borders. This situation led to the strengthening of Turanism movements, and while Türkiye pursued a foreign policy based on a balance of peace, Hungary turned toward revisionist policies, especially during the prime ministry of Count Bethlen and Gyula Gömbös.

Turkish-Hungarian relations have been built on mutual interests since the 1920s within the framework of these international peace policies. Relations have been maintained at a distance, but willingly so because both countries also had to observe their relations with other various states. Having a good relationship with Türkiye was very important for Hungary, as it saw Türkiye as an ally. Moreover, due to the National Struggle and the Treaty of Lausanne, Atatürk had become a popular personality among the Hungarians.

Making Türkiye an important political power was recognized both internally and externally based on the existence of the Republic of Türkiye and Atatürk's foreign policy; Atatürk wanted to protect Türkiye's territorial integrity and ensure that it could stand on its own. Because of this, other states had great respect for Türkiye and Atatürk. Hungarian intellectuals also reserved a special place for Türkiye because Hungarians wanted to get over the trauma from the Treaty of Trianon, and they appreciated Atatürk in this regard.

Hungarians saw the Turkish War of Independence as a movement of resistance and independence. These ideas from the Hungarian intellectuals encouraged the Hungarian

Turanists to support the Turkish national struggle, and efforts were made to attempt to persuade Western countries that the Turkish War of Independence was justified. For this purpose, Hungarian intellectuals established various associations, especially the Turanian society. Sending of students between the two countries was mutually ensured, and education and accommodation facilities were created such as the dormitories and mosques that were needed for these works. The Turan Library was opened and contained books on the Turanian countries in Hungary.

Atatürk was known for being scientifically interested in Turkish history as well as the histories of Turanian peoples. He recognized and examined the works of Hungarian intellectuals on Turkic studies. Atatürk also established sincere relations by inviting Hungarian scientists to Türkiye starting in the 1930s so as to develop cultural relations. Hungarian statesmen and intellectuals came to Türkiye frequently to develop diplomatic and cultural relations.

Gyula Gömbös was the prime minister who came to power in Hungary and admired Mussolini for his revisionist policies. He also admired Atatürk as an important role model regarding the awakening of oppressed nations. In one statement Gömbös gave, he said that his mind was Turkish and that Hungarians had come from the same race as the Turks. In fact, Prime Minister Gömbös visited Ankara in 1933 and shared these thoughts with Atatürk. As a contemporary of Atatürk whom Gömbös viewed as an idol, Gömbös sent Atatürk books on Hungarian history because he knew quite well of Atatürk's interest in Turkish and Hungarian history.

One letter Prime Minister Gömbös wrote to Atatürk emphasized the importance of the history and language studies between the two countries and included a list of the books he'd sent to Atatürk. Atatürk sent a reply letter to Gömbös thanking him for the books and letter, stating that he shared the same feelings and that he was also working in this field.

Accepting the books Prime Minister Gömbös sent as part of Atatürk's studies on history is necessary in this context. These sent books should not be viewed as just a hobby but also as a casual gift from the head of the Hungarian Government. The rulers of the two states during the presidency of Atatürk are seen to have revealed their friendship based on the law of brotherhood within the framework of Turkish-Hungarian cultural relations in addition to the sincere relationship that existed between them in this framework, with an example of this being the letter and books that Hungarian Prime Minister Gyula Gömbös sent to Atatürk.

Giriş

Tarihte, Türk-Macar kültürel ilişkilerini belirleyen önemli dönemsel olaylar vardır. Bu olayların yönlendirilmesinde tarihsel koşullar kadar kişilerin de önemi inkâr edilemez. Bu çalışmamızda, Türk-Macar kültürel ilişkilerini çeşitli boyutlarıyla değerlendirerek bu sürece erken dönem cumhuriyet tarihinde yön veren iki önemli şahsiyeti ve aralarındaki samimiyete dayalı ilişkinin boyutunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu dönemde, bu ilişkinin en belirgin öznesinin, özellikle yazılmış bir mektubun ve gönderilmiş kitapların teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Bu mektubun belgesiyle ilk defa yayınlanıyor olması ve mektupta ifade edilen duyguların Türk-Macar tarihsel ilişkilerinin ne kadar canlı bir dostluğa ve yakınlığa sahip olduğunun belgeyle ortaya koyulması bakımından da literatüre katkı sunacağını umuyoruz.

I. Dünya Savaşı sonunda galip devletler, mağlup devletlerle ağır antlaşmalar imzaladılar. 4 Haziran 1920'de imza edilen 14 bölüm ve 364 maddeden oluşan Trianon Antlaşması'nın 27 ile 35. maddeleri yeni Macaristan'ın sınırlarını belirlemiş, toprakları 282 bin km'den 92 bin km'ye düşürülmüş Macaristan, topraklarının 2/3'nü kaybetmişti. Macar aydınlarının ifadesiyle kendilerini çarınha gerilmiş gibi hissetmişlerdi.¹ Buna ilaveten antlaşmanın 4. maddesine göre de Macar nüfusunun beşte üçü sınırlarının dışında kalmıştı.² Mütareke antlaşmasını en son imzalayan Macaristan'da Mihály Károlyi'nin cumhuriyetçi hükûmetine karşı komünistler bir isyan çıkarmışlar ve Bela Kun idaresinde bir hükûmet kurmuşlardı. Bela Kun, Macaristan'ı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etti. Ancak Macar asilzadelerin öncülüğünde Kont Bethlen ve Amiral Horthy hazırladıkları bir ordu ile Budapeşte'ye girerek komünist yönetimi tasfiye ettiler. Romanya ve Çekoslovakya da Macaristan'daki komünist hükûmetin devrilmesine yardım ettiler.³

Trianon Antlaşması ile Macar topraklarının büyük bir kısmını Romanya'ya, Çekoslovakya'ya ve Yugoslavya'ya bırakmak zorunda kalması Macarlara çok ağır gelmişti. Bu yüzden iki dünya savaşı arasında Macaristan'daki yöneticiler revizyonist politikalar izlediler. 1920 yılında Amiral Horthy, naib unvanını aldı ve Kont Bethlen de başbakan oldu. Krallık rejimini ilan ettiler. Macaristan'da Horthy-Bethlen rejimi bir diktatörlük idi. 1932'de General Gyula Gömbös, başbakan oldu. Gömbös bundan

1 Bkz. Muzaffer Şen, *Yurt Tutuştan Trianon'a Macaristan*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2016, s. 428 vd.; Tibor Mayor, "Macaristan ve Trianon Muahedesi", *Türk Kültürü*, S.93, 1970, s. 621.

2 Ahmet Özgiray, "Türkiye Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, 1997, s. 80; Muzaffer Şen, *Yurt Tutuştan...*, s. 435.

3 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, TİB Yay., 1993, s. 148, 179.

sonraki ilişkilerini Faşist İtalya ile birlikte sürdürmeyi düşünmüş; ancak Almanya'nın güçlenmesi sonucu daha çok Almanya'ya yönelmişti.

Macarlar, revizyonist politikalara yönelirken yalnızlık ve dışlanmışlığın öfkesi ile Turan fikirlerine de sarılmışlardı. 19. asrın sonlarından itibaren Macar siyaset literatüründe güçlü bir kavram olarak yer edinen Turan kavramı önce dilsel ortaklıktan coğrafyaya, oradan da iktisadi bir yayılcılığa ve zaman zaman da ırk esasına kadar ele alınıp değerlendirildi.

1920'lerden sonra mevcut siyasi gelişmeler ve koşullar Macar Turancılarını yol ayırmlarına getirdi. Öncelikle revizyonist ülkelerle ilişkilerini güçlendirdiler. Belirttiğimiz gibi İtalyan faşizminden etkilendikleri için Mussolini ve Hitler ile ilişkilerini güçlendirdiler⁴. Diğer taraftan Bulgaristan ile birlikte Türkiye'yi de yanlarına almak istediler. Çünkü Batılı emperyalistler Türkiye'yi de Sevr projesi ile parçalamak istemişlerdi. Türklerin verdiği mücadele ile buna engel olunmuş, bu durum Macar yöneticileri nezdinde iş birliği anlamında umut uyandırmıştı. Ne var ki Macar Turancıları, Türkiye'de gerçekleştirilen devrimlerin faşizmle eşanlamı olduğunu düşünüyorlardı. Macar Turancılarına göre faşizmin tüm koşulları olan simgeler tamamıyla Türkiye'de vardı ve uygulanmaktaydı⁵.

a. Macar Turancılarının Millî Mücadele'ye Bakışları

Öncelikle belirtmek gerekir ki Macar Turancılarının düşünceleri, örgütlenmeleri ve faaliyetleri bakımından Macaristan Devleti'nin ve halkının resmî görüşünü temsil etmektedir. Macar Türkologların ve Hungaroloji alanında yapılan çalışmaların açtığı yolda Turancılık, tarihî olayların da gelişimine paralel Macaristan'da popüler bir kurtuluş reçetesi olarak ortaya çıkmıştır. Geçmişte veya bugün bazılarınca Turancılık, gerçekleşmesi mümkün görünürken kimilerince de bir ütopya olarak değerlendirilmektedir.

Türk tarihi ile ilgili çalışmaların daha önceki yıllardan itibaren başladığı bilinmekle birlikte Türklerin İslam öncesi tarihleri ve ilk çağlarıyla ilgili tarihsel çalışmalar Cumhuriyet ile birlikte başlamıştır. Atatürk kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni bir kültür devrimi olarak tanımlarken bu devrimin temellerini de öncelikle Türk Tarih Kurumu ve

4 Haricive Vekâleti Gömbös'ün Roma ziyareti ile ilgili Başvekâlet'e yazdığı bir raporda Gömbös'ün bu konuda verdiği beyanatu ile bu ziyaretin herhangi bir devlete karşı olmadığını, iktisadi koşulların eşitlik ilkesine göre çözümlenmek amacını taşıdığını, beynelmil sorunların Mussolini ile karşılıklı müzakere edildiğini ve aralarında herhangi bir ihtilaf olmadığı vurgulanmıştı. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.0.0/232.567.7-1-2-3, Dosya No.23472/940, Tarih: 5.12.1932.

5 Péter Móricz, "Faşizmus as turanizmus Törökországban (Türkiye'de Faşizm ve Turancılık)", *Turan*, XIII. Évfolyam, I-IV. Szam, 1930, s. 2-22; Tarık Demirkan, *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 59-61.

Türk Dil Kurumu gibi iki önemli kurumsal yapı üzerine inşa etmiştir. Türkiye'de Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ile başlayan tarih araştırmalarının; daha önce Macaristan'daki Türkoloji çalışmalarıyla ortak bir zeminde buluşması, Türklerle Macarların ortak kökenden geldiğine dair kanaatleri güçlendirmişti.

Macar aydınları arasında Atatürk'ün adı Türklerle Macarların ortak bir kökten geldiklerine inanan ve bu konuda özel bir ilgiyle araştırmalar yapan biri olarak anılmaktaydı.⁶ Atatürk de bu konuda gerçekten aynı şekilde düşündüğünü açıklarken şöyle diyordu⁷:

“Eğer bu iki halk tarih boyunca bir kere yan yana gelip akrabalıklarının farkına varsaydı, Doğu Avrupa tarihi çok farklı olurdu. Yüzyıllarca dini nedenlerle başlayan ve her iki tarafa da zarar veren savaşların yerini dostluk almalıydı”

Macarlarla Türkler arasında tarihi, kültürel bağlar Türkiye Cumhuriyeti döneminde iyi ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Atatürk'ün önderliğinde verilen Millî Mücadele'den zaferle çıkmış, imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Atatürk, Macarların nezdinde oldukça prestij kazanmıştı. Türk Kurtuluş Savaşının kazanılması ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Macar Turancılarını oldukça memnun etmişti. Macar aydınlarının yazdıkları kitaplarda ve özellikle *Turan* dergisindeki makalelerinde bu durum açıkça görülebilmektedir. 1913 yılında Anadolu'da bir seyahate çıkan ve yaklaşık 2.300 km yol kat eden Macar Turan Cemiyeti üyesi Bela Horvath, eserinde Türklerin zaferini şu şekilde değerlendirmişti⁸:

“...Dünya savaşının son derece şansız bir şekilde sonuçlanmasının ardından Anadolu'da olup bitenler ve Türkiye'nin hayranlıkla izlenen bağımsızlık savaşı, onları bütün dünyada haklı olarak ilgi odağı haline getirmişti.”

Horvath bir başka yazısında ise Macarların içine düşmüş oldukları bu kötü duruma karşın Türklerin verdiği bağımsızlık savaşını, mazlum ulusların direniş ve varoluş mücadelesine örnek olarak göstermişti⁹:

“...Türklerin olağanüstü bir hamle ile dünya tarih sahnesine muhteşem geri dönüşü, bizim acılar içinde kıvranan mazlum ulusumuzun kararlı gökyüzünde parlayan bir umut yıldızı gibidir.”

6 Péter Móricz, “Faşizmus as...”, s. 387.

7 Péter Móricz, “Faşizmus as...”, s. 375.

8 Bela Horvath, *Anadolu 1913*, çev. Tarık Demirhan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 3.

9 Bela Horvath, *Anadolu 1913...*, s. 1.

Diğer taraftan yazdığı bir makalesinde Tibor Mayor¹⁰ şöyle diyordu:

“...*Kemal Atatürk, ismini, Trianon Antlaşmasının kararttığı Macaristan'ın ufkuna ateşten harflerle yazmıştır*”.

Rasonyi László ise Millî Mücadele'nin Macar basınındaki yankılarını değerlendirirken, Mustafa Kemal Atatürk'ün zaferlerini, nefeslerini tutarak izlediklerini belirtmiş ve nüfusu 1/3'e düşen Macar ulusunun istikbali için de Türklerin bu büyük başarısını bir umut ışığı olarak gördüklerini söylemişti¹¹.

Macar Türkolojisinin seçkin siması Gyula Németh'in, Macar Kralı I. István'a ben-zettiği Atatürk'ün siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik alanda gerçekleştirdiklerinden ve Türkiye'deki gelişmelerden bahseden “Az újjászületett Törökország¹²” isimli makalesinde Atatürk ilgili düşüncelerini yorumlamıştı¹³:

“*Büyük Gazi Paşanın ulusunun büyüklüğüne ve geleceğine olan sarsılmaz inancı milletini mezarın kıyısından çekip çıkarmıştı*”.

Yazı devrimi ile ilgili yaptığı değerlendirme de ilginçtir¹⁴:

“... *hayal edelim şayet bir Macar Mustafa Kemal Paşa bizim Latin yazımız yerine Arap yazısının kullanımını getirmek istese o zaman ne olur? Hayal bile edemeyiz...*”

Bu değerlendirmelere ilave olarak Macar Turancıları da yazı devrimi ile ilgili *Turan* dergisinde değişik değerlendirmeler yapmışlardır¹⁵.

Macar aydınlarının bu düşünceleri, onları Türk Millî Mücadelesi'ni desteklemeye teşvik etmişti. Onlar bakımından bu konuda yapılabilecek en önemli bir katkı Millî Mücadele'nin haklılığını Batılı ülkelerin kamuoyuna duyurmak olmuştur. Bu konudaki çalışmalar için ayrıca 1921'de Turan Haber Ajansı (Turan Hírügynökség), kurulmuş¹⁶, daha sonra ortak cepheyi genişletmek amacıyla Turan Federasyonu (Turáni Szövetség)

10 Tibor Mayor, “Macaristan ve...”, s. 624.

11 László Rasonyi, “Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları”, *Bellekten*, C.XLV/1, S.177, Ocak 1981, s. 80; Melek Çolak “Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Bahar 2010, s. 371-402.

12 Gyula Németh, “Az Ujjászületett Törökország”, *Törökök És Magyarok II*, ed. E. Schütz, E. Apor, Budapest, 1990, s. 178-183.

13 Melek Çolak, “Gyula Németh'in Atatürk'e Yazdığı Mektup”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.287, Kasım 2010, s. 57.

14 Melek Çolak, “Gyula Nemeth'in...”, s. 57.

15 Péter Móricz, “Az újtörök történetírás mozgalom (Türk Tarih Yazım Hareketi)”, *Turan*, XV. Évfolyam, I-IV. Szam, 1932, s. 1-6; Andor Medriczky, “Kemal Atatürk a hadvezér, az államférfi és az ember (Devlet Adamı, Asker ve İnsan Olarak Kemal Atatürk)”, *Turan*, VII-X. Évfolyam, XX-XXI. Szam, s. 121-138.

16 Tarık Demirhan, *Macar Turancıları...*, s. 49-50.

oluşturulmuştu. Türkiye ile Bulgaristan'dan ve diğer ülkelerden Macaristan'a 1920'li yıllardan itibaren karşılıklı talebeler getirilmişti. Macar devleti, Budapeşte'ye gelen bu öğrenciler için gerekli olan konaklama, ibadet ve kitap ihtiyaçları için Turan kütüphanesini açmışlardı¹⁷. Turan Derneği'nin önemli faaliyetlerinden biri de Türkiye'ye karşı adeta bir iftira kampanyasına dönüşen Ermeni sorunu ve göçlerle Ermeni iddialarını çürütmek olmuştur. Özellikle bu konuda 1923'te Budapeşte'de İmam Abdüllatif, yayımladığı bir broşüründe Avrupa ülkelerinde Türkiye'ye karşı bu önyargılara ve düşmanca tutuma yönelik çalışmalar yapmış, iddiaların asılsız olduğunu savunmuştu¹⁸.

Atatürk döneminde yapılan devrimlere Macarlar sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan da ilgi duymuşlardır¹⁹. Macar Turancılarına göre Türkler çağın en önemli hukuk devrimini gerçekleştirmişlerdi. Her bir Türk'e bir soyadı verilmesini sağlayan Mustafa Kemal, "Atatürk" soyadını almıştı²⁰. Eğitimde laik bir eğitim ilkesi ortaya koyulmuş ve kadın haklarında önemli haklar elde edilmişti. Okuma yazma bilmeyen halka okuma-yazma için Latin esaslı bir alfabe getirmişti. Atatürk'ün favori ana konusu Türk-Macar ortak kökene dayalı bir tarih anlayışını getirdiğini belirten Péter Móricz, tıpkı Macarlarla ilgili olmak üzere yanlış bilgilere dayalı Batılı bir tarih anlayışından uzak bir tarih ortaya koyduğunu ve Türkler gibi kendilerinin de modern bir tarih yazmaya başladıklarını ve bu çalışmalarını desteklediklerini belirtmektedir²¹.

b. Macar Başbakanı Gyula Gömbös'ün Mektubu ve Gönderdiği Kitaplar

Macar Türkologların çalışmaları Atatürk tarafından yakından takip edilirken Atatürk özellikle Türk dili ile ilgili çalışmalar konusunda Gy. Nemeth²²'in çalışmalarından çok etkilenmişti. 24 Ağustos 1936'da toplanan III. Türk Dil Kurultayında görüşmelerin asıl konusunu Güneş-Dil Teorisi oluşturmuştu. Gyula Németh bu kurultaya katılmış ve Atatürk ile bizzat tanışmıştı. Nitekim dil devriminin gerçekleşmesinde onun fikirlerinin oldukça önemli bir yeri vardı²³. Atatürk'ün 1917 yılında Şam'da Gyula Németh'in kitabından ilham alarak Millî Mücadele'den sonra yapılacak en önemli işinin Türk yazı

17 Tarık Demirkan, *Macar Turancıları...*, s. 33-34.

18 Melek Çolak, "Macar Turan Derneği, İmam Abdüllatif Efendi ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür", *Ermeni Araştırmaları*, S.64, 2019, s. 43-59.

19 Melek Çolak, "Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)", *Türk Yurdu*, C.31, S.21, 2010, s. 99.

20 Melek Çolak, "Macar Turancıları...", s. 99.

21 Péter Móricz, "Az újtörök történetirási...", s.1-6.

22 Gyula Nemeth ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Eren, "Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar, Ankara, 1998, s. 232-241.

23 Agop Dilaçar, "Prof. J. Nemeth's Role in the Turkish Alphabet and language Reform", *Hungaro-Turcica. Studies In Honour Of Julius Nemeth*, ed. Gy. Kaldy-Nagy, Budapest, Lorand Eötvös University, 1976, s. 351-356.

sistemini değiştirmek olacağını not defterine not almıştı. Güngörmüş²⁴ makalesinde Macar kültürünü ve Macar dilinin gelişimini iyi bilen Mustafa Kemal'in, bu dilin Türkçeye benzetilebilir olduğunu düşündüğünü, “*Németh'in kitabını okuduğunda Türk dilinin ulusal dile uygun olmayan sözcüklerden temizlenmesi gerektiğinin birden farkına varmıştı*” diye değerlendirmektedir.

Atatürk'ün, Németh'in *Türkische Grammatik*²⁵ kitabı ile Macar kültürünü ve dilini tanıdığını ve bunları araştırma imkânı bulduğunu söyleyebiliyoruz. Atatürk'ün 1917 yılında Agop Martayan (Dilaçar) ile karşılaşması sırasında Gyula Németh'in Türkçe gramerinde yapılmış olan “Fasih Türkçe”, “Orta Türkçe” ve “Kaba Türkçe” sınıflamasına karşı dili tek biçimli kılma düşüncesi onun bu alandaki görüşlerinin eski olduğunu göstermektedir²⁶.

Bu kültürel alanda başlayan gelişmeleri siyasal alanda ilişkiler takip etmiş, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye hem Macar Turan Derneği hem de onun faaliyetlerini destekleyen Macar devlet adamları tarafından ilgiyle takip edilmişti. Macar Turancılarına göre Macaristan, Batılı ülkeler tarafından dayatılan antlaşmalarla sıkıştırılmış bir ülke olarak değerlendirilmişti²⁷. Bu durumu değiştirmek gerekliydi. Bunun için de müttefiklere ihtiyaç vardı. Bu anlamda Türkiye de revizyonist blokta yer almalıydı. Macar Turancılarının bu yaklaşımına karşın Atatürk tarafsız ve yansız bir dış politika izlediği²⁸ için Turancı görüşlere de mesafeli yaklaşmıştı. Bu durum Macar Turancıları arasında Türk-Macar ilişkilerini baltalayan, uymayan bir düşünce olarak yorumlanıyordu. Oysa Macaristan elçiliğinin hazırladığı bir raporda, bu konudaki ilişkilerin tarihî dostlukların inkârı anlamına gelmediğinin Macar basınında da yer aldığı ifade edilmekteydi²⁹. Atatürk, Turancılık fikirlerinin hükümet politikalarını etkilemesini istememişti. Ancak yöneticilerin Turancılık siyasetini tümüyle reddetmedikleri gibi uluslararası alanda düşmanlarına karşı daima bir siyaset aracı olarak kullandıkları görülmüştü³⁰.

24 Naciye Güngörmüş, “Magyar Ttudósok Szerepe a Török Nyelvújítási Mozgalomban (Türk Dili Yenileme Hareketinde Macar Alimlerin Rolü)”, *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*, Szeged, 12-16 Augusztus 1991, s. 1295-1301.

25 Naciye Güngörmüş, “Magyar Ttudósok Szerepe a Török Nyelvújítási Mozgalomban, (Türk Dili Yenileme Hareketinde Macar Alimlerin Rolü)”, *Jászkunság*, 38. Évfolyam, 3. Szam, Június 1992, s. 16-18.

26 Melek Çolak, “Macarların Gözü ile Atatürk ve Türk Dil Devrimi”, *15th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL)*, Studia Uralo-Altaica (49), Szeged-Macaristan, 20-22 August 2010, 2012, s. 203.

27 Emre Saral, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Macaristan İlişkilerinde Turan Cemiyeti'nin Rolü Üzerine”, *Turan ve Turancılık -Edebiyat, Sosyoloji ve Jeopolitik'te Kavram, Kuram, Anlam, Konum*, ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kültürhanesi, 2019, s. 163.

28 Mehmet Gönlübol, “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, *Atatürk Yolu*, Ankara, 1987, s. 233-268.

29 Balkan Paktı ile ilgili Macar basınında çıkan yazılar. *BCA*, 30.10.0.0/227.526.19.1-2, Dosya No. 403/157.

30 Emre Saral, “Erken Cumhuriyet...”, s. 163.

Atatürk'ün, Türk tarihiyle ve Turani halkların tarihleriyle ilgili bilimsel anlamda ilgilendiği bilinmektedir. 1930'lu yıllar bilimsel çalışmaların ve bu bağlamda iki devlet arasındaki ilişkilerin yoğun olduğu bir dönemdir. Atatürk, 1 Kasım 1930 günü TBMM'nin açış konuşmasında Türklerle Macar halkı arasındaki samimi ilişkilere değinirken³¹ “... *Macaristan ile aramızda eski ve tecrübeli dostluk, muhterem başvekilin resmi ziyaretleriyle bariz bir ehemmiyet ve kıymet aldı. Memleketlerimiz arasındaki iyi ve samimi münasebetlerin inkişaf etmesi memul ve matlubumuzdur.*” demişti. Aynı dönemin Macar devlet adamlarının ifadelerine bakıldığında Türkiye'nin yaklaşımının da sıcak ve dostluk niyeti içinde olduğu açıkça görülebilir. Macaristan Krallığı Naibi olan Amiral Horthy³² “...*Türk milletinin soyunun ve gücünü ve geleneksel yurtseverliğini kanıtlayan olağanüstü çabalarını büyük sempati ve hayranlıkla izlediklerini*” belirtmiş, Dışişleri Bakanı Andre Puky de Atatürk'ün devrimlerini överek bu gelişmeleri büyük bir takdir duygusuyla izlediklerini söylemişti³³. Budapeşte Elçisi Behiç Erkin, 1933 yılı elçilik raporunda, Macaristan Başvekili Kont Bethlen ile Dışişleri Nazırı Layos Walko'nun Ankara'yı ziyaretleriyle ilgili “*Türkleri samimi ve geleneksel dostları olarak gördüklerini*” vurgulamıştı³⁴.

Bu ziyaretlere karşılık olarak 1931 yılı ekim ayı içinde, Türkiye Cumhuriyeti adına Başbakan İsmet (İnönü) Paşa ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey, Macaristan'a gitmişlerdi. Daha sonra Macaristan Başbakanı Layos Walko ikinci kez, Dışişleri Bakanı Kont Bethlen ise ilk kez Ankara'ya gelmişlerdi³⁵. Layos Walko bu ikinci ziyaret sırasında Atatürk'ün söylemleri karşısında oldukça etkilenmiş, onun Macar ırkının Türklerle akraba olduklarına kıvançla vurgu yaptığını belirtmişti³⁶. Bu ziyaretler hakkında da Budapeşte elçisi olan Behiç Erkin, Macar Dışişleri Bakanı Andre Puky ile görüşmüştü. Behiç Erkin, Kont Bethlen ve Layos Walko'nun Ankara'yı ziyaretlerinde; övgü dolu ifadelerini bilahare raporunda değerlendirmişti³⁷.

1932 yılında Gyula Gömbös³⁸, büyük toprak sahiplerinin ve askerî çevrelerin desteğiyle başbakan olmuştu. Gömbös, Macaristan'ın I. Dünya Savaşı sonunda

31 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 382; Ahmet Özgiray, “Türkiye-Macaristan...”, s. 76.

32 Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s. 283.

33 *BCA*, 30.10.0.0/ 323.564.20, Dosya No.421/20, Tarih: 19.10.1932.

34 *BCA*, 30.10.0.0/232.566.6, Dosya No.421/48 (Budapeşte Elçiliği 1933 yılı Senelik Raporu).

35 “M. Valko bugün Ankara'dan şehrimize gelecek “, *Milliyet*, 27.3.1930, s. 1; “M. Valko Cenapları Bugün şehrimize avdet ediyor”, *Akşam*, 27.3.1930, s. 1.

36 Emre Saral, “Erken Cumhuriyet...”, s. 169.

37 *BCA*, 30.10.0/232.564.20, Dosya No.421/20; *BCA*.30.10.0.0/232.564.11, Dosya No.421/11, Tarih: 2.11.1930.

38 Gömbös'ün kısa biyografisi için bkz. Melek Çolak, “Atatürk ve Macar Başkanı Gyula Gömbös”, *Erdem*, 55, 2009, Dipnot 2.

cezalandırılması karşısında revizyonist politikalara sarılmış³⁹, ülkede faşist eğilimler güçlenmeye başlanmıştı. İçeride ekonomiyi güçlendirmeye çalışırken dışarıda da revizyonist bir dış politika izlemeye başlamıştı. Gömbös bu hedefleri gerçekleştirebilmek için güçlü müttefik arayışlarına yöneldi. Bu amaçla hazırlıklarını yapan Almanya ve İtalya'ya yöneldi. İkinci Dünya Savaşı'nda "Roma-Berlin Mihveri" tanımını ilk kullanan Gy. Gömbös, Macaristan'ın dış siyasetinde Alman-İtalyan ittifakının yanında yer almıştı⁴⁰.

Haziran 1933'te Hitler'i ziyaret eden Gömbös, görüşmelerinin sonunda Macar zirai ihracatının kapılarını Alman pazarlarına açtı. Diğer taraftan Berlin-Roma hâkimiyet alanlarından farklı olarak doğuya yönelik politikalar da izledi. Türkiye bu konuda geçmiş itibarıyla da çok yakın bir ülkeydi. Lozan Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmuş ve devam ediyordu. Amiral Horthy gibi Gömbös de Atatürk'e başarılarından dolayı büyük hayranlık duyuyordu. Yapılan bazı değerlendirmeler, Gömbös'ün batıda Mussolini'yi, doğuda ise Atatürk örnek aldığı şeklindeydi⁴¹. Budapeşte elçisi Erkin, 14 Ekim 1932'de Hariciye Vekaleti Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği'ne yazdığı yazıda, yeni işbaşına gelen Macar Başvekili General Gömbös'ü ziyaret ettiğini ve Gömbös'ün, Atatürk ve Türk-Macar münasebetleriyle ilgili dikkate değer görüşlerini içeren raporu kendilerine sunduğunu belirtmektedir⁴².

Türkiye'nin Budapeşte elçisi Behiç Erkin, Mösyö Gömbös'ün kendisine "*Türkiye ile dostluğun kıymetli olduğunu ve Kont István Bethlen'in politikasını aynen izleyeceğini*" belirtmiş, bu takdirini ve Türklerle tarihsel birlikteliklerini şöyle açıklamıştı⁴³:

"...Benim kafam Türk'tür. Türklere karşı üç noktada pek güçlü bağlar ile merbutum. 1. Bir irtak, Aşyalı olmaklığımız 2. Harbi Umumi'de Türklenden gördüğüm yüksek askerlik yeteneği 3. Büyük reisinizin dehası ile yapılan büyük inkılaptır."

Görüşlerini açıklamaya devam eden Gömbös, dış politikada "*...kuvvetli Rusya'ya karşı aradaki devletlerin zayıf olduğunu, Türkiye'nin hem Rusya'nın hem de kendilerinin dostu olduğunu, Sovyetlerle siyasi ilişkilerinin olmadığından Türkiye'nin*

39 Melek Çolak, "Macaristan'da Revizyonizm ve Balkan Paketi Çerçevesinde Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.8, s. 4; Selman Yaşar, "Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.53, Eylül 2017, s. 15.

40 Melek Çolak, "Macaristan'da revizyonizm...", s. 4; Selman Yaşar, "Türkiye-Macaristan...", s. 15.

41 Selman Yaşar, "Türkiye-Macaristan...", s. 36.

42 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.012.649-2-3, Dosya No.20770/172/1, A.IV-16-6, D.65, F.126-2, Tarih: 22 Teşrinievvel 1932.

43 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 0101.26.49-2-3, Dosya No.20770/172/1, A.IV-16-6, D.65, F.126-2, Tarih: 22 Teşrinievvel 1932; *BCA*, 30.10.0.0/232.564.21, Dosya No.421/21, Tarih: 14 Teşrinievvel 1932.

arabuluculuğundan yararlanmayı umut ettiğini” belirterek “*aradaki mesafenin uzaklığı itibariyle Bulgaristan ile iyi münasebetler dilediğini, Atatürk'ün ayrıca dil ve tarih gibi büyük teşebbüslerini takip ettiğini*” de görüşlerine ilave etmişti⁴⁴. Macaristan Kral Naibinin ve kendisinin asker olmalarından dolayı iyi anlaşabileceklerini söyleyen Gömbös, kendisini ilk ziyaret eden kişinin Türk elçisi olduğunu ve müteşekkirdiğini özellikle belirtir⁴⁵. Budapeşte Elçisi Behiç Erkin'in 18 Mayıs 1935 tarihli raporunda da Macaristan Başbakanı Gömbös ile yaptığı görüşme açık bir şekilde açıklamıştı⁴⁶.

Gömbös, savunduğu bu politik görüşlerini gerçekleştirmek için öncelikle Türk-Bulgar ilişkilerinin çıkarına olmak üzere 17 Ekim 1933'te Dışişleri Bakanı Kálmán Kánya ile beraber Türkiye ve Bulgaristan seyahatine çıktı⁴⁷. Yola çıkmadan önce verdiği beyanatta⁴⁸ “...Ankara ve Sofya'ya sevgi yüklü gidiyorum. Akrabalara gidiyoruz. Hepimizi ilgilendiren konularda Türk ve Bulgar arkadaşlarla görüşeceğiz. Tekirdağ'da gidip Erdel Prensi Rákoczi'yi anacağız. Onun sözleri, “Allah ile vatan ve hürriyet için.” diyerek ziyaretin resmî amaçlı olduğunu söylese de aynı zamanda “*akrabalara*” gidiyoruz derken de dostluk ve kardeşlik duygularını açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.

1933 yılında gerçekleştirilen bu geziye yer veren *Turán* dergisi, Gömbös ve Kánya'nın bu seyahatlerini “*sayı olarak az, fakat tarihi önemde bir bilimsel gezi*” olarak nitelendirmişti⁴⁹.

Macar Heyeti, Budapeşte'den yola çıkarak Belgrad ve Sofya üzerinden 19 Ekim'de İstanbul'a gelmiş, aynı günün akşamı trenle Haydarpaşa'dan hareketle ertesi gün Ankara'ya ulaşmıştı⁵⁰.

44 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 0101.26.49-3, Dosya No.20770/172/1, A.IV-16-6, D.65, F.126-2, Tarih: 14 Teşrinievvel 1932.

45 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 0101.26.49-4, Dosya No.20770/172/1, A.IV-16-6, D.65, F.126-4, Tarih: 14 Teşrinievvel 1932.

46 *BCA*, 30.10.0.0/232.566.16.7-8, Dosya No.421/58 (Budapeşte Elçisi Behiç Erkin'in 18 Mayıs 1935 tarihinde Macaristan Başbakanı Gömbös ile yaptığı görüşmeye ait yazısı).

47 *BCA*, 30.10.0.0/200.366.21-2-3, Dosya No.434/761 (Hariciye Vekilliği'nden Başvekâlet'e yazılan yazı); “Macar Başkanvekilinin Ankara'ya Seyahati”, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1933, s. 1; 7 Eylül 1933, s. 1; “Macar Başvekili Ayın 20'sinde Ankara'da”, *Milliyet*, 8 Teşrinievvel 1933, s. 1; “Macar Başvekili yarın geliyor”, *Cumhuriyet*, 18 Teşrinievvel 1933, s. 1.

48 Melek Çolak, “Atatürk ve Macar Başkan...”, s. 38; “Macar Başvekili yarın geliyor”, *Milliyet*, 18 Teşrinievvel 1933, s. 5.

49 Selman Yaşar, “Türkiye-Macaristan...”, s. 38; Bán Aladár, “Gömbös Gyula keleti útja és a rodostói ünnepség (Gyula Gömbös'ün Doğu Yolculuğu ve Rodosto'daki Tören)”, *Turan*, XVI. Évfolyam, I-IV. Szam, 1933, s. 27-31.

50 “Macar Nazırlar dün geldiler Ankara'ya gittiler”, *Milliyet*, 20 Teşrinievvel 1933, s. 1; “Kardeş Macar Milletinin Başvekili Dün Sabah Geldi”, *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1933, s. 1, 6; “Macar Nazırlar bu sabah şehrimizdeler”, *Milliyet*, 19 Teşrinievvel 1933, s.1, 5; “Macar Başvekili ve Hariciye Nazırı şehrimizde”, *Son Posta*, 19 Birinciteşrin 1933, s. 1.

Gömbös, Ankara'ya geldiğinde Atatürk Orman Çiftliği'ne uğrayarak burada çalışan Macar ailelerle de görüşmüştü. Bu görüşmede oldukça renkli ve içten duygulu anlar yaşandığı ifade edilmişti⁵¹. Daha sonra Atatürk tarafından karşılanmış olan Başbakan Gömbös kendilerini kabul eden Atatürk hakkında şu dikkate değer açıklamayı yapmıştı:

"...Yeni Türkiye'yi kuranla görüşmek benim için çok büyük bir şerefti. Ankara'da en önemli siyasetçilerin bile bizi akraba olarak düşündüğünden emin oldum."

Çolak makalesinde, Macaristan Başvekili Gy. Gömbös'ün, Mustafa Kemal Paşa'yı çok merak ettiğini ve onunla karşı karşıya gelince heyecanlandığını açıklamaktadır⁵². Gömbös'ün görüşmelerinden sonra yaptığı değerlendirmesinde de ona karşı olan takdirlerini dile getirirken şöyle dediğini aktarmaktadır⁵³:

"Kemal Paşa ekselsanlarını gören ve işiten, komutanlık ve liderliğin niçin onun elinde olduğunu anlıyor."

Gömbös'ün Ankara ziyareti sadece bir siyasi iş birliği veya ticaret münasebeti değil, iki milletin tarihsel yakınlığı, aynı ırk ya da akrabalık esasına dayalı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Türk ve Macar basınında çıkan yazılar bunun açık göstergesidir. O günlerin gazeteleri, başlıklarında; "Dost ve Kardeş Macar milletinin kıymetli Başvekili Gömbös", "Kardeş Macaristan'ın Muhterem Başvekili", "Kardeş Macar Milletinin Başvekili", gibi samimi ifadeler kullanmıştı. Yunus Nadi, "Kardeş Macar Milletinin Başvekili Bugün geliyor"⁵⁴, Ahmet Şükrü, "Gömbös'ün ziyareti"⁵⁵, Hüseyin Namık, "Macar ve Türk Kardeşliği"⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, "Macar Milletine Selam"⁵⁷ gibi başlıklarıyla bu sıcak ve içten duyguları yansıtmışlardı.

Akşam yemekte karşılıklı iyi dilekleri belirten konuşmalardan sonra Gazi, oradaki gazetecilere şu önemli sözleri söyledi⁵⁸:

"...Tüm Türk halkının dostluk ve saygısını Macar basınına temsilcilerine iletiyorum. Bu topraklar bugün Türk ülkesi olarak anıldığı için Kral Geza zamanında ülkenize Türkiye deniyordu. Bunun kanıtı, Bizans imparatorunun Kral Geza'ya sunduğu Macar kutsal tacının üst

51 Melek Çolak, "Bir Macar Çocuğun Anılarında Atatürk", *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s. 96.

52 Melek Çolak, "Bir Macar Çocuğun...", s. 42.

53 Melek Çolak, "Bir Macar Çocuğun...", s. 42.

54 Yunus Nadi, "Kardeş Macar Milletinin Başvekili Bugün geliyor", *Cumhuriyet*, 19 Teşrinievvel 1933, s. 1.

55 Ahmet Şükrü, "Gömbös'ün ziyareti", *Milliyet*, 20 Teşrinievvel 1933, s. 1.

56 Hüseyin Namık Orkun, "Macar ve Türk Kardeşliği", *Hakimiyeti Milliye*, 22 Birinci teşrin 1933, s. 4.

57 Falih Rıfkı, "Macar Milletine Selam", *Hakimiyeti Milliye*, 22 Birinci teşrin 1933, s. 1.

58 Bán Aladár, "Gömbös Gyula keleti...", s. 28.

kısımında şu yazının okunabilmesidir: “Türkiye'nin baş kralı Geza'ya”. Sizleri burada ağırlamaktan bir kez daha mutluluk duydum”

Heyet ertesi gün (Rodosto) Tekirdağ'a gitti⁵⁹. Lajos Kossuth'un kaldığı ev ziyaret edildi. Konuşmalar ve ziyaretlerden sonra heyet İstanbul'a döndü⁶⁰. Oradan da oldukça gösterişli bir trenle Budapeşte'ye seyahat edildi. Budapeşte Elçisi Behiç Erkin, 1933 senesi Macaristan ahvaline dair raporunda Macar başvekilin ve hariciye vekilinin Ankara'ya yaptıkları ziyarette gösterilen samimi kabulden dolayı Macar hükümeti ve milletinin çok memnun kaldıklarını, cumhuriyet kutlamalarıyla ilgili Macar basınında çok olumlu yazıların çıktığını yazmaktadır⁶¹.

Macar Başbakanı Gömbös'ün Budapeşte'ye dönüşünden sonra bir kısım Macar gazeteci, iş adamı ve milletvekillerinden oluşan bir heyet, Macaristan'a dönmeyerek Cumhuriyet Bayramı'nın 10. yıl kutlamalarına katılmak için Ankara'ya geldiler. Atatürk bu heyeti kabul etti⁶². Verilen resepsiyonda Mustafa Kemal misafir heyetle samimi el sıkışmalarından sonra Macar heyetinde bulunan Gyula Pekar⁶³, Türk-Macar kardeşliğinden bahsederek kısa bir konuşma yapmış ve konuşmasında şunları söylemiştir⁶⁴:

“...Yeni Türkiye bu büyük milli eserin onuncu yıl dönümü münasebetiyle bugünkü küçük Macaristan'ın kalpten gelen samimi tebriklerini kabul buyurmanızı zati devletlerinden rica ederim.”

Türkçe olarak karşılık veren Mustafa Kemal, Saffet Bey'in çevirisini keserek kendisi, düşüncelerini şöyle açıklamıştır⁶⁵:

“Ben ne dedimse aynen tercüme etti. Ben kardeş Macar milleti derdim. Çünkü Macarlar Türklerin hakiki kardeşidir. Macarlar büyük bir millettir. Bir milletin büyüklüğü coğrafya

59 “M. Gömbös Bu Sabah Geliyor, Akşam Üstü Tekirdağına Gidecek”, *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1933, s. 1-5; “Macar Başvekili Bu Sabah şehrimize Dönüyor”, *Milliyet*, 23 Teşrinievvel 1933, s. 6; “Macar Misafirlerimiz Tekirdağına Gittiler”, *Son Posta*, 24 Birinci teşrin 1933, s. 1-8; “Macar Misafirlerimiz Tekirdağına Gittiler”, *Son Posta*, 24 Birinci teşrin 1933, s. 8.

60 “Macar misafirler döndüler”, *Son Posta*, 25 Birinci teşrin 1933, s. 3.

61 *BCA*, 30.10.0/232.566.6, Dosya No.421/45 (Budapeşte Elçisi Behiç Erkin'in Macaristan'ın 1933 Yılı Durumuna Ait Raporu).

62 “Gazi Hazretleri dün Macar heyetini kabul buyurdular”, *Milliyet*, 31 Teşrinievvel 1933, s. 1.

63 Gyula Pekar, Macar siyaset adamı ve yazarı (Debrecen 1867-Budapeşte 1937). 1919'da karşı devrimci bir teşkilâtın başı olarak sıvrıldı. Bela Kun iktidardan düşünce, milliyetçi hıristiyan partinin kurucuları arasında yer aldı. Adalet ve din bakanlığına getirildi ve uzun yıllar dışişleri komisyonuna başkanlık yaptı. Milletlerarası konferanslarda Macaristan'ı temsil etti. Edebî değeri olmayan tarihî romanlar yazdı. Macar Turan Derneği'nin başkanı ve önemli ileri gelenlerindendir. 1937 yılında vefat etti.

64 Yücel Namal, *Türk-Macar İlişkileri (1850-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 125; Bán Aladár, “Gyula Gömbös...”, s. 31; “Atilla Günü”, *Milliyet*, 3 Kanuni Sani 1934, s. 1-2.

65 Melek Çolak, “Atatürk ve Macar Başkanı...”, s. 43.

mesahasıyla değil, yüreğinin asaleti, mefkûresinin yüksekliği ile ölçülür. Kardeş Macar milletinin samimi tebriklerinden dolayı tekrar teşekkür ederim. Söylediğiniz gibi, Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla çok meşgulüm, fakat benim Macar millet için daima vaktim olduğuna ve olacağına emin olabilirsiniz. Macar milletinin istikbalde muhakkak daha ziyade yükseleceğine kanaati kâmilemdir”.

Gyula Pékar’ın Attilâ’nın bin beş yüzüncü yıldönümünü⁶⁶ hatırlatması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa şöyle cevap vermişti:

“Büyük ceddimiz Atillâ’nın yıl dönümünü beraber kutlamak teklifinizi kabul eder ve buyurduğunuz gibi bu münasebetle toplanacak kültür kongresinin ırk birliği hakkındaki yüksek fikir hareketlerine memnuniyetle iştirak ederim. Irkımızın bütün dünya mefkûresine rehber olduğunu işaret etmesini bilhassa kongreden beklerim. Kendisine nazaran pek küçük olan Napolyon, Büyük İskender ve Sezar’ın yanında büyük Attilâ’nın mevkîinin kongre tarafından tespit edilmesi hakkındaki fikrinize tamamıyla iştirak ederim. Bunların her üçü de Attilâ’nın yanında ancak maiyet olabilirler. Bu hususta Maarif Vekili ile görüşerek, tekliflerimi ve tarih tespiti hakkındaki cevaplarımı bildireceğim. Allaha ısmarladık”

Macar heyet 29 Ekim günü bayram kutlamalarını heyecanla izlediler⁶⁷. Daha sonra Ankara Palas’ta verilen ve Mustafa Kemal Paşa’nın da hazır bulunduğu resepsiyona katıldılar. Gyula Pekár, bayram kutlamalarını hayranlıkla izlediklerini belirterek şöyle hitap etti⁶⁸:

“...biz kardeş Macar ulusu, bu münasebetle kalbimizin bütün sıcaklığıyla ve sevgisiyle, sadece Türk ulusunun bilge basiretini değil, aynı zamanda ülkenin başındaki on yıllık faaliyetinin, Türk ulusunun tarihinde muazzam dönüşüm ve onun yeniden doğuşu anlamına gelen Ekselanslarını da sevinçle selamlıyoruz.”

Mustafa Kemal Paşa da buna Türkçe olarak cevap verdi. Reşit Saffet tarafından konuşma Fransızcaya tercüme edildi⁶⁹:

“Heyetinizin Macar Parlamentosu ve toplumu adına Türkiye Cumhuriyeti’nin 10. yıldönümü nedeniyle bana gönderdiği bu içten ve dostane selamından çok sevinç duyuyorum. Soylu Macar ulusu ile heyet aracılığıyla özel ilişkilere adım atabildiğime memnunum. Konuşmacınızın söylediği gibi bir ulusun büyüklüğü siyasi ve coğrafi alanına değil, ama ideallerinin önemine ve ruhi soyluluğuna bağlı. Macar ulusu önünde, selamlarımı dile getirmelerini rica ederim. Ve Macar ulusuna, Macar Senatosuna ve Parlamentosuna iletinler ki Türk ulusu kardeş, büyük

66 “Atilla Günü”, *Milliyet*, 3 Kanuni Sani 1934, s. 1-2.

67 HİREK, “A Török Köztársaság kikiáltásának 10. Évfordulója (Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanının 10. Yıldönümü)”, *Turan*, XVI. Évfolyam, I-IV. Szam, 1933, s. 57.

68 Melek Çolak, “Atatürk ve Macar Başkanı...”, s. 43; “Atilla Günü”, *Milliyet*, 3 Kanuni Sani 1934, s.1-2.

69 Melek Çolak, “Atatürk ve Macar Başkanı...”, s. 43; “Atilla Günü”, *Milliyet*, 3 Kanuni Sani 1934, s.1-2.

Macar milletini selamlıyor. İnsanlık açısından Macar kültürünün ne kadar büyük değeri bulunduğunu biliyorum ve yeni Türkiye'nin 10 yıllık anma töreninde Macar kardeşlerimin yer aldığına çok memnunum. Birbirimizden uzakta olduğumuz zamanlar vardı. Ama bunun en temel sebebi iki ulusu birbirinden ayıran din ayrımıydı. Bununla beraber şimdi yalnızca uluslarımızın kültürünün yükselişiyle ve ülkelerimizin modernizasyonu ile uğraştığımızdan şanslı durumdayız. Öyleyse bu uğraş sırasında iki ulus arasında yakın ilişkiler kurabiliriz. Bu uğraşın içinde, tartışmasız ve sarsılmaz inançla Macar ulusunun geleceğine güveniyorum.”

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Atatürk, Macar tarihi ile ilgili oldukça bilgi sahibidir ve iki ulus arasında tarihsel ilişkilerin kardeşlik boyutunda olduğunu düşünmektedir. Buna karşın Atatürk, bu duygusal düşüncelerini ileride devletlerarası ilişkilere yansıtmayacaktır. Çünkü Atatürk, gerçekçi bir devlet adamıydı ve ülkenin çıkarlarını zarara uğratacak girişimlerden hep kaçınmıştı. Türkiye'nin takip etmesi gereken siyasetin “açık ve uygulanabilir”, aynı zamanda “ulusal ve milli” olması gerektiğini de ifade etmiştir. Dış politika esaslarımıza “ulusal ve milli” bir karakter veren Atatürk'ün, bununla birlikte bütün Pan-İslamist ve Pan-Türkist kaygıları⁷⁰ bir kenara bırakarak gerek cumhuriyetin ilânından önce gerekse sonraki dönemlerde dışarıdaki Türklerle yakından ilgilenmiştir.

İlişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1934 yılında bir kısım Türk milletvekili Macaristan'ı ziyaret etmişti. Bu milletvekili grubunu kabul eden Macaristan Başvekili Gy. Gömbös onlara çok samimiyet göstermişti. Bilahare kendisinin Ankara ziyaretinden duyduğu ilgiden bahsetmiş, “*kan ve kardeşlik bağları ile bağlı bulunan iki ulusun kültürel ve ekonomik alanlarda da yapacakları çok şeyler*” olacağına vurgu yapmıştı⁷¹.

Başbakan Gömbös'ün uluslararası ilişkilerde revizyonist politikalar izlemesi bir yana, Türklere karşı ilgisi ve kendisini Türk gibi hissettiğini belirtmesi, kültürel ilişkilerin daha da gelişmesini sağlamıştı. Türkiye'nin dış politikasında önemli sorunlar karşısında da Türkiye'yi desteklemişti. Ölümünden kısa zaman önce kendisiyle görüşen Behiç Erkin, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi hakkındaki Türkiye'nin teşebbüsüne dair 30 Nisan 1936 tarihli Gömbös'ün lehteki beyanlarına karşı, Başvekil İsmet İnönü'nün teşekkürlerini bildirmişti. Diğer taraftan Erkin, Mösyö Gömbös'ün Ankara'ya ziyaretinde Atatürk'ün kendisine “Türk” demesinden ötürü daima iftihar duyduğunu tekrarladığını ve ayrılırken Türkçe olarak kendisini “*kardeş*” diyerek kucakladığını da dile

70 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1981, s. 194-196.

71 *BCA*, 30.10.0.0/232.567.2, Dosya No.421/64, Tarih: 5.6.1934.

getirmişti⁷². 6 Ekim 1936'da yaşamını yitiren⁷³ Gömbös'ün devletlerarası ilişkilerin ge-
reği Türkiye'ye ilgisi olduğu kadar Türk-Macar kültürel ilişkileri bakımından da
Atatürk'e büyük saygı duyduğu bilinmektedir.

Atatürk ile aynı yıllarda yaşamış olan Gömbös, dönemin siyasetinin bir sonucu olsa
gerek İtalya diktatörü Mussolini'yi ve kazandığı zafer ve Lozan Barışı nedeniyle de
Atatürk'ü çok takdir ediyor, adeta onu örnek almaya çalışıyordu.⁷⁴ Gömbös, Atatürk'ün
Türk tarihi ile Macar tarihine olan ilgisini çok yakından bildiği için ona Macar tarihi ile
ilgili kitaplar göndermişti. Hakeza bu konuda başka Macar aydınları da zaman zaman de-
ğerli kitaplar göndermişlerdi⁷⁵. Kocaeli Mebusu Reşit Saffet, Macaristan'dan getirdiği bir-
çok konuyu ihtiva eden, resimli on ciltlik bir tarih kitabını meclis kütüphanesinde yer al-
ması için bizzat Atatürk'e mektup yazmıştı⁷⁶. Bu kitaplar Türk Tarih Kurumu'na
gönderilmiş, Kurum da bunları teslim almıştı⁷⁷(Ek-3). Macaristan'da Türkoloji alanında
yapılan araştırmalar ışığında uzun zaman Macarların Hun kökenli oldukları yönünde bi-
lim dünyasında bir görüş savunulmaya başlanmıştı. Tarih öncesi araştırmalar konusunda
ve Türk tarihi yazımı sırasında yapılan çalışmalara duyulan ilgi, Macarlarda oldukça fazla
merak uyandırıyordu. Bunlarla ilgili yapılan çalışmalar, hazırlanan Macar Büyükelçiliği
raporlarında ve *Turan* dergisinde çıkan yazılarda geniş bir biçimde yer almıştı.⁷⁸

Karşılıklı iyi niyet ve ortak çalışmalar kapsamında Afet İnan, 1936 senesinde Türk
tarihi ve dili alanlarında yoğun çalışmalar yapıldığı Budapeşte'ye bir araştırma gezisi
düzenlemişti⁷⁹. Budapeşte temasları sırasında kendisine Türkoloji alanında dönemin en

72 *BCA*, 30.10.0.0/233.568.18-1-2, Dosya No.421/159, Tarih: 18 Mayıs 1936 (Hariciye Vekaleti 2. Daire Umum
Müdürlüğü'nün Başvekâlet'e yazdığı yazı).

73 *BCA*, 030.10.0.0/233.568.20-4, Tarih: 9 Haziran 1936 (Budapeşte elçisinin 9 Haziran 1936 tarihli ve 14786/203 sayılı
Dışişleri'ne yazısı); "Haziran 1936'da Budapeşte elçiliğinin gönderdiği raporda, Gömbös'ün hastalığı ve hükümetin
durumu ile ilgili bilgi verilmiş ve altı haftalık bir istirahatten sonra işbaşına döneceği söylenmesine karşın henüz işine
başlamadığını, bu konuda hükümet çevrelerinde üç türlü ihtimalden bahsedilmektedir." *BCA*, 030.10.0.0/233.568.20-2,
Tarih: 4 Eylül 1936 (Hariciye Bakanlığı'nın Başvekâlet'e yazdığı rapor). Ancak 3 Eylül 1936 tarihli ikinci raporlarında
Gömbös'ün hastalığını atlatamadığı ve yerine kimlerin geçeceği ile ilgili yorumlar yapıldığından bahsedilmektedir.

74 Melek Çolak, "Atatürk, Macarlar...", s. 385.

75 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.008.220, A.IV-6, D.54, F.55, 14.10.1931

76 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.011.32.28-1-3, A.IV-17-d, D.71, F.11-2, Tarih: 12 Ağustos 1934 (Kocaeli Mebusu Reşit
Saffet'in 12 Ağustos 1934 tarihli mektubu).

77 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.011.32.28-1-3, A.IV-17-d, D.71, F.11-2, Tarih: 15 Ağustos 1934 (Riyaseti Cumhuriyet
Umumi Kâtipliği'nin TTT Cemiyeti'ne 15.8.1934 tarihli 4/857 sayılı yazısı); *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.011.32.28-
1-3, A.IV-17-d, D.71, F.11, Tarih: 16 Ağustos 1934 (TTK Cemiyeti'nin Riyaseti Cumhuriyet Umumi Kâtipliğine 16.8.1934
tarihli ve 813 sayılı yazısı).

78 Bu konuda Macar Turancılarından Péter Móríciz'in şu makalelerine bakılabilir: Péter Móríciz, "Az újtörök..." s. 1-6;
Péter Móríciz, "A Mai Törökország (Yeni Türkiye)", *Turan*, XII. Évfolyam, I-IV. Szam, 1929, s. 16-21; Çolak, "Atatürk,
Macarlar...", s. 387.

79 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.103.204-314, A.10-17-d, D. 71, F.5-316, Tarih: 26 Mart 1936.

tanınmış simalarından biri olan Gyula Németh eşlik etmişti. Afet İnan'ın dönüşünden sonra TTK Başkanı bilahare yazdığı mektubunda Nemeth'e, “*Aynı ırkın iki asil kolu olan Macar ve Türk milletlerinin ilmi ve daimî temaslarla birbirlerini daha iyi tanımaları kurumumuzun büyük arzularından biridir.*”⁸⁰ demişti.

Türk tarihi ile ilgili çalışmalara ilgisizlik ve bu konuyla ilgili sınırlı araştırmalar yüzünden Atatürk'ün; yabancı Türkologları, özellikle Macar diltçilerin, tarihçilerin ve şarkiyat araştırmacılarının çalışmalarını yakından takip ettiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Atatürk'ün, Türkolojinin babası olan Ármín Vámbergy'den ve onun yolundan giden Macar bilim ve fikir adamları olan Zoltán Gombocz'a, birçok araştırmacı yetiştirmiş olan Gyula Németh'e kadar birçok Türkologun eserlerini incelediği görülecektir.

Gyula Németh, 14 Eylül 1934 tarihinde Atatürk'e bir mektup⁸¹ yazmış ve bir kısım kitaplar göndermişti. Gönderdiği bu kitaplara bakıldığında Atatürk'ün Türk-Macar ortak tarih ve dil çalışmalarına gösterdiği ilgi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁸² Németh, bu mektubunda; “*...O'nun kudretli idaresi altında dünyayı hayrette bırakan terakkiler yapmış, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hissettiği ihtiramatı faikanın delili olarak Türk ve Macar milletlerinin münasebetlerinden, onların tarihi temaslarından*” bahsederek bazı eserleri gönderdiğinden söz etmekte, kitapların içerikleri ve önemleri hakkında açıklamalar yapmaktadır. Nemeth'in mektubunda gönderildiğini söylediği kitaplar şunlardı⁸³:

“Valentin Hóman'ın üç ciltlik “Macar Tarihi”, Alexandre Takáts'ın “Türk istilası Devrinden Krokiler” Türk istilası Devrinden, Macar Mazisinden, Eski Macar Asker Kumandanları” adlı eserleri, Szilády Szilágyi'nin “Türk istilası Tarihinin Vesikaları” Türk-Macar Devrine Ait Vesikalar”(7 cilt), Karácson ve Tahallóczy'nin “Rákóczi'nin Türkiye'ye ilticasına Dair Vesikalar”, Takáts, Echart ve Szeffü'nün “Budün Paşalarının Macarca Muhaberatı”, Ernő Simonyi'nin “II. Rákóczi Ferenc Devrine Dair İngiliz Diplomasisinin Muharreratı”, Imre Karácson'un “Türk Seyyahı Evliya Çelebi'nin Macaristan'daki Seyahatleri” (2 cilt), Déak Farkas'ın “Mültecilerin Mecmuası Evrakı”, Kálman Thaly'nin “II. Rákóczi Ferenc Dairesinde(?) Yaşamış olan De Laussure Cézár'ın “Türkiye'de Yazılmış Mektupları”

80 Müjdat Karagülmez “Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler”, *Türk Tarihine Dair Yazılar III*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan, Ömer Düzbakar, Ankara, 2018, s. 633.

81 Nemeth'in Atatürk'e yazdığı bu mektup, *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*'nde Gyula Gömbös imzalı 18 Eylül 1934 tarihini taşıyan mektupla aynıdır. İhtimaldir ki Gömbös Nemeth'den böyle bir mektup yazmasını istedi, o da bu mektubu yazdı. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-13-14, A.IV-17/d, D.71, F.18-13-14.

82 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-13-14, A.IV-17/d, D.71, F.18-13-14.

83 Melek Çolak, “Atatürk Macarlar...”, s. 377.

Turan Cemiyeti, 20. yüzyılın başında yolu Turancılıkla kesişen, devletin dış siyasetini etkileyen Macar devlet adamları ve aydınlarıyla çok yakın ilişkiler kurmuştu. İki dünya savaşı arası dönemde neredeyse tüm Macar başbakanların Turancı olduğu görülmektedir⁸⁴. Siyasî bir içeriğe sahip olan Macar Turancıları, Türkiye'yi kendi ülkeleriyle siyasî olarak kader birliği yapabileceği bir memleket olarak görmüşler, bu nedenle Türklerin vermiş olduğu mücadeleyi yakından ve dikkatlice izlemişler, Türklerle ilişki kurmanın yollarını aramışlardır. Kont Bethlen, Pal Teleki, Kont Apponyi gibi isimler bu cemiyetin ya üyesi olmuşlar ya da derneğin faaliyetlerine katılmışlardır⁸⁵.

Kalman Daranyi ise başbakanlığı sırasında onursal başkanlık teklifini kabul etmişti. Macar başbakanı, Gyula Gömbös de bu devlet adamlarından biriydi. Cemiyetin Türk Turancılarıyla ilişkisi ve Türkiye ile Macaristan'ın bu bağlamda Turancılık fikirlerine siyaseten sıcak bakmaları, iki halkın tarih ve dil alanındaki kültürel ilişkilerini de canlı tutuyordu. Adı geçen kişilerin Macaristan siyasetindeki ağırlıkları ve Türkiye'ye yönelik olumlu intibaları, iki ulus arasındaki sempatiyi beslemişti. Gömbös'ün Atatürk'e kitaplar göndermesi ve ona anlamlı bir mektup yazması da bunu göstermektedir⁸⁶. Nitekim Macaristan'ın Ankara Büyükelçisi, Jungerth Arnothy hükûmetinin talimatı üzerine Macaristan Konsey Başkanı Gy. Gömbös'ün, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı mektubu ekselanslarına iletmekten onur duyacağını, Macar Konsey başkanının büyük zevkle aldığı ve dost Türk halkının tarihine ait Macar kitaplarının ayrıntılı bir listesini sunacağını, toplam 27 ciltten oluşan bu kitapların en kısa zamanda ekselansları T.C. cumhurbaşkanına teslim etmelerini ilgililerden rica etmektedir⁸⁷ (bkz. Ek-5 ve Ek-6). Toplam 27 ciltten oluşan bu kitaplar Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanı Muzaffer Göker tarafından teslim alınmış, Cumhurbaşkanlığı Umumi Katipliğine bilgi verilmişti⁸⁸ (bkz. Ek-4). Türk-Macar ilişkilerinin önemli olaylarını anlatan bu kitaplar iki devlet arasında en üst düzeyde bir çeşit kültürel alışverişin en açık göstergesiydi. 27 cilt olan bu kitaplar şunlardı⁸⁹ ; (bkz. Ek-3)

84 Fatma Çalik Orhun, "Sevr'den Lozan'a Kadar Olan Dönemde Türk-Macar İlişkileri", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Y.10, S.52, Ağustos 2019, s. 139.

85 Melek Çolak, "Atatürk Macarlar...", s. 377.

86 *BCA*, 010.0.0/232.566.19-1 (T.C. Budapeşte Elçiliği'nin Başbakanlığa 8 Mayıs 1934 tarihli ve 12888 sayılı yazısı); *BCA*, 010.0.0/232.566.19-2 (Hariciye Vekâlet'inin 7. Daire Umum Müdürlüğü'nün Yüksek Başvekâlet'e 17.5.1934 tarihli ve 421/61 sayılı yazısı).

87 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-10, A.IV-17-d, D.71, F.18-10, Tarih: 11 Novembre 1934 (Macaristan'ın Ankara büyükelçisinin Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Hasan Rıza'ya yazdığı 11 Kasım 1934 tarihli yazı-Fransızca).

88 Ek-4: *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-3-4, A.IV-17-d, D.71, F.18, Tarih: 12.12.1934 (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği'ne yazdığı 12.12.1934 tarihli yazı).

89 Ek-3: *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-3, A.IV-17-d, D.71, F.18-3, Tarih: 9.12.1934 (Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliği'ne yazdığı 12.12.1934 tarihli yazı). Bu kitaplar TTK Kütüphanesi'nde AI/2661-2673 sıra numarası ile kayıtlıdır.

1. Türk-Macar devrine ait devlet mahzeni evrakı: C.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
2. Rakoci muhaceretine ait Türk vesaiki
3. Muhacirlere ait vesikalar
4. Macaristan'ın istilasına ait tarihî vesikalar, C.1, 2
5. İkinci Rakoci Ferencz devrine ait İngiliz siyasiyonlarının yazıları. C. 1, 2, 3
6. Buda paşalarının Macarca muhaberatı
7. Prens İkinci Rakoci'nin saray asilzadelerinden de Saussure Cezzar'ın Türkiye'den gönderdiği mektuplar.
8. Macar Tarihi, büyük Macar devleti C.1, 2
9. Macar Tarihi, büyük Macar devleti. C.3
10. Evliya Çelebi'nin Macaristan seyahati 1660-1664
11. Evliya Çelebinin Macaristan seyahati 1664-1666
12. Türk dünyasına ait Esquise-ler C.1, 2
13. Eski Macar kumandan ve generalleri
14. Macar mazarine ait vesikalar
15. Türk istilası devri

Macaristan Başvekili Gyula Gömbös, 18 Eylül 1934 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı mektubunda Türk-Macar dostluğundan bahisle takdir ve hayranlığını ifade etmişti.⁹⁰

Bu mektup Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği tarafından önce Hariciye Vekâlet'ine⁹¹, daha sonra da Macar elçiliğine yazılarak bilgi verilmiş, Macaristan Koneşy Başkanı ekselansları Gyula Gömbös'ün gönderdiği mektubun ve kitapların Atatürk'e takdim edildiği, sayın cumhurbaşkanının cevabi mektubunun ekte yer aldığı belirtilmiş, mutlaka ekselansları Gömbös'e ulaştırmaları ricasında bulunulmuştu⁹². Macaristan'ın Ankara Büyükelçisi Jungerth Arnothy, Atatürk'ün Macar Bakanlar Meclisi Başkanı Gyula Gömbös'e cevabi mektubunu göndermeye acele ettiklerini ve gönderdiklerini bildirmişlerdi⁹³.

90 Ek-1: *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-13-14, A.IV-17-d, D.71, F.18-13-14 (Macaristan Başvekili Gyula Gömbös'ün Mustafa Kemal Atatürk'e yazdığı 18 Eylül 1934 tarihli mektup).

91 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-7, A.IV-17-d, D.71, F.18-7 (Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği tarafından Hariciye Vekâleti'ne yazılan 24 Kasım 1934 tarihli yazı-el yazısı).

92 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-8, A.IV-17-d, D.71, F.18-8 (Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği tarafından Macar elçiliğine yazılan 28 Kasım 1934 tarihli yazı-Fransızca); *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-6, A.IV-17-d, D.71, F.18-6 (Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği tarafından Macar elçiliğine yazılan 28 Kasım 1934 tarihli yazı-Türkçe).

93 Ek-5 ve Ek-6: *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-1, A.IV-17-d, D.71, F.18-1, Tarih: 2 Son teşrin 1934; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-2, A.IV-17-d, D.71, F.18-2, Tarih: 2 Decembre 1934 (2255/1934 sayılı yazı-Fransızca).

Mustafa Kemal Atatürk, Macaristan Konsey Başkanı Gyula Gömbös'ün kendisine gönderdiği mektup ve kitaplardan dolayı cevap olarak bir mektup yazmış ve teşekkür etmişti⁹⁴ (Ek-2a/b).

Atatürk, Mösyö Gömbös'e yazdığı mektubunda, bu kitapları gönderdiği için mutlu olduğunu ifade etmiş ve bu alanda kendisinin de çalışmalar yaptığını söylemiştir. Gönderilen kitapların Atatürk'ün tarihle ilgili yaptığı özel çalışmalara katkı sağladığı ve Türk-Macar kültürel ilişkilerine de bir ivme kazandırdığı söylenebilir. Atatürk'ün savaş meydanlarında dahi kitap okumayı ihmal etmediği düşünülürse kendisine gönderilen bu kitaplara çok değer verdiği tahmin edilebilir.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki siyasi gelişmeler Macaristan'ın yeniden yapılanması bakımından birtakım sıkıntıları beraberinde getirmişti. Trianon Antlaşması, mevcut koşulları itibarıyla toprak ve insan kaybına yol açmıştı. Bu durumdan çıkmak için iktidara gelen yöneticiler, dönemin gelişmelerine de paralel revizyonist politikalara yönelmiş, Almanya ve İtalya ile ortak ilişkiler kurmuşlardı. Özellikle 1932'de iktidara gelen Gyula Gömbös, bir taraftan faşist ülkelerle ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan da Bulgaristan ve Türkiye ile de ortak bir birliktelik kurmak istemişti. Zamanın siyasi koşullarının bunu gerekli kıldığı söylene de Gömbös'ün Ankara'ya ziyaretleri, Atatürk ile bizzat tanışması ve onunla ilgili düşünceleri, olayın boyutunu siyaseten revizyonist ya da faşist düşüncelerin yanında Türklük, kardeşlik ve hatta ırk esasına dayalı bir kültürel boyuta taşımıştı. Gömbös'ün kafa olarak kendini "Türk" diye tanımlaması aynı zamanda Macaristan'da etkili bir akım olan Macar Turancılık hareketinin de Türkiye ile ilişkilerde devrede olan önemli bir faktör olacağını göstermişti. Macar Turancılarının, Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasını, Lozan Barışı ile bağımsız bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Atatürk'ü hayranlıkla takip etmeleri, bu ilişkilerde belirleyici bir unsur olacaktır.

Türk-Macar kültürel ilişkileri, Macaristan'da Türkoloji çalışmalarının başlaması ve uzun bir zaman sonrasında bilimsel anlamda Atatürk'ün Ankara'da DTCF'de kurduğu Hungaroloji kürsüsündeki çalışmalarla başladı. Bu alanda, Vámbéry'den başlayıp Gyula Nemeth, Laszlo Rasonyi, Tibor Halasi-Kun, Lajos Eckmann gibi bilim insanlarına kadar uzanan Türkoloji ve Hungaroloji alanındaki çalışmalar, Atatürk döneminde önemli sonuçlara ulaştı. Diğer taraftan kurulan resmî ilişkiler çok önceden var olan kültürel

94 Ek-2: *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-11-12, A.IV-17-d, D.71, F.18-11-12; Tarih: 29.11.1934 (Türkiye Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği yazısı-el yazısı).

ilişkileri daha da ileriye taşıdı. Bazı Macar devlet adamları bizzat Atatürk ile yüz yüze tarih ve dil sohbetleri yaptılar, bilim insanları Türk-Macar akrabalığı hakkında ortak kanaatlerine dayalı bildirileriyle tarih ve dil kongrelerine katıldılar.

Macar devlet adamlarından Başbakan Gyula Gömbös, Atatürk'ün kazandığı zaferler sonunda kurduğu devlete ve devrimlerine çok ilgi duyan, onu takdir eden bir devlet adamıdır. Siyasi revizyonist politikası bakımından Türkiye'yi Roma-Berlin Mihveri'ne çekmek istemişti. Ama diğer bakımdan Macar Turancılığına düşüncelerine yakınlığı nedeniyle de Türklere ve Atatürk'e özel bir alaka gösteriyordu. Atatürk'ün Türklük ve Turancılıkla ilgili düşüncelerinden, özellikle büyük Türkolog Gyula Nemeth aracılığı ile haberdar olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzden de Atatürk'e bir mektupla birlikte kitaplar göndermişti. Kendisi Türkçe bilmediği için bu mektubu Nemeth'e yazdırdığı düşünülmektedir. Gyula Nemeth'in Atatürk'e yazdığı bilinen mektup ile Gyula Gömbös'ün Atatürk'e yazdığı mektup aynı mektuptur. Nemeth'in yazdığı mektup, 14 Eylül 1934 tarihlidir ve halihazırda Szechenyi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nitekim Prof. Melek Çolak bu mektubu *Türk Dünyası Tarih Dergisi*'nde müsveddeler olarak yayımlamıştır. Bizim elimizde olan mektup da gayet güzel bir el yazısıyla Türkçe yazılmış, ifadelerin açık olduğu 18 Eylül 1934 tarihli mektuptur. Mektubun sonunda bizzat Gyula Gömbös'ün imzası bulunmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda Gyula Gömbös'ün ve diğer bazı Macar aydınlarının Türklere ve Atatürk'e karşı çok duygusal ifadelerle varan değerlendirmeleri mevcuttur. Bu mektubu okuduğumuzda bu tür ifadeleri görmek mümkündür. Nitekim uluslararası ilişkilerde duygusal ifadelerin yeri olmamakla birlikte diplomatik ilişkilerde bazı jest ve iltifat içeren kelimeler kullanıldığı görülebilmektedir.

Atatürk'ün Türk dili ve tarihini araştırırken Macar tarihi ve dili ile ilgili de araştırmalar yaptırdığı bilinmektedir. Bu çalışmaları yaparken Macar bilim insanlarından ve onların eserlerinden faydalanmıştır. Gömbös, Atatürk'e yazdığı mektubu ile birlikte 27 ciltten oluşan tarih kitapları seti göndermiştir. Bu durum bir bakıma Türkiye ile Macaristan arasında siyasi ilişkilerin aynı zamanda kültürel ilişkilere de katkı sunduğunu göstermektedir. Kültürel ilişkilerin sürdürülmesinde Ankara'daki Hungaroloji Enstitüsü de önemli çalışmalar yapmış ve katkı sunmuştur. Uluslararası ilişkilerde ise Macaristan ve Türkiye arasında geçmişten gelen dostluk ve samimi duygular çeşitli alanlarda ilişkileri desteklemiş, güçlendirmiştir.

Uluslararası ilişkilerde devlet adamlarının birbirlerine birtakım hediyeler vermesi mümkündür. Bizim burada üzerinde durduğumuz nokta bu kitapların bir amaca yönelik

gönderilmiş olmasıdır. Ayrıca yazılan mektubun da diplomatik nezakete bağlı yazılmış bir mektuptan öteye hayranlık, sevgi ve dostluk duygularını içermesidir. Bunun normalde ilişkilerde yeri yoktur. Önemle üzerinde durduğumuz nokta da budur. Ayrıca mektubun müsveddelerinin önceden yayımlanmasına karşın tam ve Türkçe olarak ilk kez yayımlanmış olmasının literatüre önemli bir katkı olduğu kanaatindeyiz.

Uluslararası ilişkiler, karşılıklı çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. Ancak Türk-Macar ilişkileri tarih boyunca böyle olmakla birlikte diğer uluslararası ilişkilerden çok farklı özellikler taşır. En azından Atatürk ve Gyula Gömbös zamanında diplomasinin yanında ortak tarih ve dil alanında çalışmaların yapılması, bu manada kaynak paylaşımı oldukça önemli bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Bu kitapların da bu maksatla gönderildiğini ve önemli olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu çalışmanın buna hizmet eden çalışmalara bir katkı sunacağını umuyoruz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁹⁵

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

2. Süreli Yayınlar⁹⁶

Akşam

Bellefen

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

95 Kullanılan belgelerin künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

96 Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

3. Araştırma Eserler

- Aladár, Bán: “Gömbös Gyula keleti útja és a rodostói ünnepség”, *Turan*, XVI. Évfolyam, I-IV. Szam, 1933.
- Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, TİB Yay., 1993.
- Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk*, İstanbul, TDK, 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Çalik Orhun, Fatma: “Sevr'den Lozan'a Kadar Olan Dönemde Türk-Macar İlişkileri”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Y.10, S.52, Ağustos 2019, s. 121-153.
- Çolak, Melek: “Atatürk ve Macar Başkanı Gyula Gömbös”, *Erdem*, 55, 2009, s. 33-55.
- Çolak, Melek: “Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Bahar 2010, s. 371-472.
- Çolak, Melek: “Bir Macar Çocuğunun Anılarında Atatürk”, *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s. 95-105.
- Çolak, Melek: “Gyula Nemeth'in Atatürk'e Yazdığı Mektup”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.287, Kasım 2010, s. 56-60.
- Çolak, Melek: “Macar Turan Derneği, İmam Abdüllatif Efendi ve Ermeni Meselesine Dair Macarca Bir Broşür”, *Ermeni Araştırmaları*, S.64, 2019, s. 43-59.
- Çolak, Melek: “Macar Turancıları ve Atatürk (Macar Kaynaklarına Göre)”, *Türk Yurdu Dergisi*, Y.100, S.290, Ekim 2011, s. 94-101.
- Çolak, Melek: “Macaristan'da Revizyonizm ve Balkan paktı Çerçevesinde Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.8, 2005, s. 1-14.
- Çolak, Melek: “Macarların Gözü ile Atatürk ve Türk Dil Devrimi”, *15th International Conference on Turkish Linguistics (ICTL)*, Studia Uralo-Altaica (49), Szeged-Macaristan, 20-22 August 2010, 2012.
- Demirkan, Tarık: *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Dilaçar, Agop: “Prof. J. Nemeth's Role in the Turkish Alphabet and language Reform”, *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Nemeth*, ed. Gy. Kaldy-Nagy, Budapest, Lorand Eötvös University, 1976, s. 351-356.
- Eren, Hasan: “*Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*”, Ankara, 1998, s. 232-241.
- Gönlübol, Mehmet: “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, *Atatürk Yolu*, Ankara, 1987, s. 233-268.
- Güngörmüş, Naciye: “Magyar Tudosók Szerepe a Török Nyelvújítási Mozgalomban”, *Jászkunság*, 38. Évfolyam, 3. Szam, Június 1992.
- Güngörmüş, Naciye: “Magyar Tudosók Szerepe a Török Nyelvújítási Mozgalomban

- (Türk Dili Yenileme Hareketinde Macar Alimlerin Rolü)”, *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*, Szeged, 12-16 Augustus 1991.
- HİREK: “A Török Köztársaság kikiáltásának 10. Évfordulója (Türkiye Cumhuriyeti’nin İlanının 10. Yıldönümü)”, *Turan*, XVI. Évfolyam, I-IV. Szam, 1933.
- Horvath, Bela: *Anadolu 1913*, çev. Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Karagülmez, Müjdat: “Atatürk Dönemi Türk-Macar Kültürel İlişkilerinden Kesitler”, *Türk Tarihine Dair Yazılar III*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan, Ömer Düzbakar, Ankara, 2018, s. 629-645.
- Mayor, Tibor: “Macaristan ve Trianon Muahedesi”, *Türk Kültürü*, S.93, Temmuz 1970, s. 621-624.
- Medriczky, Andor: “Kemal Atatürk a hadvezér, az államférfi és az ember (Devlet Adamı, Asker ve İnsan Olarak Kemal Atatürk)”, *Turan*, VII-X. Évfolyam, XX-XXI. Szam.
- Móricz, Péter: “A Mai Törökország (Yeni Türkiye)”, *Turan*, XII. Évfolyam, I-IV. Szam, 1929.
- Móricz, Péter: “Az újtörök történetírési mozgalom (Türk Tarih Yazım Hareketi)”, *Turan*, XV. Évfolyam, I-IV. Szam, 1932.
- Móricz, Péter: “Faşizmus as turanizmus Törökországban”, *Turan*, XIII. Évfolyam, I-IV. Szam, 1930, s. 17-22.
- Namal, Yücel: *Türk-Macar ilişkileri (1850-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Németh, Gyula: “Az Ujjaszületett Törökország”, *Törökök És Magyarok II*, ed. E. Schütz, E. Apor, Budapest, 1990.
- Özgiray, Ahmet: “Türkiye Macaristan Siyasi İlişkileri (1923-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, 1997, s. 75-80.
- Rasonyi, Laszlo: “Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları”, *Belleten*, C.XLV/1, S. 177, Ocak 1981, s. 79-86.
- Saral, Emre: “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Macaristan İlişkilerinde Turan Cemiyeti’nin Rolü Üzerine”, *Turan ve Turancılık-Edebiyat, Sosyoloji ve Jeopolitikte Kavram, Kuram, Anlam, Konum*, ed. Yeliz Okay, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2019.
- Şimşir, Bilal: *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C.III, Ankara, TTK Basımevi, 2001.
- Yaşar, Selman: “Türkiye-Macaristan İlişkileri (1923-1938)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.5, S.53, Eylül 2017, s. 1-42.

EKLER

Ek-1: Gy. Gömbös'ün Atatürk'e yazdığı mektup⁹⁷

Gazi Mustafa Kemal Paşa

Türkiye Cumhuriyeti Reisi

Hazretlerine.

Ulu Gazi! Reisicumhur Hazretleri!

Zatı devletinizin kudretli idaresi altında dünyayı hayrette bırakan terakkiler yapmış Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hissettiğim ihtiramata faikamin delili olarak, Türk ve Macar milletlerinin münasebetinden, onların tarihi temaslarından bahseden bazı eserleri zatı devletinize göndermekle kespi şeref eylerim.

Bu kitapların arasında “Macar Tarihi” adlı eserin birinci, ikinci ve üçüncü cildi hususile şayanı dikkattir. Bu ciltlerde Valentin Homan, Macaristan'ın şimdiki maarif nazırı, kurumu vustanın tarihini yazmıştır; Macar alimleri şimdiye kadar eski Macar medeniyetinin Finno-ugricen olduğunu iddia etmişlerse de Homan bu eserin birinci ciltinde eski Türk ve Macar medeniyetinin müşterek bir membadan çıktığını ispat ediyor.

Alexandre Takats'ın “Türk istilası devrinden krokiler” isimindeki üç ciltlik eseri kezalik çok mühimdir. Müellif ispat ediyor ki Macarların millî mevcudiyetleri Türk istilası devrinde Türkler tarafından değil, Avusturya tarafından tehlikeye maruz kalmıştır. Türk ve Macarların bu devirdeki münasebetlerine dair Takats'in diğer, “Türk istilası devrinden”, “Macar mazisinden”, “Eski Macar asker kumandanları” adlı eserleri de şayanı müteleadır.

Bunlardan maada Macaristan Türk istilası devrine ait türlü türlü vesikaları muhaberatı, hem de Evliya Çelebi seyahatnamesinin Macar tercümesini ihtiva eden, isimleri atide yazılmış olan eserleri gönderiyoruz. Bu vesikalar Türklerin ve Macarların Avusturya'ya karşı birçok defa birlikte mücahede ettiklerini ispat ediyor.

Gönderilen diğer eserleri de sıralayan Başvekil mektubunu; “en derin ve samimi hürmetlerimin kabulünü rica ve istirham eylerim. Budapeşte, 18 Eylül 1934”.

97 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01.013.270-13.

0103270-13

MINISTERELNÖK

Gazi Mustafa Kemal Paşa
Türkiye Cumhuriyeti Reisi
Hazretlerine.

A	17-17-d.
D	71
F	18-13

Ulu Gazi! Reiscumhur Hazretleri!

Zatı devletinizin kudretli idaresi altında dünyayı hayrette bırakan terakkiler yapmış Türkiye Cumhuriyetine karşı hisselliğim ihtiramati faikamın delili olarak, türk ve macar milletlerinin münasebatından, onların tarihî temaslarından bahseden bazı eserleri Zatı devletinize göndermekle keşfi şerefi eyledim.

Bu kitapların arasında "Macar tarihi" adlı eserin birinci, ikinci ve üçüncü cildi hususile şayanı dikkattir. Bu ciltlerde Valentin Flöman, Macaristanın şimdiki maarif nazırı, kurunu ruştanın tarihini yazmıştır; macar alimleri şimdiye kadar eski macar medeniyetinin finno-ugrien olduğunu iddia

Ek-2a: Atatürk'ün Gömbös'e yazdığı cevabi mektup⁹⁸

Ek-2b: İkinci sayfa⁹⁹

Bay Gömbös

Macaristan Krallığı Hükümet Başkanı

Bay Başkan

Yurdum ve özüm için güzel duygularla dolu 18 Eylül 1934 tarihli bitiğınızı büyük kıvançla aldım. Gönderdiğiniz Türk, Macar uluslarının eski kürüm(!)bağlarını belgeten değerli bitikler hem çok sevindirdi.

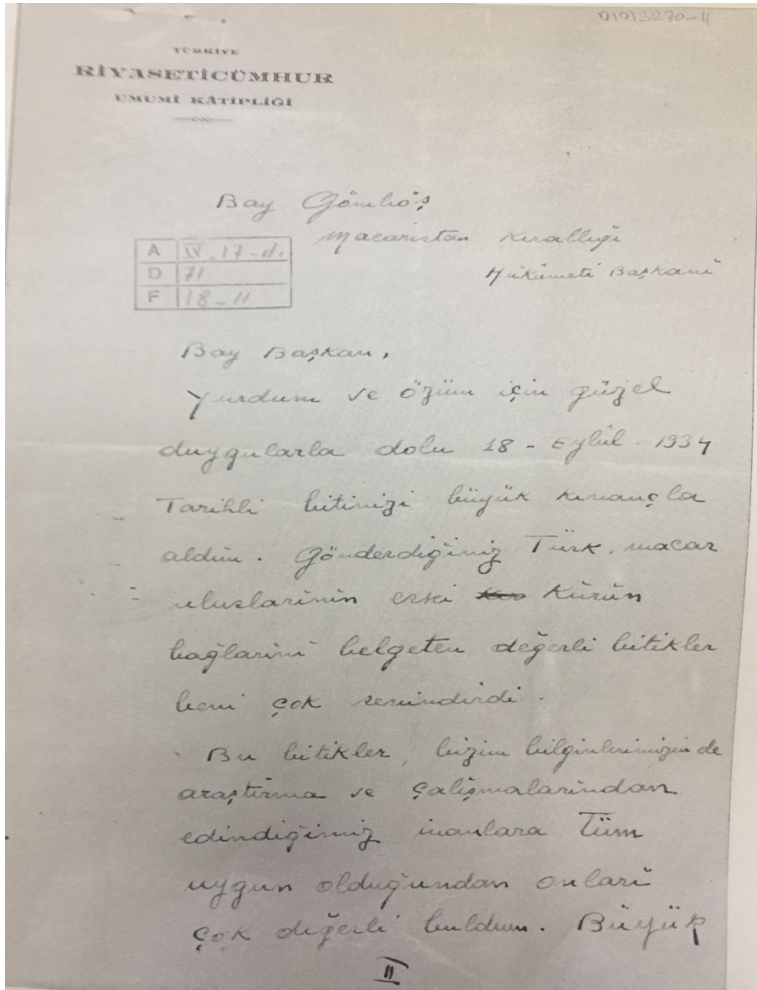
Bu bitikler bizim bilgilerimizde, araştırma ve çalışmalarımızdan edindiğimiz sonuçlara tüm uygun olduğundan onları çok değerli buldum. Büyük özenle okuyacağız.

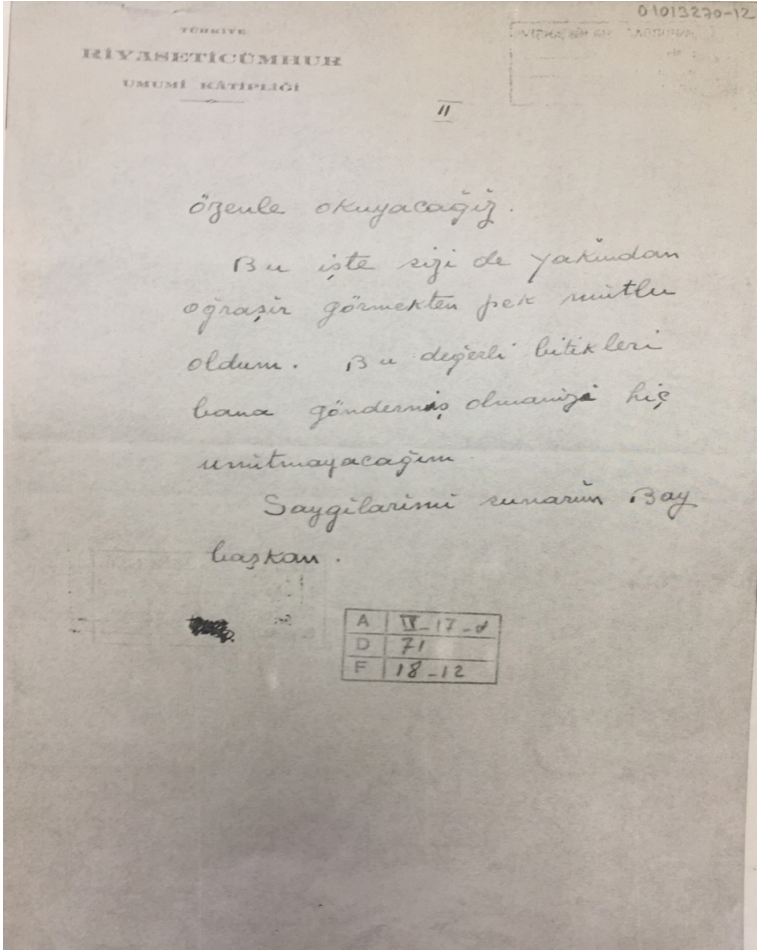
Bu işte sizi de yakından oğraşır görmekten pek mutlu oldum. Bu değerli bitikleri bana göndermiş olmanızı hiç unutmayacağım.

Saygılarımı sunarım Bay başkan.

98 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01. 013.270-11.

99 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, 01. 013.270-12.

Ek-3: Gönderilen 27 cilt kitabın listesi¹⁰⁰

9103270-3

- 1-Türk-Macar devrine ait devlet mahzeni evrakı: Cilt.I,2,3,4,5,6,7
- 2- Rakoci muhaceretine ait Türk vesakı
- 3- Muhacirlere ait vesikalar
- 4- Macaristanın istilâına ait tarihî vesikalar, Cilt:I,2,3
- 5- İkinci Rakoci Ferez devrine ait İngiliz siyasiyonlarının yazıları. Cilt : I.E.3.
- 6- Buda paşalarının macarca muhaberatı
- 7- Perens ikinci Rakocinin haray asilzedâlerinden de Saussure Ozezarın Türkiyeden gönderdiği mektuplar.
- 8- Macar tarihi, büyük macar devleti cilt: I.2.
- 9- Macar tarihi , büyük macar devleti cilt:IIIII.
- 10 - Evliya çelebinin macaristan seyahati 1660-1664
- 11- Evliya çelebinin macaristan seyahati 1664-1666
- 12- Türk dünyasına ait Esquise-ler cilt: I.II.III
- 13- Eski macar kumandan ve generalları
- 14- Macar mazisine ait vesikalar
- 15 Türk istilâı devri

9. XII. 1914

A	IV-17-d.
D	71
F	18-3

T. T. T. C. U. K.
A. M. 18/11/14

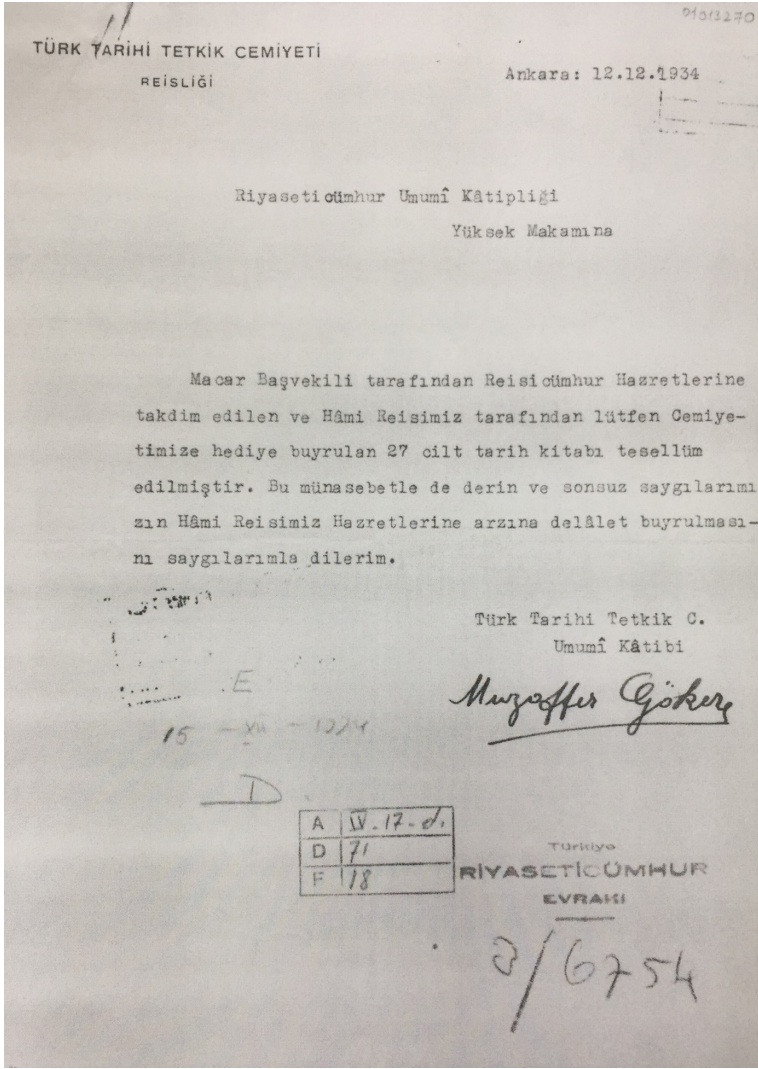
*Listedeki kitaplar Başy. Müzaffere
verilmiştir*

9. XII. 1914

9.

100 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01.013.270-3.

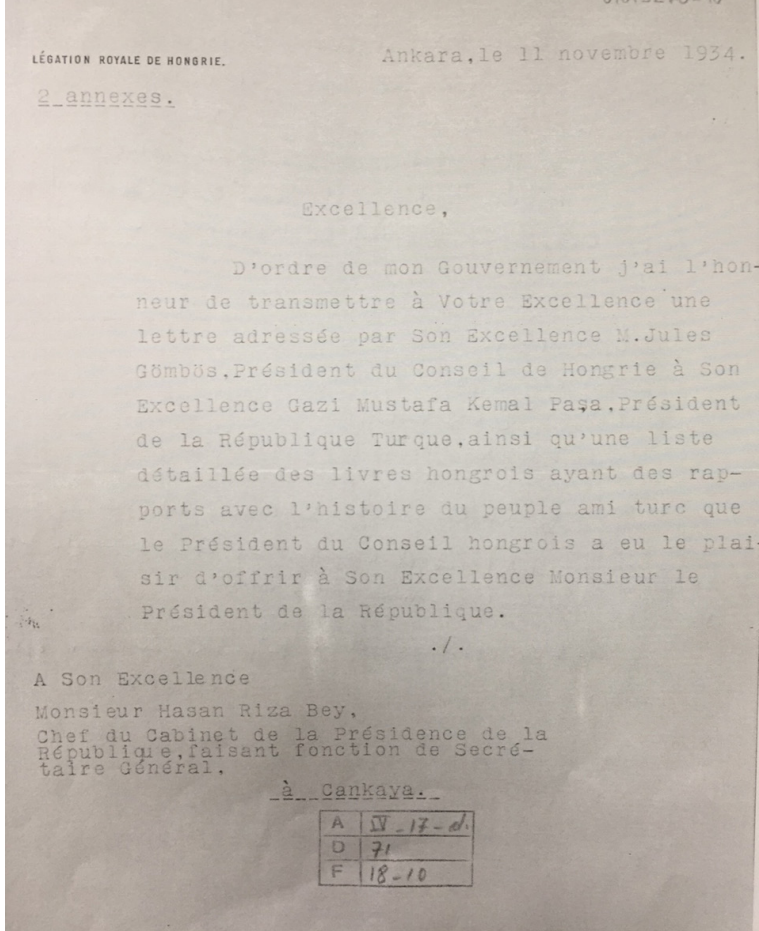
Ek-4: Kitapların teslim alındığını gösteren yazı¹⁰¹

101 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01.013.270.

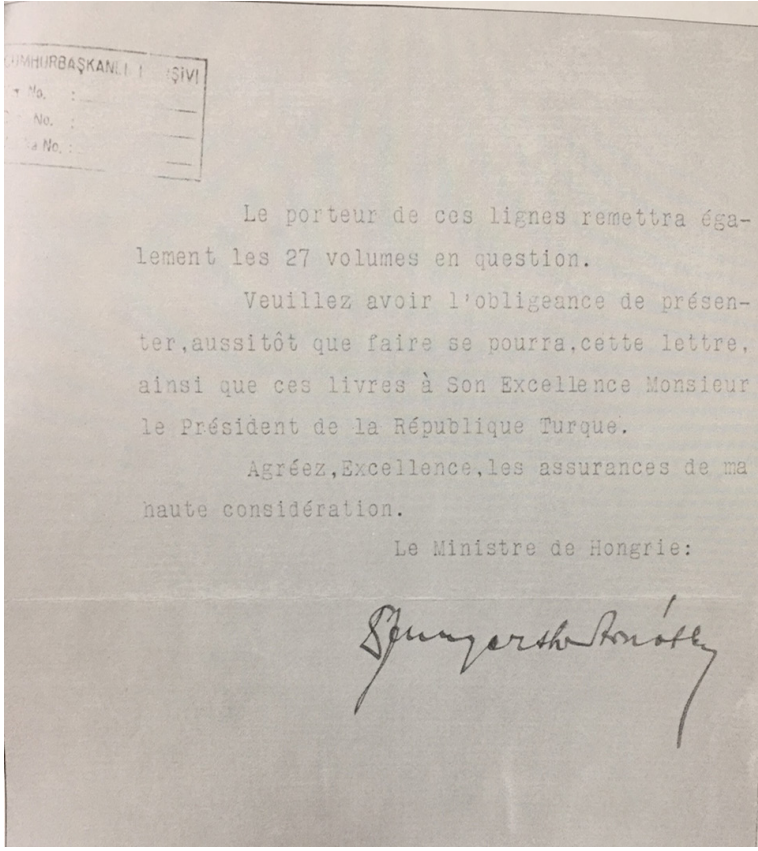
Ek-5: Macar elçisinin kitapları teslim edeceğine dair yazısı¹⁰²

Ek-6: İkinci sayfası¹⁰³

102 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01.013.270-10.

103 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 01.013.270-10.

Türk-İngiliz İlişkileri Bağlamında İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye Ziyareti

The British Mediterranean Fleet's 1929 Visit to Türkiye in the Context of Turkish-British Relations

Resul KÖSE*

*Öğr. Gör. Dr. Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: R.K. 0000-0002-4658-6778

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Resul Köse,
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: resul_kose80@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 09.06.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
31.10.2022

Kabul/Accepted: 25.11.2022

Atıf/Citation: Kose, Resul. "Türk-İngiliz İlişkileri Bağlamında İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye Ziyareti" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 203-229.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1128171>

ÖZ

Türkiye ve İngiltere arasında 1929 yılına kadar dostluk ilişkileri kurulamadı. Türkiye, ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla İngiltere'nin Akdeniz Filosuna bir nezaket ziyareti için davette bulundu. Bu çalışmada Türk-İngiliz ilişkilerinin yeniden gelişimi için çok önemli bir yere sahip olan, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 yılı Türkiye ziyareti konusu ele alınmıştır. Çalışma sonunda görüldü ki bu ziyaretten İngilizler fazlasıyla memnun kaldı. Ancak başta Yunanistan ve Sovyet Rusya olmak üzere bazı devletler rahatsız oldu. Bazı devletlerde ise basın aracılığıyla kamuoyunun gündemini meşgul etti. Türkiye, dış temsilcilikler aracılığıyla bu ziyaretteki maksadı açıkladı. Sonuç olarak bu ziyaretin Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkileri geliştirme konusunda adeta bir milat olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ziyarete diğer devletlerin verdiği önem, o yıllarda Gazi Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye'nin dış politikadaki etkinliğini göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Bahsi geçen çalışma, arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve telif eserlerden yararlanarak oluşturulmuştur. Ayrıca bu makale, nitel bir çalışma olup, doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İngiliz ilişkileri, Akdeniz Filo Komutanlığı, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Frederic Laurence Field, George R. Clerk

ABSTRACT

Friendly relations could not be established between Türkiye and Britain until 1929. In order to improve bilateral relations, Türkiye invited the British Mediterranean Fleet for a courtesy visit. This study discusses the British Mediterranean Fleet's 1929 visit to Türkiye, which has a very important place in the development of Turkish-British relations. The results of the study show that the British had been very satisfied with this visit. However, some states, especially Greece and Soviet Russia, were bothered by it and the visit also occupied the agenda of some states through the press. Türkiye explained the purpose of this visit through foreign representatives. In conclusion, this visit can be stated to have been a milestone in developing relations between Türkiye and Britain. In addition, the importance other states attached to the visit is a good example in terms of showing Türkiye's

effectiveness regarding foreign policy under the leadership of Gazi Mustafa Kemal in those years. This study has been conducted by making use of archival documents, periodicals, and copyrighted works as a qualitative study that was prepared using the document analysis method.

Keywords: Turkish-British relations, Mediterranean Fleet Command, President Gazi Mustafa Kemal, Sir Frederic Laurence Field, Sir George R. Clerk

Extended Abstract

The Mosul issue had remained unresolved due to Türkiye's inability to reach an agreement with Britain regarding Lausanne. In the first years of the Republic, however, the fact that Britain did not want to move its Embassy to Ankara for a long time had prevented the two countries from getting closer to each other. Under the leadership of President Gazi Mustafa Kemal, the new state adopted for its foreign policy "the principle of peace at home, peace in the world". As such, even though the League of Nations had unfairly taken the side of Britain regarding the Mosul issue, Türkiye desired to set aside all problems and establish friendly relations, even with Britain.

When the British moved their embassy to Ankara in June 1929, Türkiye invited the British Mediterranean Fleet to Türkiye for a courtesy visit to develop friendly relations more quickly. As a result, Britain requested permission from the Turkish Ministry of Foreign Affairs on July 18, 1929 for the Mediterranean fleet to visit some Turkish ports. On October 12-20, 1929, the flagship HMS Queen Elizabeth, the Flower-class corvette HMS Bryony, the battle cruiser HMS Courageous, and three torpedo destroyers arrived at the Port of Istanbul, while the C-class light cruisers HMS Ceres and HMS Caledon had arrived at the Bay of Iasos between September 6-11, 1929.

The fleet arrived in Istanbul under the command of Britain's Mediterranean Fleet Commander, Admiral Sir Frederic Laurence Field. After the first visit, the Admiral told reporters that the visit was meant to support the relations between the two states. The Admiral came to Ankara with his delegation on October 14, 1929. He was admitted by President Gazi Mustafa Kemal to Çankaya Mansion. During the meeting, the Admiral in particular touched upon the point regarding how Western states understood and appreciated the difficulties Türkiye had encountered while the reforms were being realized. On the other hand, President Gazi provided some information about the general reforms in Türkiye and the irrigation works in Anatolia and said that such visits would strengthen the relations and friendship between the states. Meanwhile, the Admiral invited the Turkish navy to visit the British navy in Malta.

The Admiral left for Istanbul on October 15. Meanwhile, military students and the public visited the British ships that were anchored in Istanbul as the British guests toured the city. On October 17, British aircraft made a demonstration flight over the Bosphorus. While Admiral Field continued his official visits, the guest soldiers organized sporting activities such as football, boxing, and tennis, aiming in this way not only to improve diplomatic relations between the two countries but also their military, social, and cultural relations.

Admiral Field visited the Taksim Republic Monument on October 20, with the ceremony involving great participation. Many foreign journalists documented the ceremony. Speaking to reporters before leaving Istanbul, the Admiral said, "During this visit, we strengthened our old friendship with the Turkish navy." Meanwhile, some ships stopped at the ports of Gökçeada and Iasos, with a group of 300 fleet crew visiting the British cemetery in Sedd el Bahr (Seddülbahir) at Cape Helles (Arıburnu).

The British navy's visit to Türkiye was interpreted in different ways by the outside world. The British press had been very pleased by this visit and the hospitality, attempting to form a public opinion that would improve Turkish-British relations and allow a friendship agreement to be signed between the two states as soon as possible.

British Ambassador George R. Clerk, who had been on duty in Ankara during the visit, afterward sent three reports to the British Foreign Minister Henderson. Noting in the first report how all Turkish newspapers had published all the details of the official visit, Clerk stated the Turkish press to have attached great importance to it. In the second report, Clerk wrote about his surprise and pleasure - for the first time since the establishment of the Republican regime- from the participation of many Turkish deputies and notables at the embassy banquet and ball in Pera. He wrote in his third report that the full success of the visit had certainly been ensured because of the hospitality they had been shown. The Ambassador also stated Britain's reputation in Turkey to be better than it had ever been since Mondros.

On the other hand, the visit of the British fleet did not please all parties. The mutual friendship shown between the Turks and the British did not please the Greeks. Another state that was disturbed by the visit was Soviet Russia. The visit was also closely watched by the American press. Once the news had circulated in the press that Türkiye was distancing itself from Russia and getting closer to Britain, the Turkish Ministry of Foreign Affairs informed all representatives on October 31, 1929, summarily emphasizing this visit from the British to have been a natural phase of Türkiye's policy toward all states.

Giriş

Türkiye, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra gerçekçi bir dış politika izlemeyi ilke olarak benimsedi. Bu tutumun sergilenmesine gerekçe olarak, yapılan inkılapların başarıya ulaştırılması ve elde edilen sonuçların uzun soluklu hale getirilmesi zikredilebilir. Bunun için diğer devletlerle iyi geçinmek gerekiyordu. Ancak Türkiye'nin diğer devletlerle iyi ilişkiler kurma politikası, yabancı devletlerin başkentin Ankara'ya taşınması örneğinde olduğu gibi Türkiye'nin iç işlerine müdahalesi engeli ile karşılaştı. Hatta öyle ki bu durum Lozan'ın bile onaylanmasını geciktirdi. Antlaşma 6 Ağustos 1924'te ancak yürürlüğe girebildi.¹

Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi² Cumhuriyet'in ilk yıllarında da dış politikada en çok sorun yaşadığı devletlerden biri kuşkusuz İngiltere'ydi. İki devlet arasındaki sorunlardan biri Musul meselesiydi. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından İngilizler, anlaşmaya aykırı olarak 8 Kasım 1918'de Musul'u işgal etti.³ Ancak Türk tarafı bunu kabul etmeyerek Musul'u İstiklal Harbi'nin yol haritası olarak kabul edilen Misakımillî hedefleri içerisinde kurtarılması gereken yerler arasına koydu.⁴

İstiklal Harbi'nin ardından toplanan Lozan Konferansı'nda Musul meselesi çözüme kavuşamadı. Türk tarafı Musul'un kültürel, siyasi, tarihî, coğrafi, askerî ve stratejik yönlerden Türkiye'ye bırakılması gerektiği tezini savundu. İngilizler ise Birinci Dünya Harbi'nden evvel ilgilenmeye başladıkları bölgenin kendi mandaları altındaki Irak yönetimine bırakılmasını istemekteydi. Bu düşüncelerini temellendirirken, bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olma arzusunun⁵ gizleyerek manipüle edilmiş demografik verilerle bölgeye sahip olmak istedi.⁶

1 Mehmet Gönülöbol- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s. 55-57; Faruk Sönmezöglü, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2011, s. 254-259.

2 Bu dönem hakkında bkz. Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1972; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk İngiliz İlişkileri*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006; Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 2021.

3 Mondros Mütarekesi sonrası ülkenin içinde bulunduğu durum için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919- 1927)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 1-4.

4 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 15.

5 Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, s. 12-15; Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002, s. 30-32.

6 23 Kanun-i sâni 1339/ 23 Ocak 1923. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS)*, 2656/7-17.

Lozan Antlaşması gereğince Musul meselesinin iki taraf arasında dokuz ay içerisinde bir çözüme kavuşması gerekiyordu. Aksi takdirde konu Milletler Cemiyetine götürülecekti.⁷ Haliç Konferansı'nda yapılan müzakerelerde de bir sonuç çıkmayınca mesele, 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine havale edildi.⁸ Türk tarafının meselenin çözümü için askerî harekâtı bile düşündüğü o günlerde İngilizler, Türkiye içerisinde bazı karışıklıklar çıkarttırdı. Bunlardan biri Nasturi ayaklanmasıydı. Nasturiler, ayaklanmada İngilizlerden aldıkları silahları kullandı.⁹ Bununla da yetinmeyen İngilizler, asilere fiili yardımda bulunmak için harekâta bulunan Türk askerlerini ve ikmal hattı üzerindeki kervanları bombaladı.¹⁰

Musul sorununun devam ettiği o dönemde, 13 Şubat– 14 Nisan 1925 tarihleri arasında Şeyh Sait isyanı çıktı. Bu isyanın niteliği hususunda ortak bir kanat yoktur. Görüş ayrılığı, isyanın irticaî,¹¹ millî¹² ve İngiliz desteğinin olup olmadığı¹³ sorunsalı üzerinde yoğunlaşmaktadır. İsyani bastıran hükûmetin başındaki İsmet İnönü, bu konuda yıllar sonra şu değerlendirmede bulundu:¹⁴

“Şeyh Sait isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Fakat bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü İngilizlerin Musul hareketi esnasında ve daha sonra Nasturi ayaklanmalarında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle Şeyh Sait isyanının patlamasında zahiren yardımcı oldukları intibai mevcuttu.”

Bu konuda daha sonra yapılan araştırmalarda da görülmüştü ki “isyanın mimarları bu desteği sağlamak için uğraşmışlardı.”¹⁵ İnönü'nün bu açıklamaları ve bulunan belgelerden dolayı o yıllarda Türk Hükûmetinin İngilizlere karşı pek sıcak bakamayacağını

7 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları...*, s. 85-87; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a...*, s. 349.

8 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C. 9, İctima Senesi: II, (18 Ekim 1924), s. 5-21; Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu...*, s. 183.

9 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965, s. 121-122.

10 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s. 28-63.

11 Bu görüş için bkz. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Ankara, e Yayınları, 1970, s. 312-313; Uğur Mumcu, *Kürt- İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul, Tekin Yayınevi, (t.y.), s. 233.

12 Ahmet Süreyya Örgöven, *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 223.

13 İsyanda İngilizlerin rolü konusundaki farklı değerlendirmeler için bkz. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1997, s. 264; Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu...*, s. 214; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a...*, s. 377-378; Ali Fuat Cebesoy, Osman Selim Kocahanoğlu, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Haz. İstanbul, 2007, s. 541-546; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 136-137.

14 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 465-466.

15 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu...*, s. 214.

rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte bu da iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel oldu.

İsyan bastırıldıktan sonra Milletler Cemiyeti, Musul ile ilgili alt komisyonun hazırladığı raporu 16 Aralık 1925 tarihinde kabul etti. Türkiye, aleyhinde neticelenen bu kararı İngiltere ile imzaladığı 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile kabul etti. Buna göre Musul, İngiltere'nin kontrolü altında bulunan Irak yönetimine bırakıldı.¹⁶ Musul meselesinin Türkiye'nin istemediği bir şekilde sonuçlanmasında şüphesiz birçok faktör etkili oldu. Bunlar; Türkiye'nin Cemiyete üye olmaması, Cemiyetin İngiliz etkisi altında olması, Nasturi ve Şeyh Sait ayaklanmaları şeklinde sıralanabilir.¹⁷

Bilindiği gibi Cumhuriyet Dönemi'nde kurucu kadro tarihî, coğrafi ve stratejik sebeplerle yeni devletin başkenti olarak Ankara'yı seçmişti. Ancak İngilizler, siyasî ve askerî nüfuzlarının İstanbul'da kalmaya devam edebilmesi maksadıyla Ankara Hükûmetini, büyükelçiliğin Ankara'ya taşınması konusunda yıllarca uğraştırdı.¹⁸

İngilizler, Ağustos 1923'te Fransa, İtalya, Japonya ve ABD'yi de yanına alarak Türkiye'ye karşı baskısını arttırmak istedi. Ancak buna rağmen Ankara başkent ilan edildi. İngiltere, 1 Mart 1925 günü Fransa ve İtalya'yla birlikte Türkiye'deki temsilciliklerin, İstanbul'da oturacak bir büyükelçiye verileceğini bildirdi. Türk Hükûmeti karşı nota ile bu baskıya boyun eğmedi. Temmuz ayında İngiltere'ye verilen notada özetle şöyle karşılık verildi: "Büyükelçiler ve elçiler başkentlerde otururlar. Bu bir devletler hukuku ilkesidir, tartışılmaz." Bu notanın ardından büyükelçiliklerin Ankara'ya taşınması işi taraflar açısından zamana bırakıldı.

1928 yılına gelindiğinde üçlü ittifak tutumunda ısrar eden tek ülke İngiltere kalmıştı. Ancak İngiltere de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in bulduğu zekice bir çözüm sayesinde yola getirildi. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinde her yıl 3 Haziran'da adet üzere Kralın doğum günü kutlamaları yapılmaktaydı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, akıllıca bir yöntemle yabancı misyon şeflerini 1 Haziran'da Çankaya'da bir garden-partiye davet etti. İki tercih arasında kalan büyükelçi o yıl kutlamayı Ankara'da yapmak zorunda kaldı. Böylelikle İngiliz büyükelçisi de artık Ankara'ya gelmiş oldu.¹⁹

16 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları...*, s. 304-317; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a...*, s. 366.

17 Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu...*, s. 47.

18 Mehmet Gönübol- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin...*, s. 56-57.

19 Bilal Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 7* (1991), s. 219-220; Hakan Kaya, *Türkiye- İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, İstanbul, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 25-38.

İşte bu çalışmada, İngiliz Büyükelçiliğinin Ankara'ya taşınmasından sonra Türkiye ve İngiltere arasındaki bozuk ilişkilerin düzeltilmesi konusunda çok önemli bir yere sahip olan İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun Türkiye ziyareti, arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve diğer kaynaklara göre ele alınmıştır.

İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye Ziyareti

Türkiye, yeni dönemde eski sorunları bir kenara bırakarak hem komşularıyla hem de diğer devletlerle dostane ilişkiler kurmak istiyordu. İlişkilerin geliştirilmek istendiği devletlerden biri de İngiltere'ydi. Bu bağlamda iki devlet arasında bu köprüünün kurulmasında, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 yılı Ekim ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti önemli bir yere sahiptir.

Ziyarete ilişkin ilk teklif, İngiltere'nin Türkiye'deki büyükelçisinin iddiasına göre Türk tarafından geldi. Teklif, Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey (Aras) ve İngiliz büyükelçi arasında 1929 yılının Mayıs ayında gerçekleşen bir görüşmede Tefvik Bey tarafından dile getirildi.²⁰ Söz konusu davet, daha sonra İngiliz kralının doğum günü vesilesiyle İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinde verilen partide Tefvik Rüştü Bey tarafından “kesin olarak” yapıldı.²¹ Bununla birlikte ziyaretin gerçekleşmesinden günler önce İngiliz subaylarının Türkiye tarafından davet edildiği yönündeki iddialara karşılık, Cumhuriyet gazetesinde bu iddiaların doğru olmadığı, Ankara'nın bir davette bulunmayıp ziyaretin tamamen İngiliz tarafından istenen bir nezaket ziyareti olduğu yazıldı.²² Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Türkiye'nin diğer ülkelerin büyükelçiliklerinin ardından İngiliz Büyükelçiliğini de Ankara'ya taşıtabilmek için bahsi geçen kralın doğum gününde zor durumda bırakılan Büyükelçiye karşı bir jest yapma düşüncesi ihtimali, teklifin Türkiye'den yapıldığı iddiasını güçlendirmektedir.

Teklifin ilk olarak hangi taraftan geldiğine bakmaksızın Türkiye'nin de İngiltere ile ilişkilerini geliştirmek istediği açıktı. Esasında Türk devletinin tüm devletler ile dostluk kurmaya yönelik politikası, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1929 tarihli Meclis açılış konuşmasına şu şekilde yansımıştı:

“Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz bilhassa, barış fikrine dayanmaktadır. Uluslararası her hangi bir meselemizi, barış vasıtalarıyla halletmeyi aramak, bizim

20 Clerk'ten Henderson'a 23 Ekim 1929 tarihli gönderilen yazı. *The National Archive (TNA), Foreign Office (FO)*, 424_271, No: 429.

21 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 16-17.

22 *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1929, s. 2.

menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde, bir teklif karşısında kalmamak içindir ki emniyet prensibine ve onun vasıtalarına, çok ehemmiyet veriyoruz. Uluslararası barış havasının korunması için, Türkiye Cumhuriyeti iktidarı dâhilinde, herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır”²³

İşte bu sözler de Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiltere ile yaşanan sorunların artık geride bırakılıp diğer devletlerle olduğu gibi İngiltere ile de dostluğun kurulacağı anlamına gelmekteydi.

Akdeniz Filosu'nun Türkiye'ye bir nezaket ziyareti gerçekleştirmesi 1929 yılı Haziran ayında prensip olarak kabul edildikten sonra süreç Temmuz ayında resmîyete döktü. 18 Temmuz 1929 tarihinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği, İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun bazı Türk limanlarını ziyaret etmek için Türk Dışişleri Bakanlığında izin istedi. Bu isteği Bakanlık, Genelkurmay Başkanlığına sordu.²⁴ İsteğe olumlu yönde cevap verilmiş olmalı ki Türk Dışişleri Bakanlığı 22 Ağustos 1929 tarihinde, İngiliz Büyükelçiliğinin 19 Ağustos tarihinde ilettiği taleplerini yine Genelkurmay Başkanlığına sordu ve görüş istedi. İletilen taleplere göre Akdeniz Filosu'na mensup bazı gemiler Türk limanlarını merasim düzenlenmeksizin ziyaret etmek istiyordu. Bununla birlikte eğer müsaade edilirse harp mezarlıklarını gezmek isteyen bir kafiye, 8 Ekim 1929 tarihinde bir muhrip üzerinde 300 zabıt ve bahriye neferi Seddülbahir'de karaya çıkacaktı. Zabıtlar sivil ve bahriye neferleri üniformalarıyla gezecek, bunları nakleden gemiler Suvla ve Arıburnu mıntıklarından geçip akşam olmadan Türk karasularından çıkacaktı. Karaya çıkacak olanların üzerlerinde silah bulunmayacak ve hatıra namına bir şey alıp götürmeyeceklerdi.²⁵

Genelkurmay Başkanlığından verilen izin doğrultusunda Dışişleri Bakanlığı, 9 Eylül 1929 tarihinde İngiliz harp gemilerinin uğrayacakları limanlar ve tarihleri hakkında İşleri Bakanlığında bilgilendirme yaptı. Buna göre 12-20 Ekim 1929 tarihleri arasında İstanbul limanına amiral gemisi Queen Elizabeth, Bryony yatı, Courageous tayyare gemisi, üç torpido muhribi; Yasus (İasos) koyuna ise 6-11 Eylül 1929 tarihleri arasında Ceres ve Caldeon zırhlıları gelecekti. Gökçeada'ya, 3-11 Ekim 1929 tarihleri arasında amiral gemisi Queen Elizabeth, Bryony yatı ve bir torpido muhribi İstanbul'a gelmeden önce uğrayacaktı. Bundan başka daha önce Marmaris limanına bir zırhlı, bir tayyare

23 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.13, Devre 3, İtima 3, Ankara, TBMM Matbaası, (t.y.), s. 3.

24 Dışişleri Bakanlığında Genelkurmay Başkanlığına 12 Ağustos 1929 tarihinde gönderilen yazı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 3819A, 534_37681-151495-93.

25 Dışişleri Bakanlığında Genelkurmay Başkanlığına 22 Ağustos 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37847-152545-5.

gemisi ve iki torpido muhribinin geleceği bildirilmişti. Diğerleriyle birlikte bunlar için izin çıksa da Filistin olayları sebebiyle bu gemilerin Marmaris'e gelmesi iptal edildi.²⁶

Dışişleri Bakanlığı son hazırlıkların yapılması için 30 Eylül 1929'da İstanbul Valiliğine talimat verdi. Buna göre, Cumhurbaşkanı'na "arzı tazimat etmek üzere" İngiltere'nin Akdeniz Filo Komutanı Amiral Frederic Laurence Field²⁷ 12 Ekim 1929'da İstanbul'a gelecekti. Amiral ve beraberindekiler için otomobiller hazırlanması gerektiği gibi valilik ve şehir namına aynı günün akşamı verilecek ziyafet için de hazırlık yapılması istendi.²⁸ 3 Ekim'de de Çanakkale Boğazı'ndan geçecek olan İngiliz harp gemilerine kolaylık gösterilmesi istendi.²⁹

İstanbul'a gelecek olan misafirler için 3. Kolordu Kumandanlığı tarafından yapılan program dönemin gazetelerinde yayımlandı. Buna göre Filo'nun, 12 Ekim Cumartesi günü sabah dokuzda gelmesi bekleniyordu. Misafir Filo, Queen Elizabeth zırhlısı, Courageous tayyare gemisi, Amiral Field'ı taşıyan Bryony gemisi ve üç torpido muhribinden ibaretti. Hamidiye Kruvazörü İngiliz donanmasını Türk donanması namına karşılamak üzere 12 Ekim'de sabah Dolmabahçe önünde demirli bulunacaktı. İngiliz Filosu boğaz açıklarında iken merasim atışı yapacaktı. Bu atışların ardından, denizden Hamidiye ve karadan da Selimiye kışlası önünde hazırlanacak bataryalar selâm atışı yapacaktı. İngiliz Filosu'nun limana ulaşmasından sonra Amiral, önce valiyi ardından Kolordu Kumandanlığını ziyaret edecek ve aynı günde iadeziyaretler gerçekleştirilecekti. Ziyaretler için Dolmabahçe rıhtımı kullanılacaktı. Karaya çıkarken ve dönüşte Dolmabahçe rıhtımında İstanbul Merkez Kumandanlığı bünyesindeki deniz ve kara bölüklerinden oluşan bir taburla tören yapılacaktı.

26 Dışişleri Bakanlığında İçişleri Bakanlığına 9 Eylül 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37847-152545-11.

27 Amiral Sir Frederic Laurence Field, 1883 tarihinden beri bahriyede hizmet etmekteydi. Çin'deki Boxer isyanını bastırmak için gönderilen kuvvetlere katılmış ve Tientsin'in zaptı esnasında yaralanmıştı. Birinci Dünya Harbi'nde Juyland muharebesine King George zırhlısı süvarisi sıfatıyla katılmıştı. Şubat 1917'den Nisan 1918 tarihine kadar Revenge zırhlısında Birinci Harp Filosu kumandanı amiralin erkânı harbiye reisi olarak vazife yapmış ve daha sonra torpil ve telsiz telgrafi hususlarındaki uzmanlıklarından dolayı Portsmouth'taki Torpil ve İşaret Mektepleri Müdürlüğüne tayin edilmişti. 1923 yılından beri dünya seyahati yapan deniz fırkasının kumandanlığını yapmış ve 1925'ten 1927 yılına kadar erkân-ı harbiye-i bahriye reisi sânisî vazifesini ifa etmiş ve 1927 yılında Geneve Konferansı'na İngiliz delegesi olarak katılmıştı. 1928 yılından beri de İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkumandanlığı vazifesini ifa etmişti. Amiral, Türkiye ziyaretinden çok kısa bir süre sonra 1 Temmuz 1930'da başlamak üzere emekliliğini talep eden Amiral Sir Charles Madden'in yerine Bahriye Birinci Lordluğu ve Erkân-ı Harbiye Bahriye Reislîği vazifesine getirilmişti. Amiral Field bu tarihte 58 yaşındaydı. Bkz. Londra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına 6 Mart 1930 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-97.

28 Dışişleri Bakanlığında İstanbul Valiliğine 30 Eylül 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-74.

29 Dışişleri Bakanlığında Çanakkale Valisine 3 Ekim 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37847-152545-18.

Amiral'i kabul için 3. Kolordu Kumandanı namına Pertev Paşa memur edilmişti. Ardından İngiltere Büyükelçiliği tarafından yapılan program gereğince cumartesi akşamı Amiral şerefine bir ziyafet verilecekti. Pazar günü saat 11'de Amiral, Taksim Cumhuriyet Abidesi'ni ziyaret ederek bir çelenk koyacak ve akşamı İngiliz Büyükelçi ile Ankara'ya gidecekti. Amiral, Ankara istasyonunda Mevki Kumandanı Sıtkı Paşa ile bir piyade taburu tarafından karşılanacak ve pazartesi günü saat dörtte Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilecekti. Salı günü İngiliz Büyükelçiliği tarafından bir ziyafet verilecek ve akşamı İstanbul'a hareket edilecekti. 17 Ekim Perşembe günü akşamı donanma kumandanı da dâhil olduğu halde Deniz Harp Mektebinde Amiral şerefine bir ziyafet verilecekti. 18 Ekim günü öğleden evvel İngiliz Hava Filosu'nun birinci kısım manevrası Sarayburnu ile Moda arasında yapılacak, öğleden sonra saat 14.30'da Amiral ve beraberindekilere Deniz Lisesinde (Ada'da) bir çay ziyafeti verilecekti. Aynı günün akşamı saat 20'de Amiral tarafından gemide danslı bir akşam yemeği verilecekti. 19 Ekim günü İngiliz hava filosu tarafından Boğaz'da uçuş manevrası yapılacaktı. İngiliz Amirali şerefine Valilik tarafından 18 Ekim'de öğle yemeği verilecekti. İngiliz donanması 20 Ekim'de dönecekti. Dönüşünde geldikleri gibi gerek donanma ve gerekse Selimiye'deki batarya tarafından karşı selâm atışı yapılacaktı.³⁰

Esasında daha önceden yapılan programa göre Amiral ve beraberindeki heyet, 14 Ekim Pazartesi günü sırasıyla Dışişleri Bakanı, Millî Savunma Bakanı ve Başbakan İsmet Paşa ile görüştüktan sonra 15 Ekim günü İstanbul'a hareket edecek³¹ ve orada Gazi tarafından kabul edilecekti. Ancak daha sonra kabul yeri olarak Gazi'nin istirahat için bulunacağı Yalova düşünülmüştü.³² Ancak bu planlamadan daha sonra vazgeçilmiş ve Amiral, Gazi tarafından Ankara'da kabul edilmişti.

İngiliz Filosu planlandığı gibi 12 Ekim 1929'da, sabah 08.30'da İstanbul'a geldi. Filo, Ahırkapı'ya yaklaştığında Amiral gemisi Queen Elizabeth 21 pare top atarak şehri selamladı. Karşılık olarak Selimiye'deki bataryalardan 21 pare top atışı gerçekleştirildi. Ardından Filo, Dolmabahçe önlerine geldi. Burada Hamidiye Kruvazörü 21 pare topa Filo'yu selamladı. Amiral, ilk olarak Valiliğe giderek Vali Muhittin Bey'le (Üstündağ) görüştü. Daha sonra 3. Kolordu Komutanı Pertev Paşa ve İngiliz Sefarethanisini ziyaret etti. Aynı şekilde zikredilen kişiler, öğleden sonra Amiral'e iadeiziyarete bulundular.

30 *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1929, s. 3; *Milliyet*, 10 Ekim 1929, s. 1.

31 31 Temmuz 1929. *TDA*, 534_37659-151491-52.

32 8 Eylül 1929. *TDA*, 534_37659-151491-45; Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğünden Dışişleri Bakanlığına 2 Eylül 1929 tarihinde gönderilen yazı. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Belge Kayıt No: 567643, Ek No: 5; Ebis No: 01007528.

Amiral, 12 Ekim’de gazetecilerin sorularını cevaplandırdı. Konuşmasında ziyaretin, iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine hizmet etmesi amacıyla gerçekleştirildiğini söyleyerek şu açıklamalarda bulundu:

“Türk Hükûmeti tarafından gördüğümüz hüsnükabul bizi çok mütehassis etmiştir. On altı aydan beri Akdeniz Filosu Başkumandanlığını ifa etmekteyim. Altı seneden beri İngiliz Filosu’nun Türkiye’ye vaki olan ilk ziyaretinin, kumandanlığım zamanına tesadüf etmesinden dolayı kendimi bahtiyar addediyorum. Bu ziyaretin Türkiye ile münasebatını daha ziyade iyileştireceğinden ve mevcut ananevi dostluğu bir kat daha takviye edeceğinden eminim.”³³

13 Ekim tarihli Milliyet gazetesiye filodaki gemilerden biri ile ilgili ilginç bir tespiti yer verdi. Buna göre tarihin garip bir tecellisi olarak Queen Eliazabeth gemisi, Birinci Dünya Harbi sırasında Çanakkale Boğazını zorlamaya çalışmıştı. Ancak bu sefer gemi, dost bir ülkenin gemisi olarak Türkiye’ye geldi. Gazete bu bilgiyi aktardıktan sonra Filo’nun ziyaretinin “Türk-İngiliz dostluğunu teyit edecek bir hadise”³⁴ olduğu değerlendirmesinde bulundu.

Amiral beraberindeki heyetle 14 Ekim 1929’da Ankara’ya geldi. Burada sırasıyla Dışişleri Bakanı ve Millî Savunma Bakanını ziyaret etti. Millî Savunma Bakanı, Amiral’in şerefine Ankara Palas’ta bir ziyafet verdi. Ziyafette vekiller ve askeri erkân da hazır bulundu. Aynı gün Amiral, önce Çankaya Köşkü’nde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edildi. Ardından Başbakan tarafından ağırlandı. Akşam ise Dışişleri Bakanı tarafından şerefine verilen ziyafete katıldı.³⁵ Gazi’nin Amiralini kabulü sırasında Amiral’in yanında İngiliz Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı ve Umumi Kâtip Tevfik Bey de hazır bulundu.³⁶ Amiral Cumhurbaşkanı ile 80 dakika görüşme şansı buldu. Görüşmede Amiral, inkıpların gerçekleştirilmesi aşamasında karşılaşılan güçlüklerin Batılı devletler tarafından anlaşılıp takdir edildiği noktasına bilhassa temas etti. Gazi ise Türkiye’deki umumi ıslahat ve Anadolu’nun sulama işleri hakkında bilgiler vererek bu gibi ziyaretlerin, temasların devletlerarasındaki münasebetleri ve

33 Bu açıklamaların yanı sıra gazeteler, Amiral hakkında kısa bilgiler de vererek bu ziyaretin ne kadar önemli olduğunu okurlarına aktarmaya çalışmıştı. Buna göre Amiral Field, Birinci Dünya Harbi’nde Kuzey Denizi’nde bulunmuş ve Harbin ardından İngiltere Bahriye Nezareti Fen Şubesinde vazife yapmıştı. Daha sonra İngiliz müstemlekelerini ziyaret eden filo kumandanlığında bulunmuş ve Londra’ya dönüşünde Bahriye Genelkurmay Başkanlığı İkinci Reisliğine tayin edilmişti. Bkz. *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1929, s.1-3; *Milliyet*, 13 Ekim 1929, s. 1; Hakan Kaya, *Türkiye- İngiltere İlişkileri...*, s. 43.

34 *Milliyet*, 13 Ekim 1929, s. 1.

35 *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1929, s. 1.

36 *Milliyet*, 15 Ekim 1929, s. 1.

dostlukları takviye edeceği değerlendirilmesinde bulundu.³⁷ Bu arada Amiral, Türk donanmasını Malta'daki İngiliz donanmasını ziyarete davet etti.³⁸

15 Ekim günü İngiliz Büyükelçi Amiral'in şerefine öğle yemeği verdi. Ziyafette Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri, İçişleri, Maliye, Bayındırlık ve Millî Savunma Bakanları ile Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Tevfik Bey de hazır bulundu.³⁹ Aynı gün Amiral, İstanbul için trene binmeden evvel Gazi Çiftliği'ni ziyaret ederek burada bir süre vakit geçirdi.⁴⁰ Bu arada İstanbul'da demirli amiral gemisi Queen Elizabeth zırhlısı ve Courageous tayyare gemisi harbiye ve bahriye öğrencileri tarafından gezildi. Gelen diğer misafirler ise şehri gezme şansı buldu.⁴¹

17 Ekim günü Türk donanması İstanbul'a geldi. İngiliz ve Türk donanması subay ve askerleri karşılıklı olarak ziyaretlerde bulundu. Aynı gün İngiliz tayyareleri Boğaz'da gösteri uçuşu yaptı.⁴² Courageous tayyare gemisi ilk defa halk tarafından gezildi.⁴³ 18 Ekim'de Amiral Field, Heybeliada Deniz Mektebi'ni ziyaret etti. İngiliz bahriyelileri ise Taksim Stadyumu'nda Galatasaray ile futbol maçı yaptı. Müsabakayı İngilizler 5-2 kazandı. İngiliz Filosu'na mensup 6 subay da Moda Tenis Kulübü'nde müsabakalar yaptı.⁴⁴ 19 Ekim'de İngiliz bahriyelileriyle İstanbul ve Galatasaray boksörleri arasında Fransız Tiyatrosu'nda hararetli yedi maç yapıldı. Tiyatro ağzına kadar dolmuştu. Bu yedi maçtan beşini Türk boksörler, ikisini de İngilizler kazandı.⁴⁵ Tüm bu ziyaret ve temaslar göz önünde bulundurulduğunda iki ülke arasında sadece diplomatik ilişkilerin geliştirilmek istenmediği, aynı zamanda askeri, sosyal ve kültürel ilişkilerin de geliştirilmek istendiği söylenebilir.

Amiral Field, program içerisinde yer alan Taksim Cumhuriyet Abidesi ziyaretini hava şartlarının müsait olmaması yüzünden gecikmeli olarak ancak 20 Ekim günü İstanbul'dan ayrılmadan evvel gerçekleştirebildi. Törene çok yoğun bir katılım oldu. Tören sırasında halk şiddetli alkışlarla tezahüratta bulundu. Töreni birçok yabancı

37 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1929, s. 1; *Milliyet*, 15 Ekim 1929, s. 1.

38 *Vakit*, 17 Ekim 1929, s. 2; *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1929, s. 4; *Milliyet*, 16 Ekim 1929, s. 1.

39 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1929, s. 4.

40 *Milliyet*, 16 Ekim 1929, s. 1.

41 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1929, s. 4.

42 Gazeteciler gösteri uçuşlarını zırhlıların üzerinde seyretmişler, şaşkınlık ve hayranlıklarını gizleyememişlerdi. Bir örnek için bkz. *Akşam*, 21 Ekim 1929, s. 1-2.

43 *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1929, s. 2.

44 *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1929, s. 4.

45 *Milliyet*, 20 Ekim 1929, s. 2.

gazeteci de takip etmiş, tören filme alınmıştı.⁴⁶ 21 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesine Amiral'in abide önünde selam vaziyetindeki fotoğrafı konulmuş ve şu başlık atılmıştı: "Türkün zafer abidesine İngiltere'nin hürmet ve selamı!"⁴⁷ Cumhuriyet gazetesinin bu başlığı atması gerçekten manidardı. Çünkü bu abide İstiklal Savaşı'nı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve inkılapları sembolize etmekteydi. Böylelikle çok kısa bir süre önce İstanbul'u işgal eden ve yıllardır sorun yaşanan İngilizlerin üst düzey bir devlet görevlisinin Türklerin istiklal ve egemenliğini simgeleyen bir abideyi ziyareti ve selam durması eski politikaların değiştiğini göstermekteydi.

Amiral, İstanbul'dan ayrılmadan önce gemisinde gazetecilere şu konuşmayı yaptı: "Bu ziyaretimiz esnasında Türk bahriyesiyle mevcut olan eski dostluğumuzu takviye ettik. Donanma zabitan ve efradı yalnız hükümet tarafından değil, ahali ve görüştükləri kişiler tarafından gösterilen misafirperverlikten pek mütehasis ve müteşekkirdirler. Türk bahriyesi ile İngiliz bahriyesi arasında senelerden beri mevcut olan samimi münasebet ve dostluğun memleketinizi ziyaretimiz esnasında yenilendiğini ve bir kat daha takviye edildiğini görmekle mesut ve bahtiyarım"

Bu arada daha önceden Türk makamlarından müsaade verildiği üzere bazı gemiler Gökçeada ve Yasus limanlarına uğradı. Filo subaylarının Gökçeada'da avlanmalarına müsaade edildi. Filo mürettebatından 300 kişilik bir grup da Seddülbahir'deki İngiliz mezarlığını ziyaret etti.⁴⁸

Amiral Field, İstanbul'dan ayrılırken gösterilen hüsnükabul ve güzel misafirlikten dolayı Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup yazdı. Field, Paşa'dan minnettarlığının aynı şekilde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e de iletilmesini ayrıca istedi.⁴⁹ İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson da 24 Ekim 1929'da Türkiye'de İngiliz donanmasına karşı gösterilen samimi kabul ve misafirlikten dolayı İngiltere Hükümeti namına Türkiye Cumhuriyetine derin minnettarlığını ilettili.⁵⁰

1930 yılının bahar mevsiminde yapılmak üzere Amiral Field'ın ziyaretine iadeiziyaret için Türk donanmasının Malta'ya ziyareti gündeme geldi. Malta Fahri Konsolosu iadeiziyarete ilişkin iddiaların doğruluğunu Londra Büyükelçiliğine sordu. Elçilik de 9 Aralık 1929'da Dışişleri Bakanlığına yazdığı yazıyla, eğer ziyaret iddiaları doğruysa

46 *Milliyet*, 21 Ekim 1929, s. 1.

47 *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1929, s. 1.

48 Dışişleri Bakanlığında Londra Büyükelçiliğine 5 Eylül 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-86.

49 Amiral Field'dan Başbakan İsmet Paşa'ya 20 Ekim 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-88.

50 Ferit Bey'den Dışişleri Bakanlığında 24 Ekim 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-2.

hem bilgilendirme hem de gerekli hazırlıklar için Malta Fahri Konsolosuna bilgi verilmesini istedi.⁵¹ Bakanlık, yazılacak cevap için 25 Aralık'ta Genelkurmay Başkanlığından bilgi istedi.⁵² Nihayetinde Türk donanmasının Malta ziyareti kararlaştırıldı ve 14 Temmuz 1930 tarihli İstanbul gazetelerinde Türk donanmasının İngiltere Hükûmeti tarafından Malta'ya davet edildiğine dair haberler çıktı.⁵³ Ancak bu ziyaret bazı teknik ve mali sebepler yüzünden 1936 yılına kadar gerçekleşemedi.⁵⁴

İngiliz Filosu'nun Türkiye Ziyaretine Yönelik Olumlu Dış Tepkiler

İngiliz donanmasının Türkiye ziyareti dış dünyada farklı şekillerde değerlendirildi. İngiliz basını, bu ziyaretten ve misafirperverlikten fazlasıyla memnun olmuş ve Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilerek bir an önce iki devlet arasında dostluk anlaşması imzalanması için adeta kamuoyu oluşturmaya çalışmıştı. İngiliz Filosu'nun Türkiye ziyaretinin ilk günlerinde İngiliz Daily Telegraph gazetesinde, Türkiye ile İngiltere arasında bir dostluk anlaşması imzalanması için iki hükûmet arasında müzakereler yapıldığına dair haberler yapılmaktaydı. Öyle ki bu haberler Türk basınının da dikkatini çekmişti. Vakit gazetesi 15 Ekim 1929 tarihli sayısında manşete "İngiltere ile bir dostluk misakı mı akdediyoruz?" başlığını atarak yetkili makamlardan cevap almaya çalışmıştı.⁵⁵ Cumhuriyet gazetesi de bu haberin benzeri niteliğinde, Londra Büyükelçisi Ferit Bey'in (Tek) bu sözleşme hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığında temaslarda bulunduktan sonra Ankara'da Türk Dışişleri Bakanlığına geldiğini okurlarına duyurmuştu.⁵⁶

Amiral'in ziyaret günlerinde Türkiye hakkında dostça yayınlar yapan gazetelerden biri de Daily Telegraph gazetesi idi. Gazete, ziyaretin 1841 tarihli Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar yabancı devletlerin harp gemilerine kapalı olan Boğazlara, İngiliz donanmasının yalnızca Kırım ve 93

51 Londra Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına 9 Aralık 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-91.

52 Dışişleri Bakanlığından Genelkurmay Başkanlığına 25 Aralık 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-90.

53 İçişleri Bakanlığından Başbakanlığa 15 Temmuz 1930 tarihinde gönderilen yazı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 83- 549- 14, s. 2.

54 1936 yılında dokuz parça geminin Malta ve Pire'ye yapacakları iadeziyaret için yapılacak masraflara dair Hükûmet kararname 16 Ekim 1936'da çıktı. Bu gemiler Yavuz, Zafer, Tınaz, Kocatepe ve Adatepe gemileriyle Dumlu, Sakarya, Gür ve İnönü denizaltılarıydı. Türk donanması, 20 Ekim 1936'da başlayan Malta ziyaretini 26 Kasım 1936'da tamamladı ve Yunanistan'ın Pire Limanı'nda 28 Kasım'dan 3 Aralık'a kadar kaldıktan sonra 4 Aralık'ta İzmir'e 11 Aralık'ta da İstanbul'a geri döndü. Böylelikle hem İngilizlerin 1929 yılı ziyaretine iadeziyaret yapıldı hem de Türkiye ve İngiltere arasında kurulan dostluk ilişkileri daha da güçlendi. Bkz. 16 Ekim 1936. *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 69- 83- 13; Dışişleri Bakanlığından Başbakanlığa 2 Aralık 1936 tarihinde gönderilen yazı. *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 200 -363-4, s. 3; Hakan Kaya, *Türkiye- İngiltere İlişkileri...*, s. 294.

55 *Vakit*, 15 Ekim 1929, s. 1; Hakan Kaya, *Türkiye- İngiltere İlişkileri...*, s. 46.

56 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1929, s. 4.

Harbi’nde girdiğini hatırlatarak “on dokuzuncu asırda Avrupa’nın başına kâbus gibi çöken şark meselesinin artık büyük bir kısmının halledilmiş olduğuna işaret” etmişti. Yine Boğazların genel olarak artık Lozan Antlaşması gereği tarafsız olduğu hatırlatılarak İngiliz Filosu’nun ziyaretinin Türk-İngiliz dostluk anlaşması müzakerelerinin başlaması zamanına tesadüf ettiği, bu anlaşmanın eskiden olduğu gibi savunma amaçlı bir ittifak olmayacağı ve hiç bir tarafta şüphe uyandırmayacağı ifade edilmişti. Bu anlaşmanın hedefi yalnızca Doğu Avrupa barışını takviye etmektir. Yapılan tüm bu haberlerin ardından Cumhuriyet gazetesi temsilcileri Ankara’dan telefonla, İngiltere ile bir dostluk anlaşması yapıp yapılmayacağı bilgisine ulaşmaya çalışmıştı. Alınan bilgi, Ankara’da böyle bir teşebbüsün olmadığı yönündeydi.⁵⁷

Milliyet gazetesinin 19 Ekim 1929 tarihli sayısında, Times gazetesinin bir makalesine genişçe yer verildi. Makalede barış antlaşması imzalandığından beri ilk defa bir İngiliz donanmasının Boğazları geçip “barış selamı”nı İstanbul’a götürdüğü ve Amiral Field’ın Gazi tarafından kabul edilen ilk yabancı komutan olduğundan memnuniyetle bahsedilmişti. Yine gazetede Kırım Harbi ve 93 Harbi’nde İngiliz donanmasının Türklere yardım ettiği, İngiliz subaylarının muallim sıfatıyla Türk donanmasına hizmet ettikleri, Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra da Boğazlar üzerinde diğer ilgili devletlerle birlikte sorumluluk sahibi olduğu hatırlatılarak Türkiye ile İngiltere arasında “ehemmiyetli bir mesele olmadığı, İngiltere’nin Türkiye’nin mukadderatına karşı hususi bir alaka hissettiği” belirtilmişti.⁵⁸

Amiral Field’ın ziyaretine ilişkin 21 Ekim 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde de İngiliz gazetelerinin değerlendirmelerine yer verildi. Buna göre Amiral ve Gazi arasında gerçekleşen görüşme hakkında yapılan birçok yayında görüşmenin gayet samimi olduğu yazılmıştı. Bununla birlikte Daily Telegraph gazetesi muhabiri, 80 dakika süren görüşmenin gayet samimi olduğunu beyan ederek görüşmede Gazi’nin Amiral’e Türkiye inkılabı yapılırken karşılaşılan zorluklar ve memleketin imarına ait planlara dair ayrıntılı bilgi verdiğini belirtmişti. The Times gazetesinin Ankara muhabiri de bu mülakata dair birçok ayrıntı vermişti. O’na göre Birinci Dünya Harbi’nden evvel İstanbul’u ziyaret eden Amiral Milne’den sonra Türk devleti reisi tarafından kabul edilen ilk komutan İngiliz Amiral Field’dı. Gazi’nin müstesna şahsiyeti Amiral üzerinde kuvvetli bir intiba bırakmıştı.⁵⁹ İngiliz gazetelerinin ziyarete ilişkin yaptığı tüm bu yayınlardan anlaşılabilir ki İngiliz basını Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda fazlasıyla

57 *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1929, s. 4.

58 *Milliyet*, 19 Ekim 1929, s. 1.

59 *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1929, s. 1.

isteklidir. Türk basını ise İngiliz basınına yakından takip ederek ne olup bittiğini anlamaya çalışmıştır. Türk basınının o günlerde ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda İngilizler kadar istekli olduğu pek söylenemezdi.

Ziyaretin gerçekleştiği günlerde Ankara'da görevli İngiliz Büyükelçi George R. Clerk, ziyaretin hemen sonrasında İngiliz Dışişleri Bakanı Henderson'a ziyaret ile ilgili üç rapor gönderdi. Bu raporlardan ilki basının bu ziyarete gösterdiği tepkiye dairdi. İngiliz Büyükelçi Clerk, 23 Ekim 1929'da Henderson'a gönderdiği raporda öncelikle bütün Türk gazetelerinin resmi programın tüm ayrıntılarını yayınladığını belirterek basının bu ziyarete fazlasıyla önem verdiğini belirtmeye çalışmıştı. Yine o günlerde gazeteler, Amiral'in yaptıklarını önemli ölçüde bildirmişti. Günlük olarak normalden çok daha yüksek standartta fotoğraflar yayınlamıştı. İngiliz Büyükelçi Yunan gazetelerini de takip etmiş ve raporunda onlara da ayrıca yer vermişti. O günlerde Yunan gazeteleri, Türkiye üzerinden kendilerine saldırılacağı yönünde haberler yapmıştı. Ancak bu haberlere karşı Türk basınından, özellikle Vakit gazetesinden yapılan değerlendirmeler Büyükelçi tarafından doğru ve mantıklı bulunmuştu. Gazete bu ziyareti Musul meselesinin hallolduğu zamandan beri gelişen Türk-İngiliz ilişkilerindeki değişime bağlanması gerektiğini yazmıştı.

Büyükelçi Türk gazetelerinin ziyareti doğru değerlendirmesini takdir etmekle birlikte İngiliz-Türk dostluk anlaşmasının yakında sonuçlanacağına ilişkin Daily Telegraph gazetesinin haberinin basını, diplomatlardan çok daha az etkilemesini şaşkıncı bulmuştu. Büyükelçi, haberin daha sonra tüm gazetelerde yeniden yayımlandığını ancak Ankara Hükümetinin böyle bir anlaşma imzalamadığını bildirerek gazetelerin heveslerini kursaklarında bıraktığını yazmıştı.

Büyükelçi Clerk'e göre en önemli makale, Filo'nun İstanbul'dan ayrılmasının ertesi günü⁶⁰ Necmeddin Sadık Bey (Sadak) tarafından İngiliz yanlısı gazete olmakla öne çıkan Akşam gazetesinde yazılan makaleydi. Makalede, Türklerle İngilizler arasında geçmişte yaşanan her şeyin unutulduğu, devletlerarasındaki ilişkilerin bu şekilde geliştiği, Türk halkının da misafirperverliğinin bunun bir göstergesi olduğu yazılmıştı. Makalede yine Amiral Field'ın Gazi tarafından kabul edilen ilk yabancı subay olduğu vurgulanmıştı. Necmettin Bey son olarak, bu tür ziyaretlerin her iki taraf açısından ilişkilerin geliştirilmesi adına önemli sonuçlar doğurduğunu ayrıca belirtmişti.⁶¹ Tüm bu gazete

60 Bahsi geçen gazete sayısı 21 Ekim değil 22 Ekim 1929 tarihlidir. Bkz. Necmeddin Sadık, "İngiliz Filosu'nun Ziyareti Münasebetiyle", *Akşam*, 22 Ekim 1929, s. 1-2.

61 Clerk'ten Henderson'a 23 Ekim 1929 tarihli gönderilen yazı. *Foreign Office (FO)*, 424_271, No: 427.

takiplerinden de anlaşıldığı üzere İngiliz Büyükelçi, Türk basınının bu ziyarete verdiği tepkiye bakarak Türk kamuoyunun iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine nasıl baktığını anlamaya çalışmıştır.

Büyükelçi Clerk'ten İngiliz Dışişleri Bakanı Henderson'a 23 Ekim'de gönderilen bir diğer raporda daha çok Büyükelçi'nin şahsi değerlendirmelerine yer verilmişti. Buna göre 1923 yılında İstanbul'dan ayrılan İngiliz donanması içinde yer alan bazı gemiler, yıllar sonra tekrar Boğazlar'a bu sefer barış görevi için Türk hükümetinin daveti ve Türk halkının iyi dilekleri için gelmişti. Büyükelçi Clerk, raporunda 12 Ekim'de İstanbul'da yapılan ilk ziyaretlerden bahsettikten sonra o gün Pera'da Amiral şerefine verilen ziyafet ve baloya yapılan katılımdan dolayı memnuniyetini belirtmişti. Büyükelçi Clerk, Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan beri ilk defa Pera'daki bir elçilikte çok sayıda milletvekilinin ve ileri gelen zevatın ziyafet ve baloya katılımının kendisini hem çok şaşırttığını hem de çok memnun ettiğini yazmıştı. O'na göre bu durumun öncelikli sebebi yapılan ziyaret, bir diğer sebebi ise İngiltere'nin Ankara'daki yeni Büyükelçilik ile ilgili çalışmaların yakın zamanda başlamasıydı.

Büyükelçi Clerk, Amiral ve beraberindeki heyete karşı Ankara'da gerçekleştirilen karşılama ve misafirperverlikten de gayet mutlu olmuştu. Gazi, kabul sırasında güler yüzlüydü. Ziyarete genel meseleler üzerine konuşulmuş ve Amiral ziyaretten memnun kalmıştı. Büyükelçi Clerk daha sonra gelinen İstanbul'daki programın devamı hakkında da ayrıntılı bilgiler vermişti. Özellikle ziyaretin son günü Taksim Cumhuriyet Abidesi'ne Amiral'in çelenk koyma merasiminin binlerce İstanbullunun merakını celp ettiğini, merasim sırasında Kraliyet deniz piyadeleri bandosunun İstiklal Marşı'nın iki kıtasını çaldığı sırada halktan “yaşa” naralarının atılmasından hareketle ziyaretin tam başarısının kesinlikle sağlandığını yazmıştı. Büyükelçi Clerk son olarak bu ziyaret sayesinde İngiltere'nin itibarının Mondros'tan beri hiç olmadığı kadar iyi, ziyaretin etkisinin kalıcılığının ise geleceğe bağlı olduğunu yazmıştı.⁶²

Büyükelçi'den Henderson'a gönderilen 23 Ekim tarihli bir diğer raporda Clerk, ziyarete damga vuran çeşitli olaylardan bahsetmişti. O'na göre bu dış ziyaret “kuşkusuz bir başarı” idi. Ancak son derece hassas koşullar altında samimi bir nezaket alışverişinde bulunmanın daha derin bir önemi olup olmadığı sorusunu yanıtlamak zordu. Çünkü bu ziyarete ilişkin ilk teklif Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından, Mayıs ayında ki ziyaret sırasında yapılmıştı. Tevfik Bey, Büyükelçi'ye böylesine bir ziyaret olasılığını öne sürdüğünde, bu tablonun Türk- İngiliz ilişkilerinin düzeldiği ve Türk Dışişlerinin

62 Clerk'ten Henderson'a 23 Ekim 1929 tarihli gönderilen yazı. FO, 424_271, No: 42.

daha da ileriye gitmeye meyilli olduğu şeklinde Büyükelçi'de bir kanaat doğurmuştu. Büyükelçi'nin o günlerdeki hassas durum ile kastettiği şey, Gazi ile Başbakan arasındaki dikkatle gizlenen ama artan gerilim söylentileriydi. Büyükelçi bu sebeple ziyaretin o günlerde iptal edilmesinden korkmuştu. Ziyaretin hava şartları gerekçe gösterilerek ertelenmesi de Büyükelçi'yi büsbütün rahatsız etmişti. Ancak Amiral'in geldiği andan itibaren Türklerin ellerinden gelenin en iyisini yapacaklarını öğrenmek ve görmek Büyükelçi'yi memnun etmişti. Büyükelçi'ye göre Başbakan ve kabinesi belirgin şekilde açık sözlü ve samimiydi. Gazi'nin Amiral'i karşılama şekli daha dostça olamazdı. Amiral bu ziyaretten fazlasıyla memnun kalmıştı. Bu durum da iki ülke arasındaki ilişkiler açısından önem taşımaktaydı. Tüm bu olumlu değerlendirmelerin yanı sıra Büyükelçi deneyimli bir diplomat olarak temkini de elden bırakmıyor ve telgrafın devamında şu cümlelere yer veriyordu:

“Sizi donanmanın ziyaretinin bir anda Büyük Britanya ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluğu yenilediğine inandırdıysam, en azından kendi düşünceme göre yanlış bir izlenim vermiş olurum. (...) Ziyaret, dostluk yolunda kesin bir ilerlemeye işaret ediyor, ancak samimiyetimize olan tam güvenin hala sağlanması gerekiyor.”

İşte bu değerlendirmeler de Büyükelçi'nin Türk tarafına hala şüpheli gözle baktığını göstermekteydi. Büyükelçi, raporunda halkın ve basının Gazi'nin düşüncelerinden etkilendiğini yazmıştı. Yine “Hükûmetin bir kısmı bize daha fazla, bir kısmı da daha az dostça davranıyor (...) Ancak bir bütün olarak Hükûmetin politikası şu ya da bu şekilde belirginleşmedi” cümlelerinin ardından değerlendirmesine şu şekilde devam etmişti:

“Kısacası önüne çıktığında yakalanması gereken ama aynı zamanda tuzaklarla dolu bir fırsat başarıyla alındı ve Türkiye ile ilgili politikamızın samimiyetini ve dostluğunu kamuoyuna ifade ettik. Ziyaret, bu ülke ile ilişkilerimizde herhangi bir aksilik olmaması halinde umut edebileceğimiz bir aşamadır. Savaşın bıraktığı acı hatıralar silindi. Bunların hepsi iyi, ancak Türkiye bize tam bir güvenle ve gerçek dostlukla bakmadan önce zamana ve sabra ihtiyaç var.”⁶³

Büyükelçi Clerk'in, bu değerlendirmelerinin ardından yaklaşık üç buçuk ay geçtikten sonra 3 Şubat 1930 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazdığı 1929 yılına ait yıllık raporundan hem İngiliz donanmasının Türkiye ziyaretinin İngiltere tarafından nasıl değerlendirilmesi gerektiği hem de Türk-İngiliz ilişkilerinin mevcut durumu ve geleceğe dair beklentileri öğrenilebilmektedir. Büyükelçi'ye göre o tarihlerde hükümet

63 Clerk'ten Henderson'a 23 Ekim 1929 tarihli gönderilen yazı. FO, 424_271, No: 429.

çevrelerinde muhtemelen İngiltere ile yakınlaşma hususunda lehte ve aleyhte iki görüş vardı. Dışişleri Bakanı şüphesiz eski ekoldendi ve Akdeniz Filosu'nun İstanbul ziyareti- ni teklif ederek ve gerçekleştirerek çarpıcı bir başarı kazanmıştı. Ancak buna rağmen yine de ziyaretin bıraktığı izlenimi abartmamaya özen gösterilmeliydi. Dostluk yolunda kesin bir ilerlemeye işaret etse de bu etkinin kalıcı olup olmayacağını yalnızca gelecek söyleyebilecekti.⁶⁴

Amiral Field'a karşı Türkiye'de Hükûmet ve halk tarafından gösterilen hüsnükabul, Kıbrıs'taki İngilizler üzerinde de pek derin bir tesir meydana getirmişti. Bu durumu İngilizlerin Kıbrıs valisi defalarca Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosuna söylemişti. Konsolosluk da konu hakkında 11 Kasım 1929'da Türk Dışişleri Bakanlığı ve Londra Büyükelçiliğine bilgi vermişti.⁶⁵

Türkiye'nin İngiltere'ye karşı takip ettiği dostane tutum o yıllarda karşılıksız kalmıyordu. İngiliz makamlar Türkiye'nin de hassas olduğu Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi kızdıracak bir çözüm içerisine girmemişlerdi. 19 Kasım 1929'da Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Bey'den (Gökçen) Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıya göre İngiltere Müstemlekeler Nezareti Müsteşarı, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmasında Kıbrıs ileri gelenlerinden bir heyetin kendisine müracaat ettiğini açıklamıştı. Heyet, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmek arzusunda olduğunu bildirmiş fakat Müsteşar buna cevaben İngiltere Hükûmetince bu arzusunun dikkate alınmayacağını ifade etmişti.⁶⁶

İngiliz Filosu'nun Türkiye Ziyaretine Yönelik Olumsuz Dış Tepkiler

İngiliz Filosu'nun Türkiye ziyareti tahmin edilebileceği üzere tüm tarafları memnun etmemişti. Başta Yunanistan olmak üzere bazı devletler tarafından hiç hoş karşılanmadı. İngiliz amiralinin Ankara ve İstanbul'da gördüğü hüsnükabul, karşılıklı gösterilen nezaket ve törenlerin parlaklığına dair Atina'ya giden haberler, Yunanistan tarafını rahatsız etti. Bunda Türkiye ve Yunanistan arasında o yıllarda devam eden bazı sorunlar etkili olmuştu. Bunlardan biri mübadele meselesiydi. 1 Aralık 1926 tarihinde iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile mübadele konusu hal yoluna konuldu. Ancak devam eden hukukî meseleler 1929 yılına doğru neredeyse bir savaş tehlikesi mahiyetini aldı. Bu

64 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006..., s. 16-17.

65 Kıbrıs Konsolosluğundan Dışişleri Bakanlığına 11 Kasım 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-93.

66 Bu açıklama Londra'dan 13 Kasım 1929 tarihinde Ajans Volfa gönderilen bir telgrafta görülmüştü. Bkz. Berlin Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına 19 Kasım 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37145-148336-56.

sebeple ilişkiler 1930 yılına kadar iki devlet arasında dostça devam edemedi. Ancak Yunanistan'da Venizelos'un yeniden iktidara gelmesi, karşılıklı ziyaretler ve 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi ilişkilerin düzelmesini sağladı.⁶⁷

Milliyet gazetesi Atina'dan aldığı bir mektuba dayanarak bu konu hakkında şu bilgileri vermişti. Yunan tarafı, İngiliz donanmasının Türkiye'ye yapacağı ziyareti öğrenir öğrenmez İngiltere gibi büyük bir devletin Türkiye ile dostluk kurmasını kışkırmıştı. Atina gazeteleri, Queen Elizabeth zırhlısının İstanbul'a gönderilme maksadının bu zırhlının Birinci Dünya Harbi esnasında oynadığı rolü Türkiye'ye hatırlatmaktan ileri geldiğini ileri sürüyordu. Yine Türkiye ile İngiltere arasında bir dostluk anlaşması imzalanma imkânı yoktu. Diğer taraftan bir-iki gazete de bu ziyaretin büyük bir önemi olduğunu yazmaktan kendini alamamıştı. Bu gazetelerden biri hükümet taraftarıydı. Bunun yazdığına göre İngiliz donanmasının İstanbul'u ziyareti sebebiyle yapılan tezahüratlar daha evvel çıkmış bir takım dedikodulara cevap niteliğindediydi. Bu dedikodulardan biri, İngiliz donanmasının ziyareti sırasında Türk donanması tarafından saldırıya uğrayacağı iddiasıydı. Hükümet gazetesi olan Estia gazetesi, Yunanistan'ın şimdiye kadar barışsever tutumu konusunda yeterli derecede delil gösterdiğini, onun için de "en büyük bir deniz devletinin Yunanistan'ın doğusundaki komşulardan biriyle dostlukta bulunmasını iyi bir nazarla görmekten başka bir şey yapmayacağını" yazıyordu. Mektupta son olarak her ne denirse densin İngiliz donanmasının ziyaretinin Atina'da pek büyük bir hayal kırıklığı yarattığı belirtilmişti.⁶⁸ Bu ziyaretten Yunanistan'ın rahatsızlık duyduğu İsviçre'nin Journal de Geneve gazetesinin 12 Kasım 1929 tarihli sayısındaki haberde de görülmüştü. Türkiye'nin Bern Büyükelçiliği, konu hakkında Türk Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmişti.⁶⁹

Ziyaretten memnun olmayan devletlerden biri de Sovyet Rusya'ydı.⁷⁰ Ziyaretin gerçekleştiği günlerde İngiliz Büyükelçi Clerk'in ziyaretle ilgili "belki de en anlamlı yorum" olarak nitelendirdiği konu, Sovyet Rusya tarafının ziyaretle ilgili değerlendirmeleriydi. Sovyet Büyükelçi Y.Z. Surits, ziyaret konusunda Büyükelçi

67 Mehmet Gönübol- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin...*, s. 60-62; Esra Değerli Sarıkoyuncu, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006-Cilt: 0 - Sayı: 15, s. 249-250; Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye- Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 75-76; Nilüfer Erdem, "Atatürk Dönemi Türk- Yunan İlişkileri", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden*, Ed. Cezmi Eraslan, İstanbul University, Press, İstanbul, 2021, s. 31.

68 *Milliyet*, 27 Ekim 1929, s. 2.

69 Bern Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına 12 Kasım 1929 tarihinde gönderilen yazı. TDA, 534_37659-151491-34.

70 Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yay. Türk Dış Politikası, 22. Baskı, 2018, s. 315.

Clerk'e o günlerde "kendiliğinden böyle bir başarının mümkün olduğuna inanmayacağı" söylemişti.⁷¹ İngiliz Filosu'nun ziyaretinin Sovyet Rusya'da yarattığı memnuniyetsizlik ortadaydı. Bu konunun tam olarak ne kadar etkili olduğu bilinmez ama ziyaretin Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nın 1929 yılında yenilenmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz. Hatta öyle ki 17 Aralık 1929 tarihinde Antlaşma yenilenirken 1925 yılı metnindeki ilk halinde yer almayan bir husus, sözleşmeye eklenen ve gizli tutulan bir protokolde yer almıştı. Buna göre taraflardan biri diğer tarafa bildirmeden onun kara ya da denizden komşusu olarak kabul edilen üçüncü bir devletle anlaşma yapmamayı, bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı yükümlenmişti. İşte bu maddenin eki olarak yazılan, Türkiye'nin komşusu devletlerden biri de İngiltere'ydi.⁷² Bu durumdan hareketle Sovyet Rusya'nın Türkiye ile İngiltere arasında o günlerde basında sıkça yer alan bir anlaşma imzalama ihtimalinden rahatsızlık duyduğunu söyleyebiliriz.

İngiliz donanmasının Türkiye ziyareti Amerikan basını tarafından da yakından takip edilmişti. Washington Büyükelçiliğinin ziyaretle ilgili Türkiye'nin Rusya'dan uzaklaştığı, İngiltere ile yakınlaştığı yönündeki basın haberleri hakkında Türk Dışişlerini bilgilendirmesinin ardından Bakanlık, 31 Ekim 1929 tarihinde bu husustaki iddiaları bertaraf etmek üzere bir bilgilendirme yaptı. Buna göre Sovyet Rusya ile eskiden beri devam eden dostluk ilişkileri aynı tarzda devam ettirilecekti. Hatta Kasım ayı sonuna doğru Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiserliğinde Doğu İşlerinden Sorumlu Komiser Yardımcısı Ley Mihayloviç Karahan⁷³ Ankara'ya ziyarete gelecekti. İngiliz Amiral'in ziyareti ise İngiltere ve Türkiye "arasındaki münasebetlerin artık dostane bir safhaya girdiğinin" ve siyasetlerinde muhalif bir şey bulunmadığının ifadesiydi. Ziyarete Amiral hakkında samimi bir hüsnükabul gösterilmiş ve İngiltere bundan çok etkilendiğini beyan etmişti. İngiltere ile gelişen bu dostluk ilişkisi Türkiye'nin bütün devletlere karşı takip ettiği siyasetin doğal bir safhasıydı. Rusya'dan sonra İtalya, Balkanlarda Macaristan ve Bulgaristan ile imzalanan anlaşmaların ardından Almanya ile bir hakem anlaşması imzalanmış ve Fransa ile de arada kalan ihtilafli meselelerin büyük bir kısmı halledilerek iki hükümet arasında Paris'te bir dostluk ve hakem anlaşması

71 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*..., s. 16-17.

72 Antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları*..., s. 279-280.

73 Karahan, 14 Aralık 1929 tarihinde Ankara'ya geldi ve 16 Aralık'ta Gazi ile görüştü. Ziyaretin asıl amacı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasının süresinin uzatılmasıydı. Bu antlaşma 17 Aralık tarihinde uzatıldı. Bkz. Protokol Umum Müdürü Fuat Simavi'den Başvekâlet Müsteşarı Kemal Bey'e 11 Aralık 1929 tarihinde gönderilen yazı. *BCA*, Fon Kodu: 30- 10- 0- 0, Yer No: 247 674 28; Çağatay Benhür, *Stalin Dönemi Türk- Rus İlişkileri (1924-1953)*, Konya, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 151-152; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2014, s. 180.

müzakerelerine başlanmıştı. Yine ticaret konusunda da devletlerin çoğu ile anlaşmalar imzalanmaktaydı. Bütün bu yapılanlar yeni Türkiye'nin, barışa, uluslararası iyi münasebetlere ve bütün devletlere karşı eskiden beri samimiyetle takip ettiği Kellog Paktı zihniyetinin gerektirdiği harekete uygun siyasetin göstergesiydi. İngiliz Amiral'in ziyareti de işte bu siyasetin bir gelişim safhası mahiyetindeydi. Bildiride yine Amiral'in ziyaretinin iki memleket münasebetlerinde iyi bir tesir yaptığına vurgu yapılmıştı. Ziyaret sebebiyle ortaya atılan Türkiye'nin İngiltere ile yeni bir siyasi anlaşma imzaladığına dair haberlerin tamamıyla asılsız olduğu, ziyaretin sırf bir nezaket ve dostluk göstergesi mahiyetinde olmasından dolayı hiçbir siyasi mevzuya da temas edilmediği açıklanmıştı.⁷⁴ 1925 yılından Atatürk'ün vefatına kadar 13 yıl boyunca Dışişleri Bakanlığı yapan Tevfik Rüşdü Aras, Atatürk'ün dış politikadaki anlayışı ile ilgili olarak yıllar sonra şöyle yazmıştı:

“Atatürk yalnız İngiltere ile değil, hiçbir büyük devletle ittifakın tarafı olmamıştır. Böyle ittifakların sakıncaları faydalarından daha çok olduğu kanaati her ikimizde de vardı. (...) Bölge nizamını tercih ettik. Büyük bir zaruret bizi zorlamadıkça büyük Batı devletlerinden biriyle işbirliğini, dostça ilişkileri arzu etmekle, korumakla beraber başa baş ittifak etmeyi asla düşünmedik.”⁷⁵

Aras'ın bu sözlerine de baktığımızda Türk devletinin 1929 yılında dışta takip ettiği politikası daha iyi anlaşılabilir.

İngiliz donanmasının 1929 yılı ziyaretine karşılık olarak Türk donanmasının 1936 yılında Malta'yı ziyareti o günlerde Fransız basını tarafından da yakından takip edilmişti. Ziyaret sebebiyle Fransız Le Journal gazetesinin 22 Kasım 1936 tarihli sayısında yayınlanan bir makaleye göre Türkiye ve İngiltere arasındaki geleneksel dostluk yeniden kurulmuştu. Bu durum “İngiltere'nin, Boğazların anahtarlarını artık Sovyetlere hizmet etmeyen Türkiye'ye iade eylediği” anlamına gelmekteydi. Makalede ayrıca genç Türkiye'ye “kur yapan” devletin yalnız İngiltere olmadığı, en son Ankara'ya gelen Alman Ekonomi Bakanı Dr. Hjalmar Schact'ın da Türk Hükûmetine bazı tekliflerde bulunduğu zikredilmiş ve Fransa'nın Yakındoğu'da ve Türkiye'de hiçbir faaliyetini ilerletmediği gazete tarafından eleştirilmişti.⁷⁶

74 Bilgilendirme yapılan dış temsilcilikler şunlardı: Berlin, Londra, Roma, Paris, Kabil, Tokyo, Tahran ve Moskova Büyükelçilikleri; Bern, Atina, Belgrat, Bükreş, Kahire, Peşte, Prag, Viyana, Varşova ve Sofya Elçilikleri; Brüksel, Stokholm, Lahey, Riga, Bağdat, Madrid Maslahatgüzarlıkları. Bkz. Dışişleri Bakanlığında Türk dış temsilciliklere 31 Ekim 1929 tarihinde gönderilen yazı. *TDA*, 534_37659-151491-4; *TDA*, 534_37659-151491-3.

75 Tevfik Rüşdü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 201-202.

76 Dışişleri Bakanlığında Başbakanlığa 2 Aralık 1936 tarihinde gönderilen yazı. *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 200- 363- 5.

Sonuç

İstiklâl Harbi'ni sonlandıran Lozan Barış Antlaşması ile hem kökleşmiş sorunlar hem de son savaşların ortaya çıkardığı birçok problem çözüme kavuştu. Ancak Musul meselesi çözümsüz kalan konulardandı. Bu soruna ilave olarak İngiltere'nin, diğer tüm devletlerden daha istekli bir şekilde Lozan'la birlikte kazanılan istiklâl ve egemenliği bir türlü kabul etmeyip Büyükelçiliğini İstanbul'dan Ankara'ya taşımak istememesi iki devletin Cumhuriyet'in ilk yıllarında birbirine yakınlaşmasını engelledi.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal önderliğindeki yeni devlet, dışta gerçekçi politikalar takip etme kararı aldı. Bu bağlamda dış politikada en önemli ilke yurtda barış dünyada barış prensibiydi. Hâl böyle olunca Musul meselesinde Milletler Cemiyetinin haksız bir şekilde İngiliz tarafını tutmasına rağmen İngiltere ile dahi tüm sorunları bir kenara bırakıp dostça ilişkiler kurulmak istendi. Ancak bu, İngilizlerin Büyükelçiliğini Ankara'ya taşımaya kadar mümkün olmadı. Türkiye'nin bu konuda kararlı duruşu, İngiltere'yi diğer devletlerden ayrı düşürdü. Bunun üzerine İngilizler, 1929 yılı Haziranında Büyükelçiliğini Ankara'ya taşımak zorunda kaldı. İngilizlerin bu tutum değişikliği sonrasında Türkiye de dostluk ilişkilerini daha hızlı geliştirmek amacıyla İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nu nezaket ziyareti için Türkiye'ye davet etti.

İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 yılı Ekim ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretin, iki ülke arasında Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan beri süren kötü ilişkileri sonlandırma konusunda adeta bir milat olduğunu söyleyebiliriz. İlişkileri geliştirme konusunda İngilizler gerek hükümet kanadında gerekse basında o kadar çok istekli olmuşlardır ki bu ziyareti adeta bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi. Amiral Field komutasındaki Akdeniz Filosu'nun Türkiye ziyareti sırasında gösterilen hüsnükabul ve misafirperverlik gelen misafirleri ve İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ni ziyadesiyle memnun etmiştir. Hatta bu denli bir misafirperverliğe şaşırarak Büyükelçi şaşkınlığını gizleyememekle beraber yine de Türk tarafının samimiyetine karşı şüpheli davranmıştır. Türk tarafı ise İngiliz Büyükelçi'nin zannettiği gibi herhangi bir farklı hesap içerisinde olmadan daha önce diğer tüm devletlerle geliştirdiği gibi İngiltere ile de dostluk ilişkisi kurmaktan başka bir şey istemiyordu. Ancak Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması başta Yunanistan olmak üzere, Sovyet Rusya gibi komşu ülkelerde bir takım rahatsızlıklara yol açtı. Bununla birlikte birçok ülkede önemli bir gelişme olarak kaydedildi. Bazı ülkelerde bu ziyaret ve sebebinin sorgulanması ülke basınına yansdı. Kamuoyunun gündemini meşgul etti. Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini geliştirmek istemesinin sebebinin ve diğer devletlerin kaygılarını gidermek için dış temsilciliklere bilgilendirme yaptı. Bu

bilgilendirmede Gazi önderliğindeki Türkiye, tüm devletlerle aradaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp hem Doğu'da hem Batı'da dostluk ilişkileri kurmak istediğini belirtti. Nitekim dış politikada takip edilen bu ilkeli, barışsever siyaset bir süre sonra meyvelerini vermeye başlamış ve kısa zamanda Türkiye, birçok devlet tarafından ilişkilerin daha da geliştirilmek istendiği bir devlet haline gelmişti. İşte bu sonucun da Gazi Mustafa Kemal'in ve genç Cumhuriyet Türkiye'sinin benimsediği yurtta barış dünyada barış prensibinin bir başarısı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri⁷⁷

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

The National Archive (TNA) Foreign Office (FO)

2. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, Devre 3, İctima 3, Ankara, TBMM Matbaası, (t.y.).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C: 9, İctima Senesi: II, (18 Ekim 1924).

3. Süreli Yayınlar⁷⁸

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Vakit

77 Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

78 Gazete tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

4. Araştırma Eserler

- Aras, Tevfik Rüşti: *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk (1919- 1927)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.
- Aybars, Ergün: *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1997.
- Benhür, Çağatay: *Stalin Dönemi Türk- Rus İlişkileri (1924-1953)*, Konya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Beşikçi, İsmail: *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, Ankara, e Yayınları, 1970.
- Bozkurt, Abdurrahman: *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2021.
- Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2007.
- Değerli Sarıkoyuncu, Esra: "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006-Cilt: 0 - Sayı: 15, ss. 239-250.
- Demirözü, Damla: *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Erdem, Nilüfer: "Atatürk Dönemi Türk- Yunan İlişkileri", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden*, Ed. Cezmi Eraslan, İstanbul, Istanbul University, Press, 2021, ss. 31-62.
- Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, TTK Yayınları, 1997.
- Hallı, Reşat: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972.
- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006.
- Kandemir, Feridun: *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965.
- Kaya, Hakan: *Türkiye- İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kürkçüoğlu, Ömer: *Mondros'tan Musul'a Türk İngiliz İlişkileri*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006.
- Melek, Kemal: *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, İstanbul, Üçdal Neşriyat.
- Mumcu, Uğur: *Kürt- İslam Ayaklanması 1919-1925*, İstanbul, Tekin Yayınevi, (t.y.).
- Öke, Mim Kemal: *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, Bilge Karınca Yayınları, 2002.

- Örgeevren, Ahmet Süreyya: *Şeyh Sait ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.
- Perinçek, Mehmet: *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, 4. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- Soysal, İsmail: *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, 1989.
- Sönmezoğlu, Faruk: *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2011.
- Şimşir, Bilâl N.: *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 7 (1930-1933), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Şimşir, Bilâl: “Ankara'nın Başkent Oluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7 (1991): ss. 189-222.
- Şimşir, Bilâl: *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1972.
- Tellal, Erel: “SSCB ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yay. Türk Dış Politikası, 22. Baskı, 2018.
- Tunçay, Mete: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

EKLER

Ek 1. İngiliz Sefirin Amiral şerefine 15 Ekim 1929'da Ankara'da verdiği ziyafette bulunanlar.

Kaynak: Cumhuriyet, 17 Ekim 1929, s.1.

Amiral Field dün sabah Cumhuriyet abidesine merasimi mahsusla ile bir çelenk vazederek abideyi selâmladı

Sir Fredrik Field intbalarını izah ederken diyor ki: "Türkiyede gördüğümüz hüsnü kebul bizi çok mütehasis etti. Buradan kıymetli hatıralarla ayrılıyor ve memleketinizi sureti hususiyede ziyaret etmek ümidini besliyoruz,,

İngiliz Amiralı Field İstanbuldan giderken "Bu ziyaretimiz esnasında Türk bahriyesile mevcut olan eski dostluğumuzu takviye ettik, Dedi.

İngiliz gazeteleri Amiral Field'in Gazi Hz. ile mülakatının gayet samimi olduğunu söyleyerek memnuniyetkârane neşriyatta bulunuyorlar

Türkün Zafer Abidesine İngilterenin hürmet ve selâmı!

Ek 2. Cumhuriyet, 21 Ekim 1929, s. 1.

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye’de Orman ve Ormancılık Politikası (1946-1950)

The Forest and Forestry Policy in Türkiye During the Transition to the Multi-Party System (1946-1950)

Nadir YURTOĞLU*

*Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Kastamonu, Türkiye

ORCID: N.Y.0000-0001-7478-3149

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nadir Yurtoğlu,
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Kastamonu, Türkiye
E-posta/E-mail: nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.03.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.04.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.11.2022

Kabul/Accepted: 05.11.2022

Atıf/Citation: Yurtoğlu, Nadir. "Çok Partili
Hayata Geçiş Döneminde Türkiye’de
Orman ve Ormancılık Politikası (1946-1950)."
*Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent
Period Turkish Studies* 42 (2022): 231-263.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1095195>

ÖZ

Bu çalışma çok partili hayata geçiş döneminde orman ve ormancılık politikası ile bu politikanın Türk ekonomisine olan etkilerini incelemektedir. Makale iki bölüme ayrılmaktadır: 1) Orman ve ormancılık hakkındaki kanuni düzenlemeler. 2) Orman ve ormancılıkla ilgili faaliyetler. Orman ve ormancılık çalışmaları sayısal veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın literatür bilgileri birinci elden kaynaklar vasıtasıyla elde edilmiştir. Araştırmada şu neticeler ortaya konulmuştur: Çok partili hayata geçiş döneminde hükümet orman ve ormancılıkla ilgili kanuni düzenlemeler yaparak, bu doğal zenginliklerin geliştirilmesi önündeki engelleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ayrıca Orman Genel Müdürlüğü’ne her yıl bütçeden ayrılan önemli miktarlardaki ödeneklerle bir yandan ormancılık alanındaki faaliyetlerde mesafeler kat edilirken diğer yandan koruma amaçlı mühendis, memur ve müfettiş istihdamına özen gösterilmiştir. Bu suretle ormanların genişletilmesi ve mahsullerinden de yeterince yararlanılması temin edilerek Türk ekonomisine destek sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orman ve Ormancılık, Orman Mahsulleri, Ağaçlandırma, Orman İşletmesi, Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi

ABSTRACT

This study examines Türkiye’s forest and forestry policy and the effects this policy had on the Turkish economy while transitioning to the multi-party system. The article is divided into two parts: (1) Legal regulations regarding forests and forestry and (2) forest and forestry-related activities. This study evaluates forestry and forestry studies based on numerical data. The study mainly used primary sources to obtain information about the subject. The results of the research are as follows: During the transition to the multi-party system, the Turkish government introduced legal regulations regarding forests and forestry to remove the obstacles for improving these natural riches. With the significant amount of funds allocated annually from the budget to the General Directorate

of Forestry, progress was additionally made in forestry activities while also paying attention to the employment of engineers, civil servants, and inspectors for the purpose of preservation. All these activities contributed to the Turkish economy by ensuring the expansion of forests and the efficient use of their resources.

Keywords: Forest and Forestry, Forest Products, Afforestation, Forest Management, Transition to the Multi Party System

Extended Abstract

The increasing need for forests in all areas paved the way for their destruction during the transition to a multi-party system in Türkiye. The Turkish government introduced legal regulations to address legal loopholes in order to improve forests, and in this way it exerted much effort at expanding deficient woodlands and preventing people from destroying forests.

Pest control is also a key part of improving forests. The increase in the prevalence of pests also urged authorities to counter them. The government spent between 7-8 Turkish liras per hectare cleaning up 57,000 hectares of land in 1948 as well as protecting 10,000 hectares of land from insects in 1949. The fight against forest pests started in the Thrace and Eastern Black Sea regions. The government also planned to maintain pest control in 1950.

The government additionally allocated funds; drew up management plans; and employed engineers, inspectors, civil servants, and guards to fight against forest pests and preserve tree-rich areas. Other important actions included drying up swamps by planting trees, providing cheap timber to villagers, and developing rural areas through enterprises.

In addition, foreign experts were consulted on how to improve forests and forestry. For example, Naslund was a professor at the Swedish Forest Technical Research Institute who was invited to Türkiye to conduct research on forests. He drew up a report (which is mentioned in this article) and submitted it to the Ministry of Agriculture. According to this report, countries with advanced forestry organized higher education and research institutions as separate entities because they considered both areas to be critical. Northern European countries had research institutes positioned adjacent to forestry colleges and/or faculties, and no reason existed as to why Türkiye should not follow suit.

In Türkiye, access to distant forests was non-existent in the post-war era, and this had two repercussions. First, it caused people to exploit the closer forests, turning them

into coppice forests. Second, it caused the decay and destruction of hundreds of thousands of cubic meters of forest. The government had a plan to prevent this by providing access to the forests, which involved building roads and transferring rural settlements around densely forested areas to fertile land.

Smuggling and fires were major problems for forests in the post-war era. To combat those problems, the government employed watchmen and had watchtowers built. During the transition to the multi-party system, the government included the İçel-Karabucak area within the scope of its eucalyptus afforestation activities. These afforestation activities became even more common with the 15 nurseries established in different parts of Türkiye such as in Van, Kayseri, Erzurum, Çarşamba, and Lüleburgaz. An allocation of 1,040,000 liras to the seven-month budget of 1946 reveals that the government took these undertakings seriously.

By 1948, 360,000 saplings had been planted in villages and towns, and 3,000,000 saplings had been distributed to official institutions and individuals. Türkiye had 16 nurseries in 1949, with more than 2,000,000 seedlings being planted in 403 municipalities and villages of 36 provinces. These data show how seriously Türkiye had taken its afforestation activities. In 1950, the government considered expanding its poplar lands in addition to its sapling distribution and afforestation activities. Moreover, it planned to complete 200 hectares of afforestation in Amasya to combat floods. In 1949, 3,000 hectares of land had been afforested by 25 forestry operation directorates, followed in 1950 with the afforestation of 3,200 hectares of land by 25 enterprises.

Türkiye produced 3,162,304 cubic meters of forest products between 1946 and 1950. These products included sawn timber (746,660 m³); mine support beams (375,838 m³), telegraph, telephone, and electricity poles (314.284 m³); railroad ties (128,991 m³); and logs/rough lumbers (1,596,531 m³). Türkiye also produced 303,198 tons of wood and 11,254,537 tons of wood coal between 1946 and 1950.

Giriş

Belirli boy ve sıklıktaki ağaç topluluklarının yer aldığı alanlar ormanlar olarak bilinmektedir. Yeryüzünü kaplayan ve step, çayır, çalı, funda, tundra gibi adlarla anılan çeşitli bitki topluluklarından meydana gelen ormanların ağaçlar dışında birçok nebat ve hayvanı da var olmuştur. Bu doğal zenginliklerin kendine has müşterek bir yaşama ahengi bulunan bir canlılar topluluğu olduğunu da söylemek mümkündür.¹

Tarihin en eski dönemlerinden beri ormanların bilinçsizce kullanılarak tahrip edildiği bilinmektedir. Anadolu’daki tahribin dört aşamada gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu coğrafyaya yerleşen çeşitli kavimlerin bilinçsizce kesim yapıp hayvanlarını otlatmaları, Haçlı ve Moğol savaşlarıyla çıkan yangınlar sayesinde ormanların yavaş yavaş yok olmaya yüz tutması, tahribin ilk aşamasını teşkil etmiştir. Yine deniz taşımacılığına rağbet edilmesi; Roma, Fenike, Ceneviz, Venedik ve Yunanlıların gemi inşaatı için ormanları aşırı kullanmaları sonucunu ortaya koymuştur.²

Osmanlı Devleti’nin yükseliş dönemine rast gelen ikinci aşamada ise tersanelerde gemi inşaatında kullanılan kerestelerin temin edildiği Ağaç Denizi de adı verilen Bolu ve Kocaeli’nin sahile yakın çevrelerindeki ormanlar tahrip edilmiştir. Aynı dönemde petrol lambaları yerine meşalelerin kullanılmaya başlanması, çam ormanlarının da yok edilmesinin önünü açmıştır.³

Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar olan süreci içine alan üçüncü aşama ise yaptırımlara rağmen suiistimallerin artması, orman kaçakçılarının işini kolaylaştırarak tahribatı artırmıştır. Dahası rüşvetin çoğalması, sarayın israfı, kapitülasyonların uygulanması, demir yolu ve şose inşaatları, Kırım Savaşı’nda baş gösteren ağaç ve kereste ihtiyacı ile 1860-1870 yılları arasında Süveyş Kanalı inşaatı için Fransa’ya fiçı ve bağ kazıklarının satılması, orman tahribinin belli başlı diğer nedenleri arasında yer almıştır.⁴

I. Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1918’den Cumhuriyet’in ilan edildiği 1923’e kadar olan dördüncü aşamada, yapılan yasal düzenleme ve Orman Genel Müdürlüğü’nün

1 Selahattin İnal, “Orman”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1958, s. 9.

2 Niyazi Acun, *Ormanlarımız ve Cumhuriyet Hükümetinin Orman Davası*, Ankara, Recep Ulusoglu Basımevi, 1945, s. 5-6.

3 Niyazi Acun, *Ormanlarımız ve...*, s. 6-8. Ağaç ve orman sevgisinin insanda ahlak anlayışını geliştirmesiyle ilgili makale için bkz. Kenan Ünal, “Garip Bir Münasebet: Orman ve Ahlak”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.187, Y.8, 15 Kasım 1947, s. 6, 8.

4 Niyazi Acun, *Ormanlarımız ve...*, s. 8-18. I. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında İngiliz ormancılığında yaşanan gelişmeler için bkz. Cedric Day, “İngiliz Ormancılığından Dersler; İstikbalin Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.8, 1 Temmuz 1947, s. 18, 21.

gerçekleştirdiği faaliyetlerle korunmaya çalışılan ormanlar, kapitülasyonların kaldırılması ve yabancı şirketlere verilen ayrıcalıkların sonlandırılmasıyla istismardan kurtulmada önemli bir mesafe kat etmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bte açığını gidermek amacıyla ormanlara aşırı yüklenilmesi de bu doğal zenginliklerin yok edilmesinde etkili olmuştur. Öyle ki bu son devrede yaşanan orman tahribatı, devletin kuruluşundan itibaren yapılan tahribatla aynı düzeyde yer almıştır.⁶

I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun işgaline karşı yapılan Millî Mücadele döneminde ormanlarla ilgili yasal boşluğu gidermek maksadıyla birtakım düzenlemelere de gidilmiştir. Bu düzenlemelerden ilki 11 Ekim 1920 tarihinde kabul edilen 39 sayılı *Baltalık Kanunu*'dur.⁷ Bu kanun ile köylülere odun ihtiyacını karşılamaları için 18 dönüme kadar baltalık ormanı verilmişe de bu alanların tarla haline getirilmesi, ülkenin zenginlik kaynaklarını yok olma tehlikesiyle yüz yüze bırakmıştır.⁸

-
- 5 Niyazi Acun, *Ormanlarımız ve...*, s. 18-25. Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla ilgili ormanların sanayi gelişimi hakkında hazırlanan rapor için bkz. M. Hernik Carbonnier, "Türkiye Ormanlarının Snai İnkışafına Ait Rapor", *Mtehasıs Raporlar*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Güven Basımevi, 1948, s. 5-35. Ayrıca 2 Temmuz 1941'de kabul edilen 4081 sayılı *ifti Mallarının Korunması Hakkındaki Kanun*'un birinci maddesine göre, ekili, dikili ya da kendiliğinden yetişen bitkilerle *Orman Kanunu* kapsamına girmeyen ağaç ve ağaçlıklar, ifti malları olarak görülmüştür. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.6, C.22, 02.07.1941, s. 770; *T.C. Resmî Gazete*, S.4856, 10 Temmuz 1941; "Köylere Ait Kanunlar", *Köye Doğru*, S.36, Y.15, İlk Kanun 1941, s. 13.
- 6 Refik Alaçam, *Orman ve Memleket*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Hsn Tabiat Basımevi, 1945, s. 6. Ormanlardaki belli başlı ağaçların fayda, özellik ve oynadığı roller ile bu ağaçlarla ilişkisi bulunan ışık, rzgr, hava, toprak, ot, mantar ve hayvanların kişileştirilip manzum bir biçimde anlatıldığı eser için bkz. M. Salkaya, *Orman Dile Geldi*, Ziraat Vekâleti ifti Broşürleri Serisi, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1960, s. 1-63.
- 7 Ahmet Tolunay, *Sosyal Ormanlık ve Türkiye Açısından nemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998, s. 4.
- 8 *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormanlığımız*, Ankara, Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973, s. 53. 39 sayılı *Baltalık Kanunu*yla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.1, C.1, 11.10.1920, s. 41-42; *T.C. Resmî Gazete*, S.5, 7 Mart 1921; *Türkiye Ormanlığı İle İlgili Tarihi Vesikalar (1487-1923)*, der. Halil Kutluk, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Osmanbey Matbaası, 1948, s. 581-582. 18 Haziran 1934 tarih ve 2524 sayılı *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun*'un birinci maddesinde yer alan Orman Fakültesi ve ihtisas eğitimi ile ilgili bilgi almak için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.4, C.13, 18.06.1934, s. 858; *T.C. Resmî Gazete*, S.2735, 25 Haziran 1934; Kerim mer ağlar, *Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunlar, Kararnameler, Bte ve Talimatnameler*, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1939, s. 27. Tarım Bakanı Muhlis Erkmen'in bakanlığının 1933 yılı bte görüşmeleri esnasında orman, ormancılık ve bunların idaresi hakkında verdiği bilgiler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.4, T.2, C.15, 21.05.1933, s. 260; "Ziraat Aleminde", *Ziraat Gazetesi*, C.4, S.5/41, Y.4, Mayıs 1933, s. 322-323.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin yakacak ihtiyacı 91.000.000 kental olmasına rağmen ormanlardan elde edilen miktarın 68.000.000 kental⁹ civarında yer alması, maaden kömürünün kullanılarak açığın giderilmesini zorunlu hale getirmiştir.¹⁰

Bu dönemde ormanların odun ihtiyacını karşılayamamasında yangınlar da etkili olmuştur. Tarım Bakanı Muhlis Erkmen’in verdiği bilgilere göre 1927’de 700’ü bulan orman yangını 1935 yılına gelindiğinde 400 civarında kalmıştır.¹¹ 1927-1931 döneminde 15.641 hektarlık¹² alanda çıkan yangında 373.550 ağaç yanmaktan kurtulamamıştır.¹³ 1938-1944 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde çıkan 4.479 orman yangınının yıllık ortalaması ise 640’tır.¹⁴

9 100 kilogramlık bir ağırlık ölçü birimidir.

10 Ziraat Vekâleti, *Türkiye’nin Yıllık Mahrukat ve Kereste, Maden Sütunu, Travers ve Diğer Ahşap İhtiyaçlarının Ne Suretle Karşılanaacağı Hakkında Rapor*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, B Serisi, Takım 11, Ankara, 1938, s. 3. Bu dönemde dünyada 3 milyar hektar olan orman genişliğinin %21’i Rusya’da, %13,44’ü Brezilya’da, %9,10’u Kuzey Amerika’da ve %34,4’ü ise 50 kadar ülkede yer almaktadır. Türkiye arazisinin ortalama %14’ünün ormanlarla kaplı bulunması dünya ormanlarının %003’ünü ihtiva etmektedir. Bir ülkenin toplam arazisinin ortalama %30’unun ormanla kaplı olması zenginliği bakımından önemli görülmesine rağmen bu oranın %20’nin altına düşmesi ormanca fakir olması sonucunu ortaya koymuştur. Ziraat Vekâleti, *Türkiye Ormancılığının Vazifeleri ve Gayeleri*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, B Serisi, Takım 11, Ankara, 1938, s. 6.

11 “Orman Yangınlarına Dikkat Edelim”, *Karınca*, S.18, İkinci Teşrin 1935, s. 82. 1929 yılında 156 olan orman yangını, 1931’de 200, 1932’de 91, 1933’te 96 ve 1934’te ise 50 civarında yer almıştır. “Orman Yangınlarına Dikkat Edelim”, ... s. 82; Ormanlarla ilgili uygulanan kanuni müeyyidelerin yangınları önleyecek nitelikte bulunmaması, yeni yaptırımların devreye sokulmasını zorunluluk haline getirmiştir. Bu konu ile ilgili bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Orman Kanunları ve Son Yangınlar”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1945, s. 2; Orhan Camcı, “Milli Servetleri Tehdit eden Felaketler: Orman Yangınları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.185, Y.8, 20 Eylül 1947, s. 23.

12 On bin metrekarelik ya da on dönümlük alan ölçüsü birimidir.

13 Fikri Kozak, “Ormanlarımız Yanıyor”, *Ülkü*, C.6, S.12, Birinci Teşrin 1935, s. 110. Atatürk döneminde faydalanılan 25 kadar orman ürününden en önemlilerinin mazı, kitle, sumak yaprağı, defneyaprağı, salep, cehri, çögen, harnup ve sığla yağı olduğunu 1931 yılında düzenlenen Birinci Ziraat Kongresine sunulan encümen raporundan anlıyoruz. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, Ankara, C.1, 1931, s. 167.

14 Ahmet Halil, “Orman Yangınları ve Önleme Çareleri”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1946, s. 2. Türkiye’de artan orman yangınlarına karşı tedbirin elden bırakılmaması hususunda Tarım Bakanlığı tarafından orman müdürlüklerine bir genelge gönderilmiştir. *Yeni Asır*, 31 Temmuz 1934, s. 3. İzmir valiliğinin ilçe ve nahiyelere gönderdiği orman yangınlarıyla ilgili uyarı yazısı için bkz. *Anadolu*, 11 Ağustos 1939, s. 2. İzmir’in Değirmendere civarı Cevizoğlu Çiftliğinde çıkan ve 12 saat süren yangında 8.000 çam ağacı yanmıştır. *Aydın*, 9 Ağustos 1939, s. 1. Sovyet Rusya’da 1937 yılı ve öncesinde 956 milyon hektar orman alanında meydana gelen yangınlarla mücadelede uçakların kullanılmasıyla ilgili ayrıntılar için bkz. “Orman Yangınlarıyla Mücadele”, *Yeni Sabah*, 1 Ağustos 1938, s. 7. Sovyet Rusya gibi ABD’de de yangınlar çıkmıştır. Aşırı sıcaklar nedeniyle Los Angeles’te çıkan orman yangınında 4 bin hektar alan yanmıştır. *Hakikat*, 14 Ağustos 1940, s. 3. Türkiye’nin çeşitli yörelerinde ortaya çıkan orman yangınlarıyla ilgili haberler için bkz. “İstanbul’da Dün İki Orman Yangını Oldu”, *Ulus*, 10 Ağustos 1939, s. 5; Kurtdoğan Köyünde Orman Yangını”, *Tan*, 11 Ağustos 1939, s. 2; “2000 Dönüm Orman Yandı”, *Vakit*, 7 Ağustos 1939, s. 8; “Orman Yangını”, *Milliyet*, 19 Ağustos 1930, s. 5.

Yangınların zararına rağmen ÷lkedeki ibreli ve yaprağını d÷ken ağaç t÷rleri Avrupa ve komşu ÷lkelere kıyasla zengin durumda yer almıştır.¹⁵ Bu bağlamda Türkiye’de yetişen ormanların %54,4’ünün ibreli, %45,6’sının da yapraklı ağaçlar grubunu oluşturduğu bilinen bir ger÷ek haline gelmiştir.¹⁶

Ağaç çeşitleri bakımından zengin olan ormanların korunması için yeni tedbirlere de ihtiyaç duyulduğu, 9 Temmuz 1945 tarihinde kabul edilen 4785 sayılı *Orman Kanununa Bazı Hükümler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*’un kabul edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu suretle adı ge÷en kanunun yürürlüğe girdiği tarihte kişi, köy, vakıf, özel idare, belediye ve kamu tüzel kişiliklerine ait ormanlar devlete intikal etmiştir.¹⁷

Bu çalışmada; “Çok partili hayata ge÷iş döneminde orman ve ormancılık politikası nasıldır? Bu politikanın Türk ekonomisine olan etkileri nelerdir?” sorularına cevap aranmıştır. Bu dönemde Türkiye’de orman ve ormancılığın durumu; Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, *T.C. Resmî Gazete*, istatistik yıllıkları, dönemin tarım ve ekonomi dergileriyle gazeteler gibi birincil kaynaklarından yararlanılarak tarih metodolojisi kapsamında incelenmeye gayret edilmiştir. Sayısal veri ve tablolar makalenin esasını teşkil ederken incelemelerde güvenilir sonuçlara varmanın ölçülebilir bilgiler yoluyla gerçekleştirilebileceği düşün÷lmüştür.

-
- 15 Ali Kemal Yiğitoğlu, “Türkiye Ormanlarının Ağaç Nevileri Bakımından Kıymeti”, *Dönüm*, S.29, İkinci Teşrin 1934, s. 212; Cumhuriyetin ilk yıllarından II. Dünya Savaşı ortalarına kadar Türk ormancılığı hakkında bilgi almak için bkz. DPT, *Ormancılık*, Ankara, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1995, s. 6. Toptancıların stokçuluğu nedeniyle odun fiyatlarının yükselmesi hakkındaki makale için bkz. “Odun İhtikâr”, *Vatan*, 8 Ağustos 1941, s. 1. Tarım Bakanı Muhlis Erkmn’le Orman Genel Müdürü Fahri Bük’ün Karabük Orman İşletmesini ziyaretıyla ilgili bilgiler için bkz. *Haber*, 14 Ağustos 1939, s. 2.
- 16 Ali Kemal Yiğitoğlu, “Türkiye Ormanlarının Ağaç Nevileri ve Dağılışları”, *Dönüm*, S.30, Birinci Kanun 1934, s. 256. Seyhan Orman Çevirge Müdürlüğünün orman mamulleri satış ilanı için bkz. *Bugün*, 15 Temmuz 1941, s. 4. Orman ağaçlarının yaprak ve çiçeklerinden nasıl faydalanılacağıyla ilgili bilgi almak için bkz. Adnan Berkel, *Orman Mahsullerinden Faydalanma Bilgisi*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Osmanbey Matbaası, 1948, s. 171-176.
- 17 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.7, C.27, 09.07.1945, s. 816; *T.C. Resmî Gazete*, S.6056, 13 Temmuz 1945; Suphi Benli, “İdareci Gözüyle Orman Davamız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.221, Y.10, 15 Mart 1949, s. 9; Hüseyin Ayaz, *Türkiye Ormancılığında 4785 Sayılı Yasanın Uygulanması ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004, s. 49. Ormanların fertlerin değil de devletin tekelinde bulunmasının gerekliliği ile ilgili makale için bkz. Ali Naci Karacan, “Ormanları Fertlere Brakamayız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.253, Y.11, 12 Temmuz 1950, s. 4.

Döneme ait belli başlı araştırmalar ve bunların değerlendirilmesi ise şöyledir:

Hüseyin Ayaz’ın 2004’te ele aldığı Türkiye *Ormancılığında 4785 Sayılı Yasanın Uygulanması ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma, (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)* adlı doktora tezinde, orman kadastro yapılan 66 yerde gerçekleştirilen anket uygulamasında mülkiyet uyuşmazlığının boyutu ve 1785 sayılı yasanın bu uyuşmazlık üzerine etkileri ortaya konulmuştur.

Ahmet Tolunay’ın 1998’de hazırladığı *Sosyal Ormancılık ve Türkiye Açısından Önemi* adlı doktora tezinde; sosyal ormancılık kavramı üzerinde durularak bu kavramın Türkiye’deki uygulamalarına yer verilmiştir. Araştırmada teorik analiz ve vaka çalışması olarak Türk ve dünya ormancılığı da ele alınmıştır.

Erhan Kılıç’ın 2020’de hazırladığı *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Ağaç Bayramları* adlı yüksek lisans tezinde, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden başlayıp Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren devam eden ağaç bayramlarının tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Mehmet Gökhan Polatoğlu’nun 2021’de yayımladığı “Türkiye’de 1923-1945 Döneminde Uygulanan Ormancılık Politikaları” adlı makalesinde, Cumhuriyet’in ilanından II. Dünya Savaşı sonuna kadar Türkiye’deki ormancılık politikalarına yer verilmiştir.

Ancak bu çalışmalarda verilen bilgilerin içerik bakımından yeterli olmayışı ve çok partili hayata geçiş dönemiyle de örtüşmeyişi literatür boşluğunu meydana getirmiştir. Bu dönemle ilgili birkaç lisansüstü tez, makale ve kitap türü dışında yeterli ilmi çalışmanın bulunmaması ve birinci elden kaynaklara da ihtiyaç ölçüsünce başvurulmaması büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.

Netice itibarıyla çok partili hayata geçiş dönemiyle ilgili çeşitli konulara temas edilmesine rağmen orman ve ormancılık politikasına yönelik ilmi bir çalışmanın yapılamaması, bu makalenin ele alınmasının başlıca nedeni olmuştur. Adı geçen politikanın Türk ekonomisinde de önemli bir yerinin bulunması, çok partili hayata geçiş döneminde orman ve ormancılık politikası hakkındaki çalışmanın ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir.

1. Orman ve Ormancılık Hakkındaki Kanuni Dzenlemeler

Çok partili hayata geçiş döneminde orman ve ormancılık hakkında birçok kanuni düzenlemeye gidildiği görölmektedir. Bunlardan ilki 3 Haziran 1946 tarih ve 4914 sayılı *Orman Kanununa Ek 3444 Sayılı Kanunun 7. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun*'dur. Bu kanunla 13 Haziran 1938'de kabul edilen 3444 sayılı yasanın 7. maddesi¹⁸ aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Devlet Orman İşletmeleri tarafından çalıştırılacak ormanlarla bunların döner sermayesine yönelik faaliyetleri, Genel Muhasebe, Artırma, Eksiltme ve İhale kanunlarına bağlı olmayıp Bakanlar Kurulunca belirlenecek esaslara ve ticari gereklere göre yürütölür. Bu işletmelere ilişkin hesap dönemi, takvim yılı olup bunların merkezce yapılacak genel ve işletme bilançosu, kesin hesaplarla birlikte, yılsonundan itibaren 7 ay içinde Sayıştay'a verilir. Sayıştay ise incelemelerini bu işletmelerin mevzuat, özelliik ve ticari icaplarına göre yerine getirir.¹⁹

Orman ve ormancılıkla ilgili yapılan yasal düzenlemelerden birisi de 5 Haziran 1946 tarih ve 4920 sayılı *Devlet Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkında Kanun*'dur. Bu kanunun birinci maddesiyle Orman Genel Müdürlüğü'ne²⁰ ait ağaç topluluklarının içi ve dışında kira ile tutulanlar hariç sahip olunan veya yararlanılan toprak, yapı ve tesisler; arazi, bina, iktisadi buhran ve müdafaa vergilerinden muaf tutulmuştur.²¹

18 3444 sayılı *Orman Kanununa Ek Kanun*'un 7. maddesi için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.5, C.18, 13.06.1938, s. 827; *T.C. Resmî Gazete*, S.3943, 25 Haziran 1938.

19 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.7, C.28, 03.06.1946, s. 719; *T.C. Resmî Gazete*, S.6328, 8 Haziran 1946. Ormancılıkta muhasebe işlerinin önemiyle ilgili bilgi almak için bkz. Bedi Omay, "Ormancılığımızın İnkışafı İçin Muhasebe İşlerine Kıymet Vermelidir", *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.8, 1 Temmuz 1947, s. 7, 21.

20 Çok partili hayata geçiş döneminde Orman Genel Müdürlüğü'ne bütçeden her yıl düzenli ödenekler tahsis edilmiştir. Buna ilaveten zaman zaman ilgili bütçelerde değişiklik yapılması için de 5105, 5106, 5136, 5275, 5276, 5296, 5315 ve 5496 sayılı kanunlar yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.29, 18.06.1947, s. 767; *T.C. Resmî Gazete*, S.6641, 25 Haziran 1947; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.29, 18.06.1947, s. 768; *T.C. Resmî Gazete*, S.6641, 25 Haziran 1947; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.30, 19.12.1947, s. 32; *T.C. Resmî Gazete*, S.6787, 23 Aralık 1947; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 20.12.1948, s. 41; *T.C. Resmî Gazete*, S.7088, 24 Aralık 1948; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 20.12.1948, s. 42; *T.C. Resmî Gazete*, S.7088, 24 Aralık 1948; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 29.12.1948, s. 75; *T.C. Resmî Gazete*, S.7094, 31 Aralık 1948; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 28.01.1949, s. 102; *T.C. Resmî Gazete*, S.7119, 31 Ocak 1949; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 28.12.1949, s. 335-337; *T.C. Resmî Gazete*, S.7394, 31 Aralık 1949.

21 Bedi Omay, "Orman Vergisini Kaldıran 4920 Sayılı Kanuna Göre Ormancılığımızın İstikbalı", *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.158, Y.7, 18 Temmuz 1946, s. 10; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.7, C.28, 05.06.1946, s. 738; *T.C. Resmî Gazete*, S.6332, 13 Haziran 1946. Çok partili hayata geçiş döneminde Orman Genel Müdürlüğü'nün 1941, 1942, 1943 ve 1944 bütçe yılları kesin hesap kanunu düzenlemelerine de gidilmiştir. Bu düzenlemelerden olan 5039, 5196, 5466, 5532 sayılı kanunlar için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.29, 14.04.1947, s. 621-623; *T.C. Resmî Gazete*, S.6590, 24 Nisan 1947; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.30, 30.04.1948, s. 558-560; *T.C. Resmî Gazete*, S.6901, 8 Mayıs 1948; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 21.12.1949, s. 116-118; *T.C. Resmî Gazete*, S.7391, 28 Aralık 1949; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 11.02.1950, s. 455-457; *T.C. Resmî Gazete*, S.7434, 16 şubat 1950.

Kanunun ikinci maddesiyle 2395 sayılı *Kazanç Vergisi Kanunu*'nun 8. maddesinin birinci bendi ile 33. madde ve 74. maddesinin B fıkrasının hükümleri, Devlet Orman İşletmeleri'ne karşı yüklenmelerde bulunanlara geçerli olmamıştır. Bu yüklenme işlerinde *Kazanç Vergisi Kanunu*'nun genel hükümleri uygulanmıştır. Kanunun üçüncü maddesiyle de orman işletmelerinin dikim, kesim, tomruk, imalat, ölçme, nakliyat, yol, köprü, su, temizlik ve kökleme icraatlarında bulunanlarla odun, kömür imali ve taşıma faaliyetlerinde yer alan işçilerin gündelikleri her çeşit vergiden muaf tutulmuştur.²²

1949 yılına gelindiğinde 31 Mayıs 1949 tarih ve 5409 sayılı *Vakıf Memba Suları ile Orman ve Zeytinliklerin İşletilmesi Hakkındaki 3913 Sayılı Kanunun*²³ Birinci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla Vakıflar Genel Müdürlüğüne idare edilen memba suyu, zeytinlik, narenciye ve meyve bahçelerinin ticari esaslar kapsamında işletilmesi için 2762 sayılı yasa gereğince tahsil edilen taviz bedellerinden 1.500.000 liraya kadar döner sermaye tahsisine adı geçen genel müdürlük yetkili kılınmıştır.²⁴

1950 yılının başlarında ise 24 Mart 1950 ve 5653 sayılı *Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla 3116 sayılı *Orman Kanunu*'nun 1, 3, 5, 12, 17, 18, 19, 21, 25, 33, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 81, 86, 88, 98, 99, 104, 105, 107, 109, 113,114, 115,116, 118, 120, 125, 127, 128 ve 129. maddeleri değişikliğe uğramıştır.²⁵

-
- 22 2395 sayılı *Kazanç Vergisi Kanunu*'nun 8, 33 ve 74. maddeleri için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.4, C.13, 22.03.1934, s. 119, 129, 141-142; *T.C. Resmî Gazete*, S.2662, 25 Mart 1934. Orman yollarının inşa edilmesinde projelerin önemiyle ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Georg Auerochs, *Orman Yolları Pratik, Proje ve İnşaatı Metotları*, Ankara, çev. Sırrı Sunal, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Çankaya Matbaası, 1947, s. 1-48. Ayrıca orman ağaç köprülerinin inşası ve teknik durumu ile ilgili bilgi almak için bkz. Ferit Çıkmışoğlu, *Ormanda Ağaç Köprüler*, Ormancılık İnşaat Serisi, C.3, İstanbul, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ticaret Dünyası Basımevi, 1947, s. 1-299.
- 23 21 Ağustos 1940'ta kabul edilen 3913 sayılı *Vakıf Memba Sularıyla Orman ve Zeytinliklerin İşletilmesi Hakkında Kanun*'un birinci maddesi için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.6, C.21, 21.08.1940, s. 1108; *T.C. Resmî Gazete*, S.4598, 27 Ağustos 1940.
- 24 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 31.05.1949, s. 725; *T.C. Resmî Gazete*, S.7224, 4 Haziran 1949. 2762 sayılı *Vakıflar Kanunu* için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.5, C.15, 05.06.1935, s. 519-526; *T.C. Resmî Gazete*, S.3027, 13 Haziran 1935. 5409 sayılı *Kanun*'un kabul edilmesinden sonra 1 Mart 1950'de 5568 sayılı *Devlet Orman İşletmelerince ve Kereste Fabrikalarının Yapılmış Olan Harcamalara Ait 1945-1946 Takvim Yılı Bilançosu ile Kâr ve Zarar Hesabının Onanması Hakkında Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla Devlet Orman İşletmeleri ile kereste fabrikalarının 4914 sayılı *Kanuna* göre yapılan ilişik cetvelde gösterilen harcamalarına ait 1945-1946 takvim yılı bilançosu ile kâr ve zarar hesabı onanmıştır. Bu cetvel için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 01.03.1950, s. 1082-1090; *T.C. Resmî Gazete*, S.7449, 6 Mart 1950.
- 25 3116 sayılı *Orman Kanunu*'nun değiştirilen maddeleri için bkz. *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 24.03.1950, s. 1384-1393; *T.C. Resmî Gazete*, S.7473, 3 Nisan 1950. 3116 sayılı *Orman Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı* için bkz. *BCA*, 30-18-1-2/119-34-19, 09.05.1949.

Aynı tarihte 5658 sayılı *Orman Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesine ve Bu Kanunun Birinci Maddesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Olan Kanuna Ek Kanun* yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla 9 Temmuz 1945 tarih ve 4785 sayılı kanunla devletleştirilmiş olup da bunlar içinde yer almayan; çevresi tarla, bağ, bahçe, özel orman, mera gibi alanlarla çevrili bulunmak kaydıyla köy, belediye tüzel kişiliklere ve gerçek kişilere ait ormanlar, istedikleri takdirde sahiplerine geri verilmiştir. İade edilecek ormanlardan, devletleştirme karşılığı ödenmemiş bulunanlar bir işleme tabi tutulmaksızın sahiplerine intikal ederken müracaatları üzerine keyfiyet, Orman İdaresince kendilerine yazılı olarak bildirilmiştir.²⁶

Yine aynı tarihte kabul edilen 5659 sayılı *Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü Kuruluş Kanunu* 'nun birinci maddesiyle Ankara'da Tarım Bakanlığı'na bağlı tüzel kişiliği sahip Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü tesis edilmiştir.²⁷ Kanunun ikinci maddesiyle adı geçen kurum, bir müdür ve yardımcısının idaresi altında umumi ziraat; bağ, bahçe kültürleri ve ağaçlandırma; hayvancılık ve hayvanat bahçesi; ziraat sanatları; ticaret, idare ve levazım; hesap işleri şeflikleriyle hukuk işleri²⁸ servisinden meydana gelmiştir. Müdürlüğün ticari faaliyeti işletmeden elde edilen mahsullerin veya bunların Ziraat Sanatları bölümünde değerlendirilenleriyle sınırlı kalmıştır. Gerekli durumlarda müdürlüğün, Tarım Bakanlığı'na bağlı kurum ve çiftliklerin elde ettiği veya değerlendirdiği ürünlerden alıp satmasına da yetki verilebilmiştir. Bu müdürlüğün ziraat sanatları konusuna giren faaliyetlerde değerlendirilmek üzere dışardan yapabileceği satın alıma yönelik esaslar, Maliye ve Tarım bakanlıklarınca belirlenmiştir.

Üçüncü madde ile sermayesi 7.500.000 lira olan Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü'nün bu sermayesi, aşağıda yazılı kaynaklardan şöyle temin edilebilmiştir:

1. Bu kanunun geçici birinci maddesince müdürlüğe devredileceklerden borçlar düşüldükten sonra kalan kısımlar
2. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'nün ödenmiş döner sermayesinden verilecek 1.000.000 liralık tutar

26 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 24.03.1950, s. 1411; *T.C. Resmî Gazete*, S.7471, 31 Mart 1950.

27 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 24.03.1950, s. 1412; *T.C. Resmî Gazete*, S.7472, 1 Nisan 1950. Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü'nün memur ve hizmetli kadroların da 1 Nisan 1950 tarihi itibarıyla onanması, 8 Nisan 1950'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu kadroların sayı, derece, memuriyet unvanı ve maaşları için bkz. *BCA*, 30-18-1-2/122-32-1, 08.04.1950.

28 Münhal bulunan Orman Genel Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği'ne Maliye Bakanlığı Merkez Hazine Avukatı Ertuğrul Sivrihasarlı atanmıştır. Konu ile ilgili ayrıntı için bkz. *BCA*, 30-11-1-0/206-20-2, 13.07.1949.

3. Sermayenin yıllık net gelirinden dördüncü maddedeki kısım ayrıldıktan sonra kalan miktar
4. Gerekli durumlarda genel bütçeden verilecek paralar

2. Orman ve Ormancılıkla İlgili Faaliyetler

Çok partili hayata geçiş döneminin ağaç ve ağaç topluluklarıyla ilgili yapılan çalışmalarında Devlet Orman İşletmeleri’nin başı çektiği görülmektedir. 1946 yılı başlarına kadar ülkenin çeşitli yörelerinde 130’u bulan sayısıyla bu işletmeler, köy ve köylüleri kalkındırmada önemli bir vasıta olarak kabul edilmiştir.²⁹

Bataklıkların ağaçlandırma yoluyla kurutulması, ormanlarda çalışan köylüye ucuz kereste verilerek evlerini yeniden yapmalarını sağlama, köyleri kalkındırmada önemli faaliyetler arasında yer almıştır. Fabrika ve sanayi müesseseleri şehirleri nasıl kalkındırırsa Devlet Orman İşletmelerinin de köyleri öyle kalkındıracağı öngörülmüştür.³⁰

Bu dönemde köylerin kalkındırılması ve ormancılığın planlı bir şekilde yürütülmesi, zararlılarla mücadele konusuna da özen gösterilmesini zorunlu kılmıştır. 1945 yılında Büyükada’da başlayan mücadele sonucunda çamlara zarar veren böcekler temizlenmiştir. Yine aynı yılda Artvin ve Giresun’da ladin ağaçlarına zarar veren ve ips adı da verilen kabuk böcekleriyle yapılan mücadeleyle 25.000 liralık ödenek tahsis edilmiştir.³¹

Öte yandan ormanların binlerce hektar arazi üzerine yayılması ve bu alanlardaki servetten yararlanmanın birkaç insan ömrü kadar uzun olması, işletme esaslarını tespit ederek planlamayı zorunlu hale getirmiştir ki bu durum amenajmanın teşkil edilmesinin önünü açmıştır.³²

Amenajmanın önem kazandığı bir süreçte Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu; Marmara, Trakya, Ege ve Kuzey Anadolu orman işletmelerinin müfettiş ve müdürleriyle 1946 yılı başlarında bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda; ülkede aydın kişilerin

29 Kadri Yaprak, “Ekonomik Bakımdan Türkiye’de Hususi Ormanlar”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.182, Y.8, 21 Temmuz 1947, s. 18. Köylüleri kalkındırmada önemli bir vasıta olan Orman İşletmelerinden zaman zaman halkın başkente şikâyetleri de olmuştur. Bunlardan biri de Şile’li köylülerin Başbakan Hasan Saka’ya çektikleri telgrafla yaptığı serzeniştir. Bu serzeniş için bkz. *BCA*, 30-1-0-0/17-97-13, 02.06.1948.

30 M. Ali Gökberk, “Kalkınmaya Köyden Başlamalıyız”, *Köy Postası*, S.34-35, Mart 1937, s. 11. Köylerin kalkındırılmasında mesken buhranının giderilmesi öncelikli hedef olarak kabul edilmiştir. Bu buhranla ilgili bilgi almak, ağaç ve ormana aşırı biçimde yüklenmenin nedenlerini öğrenmek için bkz. Zeki Sertmetoğlu, “Ormanlarımız ve Köy Evleri”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.179, Y.8, 8 Haziran 1947, s. 7, 22.

31 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.7, T.3, C. 20, 28.12.1945, s. 7-8.

32 A. M. Röhrli, *Orman Amenajmanı*, İstanbul, çev. Kemal Savaş, Ziraat Vekâleti Orman Umum Müdürlüğü Yayınları, Hüsniyatı Basımevi, 1945, s. 7.

orman ve ormancılığın değerini anlamasının önemli bir kazanım olduğu, ağaç topluluklarının emanet edilebileceği 1.000 kadar mühendisin yetiştirilip 997'sinin göreve başladığı, 2.000 koruma memurunun ise eğitimlerini sürdürdüğu ileri sürülmüştür.³³

Ormanlarda mühendis ve koruma memurları sayısının artmasına paralel olarak müfettiş ve müfettişlerin yaptığı soruştırma sayısı da artmıştır. 1946'da Genel Müdürlüğe intikal eden 686 soruştırma dosyasına bir önceki yıldan 334 dosyanın da ilavesiyle soruştırma adedi 1.020'ye ulaşmıştır. Aynı yıla kadar 15 olan müfettiş sayısına 29 müfettiş ve 10 müfettiş yardımcısının da iştirakiyle toplam sayı müfettişlerde 44, yardımcılarında ise 10'a çıkmıştır. Bunlardan 32 müfettiş ve 6 müfettiş yardımcısının görevlerine başladığı tespit edilmiştir.³⁴

Soruştırma ve müfettiş sayılarının artmasında ülkenin ekseriyeti kıyı boyunca uzanan ve dağınık vaziyette bulunan orman alanlarının etkili olduğu bilinmektedir. Bu alanlardan biri de Çanakkale kıyılarıdır. Ezine'den itibaren geniş palamut ormanları ve zeytinlikler yer alırken Biga'da 38.000 hektar orman alanının %2'si kuru, %17'si baltalık, %81'i ise bozuk durumdadır. Aynı vilayete bağlı Lâpseki'nin 47.500 hektar olan orman sahasının 440 hektarı kuru-kızılçam, 8.865 hektarı baltalık-meşelik, 17.000 hektarı ise makiden meydana gelmiştir.³⁵

-
- 33 Aslan Tufan Yazman, "Bir Hasbıhalden Yankılar: Ormancılığımızda Yeni Bir Ruh", *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.147, Y.7, 7 Şubat 1946, s. 1, 8. Ormancılığın gelişiminde mühendislerin yetiştirilmesi önemli bir kazanım görülürken, zarara uğramasında ise en büyük payın keçilere ait olduğu kabul edilmiştir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. İbrahim Özkiraz, "Ormanlarımızın Genç Neslini Mahveden Kıl Keçisi", *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.153, Y.7, 1 Mayıs 1946, s. 5, 17-18. Çok partili hayata geçiş döneminde Doğu vilayetlerinden Erzurum'da, yetersiz haldeki ormanların yok edilmesi ve odun potansiyelinin tüketilmesini engellemek için en önemli kazanımın tortum şelalesinden elde edilecek elektrik enerjisi olduğu tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili makaleler için bkz. Kenan Ünal, "Dünya Cenneti", *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.153, Y.7, 1 Mayıs 1946, s. 8; Ahmet Halil, "Şark Meselesi ve Bir Şelale Şirketi Projesi", *Cumhuriyet*, 10 Mart 1946, s. 2.
- 34 *BCA*, 30-10-0-0/217-468-2, 21.05.1947. Savaş döneminin sonlarına doğru Orman Genel Müdürlüğü'ne Maliye Bakanlığı bütçesinden ödenekler de tahsis edilmiştir. 1945 yılının yedi aylık ödeneği olarak genel müdürlüğe tahsis edilen ödenek miktarı 1.020.833 liradır. *TBMM Tutanak Dergisi*, 1946 yılı Gider Bütçeleri, D.7, T.3, C.20, 17.12.1945, s. 152. Orman Genel Müdürlüğü'nün uhdesinde bulunan işletmelerin uyması icap eden çalışma esaslarını tespit eden 12 sayfalık bir broşürle ilgili harita için bkz. *BCA*, 30-1-0-0/80-506-2, 01.01.1948.
- 35 Nuri Alpay, "Çanakkale'de Orman, Tütün, Hububat, Dokuma, Hayvancılık ve Balıkçılık", *İktisadi Yürüyüş*, S.160, Y.7, 17 Ağustos 1946, s. 10. 1949 yılının ilk çeyreğinde Karabük ormanlarının Keltepe, Sağun, Meğri, Eğriova ve Kayadibi yaylaları hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Orhan Camcı, "Karabük Ormanlarında Bir Gezi", *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.222, Y.10, 30 Mart 1949, s. 9, 16.

Çanakkale merkez ilçelerindeki ormanlık alan 46.700 hektardır. Kirazlı Dağı, Aladağ, Ağı Dağı ve Kemerdere (Uludağ) başlıca orman bölgeleri arasında gelmiştir. 13.000 hektar olan baltalık alan, tamamen meşe ve az miktarda da kayından teşkil edilmiştir. Bir kısmı bozuk kuru kısmında ise kızılçamın yanı sıra bir miktar karaçam ve kayın yer almıştır.³⁶

Bayramiç’te 150.000 hektar orman alanının 5.000 hektarı çam korusu, kalanı ise baltalık ve muhafaza ormanlarından meydana gelmiştir. Karaağaç, kızılçam ile az miktarda köknar ve kestaneden meydana gelen ağaç çeşitlerinden yılda 3.000 metreküp kereste imal edilmiştir. Piyasada Kazdağı Çırası olarak bilinen ve İstanbul’da da rağbet gören çıranın yıllık üretim miktarı 250 tondur.³⁷

Ülkenin doğal zenginliği konumunda bulunan bu ormanların yeterli düzeyde korunamaması, tahrip edilme sürecini hızlandırmıştır. 1926’dan 1946’ya kadar olan 20 yıllık dönemde Antalya çevresinde baltalık ormanlarda %13, koruluklarda ise %78 oranında azalma tespit edildiği, bu çevrelerde yapılan amenajman planlarından anlaşılmaktadır.³⁸

Bu sebeple ormanların korunması için yapılan yasal düzenlemeler ile bunların uygulanmasının zorunluluğu hükümet programlarında yer almıştır. 14 Ağustos 1946’da Başbakan Recep Peker tarafından açıklanan hükümet programına göre *Orman Kanunu*’nun amacına bağlı kalınması ve bu kanunun uygulama şekil ve yöntemlerinden meydana gelecek zorlukları ortadan kaldırıp devlet işletmeciliği sınırlarını belirleyecek ve ağaç ürünleri fiyatlarında ucuzluğu temin edecek önlemler alınacaktır. Bu bağlamda köylünün yakacak ve yapı ihtiyaçları da ucuz temin edilecektir. Halkın odun, kömür faaliyetiyle uğraşılırken orman işletmesi, tomruk hazırlama ve satışıyla ilgilenecek; diğer işler, olağanüstü durumlar dışında özel teşebbüse bırakılacaktır. Ayrıca orman köylüleriyle bunların nakil vasıtalarına çalışma imkânı da temin edilecektir.³⁹

36 Nuri Alpay, “Çanakkale’de Orman, Tütün, Hububat, Dokuma, Hayvancılık ve Balıkçılık”, s. 10. İngiltere’de orman yetiştirme çalışmaları ve bu çalışmaların Türkiye ile karşılaştırılması bilgileri için bkz. M. Zekai Bayer, “İngiltere’de ve Memleketimizde Yeni Orman Yetiştirilmesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.12, S.269, Y.12, 15 Mart 1951, s. 18, 24.

37 Nuri Alpay, “Çanakkale’de Orman, Tütün, Hububat, Dokuma, Hayvancılık ve Balıkçılık”, s. 10. Ülkede Okaliptüs ağaçlanmasını yaygın hale getirmek ve orman kurma görevini yerine getirmek üzere Kıbrıs’a gönderilecek Dr. Fuad Adalı’ya gündelik verilmesi, 21 Mart 1946 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir. *BCA*, 30-18-1-2/110-21-16, 21.03.1946. FAO’nun 7-20 Temmuz 1949 tarihleri arasında Helsinki’de yapacağı III. Dünya Ormancılık Kongresine Yüksek Orman Mühendisi Fuat Adalının katılarak kendisine gündelik verilmesi, 13 Haziran 1949 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır. *BCA*, 30-18-1-2/119-47-6, 13.06.1949.

38 İ. Selçuk Çakıroğlu, “Orman Kanunu Hakkında Düşünceler”, *Bülten*, S.13, Y.1, 15 Eylül 1956, s. 2.

39 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.0, C.1, 14.08.1946, s. 32. Bu dönemde ormancılık alanında eğitim almayanların işletmelere müdür ve müfettiş tayin edilmeleri de tartışılma konusu olmuştur. Bu konu ile ilgili bkz. Hüseyin Dedegil, “Semih Ayverdi’ye Cevap: Orman İşletmeleri Müdürleri ve Müfettişlerinin Ormancılık Tahsili Yapmayanlardan Tayini Uygun mudur?”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.220, Y.10, 28 Şubat 1949, s. 18-19; Samih Erkin, “Yeni Genel Müdür Faruk Şeker’in Dikkat Nazarına: Teşkilat Hakkında Temenniler”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.210, Y.9, 29 Ekim 1948, s. 10, 14.

Peker'e göre orman vasfi taşımayan fundalık kaplı alanların pratik yöntemlerle sınırlandırılmasıyla keçi sorununa çare aranacak, buna imkn bulunamayan ve ağalıklara zarar veren yerlerde ise ayrıca çalışılacaktır.⁴⁰

14 Ağustos 1946 tarihli hkmet programının yrrle konulmasından birkaç ay sonra Tarım Bakanlığı'nın ormanlarla ilgili yapacağı yenilikler ise şöyle tespit edilmiştir:

1. Uygulamadan kaynaklanan zorlukları ortadan kaldırmak
2. Devlet orman işletmeciliğinin sınırlarını belirlemek⁴¹
3. Orman rnlerinin maliyet ve satış fiyatında ucuzluğa gitmek⁴²

Orman Kanunu'nun uygulanmasında ortaya çıkan glukleri gidermek amacıyla da şu iki nleme müracaat edilmiştir:⁴³

1. Devlet Orman işletmeleri'nin köylü ile olan münasebetlerini yeniden düzenlemek
2. Orman İdaresi ile devlet kurumları arasındaki ilişkileri düzenlemek

Orman Genel Müdürü Mazhar Diker uygulamada yaşanan zorlukları şu şekilde gidermeye çalışmıştır:⁴⁴

1. *Orman Kanunu*'na göre köylünün ihtiyaı olan odun ve kereste, işletmelerin stoklarından kesim ve taşıma bedeli ödeyerek temin edilebileceği gibi müsaade edilen yerlerden kesimle de elde edilebilir.

2. Ağaç kesiminin yasak oluşu nedeniyle geçimini sağlayan köylülere orman işletmelerinden ucuzca odun tedarik edip satma kolaylığı sağlanmıştır.

40 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.0, C.1, 14.08.1946, s. 32. Ayancık merkezde 30 yıl süre ve 500 TL sermaye ile *Ayancık Devlet Orman işletmesi Memur ve işçileri İstihlak Kooperatifi*'nin kurulmasına 11.01.1946'da Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir. *BCA*, 30-18-1-2/109-79-20, 11.01.1946.

41 Orman işletmeciliğinde üretim özellikleri hakkında bilgi almak için bkz. Kadri Yaprak, "Ekonomik Bakımdan Orman işletmeciliğinin Karakteri", *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.7, 1 Temmuz 1947, s. 12, 15-16.

42 Aslan Tufan Yazman, "Ormancılığımızın Yneldeği Yeni İstikamet", *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.167, Y.7, 4 Aralık 1946, s. 1.

43 Aslan Tufan Yazman, "Ormancılığımızın Yneldeği Yeni İstikamet", s. 1. Ormanların balta ve çeşitli unsurların tahribinden korunması için 1950 yılından sonra da kanun tasarıları hazırlanarak tartışmaları yapılmıştır. Bu konu ile ilgili bkz. "Tarım Bakanının Yeni Orman Kanunu Tasarısı Hakkında Mecmuamıza Verdiği Beyanat", *İktisadi Yürüyüş*, C.12, S.270, Y.12, 31 Mart 1951, s. 4, 24; Mehmet ster, "Yeni Orman Kanunu Tasarısı Münasebetiyle Orman Davamız", *İktisadi Yürüyüş*, C.12, S.271, Y.12, 15 Nisan 1951, s. 8.

44 Aslan Tufan Yazman, "Ormancılığımızın Yneldeği Yeni İstikamet", s. 1.

3. Şehir ve kasalarda odun satışından vazgeçen Orman İdaresi; bu satışı belediye, kurum ve tek elde toplamak şartıyla şahıslara devretmiştir.⁴⁵

Bu arada çok partili hayata geçiş döneminde Türkiye’nin takriben %10’unun ormanlık alanlarla kaplı bulunması, bu sahaların yetersizliğinin önemli bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Bir ülkenin kendi ihtiyacını karşılayabilmesi için orman varlığının %25-30 civarında bulunması, dış ülkelere ihracat yapabilmesi için de %30’un üzerine çıkması gerekli görülmüştür.⁴⁶ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) heyetinin raporuna göre ormanlar mahsul, iklim şartlarının değişikliği ve toprak bakımından ülke ihtiyacını karşılamamanın gerisinde kalarak tahrip edilmiştir.⁴⁷

Ağaç topluluklarının tahrip edilmesinde yol sorununun da etkili olduğu bilinmektedir. Ormanların geliştirilip yararlanılmasında uzak mesafelere kadar olan yolların yapımı gerekli görülmüştür. Bu doğal zenginliklerin içlerine kadar girilememesi, köylünün ilkel araçlarla en yakın ormanlardan aşırı biçimde faydalanıp bunları baltalık haline getirmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Kısaca rasyonel nakliyat şebekesinin kurulamayışı, hem yüzbinlerce metreküp ağaç servetinin çürüyüp gitmesine hem de yakın ormanların tahribine yol açmıştır.⁴⁸ Bu nedenle orman içi köyleri verimli topraklara götürecek bir karar alınmadıkça köy kalkınması, yurdu güzelleştirerek imar etme ve orman siyasetinden bahsetmenin gereksiz olduğu düşünülmüştür.⁴⁹

Ağaçlık alanların korunması için bir yandan orman içi köylerin nakledilmesi zaruri görülürken öbür yandan yangınlarla mücadelede gerekli tedbirlerin alınmasına ihtiyaç

45 Orman Genel Müdürü Mazhar Diker, 21 Kasım 1946 gecesi Ankara Radyosu’nda *Orman Kanunu* gereğince Recep Peker Hükümeti beyannamesine göre orman işlerinde alınmış tedbirleri maddeler halinde sıralamıştır. Bu tedbirler için bkz. “Son Gelişmeler Hakkında Profesör Mazhar Diker’in Yaptığı Konuşma”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.167, Y.7, 4 Aralık 1946, s. 3-4. Ağaçların kesmeden veya keserek yaşlarını bulmak için bkz. Mazhar Diker, *Ağaç ve Odun Ölçme Bilgisi*, İstanbul, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1946, s. 154-156.

46 Mecit Çelikbaş, “Türkiye Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.186, Y.8, 7 Ekim 1947, s. 3; Niyazi Okay, “Bir Türlü Esasi Tespit Edilemeyen Orman Davamızın Özü Ağaç Dikmektir”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.233, Y.10, 20 Eylül 1949, s. 20; Orhan Camcı, “Hususi Teşebbüs Ormancılık Yapabilir mi?”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.253, Y.11, 12 Temmuz 1950, s. 8.

47 “Türkiye’de Ziraat, Orman ve Balıkçılık ve Bunlarla İlgili İşler”, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, İktisat Dairesinin Hazırladığı Raporun Tam Metni-IV, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.249, Y.11, 21 Mayıs 1950, s. 20. Demokrat Parti döneminde de orman ve ormancılıkla ilgili çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bu raporlardan biri de Orman Fakültesi tarafından düzenlenen rapordur. Raporun ayrıntısı için bkz. “Orman Fakültesinin Raporu”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.261, Y.11, 15 Kasım 1950, s. 9.

48 Orhan Camcı, “Ormanlarımızdan Faydalanma Yolları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.198, Y.7, 16 Nisan 1948, s. 14. Sinop- Gerze yolu köprüleri inşasında görevli Yüksek Mühendis Sami Benlisu tarafından ormanların geliştirilmesi yönünde iç iskânın lüzumuna dair Cumhurbaşkanlığı’na gönderilen yazı hakkında bilgi almak için bkz. *BCA*, 30-10-0-0/183-265-22, 15.08.1949.

49 Hüseyin Çalık, “Boşa Giden Kuvvetlerimiz ve Heder Olan Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.235, Y.10, 25 Ekim 1949, s. 19.

duyulmuştur. Çok partili hayata geçiş döneminde alınan önlemler sayesinde orman yangınlarında düşüş yaşandığı bilinmektedir. 1947 yılının yaz aylarında meydana gelen yangınların 1946'ya göre azaldığı; 1.023 olan yangın sayısının 704'e, 125.115 hektar olan yanan alanın 41.144 hektara düşmesinden anlaşılmaktadır. 13 Nisan 1948 tarihinde Devlet Orman İşletmesi Müdürlüğü ile valiliklere Tarım Bakanı Tahsin Coşkan tarafından gönderilen 30.04.1947 tarih ve 21000/97 ve 1/1122-7/101 sayılı bir genelgede, çıkan yangınların önlenmesi ve söndürülmesi için yerel tedbirlerin alınması istenmektedir. Bu tedbirlerin başında ilgili birimlerin seferber edilmesi; köy ihtiyar heyetiyle halkın, ormanların faydaları ve yangınların önlenmesi konusunda bilgilendirilmesi gelmektedir.⁵⁰

Yangınların engellenmesinde yeni bekçi ve koruyucuların da hizmete alınmasına özen gösterilmiştir. 1948 yılı mevsimine yönelik olmak üzere ormanları yangınlardan korumak amacıyla 75 lira ücretle 686 bekçi; 90 lira ücretle 1.136 adet koruyucu göreve başlatılmıştır. Dahası bakım memurlarına verilmek üzere Afyon ve İstanbul depolarından yetkililer tarafından 5.000 adet 3'lü Fransız tüfeği teslim edilmiştir.⁵¹

Bekçi ve koruyucu istihdamının yanı sıra çıkan yangınları ivedilikle söndürebilmek amacıyla orman işletmelerinde gözetleme kulesi inşasına da önem verilmiştir. 1949 yılının sonuna kadar ormanlarda 121 kule ve 248 kulübe yaptırılırken 1950'de bu sayıya 32 kule ve 120 kulübe daha eklenmesi kararlaştırılmıştır.⁵²

50 "Orman Yangınları Hakkında Tamim", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S.9, Y.2, Haziran 1948, s. 4. Orman yangınları DP'nin iktidara geldiği 1950 yılının mayısından itibaren ilk üç aylık sürecin tamamlanmasının hemen ardından ülkeyi tehdit etmeye başlamıştır. Çanakkale'nin Bayramiç ilçesi dağlarında 24 Ağustos 1950 tarihinde çıkan yangının 27 Ağustos'ta Edremit'in Narlı ve Altınoluk çevresine sirayet etmesiyle Üpınarlar bölgesindeki ormanlar tamamen yanmıştır. Üç gün üç gece süren yangın 29 Ağustos gecesi güçlükle söndürülebilmştir. Genişliği 30, derinliği 20 km olan bu yangında can ve mal kaybı yaşanmamasına rağmen 600 kilometrekarelik bir orman alanı mahvolmuştur. "Bayramiç Yangını Dün Gece Söndürülebildi", *Zafer*, 31 Ağustos 1950, s. 1. Tarım Bakanlığı'na bağlı Orman İşleri Genel Müdürlüğü 1948 yılının ocak ayı başlarında ülkenin çeşitli yerlerindeki 40 orman müfettişini Ankara'ya davet ederek 1947 yılı çalışmalarına dair vereceği direktif ve izahattan sonra hazırlanan teftiş planının tamamlanması ardından bu müfettişlerin bölgelerine dönmeleri öngörülmüştür. *Çiftçi*, C.3, S.28, Ocak 1948, s. 126. Bu orman müfettişlerinin görevlerine ait talimatlar için bkz. *BCA*, 30-10-0/201-373-6, 24.06.1946.

51 "Orman Genel Müdürlüğü Faaliyeti", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S.10, Y.2, Temmuz 1948, s. 35. 1944-1946 yıllarında Orman Genel Müdürü olan Nazım Batur'un görevden istifa etmesiyle 1946'da onun yerine atanan Mazhar Diker 1948'e kadar görevini sürdürmüştür. Adı geçen şahısların görev değişikliği ve hizmet faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. "Orman Genel Müdürlüğünde Değişiklik", *İktisadi Yürüyüş*, S.161, Y.7, 3 Eylül 1946, s. 3,14; "Orman İşleri Genel Müdürü İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1946, s. 1.

52 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1950 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.8, T.4, C.24, 23.02.1950, s. 21; "Orman Yangınlarına Karşı Yeni Tesisler Yapılıyor", *Yeni İstanbul*, 11 Aralık 1949, s. 2. Bodrum Müdürlüğü Memurlarından Niyazi Kuvılcım'ın orman yangınlarının söndürülmesinde uçakların kullanılmasının yasalaştırılmasıyla ilgili Başbakan Recep Peker'e gönderdiği yazının ayrıntısı için bkz. *BCA*, 30-1-0-0/80-504-10, 18.09.1946.

Öte yandan orman ve ormancılığın geliştirilmesi yönünde tavsiyelerini almak amacıyla yabancı uzmanlara da müracaat edilmiştir. Ormanlarda incelemelerde bulunmak üzere Türkiye’ye davet edilen İsveç Orman Teknik Araştırma Enstitüsü Profesörü Naslund, hazırladığı raporu Tarım Bakanlığı’na sunmuştur. Bu rapora göre ormancılığın geliştiği ülkelerde, yükseköğretim ile araştırma kurumları ayrı birim halinde örgütlenmiştir. Her iki alanın da önem arz etmesi, ayrı teşekkül olarak teşkilatlanmasını zorunlu kılmıştır. Kuzey Avrupa ülkelerinde bir orman yüksek mektebi veya fakültesinin hemen yanında araştırma enstitüsü de yer almıştır. Türkiye’de bu teşkilatın oluşturulmaması için makul bir neden görülmemektedir.⁵³

Ülkenin doğal zenginliklerinin geliştirilmesine yönelik yabancı uzmanların hazırladığı raporun yanı sıra *Orman Kanunu*’nda değişikliğe de ihtiyaç duyulmuştur. 24 Ocak 1949 tarihinde Başbakan Şemsettin Günaltay’ın açıkladığı hükümet programına göre *Orman Kanunu*’nun prensiplerini koruyacak ve halka kolaylık sağlayacak yasa tasarısı Meclis’e sunulacaktır.⁵⁴

Ormanların gelişimine yönelik yeni kanun tasarıları hazırlanmasına rağmen orman alan ve veriminde istenilen neticeye ulaşılamamıştır. Tarım Bakanı Cavit Oral’ın Orman Genel Müdürlüğü’nün 1949 yılı bütçe görüşmeleri esnasında verdiği bilgilere göre on buçuk milyon hektar civarında bulunan ormanlar ülke yüz ölçümünün %10-13’üne tekabül ederken bu oran Rusya’da %39, Yugoslavya’da %25, Romanya’da %21, Yunanistan’da %18,5 ve Bulgaristan’da ise %18 civarında yer almıştır. Bir hektarın verimi Türkiye’de yarım ile bir metreküp arasında değişirken başka ülkelerde bu verim üç metreküp bulmuştur.⁵⁵

Oral’a göre ülke ormanlarının kereste kapasitesi 500 bin, yakacak kapasitesi ise 2,5 milyon metreküp dolaylarındadır. Buna rağmen yakacak ihtiyacı 11 milyon, kereste ihtiyacı ise 2,5-3 milyon metreküp civarındadır. Ülkenin bu doğal zenginlikleriyle ihtiyaçlar arasında büyük farklar oluşması, ormanların gereksinimi karşılayamaması sonucunu

53 “Ormancılık Yükseköğretimi ve Orman Araştırmaları”, *Akşam*, 17 Haziran 1948, s. 3.

54 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.3, C.15, 24.01.1949, s. 164.

55 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.3, C.16, 27.02.1949, s. 890-900. Orman Genel Müdürlüğü’nün 1949 yılı ocak ayına ait bütçe kanunu tasarısı ve bütçe komisyonu raporu için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.3, C.14, 29.12.1948, s. 387-388, 425-428.

ortaya koymuştur. Ormanların harita, amenajman plânu ve sınır sorunları da tamamlanamamıştır. 10,5 milyon hektar içinde ancak 3 milyon hektarın sınırları tespit edilebilmiştir. Bu doğal zenginliklerin yol, yangın kulesi, telefon ve bakım evlerine de ihtiyaç olmuştur.⁵⁶

Orman sorunlarında haşerelerin de yer alması bu alanda mücadeleyi gerekli kılmıştır. Hektar başına 7-8 lira harcamayla 1948 yılında 57.000, 1949'da 10.000 hektar orman sahası bôceklerden temizlenmiştir. Bu suretle Doğu Karadeniz ve Trakya çevrelerinde başlanan mücadelenin 1950 yılında da sürdürölmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁷

İller	Yüz ölçüm (Hektar)	İller	Yüz ölçüm (Hektar)	İller	Yüz ölçüm (Hektar)
Afyonkarahisar	90.790	Erzincan	47.187	Manisa	402.507
Ağrı	-	Erzurum	61.827	Maraş	357.072
Amasya	73.572	Eskişehir	166.169	Mardin	139.506
Ankara	112.910	Gaziantep	90.633	Muğla	428.641
Antalya	585.110	Giresun	121.153	Muş	45.145
Aydın	166.163	Gümüşhane	66.024	Niğe	25.193
Balıkesir	285.342	Hakkâri	48.473	Ordu	51.718
Bilecik	88.166	Hatay	105.903	Rize	30.615
Bingöl	99.384	Isparta	102.254	Samsun	303.146
Bitlis	78.957	İçel	442.257	Seyhan	473.410
Bolu	401.709	İstanbul	265.452	Siirt	97.997
Burdur	106.309	İzmir	253.271	Sinop	143.200
Bursa	255.759	Kars	36.092	Sivas	173.532
Çanakale	248.226	Kastamonu	252.788	Tekirdağ	68.800
Çankırı	83.366	Kayseri	1.653	Tokat	314.200
Çoruh	148.904	Kırklareli	216.116	Trabzon	44.539
Çorum	123.742	Kırşehir	15.965	Tunceli	100.445
Denizli	193.376	Kocaeli	269.447	Urfa	746
Diyarbakır	126.313	Konya	239.000	Van	3.395
Edirne	77.904	Kütahya	358.168	Yozgat	108.128
Elâzığ	56.873	Malatya	250.010	Zonguldak	233.470
				Toplam	10.358.168

Tablo 1: Türkiye'de Ormanların Yüz Ölçümü (1949)⁵⁸

56 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.3, C.16, 27.02.1949, s. 900. 1948 ve 1949 yılında Türkiye'de 10.492.000 hektar olan orman alanları 1950'ye gelindiğinde 10.418.000 hektara düşmüştür. DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Ankara, Yayın No.1472, 1991, s. 152; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Ankara, Yayın No.1883, 1996, s. 129; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Ankara, Yayın No.2252, 2001, s. 185; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Ankara, Yayın No.2790, 2003, s. 181; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2003*, Ankara, Yayın No.0535, 2004, s. 181; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2005*, Ankara, Yayın No.3047, 2006, s. 186; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Ankara, Yayın No.3114, 2007, s. 194; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2007*, Ankara, Yayın No.3206, 2008, s. 194; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Ankara, Yayın No.4361, 2014, s. 172.

57 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1950 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.8, T.4, C.24, 23.02.1950, s. 21.

58 İGM, *İstatistik Yılığı 1951*, Ankara, Yayın No.332, 1951, s. 249.

Tablo 1’e göre 1949’da Türkiye’nin toplam 10.358.168 hektar orman alanından 585.110 hektarla Antalya ilk sırada yer alırken bunu 473.410 hektar ile Seyhan, 442.257 hektar ile İçel, 428.641 hektarla Muğla, 402. 507 hektar ile Manisa ve 401.709 hektar ile Bolu takip etmektedir. Bu altı vilayetin 2.733.634 hektar olan orman sahası, 63 vilayetin toplam sahasının %26,39’una tekabül etmektedir. Buna karşılık 746 hektarla Urfa ve 1.653 hektarla Kayseri, orman bakımından en zayıf şehirler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de ormanların geliştirilmesi ve yüz ölçümünün artırılmasında Orman Genel Müdürlüğü’ne devlet bütçesinden ayrılan payın etkisi olduğu bilinmektedir.

Tablo 2’de 1946 ile 1950 yılları arasında Türkiye’de Orman Genel Müdürlüğü giderlerine tahsis edilen ödenekler gösterilmiştir.

Yıllar	Genel Bütçe (Lira)
1946	11.714. 564
1947	13.442.890
1948	14.152.568
1949	13.950.013
1950	15.836.540

Tablo 2: Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi (1946-1950)⁵⁹

Tablo 2’ye göre 1946 ile 1950 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Orman Genel Müdürlüğü’ne toplamda 69.096.575 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir. Bu bağlamda 1946’da 11.714.564 lira olan Genel Müdürlüğe tahsis edilen ödeneğin 4.121.976 lira artışla 1950’de 15.836.540 liraya çıkması, %35,18 oranında bir yükselişi ifade etmektedir.

2.1. Ağaçlandırma ve Orman Endüstrisi Çalışmaları

Çok partili hayata geçiş döneminde ağaçlandırma ve orman endüstrisi çalışmalarına da önem verilerek ağaç bayramı kutlamaları düzenlenmiştir. 8 Şubat 1937 tarihinde kabul edilen 3116 sayılı Orman Kanunu’nun 85. maddesine göre her ilde valiler yılın belirli mevsiminde ağaç bayramını düzenlemekle yetkili kılınmıştır. Bayramın ne zaman başlayacağı, kaç gün süreceği ve ağaç yetiştirenlerden kimlere ne kadar mükâfat verileceği konusu il yönetimlerine bırakılmıştır.⁶⁰ Bu doğrultuda ülkenin çeşitli vilayetlerinde

59 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.7, C.28, 28.12.1945, s. 435; *T.C. Resmî Gazete*, S.6197, 4 Ocak 1946; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.28, 27.12.1946, s. 149; *T.C. Resmî Gazete*, S.6496, 3 Ocak 1947; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.30, 31.12.1947, s. 201; *T.C. Resmî Gazete*, S.6797, 5 Ocak 1948; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.31, 28.02.1949, s. 228; *T.C. Resmî Gazete*, S. 7145, 2 Mart 1949; *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.8, C.32, 24.02.1950, s. 638; *T.C. Resmî Gazete*, S.7444, 28 Şubat 1950.

60 *TBMM Kanunlar Dergisi*, D.5, C.17, 08.02.1937, s. 197; *T.C. Resmî Gazete*, S.3537, 18 Şubat 1937.

gerçekleştirilen ağaç bayramları ve orman alanları oluşturma çalışmaları ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir.⁶¹

Bu dönemde çeşitli orman faaliyetleriyle birlikte ağaçlandırma çabalarına da girildiği görölmektedir. Ormanların genişletilmesini ağaç sayılarına bağlayan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu sayıların artırılması için genç mühendisleri sorumlu tutmuştur. İnönü'ye göre yeşil ve güzel Türkiye'yi kurmaya çalışan genç mühendisler ümit verici bir istekle gayret etmektedir. Ormanları artırmak ve ağaçsız köylüleri ağaçlandırma konusunda eğitmekte onları büyük bir görev beklemektedir. Gelecekte sonuçları görölecek bu vazife yerine getirmek için bir gün bile beklenilmeden çalışmaya başlanılacaktır.⁶²

Ormanlarla ilgili sözlerini İnönü şöyle sürdürmüştür: “*Ormanlar yurdun hazineleri ve ilk safta gelen refah kaynaklarıdır. Ağaç ve ormanları sevmeyen vatanını, yurdunu da sevmez. Bu sevgiyi göstermeyen millet kurumaya mahkumdur.*”⁶³ Bu ifadelerle İnönü, ormanları ülkenin önemli servet kaynakları arasında görerek onları sevmeyi vatani sevmekle eşit saymış, aksi durumda milletin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını ileri sürmüştür.

Çok partili hayata geçiş döneminde ağaçlandırma çalışmalarının başında, ülkenin çeşitli yörelerinde fidanlıklar teşkil edilmesi yer almıştır. Orman Genel Müdürlüğü fidan ihtiyacını gidermek amacıyla Sivas, Çankırı, Eskişehir, Elâzığ, İzmir, Tarsus ve Ankara'da fidanlık ihdas etmiştir. 1928'de Ankara Bölge Orman Fidanlığına ek olarak kurulan ve Karaova Deresi boyunca uzanarak 1943'e kadar faaliyetini yürüten Söğütözü Orman Fidanlığı bunlardan biridir. Kuruluşundan itibaren kısmen büyüyerek 14 hektarlık alandan 50-60 bin fidan elde edilen ve yılda bir milyon fidan verilebilecek kapasiteye ulaşabilmesi için de 312 hektara çıkarılan bu müessesenin müdürlüğüne Yüksek Orman Mühendisi Dr. Kazım Mıhçıoğlu getirilmiştir.⁶⁴

61 Çok partili hayata geçiş döneminde Ankara Bağlum'da 1948 yılında yapılan ağaç bayramı etkinlikleriyle ilgili bilgi almak bkz. Erhan Kılıç, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Ağaç Bayramları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2020, s. 66-67.

62 Kenan Ünalđı, “Kurulmasında Acele Edilmesi Gereken Yarının Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 8, S. 182, Yıl: 8, 21 Temmuz 1947, s. 14.

63 Kenan Ünalđı, “Şeref ve İbret Veren Bir İlgi: İnönü ve Ormancılık”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 9, S. 199, Yıl: 9, 4 Mayıs 1948, s. 5.

64 Orhan Camcı, “Köy Ağaçlandırmalarında Büyük Hizmetler Gören Söğütözü Orman Fidanlığı”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.178, Y.8, 18 Mayıs 1947, s. 25.

İlk etapta fidanlığın içerisinde geçen Karaova Deresi’nin yatağı sola alınarak ekim yapıldığı düzlüğün sel⁶⁵ baskınından kurtarılması gerçekleştirilmiştir. Vadiden sırtlara doğru yükselen ve 150 hektarı bulan yamaçlarda ağaç yetiştirilmesi uygun bulunmuştur. 1946’da ikisi meşe, 1947’de de ikisi çam olmak üzere dört hektar alan ağaçlandırılmıştır. 40 hektar büyüklüğündeki sahada yılda 170.000’i akasya, 72.000’i karakavak, 36.000’i Kanada kavağı, 72.000’i akçaağaç, 72.000’i karaağaç, 48.000’i meşe, 48.000’i gladiçya, 48.000’i dişbudak, 12.000’i karaçam, 12.000’i mazı ve 10.000’i de park ağaçları olmak üzere toplam 600.000 fidan elde edilmiştir. Ayrıca 40 hektarın dışında faaliyete geçirilen birçok deneme alanında ilmi araştırmalar da yapılmıştır. Fidanlıkta bir orman mühendisi, altı fidancı ve dört bekçinin dışında gübreleme, toprak işleme, ekim, sulama ve ot temizleme işleri için 50 ile 250 arasında işçi çalıştırılmıştır. 1946’da işçiler için 100 kişilik bir misafirhane inşaatının tamamlanmasıyla birlikte idare binası, atölye ve garaj da faaliyete geçirilmiştir. Fidanlığın su ihtiyacı kısmen Karaova Deresi’nden temin edilirken 4 metre çapında ve 10 metre derinliğinde, günde 1.000 ton kapasiteli 4 büyük kuyu da hizmete girmiştir.⁶⁶

Öte yandan Düzce Orman İşletmesinin Aksu bölgesinde köylülere kolayca fidan temin etmek ve ağaç sevgisini aşılama amacıyla 1946 yılında kurduğu küçük bir fidanlıkta karakavak ve akasya türü ağaçlar yetiştirilmeye başlanmıştır. Kışın yerli kavak⁶⁷ sürgünlerinden, kurşunkalem büyüklüğünde alt ve üst kenarlarından kesilmek suretiyle 2.000 çelik⁶⁸ elde edilmiştir. Ayrıca 200 kadar Kanada kavağı çeliği yapılarak kum sandığı içinde katlanmaya tabi tutulmuştur. Yeni mahsul 4.000 ceviz, bir sıra kum bir sıra da ceviz olmak üzere aynı şekilde katlanmıştır. Mart sonuna doğru 1 metre eninde 56 metre boyunda hazırlanan fidan yastıklarına kavak çelikleri, birer karış ara ile cücüklenen cevizler de yarık yerleri toprağa paralel gelmek üzere gömülmüştür. Diğer yastıklara da akasya, gladiçya ve çam tohumları ekilmiştir. Sulama yaz kuraklığında normal

65 Ağaçlandırma ve ormanın sel felaketini önlemede etkileri hakkında bilgi almak için bkz. Niyazi Oktay, “Ormansızlığın Neticeleri: Eskişehir’de Sel Felaketi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.247, Y.11, 21 Nisan 1950, s. 15; Selahattin İnal, “Selin Ormansızlıkla İlgisi Alınması Gereken Tedbirler”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.199, Y.9, 4 Mayıs 1948, s. 13, 17.

66 Orhan Camcı, “Köy Ağaçlandırmalarında Büyük Hizmetler Gören Söğütözü Orman Fidanlığı”, s. 25; Ormanların erozyonu önlenmesinin yanı sıra yer altı sularının teşekkülünde önemli rol oynaması ile ilgili bilgiler için bkz. Selman Uslu, “Ormanın Su Ekonomisi Bakımından Olan Faydaları”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.41, Şubat 1948, s. 14; Fuad Adalı, “Yurt ve Yurttaşlarımızı Her Sene Sayısız Zararlara Uğratan Sel ve Nehir Taşmaları”, *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S.7, Y.2, Nisan 1948, s. 13-14; Ormanın diğer faydaları için bkz. “Ağaç ve Ormanın Faydaları”, *Fidan*, S.2, Mayıs 1946, s. 6.

67 Kavak ağacı hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Zihni Derin, *Kavak Ağaçları ve Genel Vasıfları*, Ankara, Yurt Basımevi, 1946, s. 3-57.

68 Bir bitkinin dal, yaprak veya kökünün bir parçasının kesilerek uygun ortama dikilmesiyle yapılan vejetatif bitki çoğaltma metoduna denir. Elde edilen çeliğin, yeni kök veya dallar üretmek ana bitkiden bağımsız bir bitki hâline dönüştüğü görülmektedir.

olarak yapılmış, yarım dönüm büyüklüğündeki bir fidanlıkta 8.000 kadar farklı türde fidan elde edilmiştir. Bu arada köylülere yapılan fidan eğitiminde kavak, akasya, ceviz ve gladiçya türlerinin yetiştirilmesinin başarılı olunmasıyla birlikte bunların bir kısmının ücretsiz biçimde dağıtımını da gerçekleştirilmiştir.⁶⁹

Ülkenin ağaçlandırma programının hayata geçirilmesi kapsamında, İçel-Karabucak okalıptüs sahası işletilirken Antalya-Kalkan okalıptüsünün de 1946 yılından itibaren işletmeye alınması planlanmıştır. Van, Erzurum, Lüleburgaz, Çarşamba ve Kayseri’de tesis edilen fidanlıklarla da 15’e çıkarılan sayı ile yurdun ağaçlandırılmasına hız kazandırılmıştır. Gelir oranında ağaçlandırma çalışması için yedi aylık bütçenin yıllık tutarına göre 1.040.000 liralık ödenek konulmuştur.⁷⁰

Bu dönemde Ankara, İzmir, Elâzığ, Sivas, Eskişehir, Tarsus, Çankırı, Antakya (Bedirge), İstanbul (Büyükdere), Samsun, (Gelemen), Manisa, Erzurum, Bolu, Lüleburgaz ve Kayseri’de fidanlıklar geliştirilmeye çalışılırken 1947’de Konya ve Van’da da birer fidanlık kurulması kararlaştırılmıştır. Bu suretle *Orman Kanunu*’nun 80 ve 82. maddeleri uyarınca çıplak bulunan köy ve kasabaların kısa sürede ağaçlandırılmasına çaba sarf edilmiştir. 1946’ya kadar resmî kurumlarla özel kişilere 1.438.781’i ücretsiz, 95.818’i de paralı olmak üzere toplamda 1.534.599 fidan dağıtılmıştır. 292 köy ve belediyenin ağaçlandırma çalışmalarında 899.926 adet çeşitli türde fidan dikilmiştir. Bunların verim oranının 1946’da %67 olduğu tespit edilmiştir. Deneme mahiyetinde 9 orman işletmesinde 102 hektar ve 6.000 metrekarelik sahaya fidan dikmek ve tohum serpmek suretiyle ağaçlandırma teşebbüsünde bulunulmuştur. Deneme faaliyetlerinin iyi neticeler vermesi, 1946’da 49 orman işletmesinde 3.000 hektarlık orman içi açık alanın ağaçlandırılması sonucunu ortaya koymuştur.⁷¹

Ayrıca cevizliklerin ihyası işine de el atılmıştır. 1946’da 35 orman işletmesinde 166 hektarlık alana 83.877 adet ceviz tohumu ekilip bunların fidan haline getirilmesiyle koruluk oluşturulmaya çalışılmıştır. Ankara’nın Orman Çiftliği, Harp Okulu, Ziraat Enstitüsü ve Çankaya çevresiyle İstanbul Florya’ya 2.549.996 fidan dikilerek 1.427

69 Orhan Camcı, “Ormanlarımızın Artan Fakirliğine Çare, Çabuk Büyüyen Ağaç Yetiştirmelidir”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.173, Y.8, 4 Mart 1947, s. 22. Orman yetiştirme tekniğiyle ilgili kapsamlı bilgi almak için bkz. Esad Muhlis Oksal, *Orman Yetiştirme Fenni*, C.2, İstanbul, Necmiistikbal Matbaası, 1931, s. 1-57. Hayvancılıkla ilgili bulunan orman ve meralar hakkında bilgi almak için bkz. Fahri Bük, “Orman ve Mera”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, Haralar Özel Sayısı, Y.7, Ocak 1946, s. 5, 8. Ayrıca ormancılığın gelişiminde ağaç sevgisi ve Őuurunun zarureti ile ilgili bilgi almak için bkz. Kenan Ünalđı, “Ormansızlıktan Kurtulma Çareleri”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.145, Y.7, 4 Ocak 1946, s. 24; Kenan Ünalđı “Ormansızlıktan Kurtulma Çareleri-2”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.146, Y.7, 23 Ocak 1946, s. 8, 20.

70 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.7, T.3, C.20, 28.12.1945, s. 7.

71 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.8, T.1, C.3, 27.12.1946, s. 12.

hektarlık alan ağaçlandırılmıştır. Güney Anadolu’da okaliptüs yetiştirilmesi kapsamında 1938’de Tarsus Karabucak, Kaş Kalkan ve Hatay Amik bataklıklarında başlanan ağaçlandırma faaliyetleri 1946’ya kadar sürdürülmüştür. Bu üç bataklıkta 1.462 hektarlık alana 3.157.959 okaliptüs fidanı dikilirken fidanlık işlerine 800.000 liralık ödenek tahsis edilmiştir.⁷²

1949 yılına gelindiğinde 12 si katma bütçe, 4’ü de işletmelerden olmak üzere toplamda 16’yı bulan fidanlıklarda üretim miktarı 4,5 milyonu aşmıştır. 36 ilin, 403 köy ve belediyesinin ağaçlandırma çalışması kapsamında 2.936 hektar alanın faaliyete geçirilmesiyle dikilen fidan sayısı 2.100.000’i aşmıştır. 1948’de köy ve kasabalara dikilen fidan sayısı ise 360.000’in üzerine çıkmıştır. Ayrıca resmî kurum ve kişilere 3.000.000’a yakın fidan dağıtıldığı gibi ağaçlık alanlar da genişletilmiştir. Hatay’ın Amik bataklığında 350 hektar alanın ağaçlandırılması, bu genişletme çalışmalarından biri olmuştur. 1950 yılında ağaçlandırma ve fidan dağıtımına devam edilirken kavaklık alanlarının genişletilmesi de kararlaştırılmıştır. Ayrıca sel yataklarının güçlendirilmesi amacıyla Amasya’da başlanan 200 hektarlık sahanın ağaçlandırma faaliyetinin tamamlanması planlanmıştır. 1949 yılında 25 Orman İşletmesinde 3.000 hektar açık sahanın ekilerek ormanlaştırılması çalışmasının, 1950’de 25 işletme ve 3.200 hektar alanda yapılması öngörülmüştür.⁷³

Tablo 3’te 1946 ile 1950 yılları arasında orman içi ve orman dışı ağaçlandırma faaliyetleri gösterilmiştir.

Yıllar	Orman İçi (Hektar)	Orman Dışı (Hektar)	Toplam (Hektar)
1946	3.083	-	3.083
1947	3.441	-	3.441
1948	4.203	-	4.203
1949	2.007	1.261	3.268
1950	3.299	311	3.610

Tablo 3: Türkiye’de Ağaçlandırma Faaliyetleri (1946-1950)⁷⁴

Tablo 3’e göre 1946 ile 1950 yılları arasında Türkiye’de ağaçlandırma faaliyetleri yıldan yıla farklılık arz etmektedir. Buna göre 1946’da 3.083 hektar olan ağaçlandırılan alan, 1947’de 3.441, 1948’de 4.203, 1949’da 3.268 ve 1950’de 3.610 hektarı bulmuştur. Bu beş yıllık dönemde ağaçlandırılan alanın toplamda 17.605 hektara ulaştığı

72 TBMM Tutanak Dergisi, 1947 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.8, T.1, C.3, 27.12.1946, s. 12-13.

73 TBMM Tutanak Dergisi, 1950 Yılı Orman Genel Müdürlüğü Bütçesi, D.8, T.4, C.24, 23.02.1950, s. 21. Orman Genel Müdürlüğü 1950 Yılı Bütçesi Hakkındaki Kanun Tasarısı için bkz. BCA, 30-18-1-2/120-80-16, 11.11.1949.

74 Orman ve Su İşleri Bakanlığı, *Ormanlık İstatistikleri 2012*, Ankara, 2014, s. 33.

görülmektedir. Ayrıca 1946'da 3.083 hektar olan ağaçlandırılan alanın 527 hektar artışla 1950'de 3.610 hektara çıkması, %17,09 oranında bir artışı da ifade etmektedir.

Çok partili hayata geçiş döneminde ağaçlandırma çalışmalarının yanı sıra orman ürünleri endüstrisine de önem verilmiştir. Bu endüstrinin gelişiminde Devlet Orman İşletmelerinin de katkısı olduğu bilinmektedir. Türkiye'de toprak ve iklim şartları farklı geniş arazi parçaları üzerinde faaliyette bulunan entansif kuruluşlardan olan ormancılık işletmeleri, koruma, ağaçlandırma, üretim, nakil ve imalat görevlerini yerine getirmiştir.⁷⁵

Bu dönemde işletmelerin, kereste ihtiyacını karşılamada ithalat yoluna gitmesi de gerekli görülmüştür. 13 Ekim 1947'de Başbakan Hasan Saka tarafından açıklanan hükümet programına göre büyük şehirlerde konut sıkıntısını gidermek ve inşaat faaliyetlerini sürdürmek amacıyla alınacak tedbirlerin başında ithalat ve gümrük kolaylıklarının sağlanması yer almıştır. Bu bağlamda ormanları harap olmaktan kurtarmak amacıyla kereste ithalini kolaylaştırmak başlıca hedef haline gelmiştir.⁷⁶

Öte yandan kömür, elektrik ve kâğıt üretiminden çeşitli sanayi faaliyetlerine kadar ülke ekonomisinin farklı alanlarında yaşanan aksaklığın kaynağı, yetersiz orman alanları olmuştur.⁷⁷ Alman iktisatçılarından Johann Heinrich von Thünen, endüstrinin gelişimini orman sanayisine bağlarken bu konuda yaşanacak olumsuzlukların işleri daha da zorlaştıracaklarını ileri sürmüştür.⁷⁸

Bu arada ormancılık alanında uygulanan yanlış politikaların kereste, mazı, cehri ve sığla yağı üretimini azaltması, Avrupa'nın taleplerini karşılayamama sorununu ortaya koyduğu gibi döviz kaynaklarının temin edilememesi sıkıntısına da yol açmıştır.⁷⁹

Tablo 4'te 1946 ile 1949 yılları arasında Türkiye'de üretilen orman mahsulleri verilmiştir.

75 Yahya Alankuş, "Devlet Ormanlarımızı Kurtaracak Çare; Bir Maddelik Kanun", *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.261, Y.11, 15 Kasım 1950, s. 5; M. Zekâi Bayer, "İktisadi, İctimai ve Coğrafi Ehemmiyeti Bulunan Orman İşletmeciliği", *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.262, Y.11, 30 Kasım 1950, s. 20. Ormanların korunması için yapılan alternatif yakıt üretimi çalışmaları için bkz. Mehmed Gökhan Polatoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020, s. 229-230.

76 *TBMM Tutanak Dergisi*, D.8, T.1, C.6, 13.10.1947, s. 673.

77 Kenan Ünalı, "Vedat Nedim Tör'ün Yayınladığı Bir Harita Münasebetiyle Orman Mevcudumuz Nedir?", *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.194, Y.9, 30 Ocak 1948, s. 18.

78 Fahrettin Alperen, "Ormanı Sevmekte ve Korumakta Geç Kalıyoruz", *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.194, Y.9, 30 Ocak 1948, s. 25, 29.

79 M. Faik Üstar, "Son Günlerde Mevcudiyeti İddia Edilen Buhranın Sebepleri ve Çareleri", *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.202, Y.9, Haziran 1948, s. 8. 1949 yılı orman mahsulleri endüstrisi rakamları için bkz. *BCA*, 30-1-0-0/81-510-9, 00.00.1956.

	Yıllar			
	1946	1947	1948	1949
Biçilmiş Kereste (Metreküp)	356.276	119.301	138.503	132.580
Maden Direği (Metreküp)	133.129	116.520	67.322	58.867
Telgraf, Telefon ve Elektrik Direği (Metreküp)	189.396	42.890	25.879	56.119
Travers (Metreküp)	109.423	11.672	6.229	1.667
Tomruk (Metreküp)	517.776	251.935	424.806	402.014
Odun (Ton)	3.094.050	3.759.398	2.228.158	1.869.733
Odun Kömürü (Ton)	118.151	87.691	76.981	20.375

Tablo 4: Türkiye’de Orman Mahsulleri (1946-1949)⁸⁰

Tablo 4’e göre 1946 ile 1949 yılları arasındaki dört yıllık dönemde orman mahsulleri üretiminde istikrarsız bir seyir takip edilmektedir. 1946-1949 döneminde 746.660 metreküp biçilmiş kereste, 375.838 metreküp maden direği, 314.284 metreküp telgraf, telefon ve elektrik direği, 128.991 metreküp travers ve 1.596.531 metreküp tomruk üretilmiştir. Aynı yıllar arasında 10.951.339 ton odun ile 303.198 ton odun kömürünün üretildiği bilinmektedir. Ayrıca 1946’da 1.306.000 metreküp olan toplam biçilmiş kereste, maden, telgraf, telefon ve elektrik direği, travers ve tomruk üretiminin 654.753 metreküp düşüşle 1949’da 651.247 metreküpe indiği görülmektedir. Dahası 1946’da 3.094.050 ton olan odun üretiminin 1.224.317 ton düşüşle 1949’da 1.869.733 tona; 118.151 ton olan odun kömürü üretiminin 97.776 ton düşüşle 20.375 tona indiği bilinmektedir.

Sonuç

Çok partili hayata geçiş döneminde halkın ağaç ve ormana her alanda gereksinim duyması, bu milli servetin tahrip edilmesinin önünü açmıştır. Bu tahribe karşı devletin ilk etapta yasal düzenlemelere müracaat ettiği bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Bu sayede bir yandan ormanların yok edilmesinin önüne geçilmeye çalışılırken öbür yandan yetersiz ağaçlık alanların genişletilmesi çabası içerisine girilmiştir.

Ülkede zararlılara karşı bütçeden tahsis edilen ödeneklerle yapılan mücadeleler, amenajman çalışmaları; müfettiş, mühendis, memur ve bekçi istihdamları, ormanların korunup geliştirilmesinde diğer önemli icraatlar arasında yer almıştır. Bu dönemde bataklıkların ağaçlandırma yoluyla kurutulması ve köylüye hesaplı kereste verilmesi, orman işletmeleri vasıtasıyla kırsal kesimin kalkındırılmasında önemli kıstaslardan biri olmuştur.

Çok partili hayata geçiş döneminde ormanların içlerine kadar girilememesi, bir yandan en yakın olanlarından aşırı halde istifade edip bunları bataklık haline getirirken öbür

80 İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Ankara, Yayın No.332, 1951, s. 249.

yandan yüzbinlerce metreküp ağaç servetinin çürüyüp heba olmasına yol açmıştır. Bu durumun önüne geçebilmek ve ormanları erişilebilir hale getirmek amacıyla yol yapım çalışmalarına önem verilmesinin yanı sıra bu alanlara yakın köylerin verimli topraklara taşınması lüzumu da hissedilmiştir.

Bu dönemde ülke ormanlarının en büyük sorunlarından biri haline gelen yangın ve kaçakçılıkla mücadelede bekçi ve koruyucu istihdamıyla birlikte gözetleme kulesi yapımına da önem verilmiştir. Bu sayede geniş orman alanlarında yapılan kaçak kesim ve yangınlara müdahale imkânı doğmuştur.

Çok partili hayata geçiş döneminde İçel-Karabucak sahası okaliptüs ağaçlandırma çalışmaları kapsamına alınırken Erzurum, Van, Kayseri, Çarşamba ve Lüleburgaz'da açılan ve sayısı 15'i bulan fidanlıklarla da bu ağaçlandırma faaliyetlerinin daha da genişletilmiş olduğunu, 1946 yılının yedi aylık bütçesine 1.040.000 liralık bir ödenek konmasından anlıyoruz.

Ayrıca sel felaketiyle mücadele edebilme gayesiyle Amasya'daki 200 hektarlık sahanın ağaçlandırma çalışmasının bitirilmesi düşünülmüştür. 1949'da 25 Orman İşletmesinde 3.000 hektarın ekilerek ağaçlandırılması faaliyetinin 1950 yılında 25 işletme ve 3.200 hektar alan dâhilinde sürdürülmesi planlanmıştır. Bu suretle ülkede ağaçlandırma çalışmalarının kararlı bir biçimde devam ettirilmesiyle erozyonun önlenmesi öngörülmüştür.

1946 ile 1949 yılları arasındaki dört yıllık dönemde orman endüstrisine de önem verildiğini; maden, telgraf, telefon ve elektrik direğinin yanı sıra biçilmiş kereste ile travers ve tomruk olmak üzere toplamda 3.162.304 metreküp üretimin yapılmasından anlıyoruz. Aynı yıllar arasında 10.951.339 tonu odun ve 303.198 tonu da odun kömürü olmak üzere toplamda 11.254.537 ton üretimin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu sayede dış ülkelerden satın alınması muhtemel orman ürünlerine verilecek dövizin ülke ekonomisine kazandırılması sağlanmıştır.

Sonuç olarak çok partili hayata geçiş döneminde yapılan kanuni düzenleme, ağaçlandırma ve endüstri alanındaki uygulamalar ve icra edilen orman ve ormancılık politikasıyla ülkenin odun, kereste ve orman mamulleri ihtiyacı giderilerek Türk ekonomisine katkıları sağlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar

Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız, Ankara, Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973.

DİE, *İstatistik Göstergeler*

DPT, *Ormanlık*, Ankara, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 1995.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Ankara, Yayın No.332, 1951, s. 249.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, *1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları*, C.1, Ankara, 1931.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı, *Ormanlık İstatistikleri 2012*, Ankara, 2014.

T.C. Resmî Gazete

TBMM Kanunlar Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

TÜİK, *İstatistik Göstergeler*

Ziraat Vekâleti: *Türkiye'nin Yıllık Mahrukat ve Kereste, Maden Sütunu, Travers ve Diğer Ahşap İhtiyaçlarının Ne Suretle Karşılanaacağı Hakkında Rapor*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, B Serisi, Takım 11, Ankara, 1938.

Ziraat Vekâleti: *Türkiye Ormancılığının Vazifeleri ve Gayeleri*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, B Serisi, Takım 11, Ankara, 1938.

3. Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Aydın

Bugün

Bülten

Cumhuriyet

Çiftçi

Dönüm

Fidan

Haber

Hakikat

İktisadi Yürüyüş

Karınca

Köy Postası

Köye Doğru

Milliyet

Tan

Tarım Bakanlığı Dergisi

Türkiye Ziraat Mecmuası

Ulus

Ülkü

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

Ziraat Gazetesi

4. Araştırma Eserler

“Türkiye’de Ziraat, Orman ve Balıkçılık ve Bunlarla İlgili İşler”, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası İktisat Dairesinin Hazırladığı Raporun Tam Metni-IV, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.249, Y.11, 21 Mayıs 1950, s. 4, 17, 20.

Acun, Niyazi: *Ormanlarımız ve Cumhuriyet Hükümetinin Orman Davası*, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1945.

- Adalı, Fuad: “Yurt ve Yurttaşlarımızı Her Sene Sayısız Zararlara Uğratan Sel ve Nehir Taşmaları”, *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S.7, Y.2, Nisan 1948, s. 12-14.
- Alaçam, Refik: *Orman ve Memleket*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüsnü Tabiat Basımevi, 1945.
- Alankuş, Yahya: “Devlet Ormanlarımızı Kurtaracak Çare; Bir Maddelik Kanun”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.261, Y.11, 15 Kasım 1950, s. 5.
- Alpay, Nuri: “Çanakale’de Orman, Tütün, Hububat, Dokuma, Hayvancılık ve Balıkçılık”, *İktisadi Yürüyüş*, S.160, Y.7, 17 Ağustos 1946, s. 10, 15.
- Alperden, Fahrettin: “Ormanı Sevmekte ve Korumakta Geç Kalıyoruz”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.194, Y.9, 30 Ocak 1948, s. 25, 29.
- Auerochs, Georg: *Orman Yolları Pratik, Proje ve İnşaatı Metotları*, çev. Sırrı Sunal, Ankara, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Çankaya Matbaası, 1947.
- Ayaz, Hüseyin: *Türkiye Ormanlığında 4785 Sayılı Yasanın Uygulanması ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004.
- Bayer, M. Zekai: “İktisadî, İctimaî ve Coğrafi Ehemmiyeti Bulunan Orman İşletmeciliği”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.262, Y.11, 30 Kasım 1950, s. 20.
- Bayer, M. Zekai: “İngiltere’de ve Memleketimizde Yeni Orman Yetiştirmesi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.12, S.269, Y.12, 15 Mart 1951, s. 18, 24.
- Benli, Suphi: “İdareci Gözüyle Orman Davamız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.221, Y.10, 15 Mart 1949, s. 9, 13-14, 16.
- Berkel, Adnan: *Orman Mahsullerinden Faydalanma Bilgisi*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Osmanbey Matbaası, 1948.
- Bük, Fahri: “Orman ve Mera”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, Haralar Özel Sayısı, Y.7, Ocak 1946, s. 5, 8.
- Camcı, Orhan: “Hususi Teşebbüs Ormanlık Yapabilir mi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.253, Y.11, 12 Temmuz 1950, s. 8, 20.
- Camcı, Orhan: “Karabük Ormanlarında Bir Gezi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.222, Y.10, 30 Mart 1949, s. 9, 16.
- Camcı, Orhan: “Köy Ağaçlandırmalarında Büyük Hizmetler Gören Söğütözü Orman Fidanlığı”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.178, Y.8, 18 Mayıs 1947, s. 25.
- Camcı, Orhan: “Milli Servetleri Tehdit eden Felaketler: Orman Yangınları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.185, Y.8, 20 Eylül 1947, s. 6, 18, 23.
- Camcı, Orhan: “Ormanlarımızdan Faydalanma Yolları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.198, Y.7, 16 Nisan 1948, s. 14, 20.

- Camcı, Orhan: “Ormanlarımızın Artan Fakirliğine Çare, Çabuk Büyüyen Ağaç Yetiştirmelidir”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.173, Y.8, 4 Mart 1947, s. 22.
- Carbonnier, M. HERNİK: “Türkiye Ormanlarının Sınai İnkişafına Ait Rapor”, *Mütehassıs Raporlar*, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Güven Basımevi, 1948.
- Çağlar, Kerim Ömer: *Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunlar, Kararnameler, Bütçe ve Talimatnameler*, Ankara, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, 1939.
- Çakıroğlu, İ. Selçuk: “Orman Kanunu Hakkında Düşünceler”, *Bülten*, S.13, Y.1, 15 Eylül 1956, s. 1-6.
- Çalık, Hüseyin: “Boşa Giden Kuvvetlerimiz ve Heder Olan Ormanlarımız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.235, Y.10, 25 Ekim 1949, s. 19.
- Çelikbaş, Mecit: “Türkiye Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.186, Y.8, 7 Ekim 1947, s. 3.
- Çıkınoğlu, Ferit: *Ormanda Ağaç Köprüler*, Ormancılık İnşaat Serisi, C.3, İstanbul, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Ticaret Dünyası Basımevi, 1947.
- Day, Cedric: “İngiliz Ormancılığından Dersler; İstikbalin Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.8, 1 Temmuz 1947, s. 18, 22.
- Dedegil, Hüseyin: “Semih Ayverdi’ye Cevap: Orman İşletmeleri Müdürleri ve Müfettişlerinin Ormancılık Tahsili Yapmayanlardan Tayini Uygun mudur?”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.220, Y.10, 28 Şubat 1949, s. 18-19.
- Derin, Zihni: *Kavak Ağaçları ve Genel Vasıfları*, Ankara, Yurt Basımevi, 1946.
- Diker, Mazhar: *Ağaç ve Odun Ölçme Bilgisi*, İstanbul, Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, 1946.
- Erkin, Samih: “Yeni Genel Müdür Faruk Şeker’in Dikkat Nazarına: Teşkilat Hakkında Temenniler”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.210, Y.9, 29 Ekim 1948, s. 10, 14.
- Gökberk, M. Ali: “Kalkınmaya Köyden Başlamalıyız”, *Köy Postası*, S.34-35, Mart 1937, s. 11.
- Halil, Ahmet: “Orman Yangınları ve Önleme Çareleri”, *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1946, s. 2.
- Halil, Ahmet: “Şark Meselesi ve Bir Şelale Şirketi Projesi”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1946, s. 2.
- İnal, Selahattin: “Orman”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1958, s. 9-11.
- İnal, Selahattin: “Selin Ormansızlıkla İlgisi Alınması Gereken Tedbirler”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.199, Y.9, 4 Mayıs 1948, s. 13, 17.
- Karacan, Ali Naci: “Ormanları Fertlere Bırakamayız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.253, Y.11, 12 Temmuz 1950, s. 4.
- Kılıç, Erhan: *Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne Ağaç Bayramları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2020.

- Okay, Niyazi: “Bir Türlü Esası Tespit Edilemeyen Orman Davamızın Özü Ağaç Dikmektir”, *İktisadi Yürüyüş*, C.10, S.233, Y.10, 20 Eylül 1949, s. 20.
- Okay, Niyazi: “Ormansızlığın Neticeleri: Eskişehir’de Sel Felaketi”, *İktisadi Yürüyüş*, C.11, S.247, Y.11, 21 Nisan 1950, s. 15.
- Oksal, Esad Muhlis: *Orman Yetiştirme Fenni*, C.2, İstanbul, Necmiistikbal Matbaası, 1931.
- Omay, Bedî: “Orman Vergisini Kaldıran 4920 Sayılı Kanuna Göre Ormanlığımızın İstikbali”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.158, Y.7, 18 Temmuz 1946, s. 10, 15.
- Omay, Bedî: “Ormanlığımızın İnkişafı İçin Muhasebe İşlerine Kıymet Vermelidir”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.8, 1 Temmuz 1947, s. 7, 21.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan: *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2018.
- Röhri, A. M.: *Orman Amenajmanı*, İstanbul, çev. Kemal Savaş, Ziraat Vekâleti Orman Umum Müdürlüğü Yayınları, Hüsnütabiat Basımevi, 1945.
- Salkaya, M.: *Orman Dile Geldi*, Ziraat Vekâleti Çiftçi Broşürleri Serisi, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1960.
- Tolunay, Ahmet: *Sosyal Ormanlık ve Türkiye Açısından Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1998.
- Türkiye Ormanlığı ile İlgili Tarihi Vesikalar (1487-1923)*, der. Halil Kutluk, İstanbul, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları, Osmanbey Matbaası, 1948.
- Uslu, Selman: “Ormanın Su Ekonomisi Bakımından Olan Faydaları”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.41, Şubat 1948, s. 11-17.
- Ünaldı, Kenan: “Dünya Cenneti”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.153, Y.7, 1 Mayıs 1946, s. 8.
- Ünaldı, Kenan: “Garip Bir Münasebet: Orman ve Ahlak”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.187, Y.8, 15 Kasım 1947, s. 6, 8.
- Ünaldı, Kenan: “Kurulmasında Acele Edilmesi Gereken Yarının Ormanları”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.182, Y.8, 21 Temmuz 1947, s. 14.
- Ünaldı, Kenan: “Ormansızlıktan Kurtulma Çareleri-2”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.146, Y.7, 23 Ocak 1946, s. 8, 20.
- Ünaldı, Kenan: “Ormansızlıktan Kurtulma Çareleri”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.145, Y.7, 4 Ocak 1946, s. 24.
- Ünaldı, Kenan: “Şeref ve İbret Veren Bir İlgi: İnönü ve Ormanlık”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.199, Y.9, 4 Mayıs 1948, s. 5.
- Ünaldı, Kenan: “Vedat Nedim Tör’ün Yayınladığı Bir Harita Münasebetiyle Orman Mevcudumuz Nedir?”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.194, Y.9, 30 Ocak 1948, s. 6, 18, 23.

- Üstar, M. Faik: “Son Günlerde Mevcudiyeti İddia Edilen Buhranın Sebepleri ve Çareleri”, *İktisadi Yürüyüş*, C.9, S.202, Y.9, Haziran 1948, s. 8.
- Üster, Mehmet: “Yeni Orman Kanunu Tasarısı Münasebetiyle Orman Davamız”, *İktisadi Yürüyüş*, C.12, S.271, Y.12, 15 Nisan 1951, s. 8.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet: “Orman Kanunları ve Son Yangınlar”, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1945, s. 2.
- Yaprak, Kadri: “Ekonomik Bakımdan Orman İşletmeciliğinin Karakteri”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.181, Y.7, 1 Temmuz 1947, s. 12, 15-16.
- Yaprak, Kadri: “Ekonomik Bakımdan Türkiye’de Hususi Ormanlar”, *İktisadi Yürüyüş*, C.8, S.182, Y.8, 21 Temmuz 1947, s. 18.
- Yazman, Aslan Tufan: “Bir Hasbıhalden Yankılar: Ormancılığımızda Yeni Bir Ruh”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.147, Y.7, 7 Şubat 1946, s. 1, 8.
- Yazman, Aslan Tufan: “Ormancılığımızın Yöneldiği Yeni İstikamet”, *İktisadi Yürüyüş*, C.7, S.167, Y.7, 4 Aralık 1946, s. 1, 24.
- Yiğitoğlu, Ali Kemal: “Türkiye Ormanlarının Ağaç Nevileri Bakımından Kıymeti”, *Dönüm*, S.29, İkinci Teşrin 1934, s. 210-214.
- Yiğitoğlu, Ali Kemal: “Türkiye Ormanlarının Ağaç Nevileri ve Dağılıları”, *Dönüm*, S.30, Birinci Kanun 1934, s. 256-262.

Arşivcilikte Değerlendirme ve İmha: Arşivsel Teori Tarihi Bağlamında Bir Değerlendirme

Appraisal and Destruction in Archival: An Evaluation in the Context of the History of Archival Theory

İshak KESKİN* , Ceyhan GÜLER**

*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
**Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: İ.K. 0000-0003-1611-1330;
C.G. 0000-0003-0099-8168

Sorumlu yazar/Corresponding author:
İshak Keskin,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: ishakeskin@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.07.2022
Revizyon Talebi/Revision Requested: 28.07.2022
Son Revizyon/Last Revision Received: 17.08.2022
Kabul/Accepted: 04.10.2022

Atıf/Citation: Keskin İshak., Guler, Ceyhan. "Arşivcilikte Değerlendirme ve İmha: Arşivsel Teori Tarihi Bağlamında Bir Değerlendirme" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 265-290. <https://doi.org/10.26650/YTA2022-1148889>

ÖZ

Belge yönetimi ve arşivciliğin temel prensiplerinden olan arşivsel değerlendirme uygulamaları, gelişen ve değişen teknolojiyle beraber modern imha uygulamalarının temel yapısında bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada, Jenkinson ve Schellenberg etkisinde gelişen geleneksel değerlendirme anlayışının tarihi seyri, etkileri ve bu anlayışın günümüz açısından elektronik belgelerin değerlendirilmesinde yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulması, bu paradigmanın getirdiği yeniliklerin geleneksel değerlendirme ile ilişkisi ve uygulanabilirliği ele alınmıştır. Betimsel yöntemle ele alınan çalışmada karşılaştırma ve doküman analizi teknikleri kullanılmıştır. Sonuçlar arasında imha yöntem ve tekniklerinin artık elektronik ortamda üretilen kurumsal belgeler için yorumlanması ve uygulanması gerektiği konusu ön plandadır. Arşivsel değerlendirme araçlarının yaygınlaşmasının ve kullanılmasının elektronik değerlendirme ve imha için ayrı bir öneme sahip olduğu da anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arşivcilik, Belge Yönetimi, Arşivsel Değerlendirme, İmha, Modern İmha Uygulamaları, İmhanın Temel Karakteri

ABSTRACT

Archival appraisal practices are one of the basic principles of records management and archival and have required some changes in the basic structure of modern destruction practices with the developments and changes in technology. This study discusses the historical course and effects of the traditional appraisal approach developed under the influence of Jenkinson and Schellenberg, the current need for a new paradigm in the appraisal of electronic records, and the relationship and applicability of the innovations this paradigm has brought alongside traditional appraisal methods. The study uses the descriptive method to benefit from the comparison and document analysis techniques. Forefront among the results is that the destruction methods and techniques should be interpreted and applied for corporate records produced in the electronic environment. The dissemination and use of archival appraisal tools are also understood to have special importance for electronic appraisal and destruction.

Keywords: Archival, Records Management, Archival Appraisal, Records Destruction, Modern Records, Destruction Practices.

Extended Abstract

The number of records in institutions started to increase rapidly with the effect of technical developments in the middle of the 20th century. However, the increased number of records has brought problems for the relevant institutions. In addition to the problem of how to determine which records need to be permanently preserved, another problem has emerged regarding the selection criteria for which records are to be destroyed. These problems allow one to understand the importance of archival appraisal, one of the practices of the archival profession. The issue of who will destroy records that do not need to be kept and the legitimacy of their destruction can only be settled through an appraisal process and records destruction plan that are in accordance with archival principles and practices. Technical developments have led to excessive records production, and as a result, organizations have been confronted with large volumes of bulk records. This problem included in the field of activity of archival science has been accompanied by the development of plans and theories about archival appraisal and therefore also records destruction.

Jenkinson and Schellenberg's discussions on how destruction practices should occur within the framework of objective principles related to archives and based on science include archival appraisal and are a guide to archivists. Both archival theorists' theories on records destruction, which seek to answer the resource requirements of political history in particular, have been accepted by archivists who seek a solution to the problem of institutions' excessive accumulation of archival records. In particular, Schellenberg's division of all records into two groups (i.e., primary and secondary) shows that the importance of records in terms of having primary and secondary values corresponds to institutional and research requirements. The archival theorists' approaches to appraisal and disposal based on science have gained ground both in terms of being convincing and legitimacy. The impossibility of physically storing the increasing bulk of records and the time consumed in accessing records are seen as the legitimate justifications for archival appraisal and destruction.

Despite the historical and cultural importance of records, no method exists for ensuring that archivists make the right decision in all cases. For this reason, archivists also need to have in-depth awareness to predict future research trends regarding archival appraisal and destruction practices. Therefore, archivists' ability to predict to some extent the direction to which research trends will shift and to find solutions for source selection in line with these new trends is important. This new theoretical perspective

was unforeseen by the archival theorist Schellenberg. Post-Schellenberg archival researchers have been able to solve this problem through their efforts. The sampling method developed by archivists in the age of archival analysis confirms that this deficiency can be eliminated. All the information and developments that had been discussed are only acceptable for the appraisal and destruction of analog records.

The appraisal and destruction of electronic records require a new professional paradigm. The appraisal and destruction approaches of Jenkinson and Schellenberg, who appear as the noble defenders of the archival tradition, have been replaced by new models shaped by information technology. The lifecycle theory as an Anglo-Saxon model and the records continuum theory as an Australian model appear as two basic models regarding the appraisal of electronic records. In the records continuum model, appraisal starts before records are created and continues until records are transferred to archives. In the lifecycle model, records go through a series of stages, and records are appraised at the half-active stage. In addition to these two models, Terry Cook adopted the macro-appraisal model, which has found its place among archival practices. This model makes macro-appraisals important for organizations in defining their functions and is used to select record groups with high information value for permanent preservation. The Appraisal Task Force working under the InterPARES project additionally made another important study on the appraisal of electronic records. Studies have also examined whether archival appraisal theory and methodology differ for analog and digital records. Research has also been conducted on points such as the impact of the digital environment and research requirements regarding appraisals. In the micro-appraisal developed for electronic records, archival appraisal and the decision to destroy a record are done by taking into account the uniqueness, volume, and use of a record.

Christopher Lee's depth-first and breadth-first appraisal approach means that archivists should now play a more active role in the appraisal process by asking the question of what should be appraised instead of how archivists will appraise. Lastly, the study states that the AXAEM appraisal tool used by the USA State Archives in line with the lifecycle model provides convenience for archival appraisals in terms of factors such as preservation and access.

Giriş

Arşivcilikte imha konusunun bilimsel yaklaşımlarla ele alınıp gelişmesi binlerce yılı aşan arşivcilik tarihi açısından oldukça geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu sonu gelmez bekleyişin kuşkusuz belli nedenleri vardır. Bu nedenler arasında -genellikle idarî ihtiyaçların gözetilmesi nedeniyle- belgelerin arşive veya arşivcinin sorumluluğuna -muhtemelen- terk edilmemesi veya -terk edilmiş olsa bile- araştırmaya dayalı bilimsel bir ihtiyacın söz konusu olmaması şeklinde sınırları çizilebilecek nedenler vardır. Bu konuyla ilgili ilk bilimsel yayınlara ve teorik yaklaşımların değerlendirildiği bakış açlarına, daha önceki yıllarda arşivciliğin genel sorunlarına ve düzenleme konusuna ilişkin baskın bilgilerin verildiği bilimsel yayınlara karşın,¹ 19. yüzyıldan itibaren tesadüf edilmektedir. Anılan yüzyıldan itibaren kurumsal belgelerin saklanması veya ayıklanmasının/imha edilmesinin uygunluğunu açıklamak üzere objektif ilkeler belirlemek için birtakım teoriler geliştirilmiştir.² Ancak bu konuda -ve metnin devamında nedenleri verilmiş olan- esas gelişmeler, 1950’li yıllarda gerçekleşmiş ve hızlı bir şekilde kabul gö-rerek yaygınlık kazanmıştır.

1. Arşivsel Değerlendirmenin ve İmhanın Karakterine Dair Kısa Bir Not

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşen yoğun belge üretimi, kurumlarda aynı zamanda -önemli/önemsiz- çok miktarda belge üretilmesine, dolayısıyla kurumların çok sayıda belge yığınlarıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Kurumlarda meydana gelen bu evrak yığılması, üretilen her belgenin korunmasının gerekip-gerekmediği (veya nelerin imha edileceği veya nelerin korunacağı)³ sorusunu gündeme taşımış; üretilen belgelerin “hangi neden(ler)le imha edilebileceği” ya da üretilen belgelerin “hangi gerekçe(ler) ile muhafaza edilebileceği” şeklindeki soru, imha uygulamasının hayata geçirilmesi bakımından önem kazanmıştır. Böylelikle belgelerin imha edilmesi, bunların imha edilmesine yetki verilmesi ya da imha edilmesinin kabul edilmesi, arşivcinin sorumlulukları ve arşivcilik mesleğinin faaliyet sahaları arasında önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

1 Hermann Rumschöttel, “Die Entwicklung der Archivwissenschaft als Wissenschaftliche Disziplin”, *Archivalische Zeitschrift*, No.83 (2000), s. 7-21; Hermann Rumschöttel, “The Development of Archival Science as a Scholarly Discipline”, *Archival Science*, C.1, No.2, 2001, s. 143-155; Hermann Rumschöttel, “Bilimsel Bir Disiplin Olarak Arşivciliğin Gelişimi”, çev. İshak Keskin, *Arşivcilik Metinleri*, ed. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 13-30.

2 Michel Duchein, “Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama, Düzenleme ve Ayıklama Uygulaması”, *Arşivcilik Metinleri*, yay. haz. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 44.

3 W. Kaye Lamb, “The Fine Art of Destruction”, *Modern Archives Administration and Records Management: A RAMP Reader*, ed. by Peter Walne, Paris, UNESCO, 1985, s. 252.

Arşivcilikte imha konusunun esası kurumlarda aşırı üretim nedeniyle biriken evrak sorununa bilimsel bir çözüm bulmak kaygısına dayanır. Bu sebeple, zamanla arşivcinin sorumlulukları arasına dâhil olan kurumlarda aşırı evrak birikmesi sorunu, konuya yönelik bazı çözüm önerilerini de beraberinde getirmiştir. Aşırı evrak yığınının ortaya çıkardığı sorunun çözümüne yönelik geliştirilen öneriler; arşivcilikte öncelikle -belge yönetimi⁴ adı verilen temel bir konunun alt başlıkları olan- değerlendirme, seçme ve imha kriterlerinin nasıl olması gerektiğini belirlemeye yönelik olmuştur. Aynı zamanda seçme kriterlerini de içeren arşivsel değerlendirme işleminin, düzenlenen saklama planlarıyla nihai şeklini aldığı açık olan bir konudur. Mevcut evrakın üretiminden itibaren ne kadar zaman sonra ve hangi nedenlerle muhafaza ya da imha edilmesi gerektiği sorularına cevap üreten saklama planları, bu gelişmelerin bir sonucu olarak arşiv uygulamalarındaki yerini almıştır. Diğer yandan bu çabalar, belge yönetimi adı verilen bir sistem çalışması çerçevesinde ve bunun alt başlıkları olan değerlendirme, saklama planları ve seçme-imha uygulamalarının nasıl olması gerektiği konularına ayrı ayrı cevap bulunmasıyla sonuçlanmıştır.

Modern arşivciliğin bilimsel kaynaklarında, belgenin imhasına veya korumasına ilişkin uygulamaları belirten belgeler,⁵ yönetmelikler,⁶ tablolar⁷ veya listeler⁸ “saklama planı” olarak tanımlanmaktadır. Saklama planı, Uluslararası Arşiv Konseyi (International Council on Archives, [ICA]) tarafından hazırlanan ve birçok dile çevrilen (ve Bekir Kemal Ataman tarafından genişletilmiş olarak Türkçeye çevirisi yapılan) *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*⁹’nde “bir kurumun evrakları içinde arşivsel değere sahip olmaları sebebiyle saklanması gerekenleri niteleyen ve saklanmayacak olanların belirli saklama sürelerinin geçmesi veya belirli olay yahut da eylemlerin gerçekleşmesinden sonra imhasına, sürekli bir esas çerçevesinde izin veren belge” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁰

4 Belge yönetimi kavramı yaklaşık olarak 20. yüzyılın ortalarında literatürdeki yerini almıştır. Belge yönetimi çalışmaları, kurumsal bilginin etkin bir şekilde denetimini ve kurumsal kararlarda kullanımını amaçlamaktadır. Özgür Külcü, “Modern Kurumlarda Bir Denetim Aracı Olarak Belge Yönetimi ve Ülkemizdeki Durum”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.14, 1, 2000, s. 18-20. Belge yönetimi kapsam olarak, “yaşam döngüsü” olarak kavramlaştırılan bir terimle açıklanmaktadır. Buna göre belgeler; üretim, kullanım, depolama ve son olarak da imha edildikleri veya ayıklanarak sürekli olarak saklandıkları işlem safhalarından geçer. Government of Western Australia Department of Education and Training [GWADET], 2005, s. 3. Bütün bu safhalar; belge yönetim sistemi olarak bilinen konunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bunun bir parçası olarak da “saklama planı” adı verilen ve kurumların sahip oldukları dosya gruplarının ne kadar süre ile muhafaza edileceklerini gösteren bir tablo hazırlanır.

5 Peter Walne - Frank Bernard Evans - François J. Himly, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, çev. ve gñş. Bekir Kemal Ataman, İstanbul, Librairie de Péra, 1995, s. 94.

6 Hamza Kandur, *Belediyelerde Arşiv Yönetimi*, İstanbul, Remak, 1998, s. 45.

7 Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Evrak İmha ve Muhafazasına Dair Neşredilen İlk Nizamname Layihası”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 1, 1999, s. 47.

8 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, çev. Mustafa Akbulut, Ahmet Oğuz İcimsoy, İstanbul, 2001, s. 100.

9 Peter Walne - Frank Bernard Evans - François J. Himly, *Arşivcilik Terimleri...*, s. 94.

10 İshak Keskin, “Resmi Evrak Neden Saklanır/İmha Edilir? Osmanlı İmparatorluğu’nda Evrak İmha Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 16, 2021, s. 8.

Saklama planları, evrakın güncel ve yarı güncel aşamalarında büroda ve ara depolar-da nihai işlem olarak imha veya sürekli saklanma sürelerini belirlemektedir. Yani saklama planları, evrakın üretilmesinden sonra geçireceği yaşam evrelerini gösterir ve böylece evrakın yığın olmaktan kurtulup ancak mevcuda göre çok azının bir değer haline dönüşmesi sağlanmış olur.¹¹ Örneğin, günümüz uygulamalarına göre üretilen kamu evrakının belki sadece %3-5'i kalıcı tarihî değere sahiptir.¹² Geniş anlamları olan belgelerin değer haline dönüşmesine seçerek/ayıklayarak katkıda bulunan arşivciler ise idarî personel ile idarî ihtiyaçlara ve araştırmacılar ile araştırma sahalarına kaynak sağlamak bakımından önemli yararlar sağlamaktadır. Böylelikle ait oldukları kurumun faaliyetlerinin planlanmasında, hakların korunmasında ve denetim ihtiyaçlarının karşılanmasında hatta romantik bir ihtiyaç olarak toplumların kültürel, siyasî, ekonomik, kurumsal gibi pek çok birikimine dayanan geçmişinin aydınlatılmasında kullanılan güncel ve tarihî belgelerin “niteliği” ve “niceliği” kesin şekilde etkilenmiş/şekillenmiş olmaktadır.¹³

Sürekli korunması gereken belgelerin tespiti ve seçimi işlemi geniş anlamları olan bir sorundur. Arşivciler neyi koruyacaklarına ve neyi korumayacaklarına karar vererek kimi hukukî ve sosyal konuların yanı sıra yaşam kalitesi hususunda çoğu araştırma sahalarına -kurumsal ya da bilimsel araştırma değerleri nedeniyle devamlı korunması gereken küçük bir yüzdeye sahip belgelerin tespiti, seçimi ve araştırma kaynaklarının korunması yoluyla- katkıda bulunurlar.¹⁴ Arşivciler imha edilecek ve sürekli korunacak belgelerin tespiti yönünde verecekleri kararı sübjektif bakış açılarına göre değil, tam aksine kabul edilebilir bilimsel bir temele dayanan objektif ilkelere şartsız şekilde tabi olarak karar verirler. Böylelikle arşivciler hangi bilginin gelecek için gerekli olduğuna objektif olarak karar vererek tarihsel anlayışın geleceğini belgesel/bilimsel kaynak sağlama yönüyle etkilemiş; gelecek kuşakların geçmiş atalarının neyi başar(ama)dıkları konularında araştırma yapabilmeleri sürecine ve işlemine hatta kurumsal faaliyetlerin planlanması, karşılıklı olarak hakların korunması ve denetim ihtiyaçlarının karşılanması konularında kimi kamusal ihtiyaçların karşılanmasına yardımcı olmuş olurlar.

11 Bilgin Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Evrak İmha ve Muhafazasına Dair Neşredilen İlk Nizamname Layihası”, s. 47.

12 State Archives, Minnesota Historical Society, “Managing Your Government Records: Guidelines For Archives and Agencies (Version 3)” (Çevrimiçi), https://www.mnhs.org/preserve/records/recordsguidelines/docs_pdfs/02Sept2009V3Ch2.pdf, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2021.

13 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 99.

14 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 99.

2. Jenkinson ve Schellenberg'in Arşivsel Değerlendirme Yaklaşımları

Başlangıcı Sir Charles Hillary Jenkinson (1882-1961) ve Theodore Roosevelt Schellenberg (1903-1970) tarafından çoğunlukla yayınlar yoluyla ve oldukça akademik bir üslupla yürütülmüş olan karşılıklı ve hararetli bilimsel tartışmalara dayanan arşivin doğası, arşivcinin eğitimi, provenans ilkesi ve bu ilkenin düzenleme, tanımlama, değerlendirme ve seçim ile ilişkili konular derinden ve etkili bir şekilde tartışılmıştır.¹⁵ Bu tartışmaların bir yanını imha uygulamalarının nasıl olması gerektiği konusu oluşturmuştur. Her iki arşiv teorisinin ortaya koydukları “siyasî tarih”in kaynaklarını seçmeye dayalı imha teorisinin¹⁶ yaygın bir şekilde kabul görmesiyle birlikte, arşivcilik bilminde yeni ancak çok kritik bir konu sahasının uygulama alanı bulması mümkün olabilmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğine doğru bu bakış açısı geniş bir perspektifle yönlendirilmiş; bilimsel araştırmaların daha çok kültür tarihi merkezli araştırmalar için ihtiyaç duyduğu yeni tip kaynakların seçimini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.¹⁷ Ancak bu sefer devreye, yeni araştırma eğilimleri konusunda farkındalığı oluşmuş olan sonraki nesil arşivciler girmiştir.¹⁸

Charles Hillary Jenkinson ve Theodore Roosevelt Schellenberg'in imha konusundaki görüşleri yazdıkları eserlerde önemli bir yer bulmuştur. Schellenberg kendisine ait bakış açılarını özellikle *Modern Archives: Principles and Techniques* (Chicago, 1956, 1975, 1998) ve *The Management of Archives* (1965; *Arşiv İdaresi*, 1993) adlı çalışmalarında açıklamıştır; Jenkinson ise *A Manual of Archive Administration* (1922, 1937 ve 1965) adlı eserinde bu tartışmaları değerlendirmiştir. Bu tartışmaların diğerine göre daha fazla kabul görmüş olanını ifade eden ve Michel Duchein¹⁹'in Schellenberg tarafından geliştirildiğini belirttiği temel imha teorisi, -zamanının arşivcileri ve sonraki arşivciler tarafından bazı farklılıklarla benimsenmiş olan- birincil değer ve ikincil değer kavramlarına dayanmaktadır.²⁰

15 Tartışmaların değerlendirildiği iki çalışma için bkz.: Richard Stapleton, “Jenkinson and Schellenberg: A Comparison”, *Archivaria*, 17, January, 1983, s. 75-85; Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg: Bir Karşılaştırma”, çev. Mehmet Fahri Furat, *Arşiv Dünyası*, 14-15, 2013, s. 39-47; Reto Tschan, “A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal”, *The American Archivist*, C.65, No.2, 1 September 2002, s. 176-195; Reto Tschan, “Jenkinson ve Schellenberg'in Değerlendirmeye Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, çev. Erkan Keser, haz. Gülden Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk, İstanbul, Etkin Kitaplar, 2011.

16 İshak Keskin, “Arşivcinin Efemerası”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, No.15, 2021, s. 6.

17 İshak Keskin, “Resmi Evrak Neden Saklanır/İmha Edilir? Osmanlı İmparatorluğu'nda Evrak İmha Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Bilgi Belge Araştırmaları*, 16, 2021, s. 5-9.

18 James Gregory Bradsher - Bruce I. Ambacher, *Archival Sampling: A Method of Appraisal and A Means of Retention*, Mid-Atlantic Regional Archives Conference, Technical Leaflet Series, No.8, 1992; Margery N. Sly, “Sampling in an Archival Framework: Mathoms and Manuscripts”, *Provenance, Journal of the Society of Georgia Archivists*, 5 No.1, 1987.

19 Michel Duchein, “Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama, Düzenleme ve Ayıklama Uygulaması”, çev. Tülin Aren, *Arşivcilik Metinleri*, haz. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 44.

20 T.R. Schellenberg, *Arşiv İdaresi*, çev. N. İlemin, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 28-32.

Yukarıda sözü edilen iki arşiv teorisyeni, genel olarak arşiv konusundaki görüşlerinin farklı olmasının yanı sıra değerlendirme veya seçim konusunda da birbirlerine karşıt görüş bildirmişlerdir. Jenkinson, tanım itibariyle arşivlerin oluşturucunun kendi kullanımı için korunduğunu kabul ettiğinden, -çalıştığı kurumda daha çok Orta Çağ döneminde üretilmiş olan belgelerle ilgilenmesi nedeniyle²¹- hangi belgelerin saklanması gerektiğine de -dış bir müdahale/etken gerekmeksizin- yine oluşturucunun karar vermesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Buna göre, ideal olarak tüm belgeler saklanmalı ve arşivci sadece pasif bir alıcı olmalıdır. Arşiv belgelerinin bütünlüğünün bozulacağı ve geçmişin tarafsız kanıtları olan belgeler üzerinde eksiklik oluşabileceği kaygısıyla her şeyi muhafaza etme eğilimine ve tipik bir korumacı rolüne sahip olan Jenkinson, böylelikle hem arşivcinin değerlendirme (seçme/seçim) yapmaktaki rolünü hem de tarihe yakın bir fonksiyon üstlenmekte olan arşivcinin taşıdığı güçlü potansiyelini bir kenara atmıştır.²²

Arşivlerin araştırmacılar tarafından hızlı erişilebilir olmasına yönelik bir tanımlama yapan Schellenberg ise değerlendirme arenasına aktif biçimde katılmanın arşivcinin görevi olduğunu ifade etmiştir. O, değerlendirme işlemini belgelerin hacmini azaltmanın ve bilimsel ihtiyaçlara daha kolay bir şekilde cevap vermenin pratik bir yolu ve aynı zamanda bir fırsat olarak görmüştür.²³ Schellenberg, yazılarında belgelerin, belge yöneticisinin ilgi alanına giren birincil değeri ile arşivci ve belge yöneticisinin birlikte belirlenmesi gereken ikincil değeri arasındaki farklılığı belirlemiştir. Bununla birlikte kendisi, tartışmasını belgelerin ikincil değerine yoğunlaştırmıştır. İkincil değeri, biri “kanıtlara dayanan” diğeri de “bilgiye dayanan” olarak ikiye ayırmıştır. Belgeleri üreten kurumun örgütlenmesi ve işlevini belgelendirmekte kanıtsal değere sahip olan belgeler “devletin kendisi ve takipçileri (halef/ardıl) için vazgeçilmezdir.”²⁴ Bu da, Schellenberg’in Jenkinson’dan ayrıldığı ikinci noktadır; yani o, arşivin oluşturucudan ziyade diğer bireyler tarafından kullanımını dikkate aldığını gözler önüne sermektedir.²⁵ Her iki teorisyenin bakış açılarında, üretilen belgelerden hangi dönemde kimler tarafından daha fazla erişimin gerçekleşmekte olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu hâkim durum, her iki teorisyenin geliştirdikleri bakış açılarında kendisini açıkça hissettirmekte ve kişisel bakış açılarının kesin sınırlarını belirlemektedir.

21 Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg...”, s. 39-43.

22 Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg...”, s. 43-44.

23 Richard Stapleton, “Jenkinson and Schellenberg: A Comparison”, *Archivaria*, 17, January, 1983, s. 82; Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg...”, s. 43-44.

24 Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg...”, s. 44.

25 Richard Stapleton, “Jenkinson ve Schellenberg...”, s. 45.

3. Kurumlarda Üretilen Evrakın Arşivsel Değerlendirilmesi

Kurumlarda üretilen evrakın nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde çalışan Schellenberg, bütün belgeleri birincil ve ikincil değere sahip olanlar şeklinde iki genel grupta toplamıştır.²⁶ Bu değerler -birincil ve ikincil değer-, genel anlamda ispat gücü olan belgeleri ifade etmektedir.²⁷ Ancak bu ispat gücü kurumsal ve bilimsel araştırma konularının ispatı lehine yararlı olma şeklindedir. Birincil değer, yönetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde, denetlenmesinde, ilişkili kişilerin haklarının korunmasında ve ispatında yararlanılan belgeleri, başka bir ifade ile belgenin temelde üretilmesine ya da kurum tarafından bir dış kaynaktan alınmasına neden olan idarî, malî, hukukî ve işletimsel değere sahip²⁸ belgeleri ifade etmektedir. Bu tür belgeler kurumsal faaliyetlere tutarlılık ve süreklilik kazandırmaları bakımından ayrıca dikkat çekicidir.²⁹ Diğer bir değer olan ikincil değer (araştırma değeri -belgesel ve bilgisel değer olarak iki türdür-) ise bir taraftan toplumun diğer taraftan -özel olsun kamusal olsun- evrakı üreten bütün kurum ve kuruluşların (tüzel kişilerin/hükûmî şahısların) işleyişlerine ve teşkilatlanmalarına ve gerçek kişilerin (hakikî şahısların) faaliyetlerine ilişkin belgeleri ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, ikincil değeri dolayısıyla üzerinde sürekli korunacağı değerlendirilmesi yapılmış olan belgelerin üretilme amaçlarından ziyade araştırma amaçlarına yönelik potansiyel yararlılığı³⁰ haiz olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla belgelerin birincil ve ikincil değer kapsamında sahip oldukları önem kurumsal ve araştırma ihtiyaçlarına karşılık gelmektedir.

Yukarıda verilen açıklamalar çerçevesinde belgeler, genel olarak iki temel değer grubuna ayrılabilir: 1) (Kurumsal işlemleri) ispat değeri olanlar ve 2) araştırma değeri olanlar. Bu belge gruplarının içerikleri ise şu şekildedir:³¹

- 1) (Kurumsal işlemleri) ispat değeri olanlar: Kendilerini üreten şahıs, grup ya da kurumun faaliyetleri, işleyişi ve teşkilatıyla ilgilidir, yani belgeleri üreten şahıs, yönetim birimi veya devlet kurumunun faaliyetleri, fonksiyonları ve örgüt hakkında bilgi veren belgelerdir.

26 Theodore R. Schellenberg, "Arşivsel Değerlendirme İlkeleri", çev. İlhan Bozan, *Arşivcilik Metinleri*, haz. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 55-70; Michel Duchemin, "Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama...", s. 44; Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 112-119.

27 T.R. Schellenberg, Principles of Archival Appraisal, *Modern Archives Administration and Records Management: A RAMP Reader*, ed. by Peter Walne, Paris, UNESCO, 1985, s. 269; Theodore R. Schellenberg, "Arşivsel Değerlendirme İlkeleri", s. 55.

28 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 113.

29 Theodore R. Schellenberg, "Arşivsel Değerlendirme İlkeleri...", s. 56.

30 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 103.

31 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 113-114.

- 2) Araştırma değeri olanlar: Hem hizmet örgütü ve bir birimde çalışan hem de gerçek kişilerin faaliyetleriyle ilgili olan insanlar, yerler, şartlar, olaylar hakkında bilgi veren belgelerdir.

Belgelerin delil ve bilgi açısından sahip oldukları değer, onların saklanmaları konusunda verilen kararların belirlenmesi için hayati bir öneme işaret etmektedir. Saklama planlarıyla birlikte dosya/defter serileri için belirlenen uygun bir saklama takvimi sayesinde, söz konusu dosya/defter serilerinin süresiz saklanıp saklanmayacağı veya saklanmayacaksa üretiminden ne kadar zaman sonra imha edileceği belirlenmiş olur. Arşiv teorisyenleri, -belge ayıklama-imha işleminin hem kurum personeli hem de araştırmacılar nezdinde meşru olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koyarken- ayıklama-imha işlemini genel olarak iki temel gerekçeye dayandırır. Bu gerekçeler şu şekildedir:³²

- 1) Kamu veya özel kurumların ürettikleri belge kütlelerinin sahip oldukları hacimde saklanmasının maddi olarak zorluğu veya imkânsızlığı.
- 2) Defterlerin/belgelerin tamamının saklanması mümkün olsa bile- depolarda aşırı şekilde biriken söz konusu kayıtların kurum çalışanları ve araştırmacılar tarafından hızlı bir şekilde yönetilmelerinin ve erişimlerinin güçleşeceği ihtimali.

Bu gelişmelerden sonra belgenin saklanması veya imha edilmesi bakımından en uygun kriterin ne olabileceği üzerinde teoriler geliştirilip kriterler belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında, -Schellenberg tarafından ileri sürülen- belgenin “yararlılığı” veya “yararsızlığı” en çok benimsenen kriter olmuştur. Ancak bu kriterin uygulanması için, önce belgenin “yararlı” olduğunun belirlenmesi gerekmiştir. Bununla birlikte “yararlılık” veya “yararsızlık” konusunda kabul görmüş genel bir “mutabakat” henüz mevcut değildir. Bu konuya ışık tuttuğu düşünülen Schellenberg’in “birincil değer” ve “ikincil değer” konusundaki teorisinin ise -yararlı olmasına karşın- birçok belirsiz alan bıraktığı ileri sürülmüş ve iki farklı anlayışın birbiriyle çatıştığı ifade edilmiştir. Duchein³³, bu iki anlayışın birbirleriyle nasıl çatıştıklarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Birincisine göre, belge ayırma işlemi, diğerlerini bir kenara koyarak tarih bakımından en anlamlı, en “önemli” belgelerin saklanmasını sağlamak amacıyla yapılmaktadır; ikinci anlayışa göre ise -birincisinin aksine- sondaj uygulamalarından esinlenilerek oldukça geliştirilmiş teknikler vasıtasıyla mümkün olduğu kadar üretilen belgelerin bütünü temsil edici nitelikteki

32 Michel Duchein, “Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama, Düzenleme ve Ayıklama...”, s. 44; Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 99.

33 Michel Duchein, “Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama, Düzenleme ve Ayıklama...”, s. 44-45.

belgelerin saklanması söz konusu olmaktadır. Grosso modo (çok genel olarak) birinci anlayışa seçici ayırma, ikinci anlayışa ise temsili ayırma diyebiliriz.”

Diğer yandan, belgelerin sürekli saklanmalarıyla ilgili değer tespitini yapan arşivciler, belgelerin içerdikleri bilginin yaygınlığı ve yegâneliği ile önemi ve benzer bilgi içeren diğer kaynaklarla ilişkileri temelinde bir değerlendirme yaparlar. Bilgisel değer konusunda hüküm verilirken arşivciler şu unsurları göz önünde bulundururlar:³⁴

- 1) Üretenin kimliği,
- 2) Üretim amacı,
- 3) Doğruluk ve güvenilirlik,
- 4) Belgelerin geçmiş ve güncel kullanımı,
- 5) Bilginin yoğunluğu,
- 6) Diğer belgelerle ilişkiler,
- 7) Bilginin doğası ve kalitesi,
- 8) Programın araştırmacı öncelikleri ile ilişkisi,
- 9) Kullanılabilirlik,
- 10)Erişimle ilgili sınırlamalar ve
- 11)Tahmin edilen tanımlayıcı ve tanıtıcı faaliyetler.

4. Değerlendirme ve Seçim Faaliyetinin Meşruiyeti

Belgelerin ayıklanması ve imhası konusu, bazı taraflar nezdinde ciddi bir meşruiyet sorununu gündeme taşımaktadır. Arşivciler değerlendirme ve seçim faaliyetlerine başladıklarında, meşruiyet sorununa da çözüm getirebilecek -bazı hallerde meşruiyet sorununu daha derinden tartışmaya açacak- ciddi olan kimi meslekî sorunlarla da karşılaşmaktadır. Arşivcilikte uygulanan imha işleminin meşru bir tarafının olup olmadığı bu bakımdan ele alınması gereken bir konudur. Diğer yandan bu konu, arşivcilikte geleceğe bırakılacak belgesel içerikli toplumsal mirasın (araştırma kaynaklarının)

34 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 114-116.

seçilmesinde tarafsızlık ilkesi yönüyle de tartışılmaktadır. Zira arşivler, -Charles Kecskeméti³⁵'nin savunduğu bakış açısına göre-, “ortaya çıktıkları an kazandıkları tarafsızlıklarını/yansızlıklarını yaşayan bir imha sonucunda, sonraki bir aşamada kaybedebilirler.” Bu da arşivcilikte uygulanan imha işleminin meşruiyetini -çok zorunlu olmasa da- tartışmaya açma düşüncesini akla getirir. Bu düşünce temelinde şekillenen bazı sorular vardır. Bu sorular şu şekilde formüle edilebilir:³⁶

- 1) Kurumlarda biriken, hatta üretim hızı ve miktarı giderek artan çok fazla belge ve belge yığınları ile nasıl uğraşılacaktır?
- 2) Denge, temsili belgeleme ve olabildiğince objektif bir tarihsel belgeleme, daha doğrusu toplumun tarihsel belgelerinin dokümantasyonu nasıl başarılacaktır?
- 3) Üretim ve kaydetme şekli -bazı hallerde olağanüstü- karmaşık olan modern belgeler ile nasıl baş edilecektir?
- 4) Kültürel, ekonomik, siyasî ve idarî nedenlere dayanan bürokratik/örgütsel yapılanmaya cevap vermek üzere geliştirilen farklı tarihsel belge programları arasındaki koordinasyon eksikliği nasıl giderilecektir?
- 5) Giderek daha alt bilim dallarına bölünen anabilim dallarının gelecekteki -muhtemelen yeni araştırma kaynaklarına ihtiyaç duyacak olmaları nedeniyle- araştırma ihtiyaçları -mevcut zamanın belgelenmesi konusunda daha az fikir yürütülmüş olması nedeniyle- nasıl tahmin edilmeli ve sağlanmalıdır?
- 6) Günümüz arşivcilerinin çok önemli sorunlarından olan kurumsal ve araştırma önceliklerine dayanan bilgi/belge talebi öncelikleri nasıl dengelenecektir? Günümüz arşivcileri için belirlenmiş olan idarî işlemlerin desteklenmesi ve araştırmacı taleplerinin karşılanması esasına dayanan -Angelika Menne-Haritz'in³⁷ eğitim gereklilikleri bakımından konuyu tarihsel araştırma ve idarî ihtiyaçlar bağlamında tartıştığı gibi- ve çalışan -ve araştırmacı kitlesi- tarafından oluşturulan bilgi/belge talebi önceliklerine dayanan denge (balans) sorunu yani talep baskısı nasıl dengelenecektir?

35 Charles Kecskeméti, “Arşivler ve Ortak Bir Avrupa Mirası”, Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru Sempozyumu (10-12 Aralık 1998), Brüksel-Belçika, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, s. 36.

36 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 99-104.

37 Angelika Menne-Haritz, “Archival Training in Germany: A Balance between Specialization in Historical Research and Administrative Needs”, *The American Archivist*, C.57, No.2, 1994, s. 400-408.

Anlatılan nedenlerle ve ortaya çıkan sorular doğrultusunda imha uygulaması, temelinde bilimsel kaygıların göz ardı edilmediği; bununla birlikte art niyet de içermeyen bir uygulama olmalıdır. Böylelikle imha uygulamasının belli bir meşruiyet temelinde hayata geçirilmesi söz konusu olur. Ayrıca belgelerin imhası konusunun -yukarıda belirtilen tartışmanın yanı sıra ve bilimsel kaygıların göz ardı edilmediği- meşruiyeti tartışması, bir yandan belgeyi muhafaza eden kurumlara -belgelerin yönetilmesi, depolanması ve maliyet gibi- fazladan ve gereksiz yük yüklenmemesine diğer yandan da araştırmalar sırasında ortaya çıkacak erişim (yararlanma) süresinin mümkün olduğunca hızlı gerçekleş(tiril)mesi düşüncesine dayandırılmaktadır. Bütün bunlar, meslekî ilkelere ve araştırma ilkelerine dayanan arşivsel imha uygulamasının meşru yanını garanti etmektedir.

Yukarıda verilen bilgilere ve objektiflik ilkesinin kesinlikle göz ardı edilmediği “bilimsel teminata” rağmen günümüz arşivcisinin merkezî sorumlulukları arasında yer alan belgelerin seçimi yoluyla geçmişi bugüne bağlama işi, -tarihsel ve kültürel önemine rağmen- her zaman sistematik bir şekilde yerine getiril(e)memektedir. Zira -Bruce W. Dearstyne’in ifadesiyle- “Her durumda doğru kararın verilmesini garanti edebilecek kesin bir analiz biçimi ya da formül bulunmamaktadır.”³⁸ Bu durum, ayrıca arşivcilerin geleceğin belgelenmesi konusunda daha az fikir yürütmeleri nedeniyle geleceğin belgelenmesi konusunda daha karamsar bir tablo ortaya koyar ve -yine Dearstyne³⁹’in ifadesiyle- “Geleceğimiz için günümüzü yeterince geniş ve derinlemesine belgeleyecek şimdi hangi belgeler ve diğer dokümantasyon oluşturulmalıdır?” sorusu daha kritik bir önem kazanır. Bruce W. Dearstyne,⁴⁰ -sırf bu nedenle- değerlendirme konusunu “[...] analiz, değerin saptanması, araştırma ilgileri konusunda bilgi ve gelecekteki araştırma eğilimleri konusunda öngörüğü gerektirdiğinden arşiv faaliyetlerinin en entelektüel çaba gerektiren kısmı olarak” görmektedir.

5. Araştırma Eğilimleriyle Yeniden Şekillenen Değerlendirme ve İmha

Yeni bilimsel araştırma alanlarının ortaya çıkması, bu araştırma alanlarının ihtiyaç hissettiği kaynaklar konusunu da gündeme almayı gerektirir. Yeni araştırma alanları yeni soruları, yeni sorular da yeni kaynakların kullanılması demektir. Bütün bunlar da araştırmacılara bilimsel kaynak sağlayan uygulayıcıların geleceği öngörebilmesi ile ilişkilidir. Gelecek için korunacak belgelerin seçimi için doğru adımların şimdiden atılması aslında, arşivcilerin bir ölçüde araştırma eğilimlerinin hangi yöne kaydığını

38 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 99.

39 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 105.

40 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 112.

öngörmelerine ve bu yeni eğilim/ler doğrultusunda kaynak seçimine çözüm üretilmesine bağlıdır. Neredeyse yarım asır önce ortaya çıkmış böylesi bir durum Schellenberg tarafından fark edilememiş görünmektedir. Ölümünden (1970) kısa sayılabilecek bir zaman önce tarihçiler arasında popüler bir araştırma alanı olarak ortaya çıkacak olan “kültür tarihi” çalışmalarının (1960’lar) gerektirdiği kaynaklar hakkında temel bir değerlendirme yap(a)mamış olan Schellenberg, 1970’lerin ortalarında ortaya çıkan Arşivsel Analiz Çağı⁴¹’nın ihtiyaç duyacağı kritik öneme sahip yeni teorik bakış açısını maalesef öngörememiştir. Dolayısıyla bu görev kendisinden sonraki meslektaşlarına havale edilmiş bir sorumluluk olarak ihmal edilmiştir. Schellenberg’in sonraki meslektaşları da kültür tarihinin temel araştırma konusu olan “pasif/silik/önemsiz”lere yönelik her anlamda ve her kurumda üretilmiş/üretilmekte olan toplumsal kaynakların seçilebilmesi için “örnekleme” adı verilen teorik bir yaklaşıma başvurmuşlardır.⁴² Bu yeni yaklaşım, yapılan akademik araştırmaların arşivci tarafından yakından takip edilmesiyle fark edilebilmiş ve böylelikle geç kalınmadan doğru bir çözüm üretilebilmiştir. Dolayısıyla arşivcinin yapması gereken şeylerden biri de araştırmacı kitleleri tarafından üretilen bilimsel yayınların konu yönelimini ve kaynak ihtiyacını tespitte yönelik okumalar yapmaktır. Bu da, hiç kuşkusuz arşivlerden yararlanarak telif eserler ortaya koyan farklı meslekî temele sahip araştırmacı kitlesi tarafından üretilen yayınların büyük bir ciddiyetle takip edilmesiyle ve okunmasıyla mümkün olabilecek bir durumdur.

6. Yeni Bir Paradigma: Elektronik Belgelerin Değerlendirilmesi ve İmhası

Arşivsel değerlendirmenin iki temel kavramla ilişkisi vardır ve bu ilişki değerlendirmenin amaçlarını yansıtır. Bunlar, imha etmek ve korumak kavramlarıdır. Dolayısıyla değerlendirme ya imha etmek ya da idarî ve bilimsel araştırma amaçlı korumak maksadıyla yapılır. İmha etmek için değerlendirme, Birleşik Krallık anlayışıyla yapılan değerlendirmedir. Koruma için değerlendirme ise Almanya anlayışıyla yapılan değerlendirmedir. Her iki yaklaşım birbirine tamamen zıttır. Değerlendirmeyi imha için yapanlar (Birleşik Krallık), idarî, malî ve kısa vadeli amaçları (yer kazanma) gözetirler. Koruma için değerlendirme yapanlar ise (Almanya), arşivlerin kültürel miras ve uzun vadede kanıtlayıcı değerini ön planda tutarlar.⁴³ Bu yaklaşım ve amaçlar geleneksel belge üretimi sonucunda elde edilen belgelere uygulanan veya benimsenen tavırlardır. Her iki yaklaşımın vardığı sonuçlar arasında ise herhangi bir fark yoktur. Günümüzde geleneksel

41 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim...*, s. 43-44.

42 Sevil Pamuk, “Arşivsel Örnekleme Yöntemlerinin Arşiv Serileri/Sınıfları Üzerinde Uygulanması”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 8, 2017, s. 1-41; İshak Keskin, “Resmi Evrak Neden Saklanır/İmha Edilir?...”, s. 5-11.

43 Carol Couture, “Archival Appraisal: A Status Report”, *Archivaria*, 59, January 2005, s. 85-86; Ceyhan Güler, *Elektronik Belgelerin İmhası: Teori ve Uygulama*, İstanbul, Hiperlink, 2020, s. 53.

belge üretimi yanında artık elektronik (dijital) ortam, dijital evren, elektronik belge gibi kavramlarla da muhatap kalınmaktadır. Gelişen ve değişen dünya şartları her alana yenilik getirdiği gibi arşiv ve belge yönetimi uygulamaları açısından da önemli bir takım yenilikleri sağlamıştır. Bu yeniliklerin tartışılması, arşivcilik ve belge yönetimi için anlam ve değerinin bilinmesi, elektronik belgelerin değerlendirilmesi anlayışının geliştirilmesi bakımından önemlidir.

Yöntem olarak arşivcilikte imha, herhangi bir nedenle korunmasına gerek olmadığı sonucuna varılan belgelerin okunamayacak şekilde imha edilmesi uygulamasına dayanır. Bu da, kâğıt gibi fiziksel özelliklere sahip olan materyalin kısıyarak imha edilmesi ile sonuçlanır. Ancak elektronik olarak üretilen (born digital) ve sonradan elektronik ortama aktarılan (dijitalleştirilen) materyal için durum bundan neredeyse tamamen farklıdır. Öncelikle elektronik ortamda üretilen ve sonradan bu ortama aktarılan belgelerin üretildikleri ortamlarda yapılan silme işlemi bir imha uygulamasıdır ancak tek başına yeterli sonuçları hiçbir şekilde garanti etmemektedir. Çünkü bu uygulama, imha edildiği düşünülen belgelerin farklı ortamlarda izlere sahip olmasını engelleyen bir durum yaratmaz. Bu yüzden elektronik ortamda üretilen belgelerin doğrudan üretildiği ortamların silinme işlemi haricinde fiziksel olarak imha ve ilgili belgenin bulunduğu, aktarıldığı ve havale gibi süreçler sonrasında farklı ortamlarda bulunduğu bilinen yazılımdan (uygulama, veri tabanı, yazılım, format, sürüm/versiyon, kopya ve duplikasyon) ve donanımdan (tarayıcı/arama motorları izleri, işletim sistemlerine ilişkin izler, destek uygulamalara ait izler, ağ izleri, sunucu/server izleri, depolama/storage ve yedekleme/backup izleri, erişim izleri, yazıcı/tarama cihazı izleri, mobil izleri, bulut izleri, elektronik/dijital imza izleri, taşınma, dönüşüm ve transfer/belge devri izleri) oluşan izlerin de yok edilmesini gerektirir. Üstelik tasfiye etme, boşaltma, üzerine yazma, temizleme, güvenli silme, gelişmiş güvenli silme, manyetiksizleştirme, imha etme, hızlı silme, expunging (kaldırma veya yok etme süreci), kripto silme biçimlerinde uygulandığı bilinen elektronik ortamla ilişkili silme işlemlerinin⁴⁴ erişimi kesin şekilde sonlandıracağına dair bir garanti de yoktur. Bu da söz konusu belgelerin imhasının neredeyse tek yolunun fiziksel olarak da imha edilme olduğunu bize göstermektedir.⁴⁵

Bütün bunlar arşivcilikteki imha uygulamalarının dayandırıldığı/dayandırılması gereken temel teorik gerekçeleri yansıtmaktadır. Ayrıca söz konusu uygulamayı hayata geçirecek olanlara, yani mevcut belgeyi geleceğe bırakma sorumluluğu yüklenmiş olanlara, gerekçelerinin bilimsel ilkelere dayandırıldığı söz konusu uygulama hakkında temel

44 Ceyhan Güler, *Elektronik belgelerin...*, s. 268-278.

45 Ceyhan Güler, *Elektronik belgelerin...*, s. 131-193, 261-288.

bir fikir vermektedir. Böylelikle uygulayıcılar, belgelerin ait oldukları kurum çalışanlarının yanı sıra bugünün ve geleceğin araştırmacılarına, onlar tarafından ihtiyaç duyulan/duyulacak olan arşivsel araştırma kaynaklarının eksiksiz bir şekilde ulaştırılmasına aracılık etmiş olurlar.

7. Elektronik Belgelerin Değerlendirilmesinde ve İmhasında Modeller ve Yaklaşımlar

Elektronik belgelerin değerlendirilmesindeki değişiklik, geleneksel değerlendirme anlayışının geliştirilmesi değil yeni gerçekliklere uyum sağlamak için ciddi bir paradigmanın ortaya çıkmasıdır. Günümüz kurumsal gerekliliklere ilişkin sayıca çok fazla üretilen elektronik belgeler ve bu belgelerin değerlendirilmesi hususu hem karmaşıklık hem de somut olmayan bir muhatap olması (dijital ortamda üretilmesi ve kâğıt gibi somut olmaması) nedeniyle çeşitli problemleri barındırmaktadır. Elektronik belgelerin elektronik belge yönetim sistemleriyle kurumsal bir kimliğe bürünmesi, doğal olarak bu belgelerin üretiminde birçok bireyin katkısı olduğunu göstermektedir. Belge yöneticisinin ve arşivcinin belgelerin değerlendirmesinde asil (yüce) savunucu (katı koruyucu) rolünü üstlenmesi, sayıca çok olan belgelerin -bugünün ve geleceğin araştırmacılarının ihtiyaçlarını karşılaması açısından- değerlendirme sürecinin sağlıklı işlenmesini neredeyse imkânsız hale getirebilir. Ayrıca geleneksel alışkanlıklar, elektronik ortamdaki belgelerin değerlendirilmesi için özel bir çabaya ihtiyaç duymaktadır. Bu bakımdan artık değişim zamanının geçmekte olduğunu herkesçe bilinmesi bir zorunluluktur. Charles Dollar'ın ifade ettiği gibi, “eski veya elektronik ortam öncesi (ortaçağ tüzükleri ve papalık kararnameleleri) için tasarlanmış uygulama kumlarından arşivleşmiş kafalarımızı artık çıkarmalıyız. Yeni belgelerin hacmi ışığında eski uygulamalara bağlı kalmanın, arşiv geleneğinin asil bir savunması değil, kasıtlı bir ihmal eylemi olduğunu anlamak için çaba sarf edilmelidir”.⁴⁶ Dolayısıyla elektronik ortamdaki belgelerin değerlendirilmesi için modeller ve uygulamalar geliştirmek ve tasarlamak önemlidir. Söz konusu model ve uygulamaların elektronik belge üretiminde rol sahibi herkes tarafından benimsenmesi için de gerekli tüm yasal ve kurumsal tedbirler alınmalıdır.

Arşiv geleneğinin asil savunucuları olarak gösterilen Jenkinson ve Schellenberg'in değerlendirme ve imha yaklaşımları, yerini artık bilgi teknolojisiyle şekillenmiş modellere bırakmıştır. Yeni paradigma bağlamında elektronik belgelerin değerlendirilmesinde

46 Charles Dollar, in his address to the 1992 International Congress on Archives in Montreal, states; Terry Cook, “Building an Archive: Appraisal Theory for Architectural Records”, *American Archivist*, C.59, 1996, 136-143; akt: Jennifer M. Newby, *No File Left Behind: the Predicament of Archival Appraising in the Digital Age*, WWU Graduate School Collection, 2014, No.366, s. 25.

Anglosakson modeli olan Yaşam Döngüsü (The Life Cycle) teorisi ve Avustralya modeli olan Belge Sürekliliği (Records Continuum) teorisi iki temel model olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuzey Amerika’da Yaşam Döngüsü’nün ana destekçileri, ABD Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi (US National Archives and Records Administration, NARA) ve British Columbia Üniversitesindeki (The University of British Columbia) arşivciler ve çoğu belge yöneticisidir. Bu iki modelden biri olan belge sürekliliği kavramı, Jenkinson’ın teorik çerçevesinin yanı sıra Schellenberg’in değerlendirme kavramlarıyla da tutarlıdır. Söz konusu model, belgeyi oluşturulduğu andan itibaren devam eden bir süreç olarak görmektedir. Arşivciler ve belge yöneticileri bu nedenle belge yönetimi sürecinin her aşamasına dâhil olurlar ve bu da onların sürece katılımını “sürekli” hale getirir. Bu özellik, Yaşam Döngüsü modeli ile Belge Sürekliliği modeli arasındaki en büyük ve en temel farktır.⁴⁷ Belge Sürekliliği modeli ile değerlendirme, belgeler oluşturulmadan önce başlar ve belgelerin arşivlere aktarılmasına kadar devam eder. Yaşam Döngüsü modelinde ise belgeler bir dizi aşamadan geçer. Yaşam Döngüsü modelinde Süreklilik Modelinden farklı olarak, arşivsel değer yalnızca belge “yarı aktif” aşamasındayken belirlenir.⁴⁸ Bu durum elektronik ortamdaki belgelerin değerlendirilmesi için yeterli olmayabilir. Çünkü elektronik belgelerin sürekli bir değerlendirme gerektirdiği düşünülmektedir.⁴⁹

Bu iki model dışında Terry Cook tarafından benimsenen makro-değerlendirme (macro-appraisal) de elektronik belgelerin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Makro değerlendirme, belgeleri tutma, imha etme veya örnekleme kararını gerektiren, -mevcut kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda- en uygun yaklaşım olarak görülmektedir. İşlevsel analiz, kuruluşların işlevlerini tanımlaması ve kalıcı koruma için yüksek bilgi değerine sahip belge gruplarını seçmek için kullanılması makro-değerlendirme için tercih edilmesini cazip kılar.⁵⁰

Elektronik belgelerin değerlendirilmesi konusunda üzerinde durulması gereken yaklaşımlardan biri de mikro-değerlendirme (micro-appraisal)’dir. Mikro-değerlendirmede, belgelerin içerik, format ve ortamları üzerinde yoğunlaşılır. Belgelerin bilgisel değerlendirmesine dayalı işlemler, geleneksel ve elektronik ortam ayrımı söz konusu olmadan yapılır. Mikro-değerlendirmede, -geleneksel belgelerin değerlendirilmesinden farklı

47 Philip C. Bantin, “Strategies for Managing Electronic Records: A New Archival Paradigm? An Affirmation of our Archival Traditions?”, *Archival Issues*, C.23, No.1, 1998, s. 6; akt: Jennifer M. Newby, *No File Behind...*, s. 25-26.

48 Jennifer M. Newby, *No File Behind...*, s. 27.

49 Richard J. Cox, *Appraisal and the Future of Archives in the Digital Era, The Future of Archives and Recordkeeping: A Reader*, ed. by Jennie Hill, London, Facet Publishing, 2011, s. 216.

50 Staffordshire and Stoke On Trent Archive Service Appraisal And Disposal Policy, “Method of Appraisal”, 6. Rule, (Çevrimiçi) <https://www.staffordshire.gov.uk/Heritage-and-archives/about/Policies/Archive-Service-Appraisal-and-Disposal-Policy.aspx>, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022.

olarak- elektronik belgelerin kırılabilirlik, manipüle edilebilirlik ve depolama ortamlarının daha kısa kullanım ömrü gibi benzersiz özellikleri araştırılır.⁵¹ Bu değerlendirmede; “Bilgi benzersiz mi? Belgelerin hacmi ne kadardır? Belgeler ne kadar kullanışlı? gibi soruların cevapları aranır”.⁵²

Ayrıca elektronik belgelerin değerlendirilmesine ilişkin özel bir çalışma, InterPARES projesidir. InterPARES projesi, daha özel olarak, elektronik belge değerlendirmesine ilişkin problemlerle ilgili olarak 2000’lerin başında araştırmaya başlayan InterPARES’in görev birimlerinden olan Değerlendirme Görev Birimi (The Appraisal Task Force)⁵³ tarafından hazırlanmıştır. Değerlendirme Görev Birimi, arşiv değerlendirme teorisi ve metodolojisinin analog belgelerden farklı olup olmadığını belirlemek için çalışmalara başlamıştır. Diğer InterPARES görev birimleri ile işbirliği yaparak, araştırmaları için özel amaçlı birkaç soruyu cevaplamayı planlamışlardır. “Dijital teknolojinin değerlendirme üzerindeki etkisi nedir?” veya “Geri alınabilirlik, anlaşılabilirlik, işlevsellik ve araştırma ihtiyaçlarının değerlendirme üzerindeki etkisi nedir?” gibi birkaç araştırma etkisini içermektedir. Diğer sorular, değerlendirmeden kimin sorumlu tutulacağı, elektronik belgenin kaç kez değerlendirilmesi gerektiği ve hangi “kriter” ve “yöntemlerin” kullanılması gerektiğidir.⁵⁴

Bütün bunların yanı sıra Christopher Lee’nin “önce derinlik (depth-first)” ve “genişlik öncelikli (breadth-first)” değerlendirme yaklaşımından da söz etmek gerekir. Lee, bir bütün olarak geleneksel yaklaşımlar, tek tek arşivlerin “önce derinlik” değerlendirmesi olarak adlandırdığı şeyi uygulamıştır. Yine de, bir bireyin internette “kişiliğini” değerlendirmeye çalışırken “genişlik öncelikli” değerlendirme olarak adlandırılan başka bir yaklaşımın değeri vardır. “Genişlik öncelikli” değerlendirme modeli, “bireyler tarafından önemli miktarda değerli materyal sağlaması muhtemel olan ancak birincil birim olarak bireylerin kendilerine odaklanmadan” “belirli seçim kriterlerini” bulmaya ve tanımlamaya dayanır.”⁵⁵ Lee, bu tür materyalin değerlendirmesini yorumlamıştır. Bu

51 Jinfang Niu, “Appraisal and Custody of Electronic Records: Findings From Four National Archives”, *Archival Issues*, C.34, No.2, 2012, s. 122.

52 Jinfang Niu, “Appraisal and Custody of Electronic Records: Findings From Four National Archives”, s. 120.

53 Terry Eastwood vd., “Appraisal Task Force Report”, InterPARES Project, s. 4, (Çevrimiçi) http://www.interpare.s.org/book/interpare_book_e_part2.pdf, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2021.

54 Luciana Duranti, “Rethinking Appraisal: Conference Overview” (Çevrimiçi) http://www.interpare.org/display_file.cfm?doc=duranti_delos_2007_overview.pdf, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2022; “Why Appraisal in the Digital World?”, *Appraisal in the Digital World: Proceedings of DELOS International Conference, Rome, 15-16 November 2007*, ed. by Luciana Duranti, Seamus Ross.

55 Christopher Lee, “Collecting that Externalized Me: Appraisal of Materials in the Social Web”, *I Digital: Personal Collections in the Digital Era* ed. by Christopher Lee, Chicago, Society of American Archivist Press, 2011, s. 228-229.

süreç sonunda yaklaşım, “Arşivciler nasıl değerlendirir?”den “arşivciler neyi değerlendirmelidir?”e doğru bir yaklaşım evrilmesi söz konusu olmuştur.⁵⁶ Arşivcilerin nasıl değerlendirileceği yerine neyin değerlendirilmesi gerektiği sorusunu sormak, arşivcilerin artık değerlendirme sürecinde daha da aktif bir rol oynamaları gerektiği anlamına gelebilir. Jenkinson, dijital belge (digital born) oluşturma çağını belki hayal bile edemezdi. Dijital belgeler, düzenleme ve tanımlama bir yana, erişim amaçları için sürekli olarak yeniden değerlendirilmelidir. Çünkü erişim için geliştirilen teori, teknik ve araçlar neredeyse durmaksızın gelişmektedir. Bu bakımdan bir arşivcinin dijital bir koleksiyon üzerinde çalışması sonu olmayan bir çabadır. Bu yüzden Lee, arşivcinin gerektiğinde koleksiyonun belirli yönlerini veri madenciliği tekniği uygulayarak arşivlere ve kullanıcılarına daha iyi hizmet etmesine nasıl izin vereceği yerine neyin hizmet edeceğinin sorulacağı fikrine önem verir.⁵⁷

Günümüzde ABD’nin tüm eyaletlerinde kullanılmaya çalışılan ABD Devlet Arşivleri ile APPX Software işbirliğiyle geliştirilen ve koordine edilen araçlara en iyi örneklerden biri AXAEM değerlendirme aracıdır. Yine ABD Devlet Arşivcileri Konseyi (Council of State Archivists-CoSA) tarafından da eğitimlerle desteklenen AXAEM, belge yöneticilerine ve arşivcilere günlük işlerinde yardımcı olan açık kaynaklı bir belge yaşam döngüsü yönetim sistemi olarak kullanılmaktadır. Bu değerlendirme aracı MARC, EAD, EAC, DACS ve OAI-PMH gibi uluslararası içerik tanımlama standartlarıyla uyumludur. AXAEM’in temel özellikleri arasında saklama programları, rapor oluşturma, dosya düzenlemeleri ve açıklamaları, koruma ve erişim, üçüncü taraf gibi bilgiler yer almaktadır.⁵⁸

Sonuç ve Öneriler

20. yüzyılın ortalarında teknik gelişmelerin etkisiyle kurumlardaki belge sayısı hızla artmaya başlamıştır. Ancak artan belge sayısı, ilgili kurumlar için problemleri de beraberinde getirmiştir. Sürekli korunması gereken belgelerin hangi kriter(ler)e göre belirleneceği probleminin yanında imha edilecek belgelerin de ayıklanması bir diğer problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu problemler, arşivcilik mesleğinin faaliyetlerinden olan arşivsel değerlendirmenin önemini anlaşılmasını sağlamıştır. Saklanmasına gerek kalmayan

56 Jennifer M. Newby, *No File Behind...*, s. 38-39.

57 Jennifer M. Newby, *No File Behind...*, s. 39-40.

58 Blessings A. Akporhonor, “Innovative Tools for Records Management in Electronic Era”, *Library Philosophy and Practice*, No.3721, 2020, s. 8-9; National Archives and Records Administration (NARA), “Open Source Tools for Records Management”, (Çevrimiçi) <https://www.archives.gov/files/records-mgmt/prmd/open-source-tools-for-records-mgmt-report.pdf>, Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022.

evrakın kim tarafından imha edileceği meselesi ve imha işleminin meşruiyeti arşivciliğin ilke ve uygulamalarına uygun bir şekilde ancak değerlendirme işlemi ve imha planları sayesinde hal yoluna koyulabilirdi. Teknik gelişmeler aşırı belge üretimine neden olmuş, sonuç olarak da kurumlar büyük hacimlere sahip belge yığınlarıyla yüzleşmiştir. Arşivciliğin faaliyet alanına dâhil olan bu sorun, arşivsel değerlendirme, dolayısıyla imha ile ilgili planlar ve teoriler geliştirilmesini beraberinde getirmiştir.

Geliştirilen belge yönetimi teorisiyle, belgenin bir canlı organizma gibi yaşam döngüsünün olduğu kabul edilecek ve üretilip kullanılmasıyla devam eden döngünün nihai olarak saklanması ya da imha edilmesine karar verilmesiyle yaşam döngüsü tamamlanmış olacaktır. Yaşam döngüsünü saklama planlarıyla şekillendiren arşivciler ve kurumlar, böylelikle belgenin ne kadar saklanacağı ve saklama süresi dolan belgenin ne zaman imha edileceği veya süresiz olarak tutulacağı konusuna da çözüm üretmiş oldular. Böylelikle kurumsal faaliyetlerin planlanmasında, hakların korunmasında ve denetim ihtiyaçlarının karşılanmasında ihtiyaç duyulan belgeler, gereksiz olanlardan kesin şekilde ayrıldı ve süresiz saklama imkânına kavuştu. Ayrıca bu süreç sonunda, kültür tarihine kaynaklık edecek ve bir bakıma “romantik” ihtiyaçlar için saklanacak belgelerin sayısı ve niteliği de kesin olarak şekillenmiş oldu.

Arşivcilerin, imha edilecek ve sürekli korunacak belgelerin tespiti yönünde verecekleri kararı nasıl alacakları da önemlidir. Bu kararlar subjektif bakış açılarına göre değil, tamamen bilimsel bir temele ve kabul edilebilir objektif ilkelere dayanmalıdır. Böylelikle kamusal ihtiyaçlar yanında bireysel ve kültürel ihtiyaçlara cevap verilmesi sağlanmaktadır.

Jenkinson ve Schellenberg’in -arşivsel değerlendirme de dâhil olmak üzere bilimsel bir temele dayanan- arşivcilikle ilgili objektif ilkeler çerçevesinde imha uygulamalarının nasıl olması gerektiği tartışmaları arşivcilere yol göstermektedir. Her iki arşiv teorisinin özellikle siyasî tarihin kaynak ihtiyaçlarına cevap arayan imha teorisi, arşiv belgelerinin kurumlarda aşırı yığılması sorununa çözüm arayan arşivciler tarafından kabul görmüştür. Özellikle Schellenberg’in tüm belgeleri birincil ve ikincil değere sahip olduğu şeklinde iki gruba ayırmış olması, belgelerin birincil ve ikincil değer kapsamında sahip oldukları öneminin kurumsal ihtiyaçlara ve araştırma ihtiyaçlarına karşılık geldiğini göstermektedir. Söz konusu arşiv teorisyenlerinin bilimsel niteliğe dayalı değerlendirme-imha yaklaşımları, hem ikna edici olma özelliği hem de meşruiyet kazanması anlamında önemli bir zemin bulmuştur. Çünkü artan belge yığınlarının maddî olarak saklanması imkânsızlığı ile belgelerin yönetilmesinin ve belgelere erişiminin zaman alması arşivsel değerlendirme ve imhanın meşru gerekçesi olarak görülmektedir.

Arşivsel değerlendirme ve imhanın meşru gerekçeleri yanında arşivlerde korunan belgelerin meşruiyet sorunu da söz konusudur. Çünkü belgelerin kültürel miras olarak varlığı ve bu varlığın -en azından bir kısmının- imha sonucunda yok edilmesi, belgelerin tarafsızlığını kaybetmesi sorununu gündeme taşımaktadır. Belgelerin büyük hacimlere sahip olması, onların fiziksel olarak saklanması, tanımlanması, düzenlenmesi ve erişime açılması yani belgelerin yönetilmesi faaliyetlerinde güçlük meydana getirmenin yanı sıra depo hacmi nedeniyle kurumlara maddî yük de getirmektedir. Erişim kolaylığı sağlamak ve depolama maliyetini düşürmek ilkesine bağlanan, bununla birlikte araştırma değeri bakımından yararlılığı olmayan belgeler üzerinde uygulanan imha faaliyeti bilimsel bir temele dayanmaktadır ve her halükarda art niyet de taşımamaktadır. Bu durum, imha uygulamasının meşruiyet ile ilişkilendirilen tartışmalardan etkilenmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Arşivcilerin imha kararlarında, belgelerin tarihsel ve kültürel önemine rağmen, her durumda doğru karar vermelerini garanti edecek bir yöntem eksikliği söz konusudur. Bu eksiklik arşivcilerin, ancak arşivsel değerlendirme ve imha uygulamalarında gelecekteki araştırma eğilimlerini öngörebilecek derinliğe sahip olmaları ile çözülebilecektir. Dolayısıyla arşivcilerin bir ölçüde araştırma eğilimlerinin hangi yöne kaydığını öngörmeleri ve bu yeni eğilimler doğrultusunda kaynak seçimine çözüm bulmaları hatta arşivlerde korudukları belgelerin araştırma alanlarının her türden kaynak ihtiyaçlarına cevap verdiğini -zor da olsa bir ölçüde- garanti etmeleri önemlidir. Bu yeni teorik bakış açısı, arşiv teorisini olan Schellenberg tarafından da öngörülmemiştir. Schellenberg sonrası arşiv araştırmacılarının (teorisyenlerinin) gayretleri bu eksikliğe çözüm üretebilmiştir. Arşivsel Analiz Çağı'nın arşivcileri tarafından geliştirilen örnekleme yöntemi bu eksikliğin giderilebileceğini teyit etmiştir. Tartışılan tüm bu bilgiler ve gelişmeler fiziksel belgelerin değerlendirilmesi ve imhası için kabul görmektedir.

Elektronik belgelerin değerlendirilmesi ve imhası ise yeni bir meslekî paradigmaya ihtiyaç duymaktadır. Arşiv geleneğinin asil savunucuları olarak gösterilen Jenkinson ve Schellenberg'in değerlendirme ve imha yaklaşımları, yerini bilgi teknolojileriyle şekillenen yeni modellere bırakmıştır. Bir Anglosakson modeli olan Yaşam Döngüsü (The Life Cycle) teorisi ve Avustralya modeli olan Belge Sürekliliği (Records Continuum) teorisi, elektronik belgelerin değerlendirilmesinde iki temel model olarak karşımıza çıkmaktadır. Belge Sürekliliği modeli ile değerlendirme, belgeler oluşturulmadan önce başlar ve belgelerin arşivlere aktarılmasına kadar devam eder. Yaşam Döngüsü modelinde ise belgeler bir dizi aşamadan geçer ve belge yarı aktif olduğu aşamada değerlendirilir. Bu iki model dışında Terry Cook tarafından benimsenen makro-değerlendirme arşiv faaliyetleri arasında kendine yer bulmuştur. Kuruluşların işlevlerini tanımlaması ve

kalıcı koruma için yüksek bilgi değerine sahip belge gruplarını seçmek için kullanılması makro-değerlendirmeyi önemli kılmaktadır. Ayrıca elektronik belgelerin değerlendirilmesinde önemli olan bir diğer çalışma InterPARES projesine bağlı olarak çalışan Arşivsel Değerlendirme Birimi tarafından yapılmıştır. Çalışmalarda arşiv değerlendirme teorisi ve metodolojisinin analog belgelerden farklı olup olmadığı incelenmektedir. Dijital ortamın ve araştırma ihtiyaçlarının değerlendirme üzerindeki etkisi gibi noktalarda da araştırma yapılmaktadır. Yine elektronik belgeler için geliştirilen mikro-değerlendirmede de belgelerin benzersizliği, hacmi ve kullanılabilirlikleri dikkate alınarak arşivsel değerlendirme ve imha kararı verilmektedir.

Ayrıca, Christopher Lee'nin "önce derinlik" ve "genişlik öncelikli" değerlendirme yaklaşımı arşivcilerin nasıl değerlendireceği yerine neyin değerlendirilmesi gerektiği sorusunu sormakta, bu da arşivcilerin artık değerlendirme sürecinde daha aktif rol oynamaları gerektiği anlamını taşımaktadır. Son olarak yaşam döngüsü modeliyle ABD Devlet Arşivleri tarafından kullanılan AXAEM değerlendirme aracının koruma, erişim gibi faaliyetlere yönelik arşivsel değerlendirme için kolaylık sağladığı ifade edilmektedir.

Arşivcilik mesleği, son 25 yılda hem meslek olarak hem de sahip olduğu arşiv varlıklarının doğasını ve bu varlıkların yönetilmesi için kullanılan araçları etkileyen büyük bir teknolojik değişimle karşı karşıya kalmıştır. Arşiv faaliyetlerinden olan arşivsel değerlendirme ve imha da bu değişime uyum sağlamak zorundadır. Arşivsel değerlendirme ve imha ile şekillenen bu değişime sadece arşivci ve belge yöneticisinin değil uygulayıcıların/belge oluşturucularının da katkıda bulunması gerekmektedir. Belgelerin ait olduğu kurum çalışanlarının yanı sıra bugünün ve geleceğin araştırmacılarının ihtiyaç duyduğu/duyacağı arşivsel araştırma kaynaklarının eksiksiz bir şekilde geleceğe ulaştırılmasına aracılık etmenin teknolojik değişimle beraber daha çok işbirliği gerektirdiği unutulmamalıdır. Yine kamu kurum ve kuruluşları, imhası planlanan bir elektronik belgenin gizli bilgilerin korunmasını sağlayacak şekilde imha edilmesini sağlamalıdır. -Geçici bilgilerin belirlenmesi ve imha edilmesi de dâhil olmak üzere- güvenli imha gerekliliklerinin yanı sıra onaylı belge saklama planına uygun olarak kurum personeli tarafından elektronik belgelerin değerlendirilmesini ve imhasını ele alan prosedürler oluşturulmalı ve uygulanmalıdır. Böylelikle uygulayıcılar ve belge oluşturucuları, -değerlendirme ve imha faaliyetleri sayesinde- belgelerin ait oldukları kurum çalışanlarının yanı sıra bugünün ve geleceğin araştırmacılarına, onlar tarafından ihtiyaç duyulan/duyulacak olan arşivsel araştırma kaynaklarının eksiksiz bir şekilde ulaştırılmasına aracılık etmiş olurlar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Araştırma Eserler

- “Why Appraisal in the Digital World?”, *Appraisal in the Digital World: Proceedings of DELOS International Conference, Rome, 15-16 November 2007*, ed. by Luciana Duranti, Seamus Ross.
- Aydın, Bilgin: “Osmanlı Devleti’nde Evrak İmha ve Muhafazasına Dair Neşredilen İlk Nizamname Layihası”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 1, 1999, s. 47-53.
- Bantin, Philip C.: “Strategies for Managing Electronic Records: A New Archival Paradigm? An Affirmation of our Archival Traditions?” *Archival Issues*, C.23, No.1, 1998, s. 17-34.
- Bradsher, James Gregory - Ambacher, Bruce I.: *Archival Sampling: A Method of Appraisal and A Means of Retention*, Technical Leaflet Series, No.8, Mid-Atlantic Regional Archives Conference, 1992.
- Cook, Terry: “Building an Archive: Appraisal Theory for Architectural Records”, *American Archivist*, C.59, 1996, s. 136-143.
- Couture, Carol: “Archival Appraisal: A Status Report”, *Archivaria*, 59, January 2005, s. 83-107.
- Cox, Richard J.: Appraisal and the Future of Archives in the Digital Era, *The Future of Archives and Recordkeeping: A Reader*, ed. by Jennie Hill, London, Facet Publishing, 2011, s. 213-237.
- Dearstyne, Bruce W.: *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, çev. Mustafa Akbulut, Ahmet Oğuz İcimsoy, İstanbul, 2001.
- Dollar, Charles: In his address to the 1992 International Congress on Archives in Montreal, states.
- Duchain, Michel: “Provenans Prensibi ve Çağdaş Arşivcilikte Tanımlama, Düzenleme ve Ayıklama Uygulaması”, *Arşivcilik Metinleri*, yay. haz. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008.
- Government of Western Australia Department of Education and Training (GWADET)*, 2005.

- Güler, Ceyhan: *Elektronik Belgelerin İmhası: Teori ve Uygulama*, İstanbul, Hiperlink, 2020.
- Jenkinson, Charles Hillary: *A Manual of Archival Administration*, rev.ed., London, Percy, . Lund, Humphries and Co., 1965.
- Jenkinson, Charles Hillary: *A Manual of Archive Administration. Including the Problems of War Archives and Archive Making*. Oxford, Clarendon Press, 1922.
- Jenkinson, Charles Hillary: *A Manual of Archive Administration. Including the Problems of War Archives and Archive Making*. Oxford, Clarendon Press, 1937.
- Kandur, Hamza: *Belediyelerde Arşiv Yönetimi*, İstanbul, Remak, 1998.
- Kecskeméti, Charles: “Arşivler ve Ortak Bir Avrupa Mirası”, *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru Sempozyumu (10-12 Aralık 1998)*, Brüksel–Belçika, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Keskin, İshak: “Arşivcinin Efemerası”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 15, 2021, s. 1-32.
- Keskin, İshak: “Resmi Evrak Neden Saklanır/İmha Edilir? Osmanlı İmparatorluğu’nda Evrak İmha Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 16, 2021, s. 1-28.
- Külcü, Özgür: “Modern Kurumlarda Bir Denetim Aracı Olarak Belge Yönetimi ve Ülkemizdeki Durum”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.14, 1, 2000, s. 18-46.
- Lamb, W. Kaye: *The Fine Art of Destruction (Essays in Memory of Sir Hilary Jenkinson)*, 1962, s. 50-56.
- Lee, Christopher: “Collecting that Externalized Me: Appraisal of Materials in the Social Web”, *I Digital: Personal Collections in the Digital Era*, ed. by Christopher Lee, Chicago, Society of American Archivist Press, 2011, s. 202-240.
- Menne-Haritz, Angelika: “Archival Training in Germany: A Balance between Specialization in Historical Research and Administrative Needs”, *The American Archivist*, C.57, No.2 1994, s. 400-408.
- Modern Archives Administration and Records Management: A RAMP Reader*, ed. by Peter Walne, Paris, UNESCO, 1985, s. 251-257.
- Niu, Jinfang: “Appraisal and Custody of Electronic Records: Findings From Four National Archives”, *Archival Issues*, C.34, No.2, 2012, s. 117-130.
- Pamuk, Sevil: “Arşivsel Örnekleme Yöntemlerinin Arşiv Serileri/Sınıfları Üzerinde Uygulanması”, *Bilgi ve Belge Araştırmaları*, 8, 2017, s. 1-41.
- Rumschöttel, Hermann: “Bilimsel Bir Disiplin Olarak Arşivciliğin Gelişimi”, çev. İshak Keskin, *Arşivcilik Metinleri*, ed. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 13-30.
- Rumschöttel, Hermann: “Die Entwicklung der Archivwissenschaft als Wissenschaftliche Disziplin”, *Archivalische Zeitschrift*, No.83, 2000, s. 7-21.

- Rumschöttel, Hermann: “The Development of Archival Science as a Scholarly Discipline”, *Archival Science*, C.1, No.2, 2001, s. 143-155.
- Schellenberg, T.R.: “Principles of archival appraisal”, *Modern Archives Administration and Records Management: A RAMP Reader*, ed. by Peter Walne, Paris, UNESCO, s. 269-279.
- Schellenberg, T.R.: *Arşiv İdaresi*, çev. N. İlemin, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.
- Schellenberg, T.R.: *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- Schellenberg, T.R.: *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago, University of Chicago Press, 1975.
- Schellenberg, T.R.: *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago, University of Chicago Press, 1998.
- Schellenberg, T.R.: *The Management of Archives*. New York, Columbia University Press, 1965.
- Schellenberg, Theodore R.: “Arşivsel Değerlendirme İlkeleri”, çev. İlhan Bozan, *Arşivcilik Metinleri*, haz. İshak Keskin, İstanbul, Yeditepe, 2008, s. 55-70.
- Sly, Margery N.: “Sampling in an Archival Framework: Mathoms and Manuscripts”, *Provenance, Journal of the Society of Georgia Archivists*, 5 No: 1 (1987).
- Stapleton, Richard: “Jenkinson and Schellenberg: A Comparison”, *Archivaria*, 17, January, 1983, s. 75-85.
- Stapleton, Richard: “Jenkinson ve Schellenberg: Bir Karşılaştırma”, çev. Mehmet Fahri Furat, *Arşiv Dünyası*, 14-15, 2013, s. 39-47.
- Tschan, Reto: “A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal”, *The American Archivist*, C.65, No.2, September 2002, s. 176-195.
- Tschan, Reto: “Jenkinson ve Schellenberg’in Değerlendirmeye Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, çev. Erkan Keser, haz. Gülден Sarıyıldız, Niyazi Çiçek, İshak Keskin, Sevil Pamuk, İstanbul, Etkin Kitaplar, 2011.
- Walne, Peter - Evans, Frank Bernard - Himly, François J.: *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, çev. ve gnş. Bekir Kemal Ataman, İstanbul, Librairie de Péra, 1995.

2. Elektronik Kaynaklar

- Akporhonor, Blessings A.: “Innovative Tools for Records Management in Electronic Era”, *Library Philosophy and Practice*, No: 3721 (2020), s. 1-17, (Çevrimiçi) <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7538&context=libphilpra>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2022.

- Duranti, Luciana: “Rethinking Appraisal: Conference Overview” (Çevrimiçi) http://www.inter pares.org/display_file.cfm?doc=duranti_delos_2007_overview.pdf, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2022.
- Eastwood, Terry vd.: “Appraisal Task Force Report”, InterPARES Project, (Çevrimiçi) http://www.interpare s.org/book/interpares_book_e_part2.pdf, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2021.
- National Archives and Records Administration (NARA): “Open Source Tools for Records Management” (Çevrimiçi) <https://www.archives.gov/files/records-mgmt/prmd/open-source-tools-for-records-mgmt-report.pdf>, Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022.
- Newby, Jennifer M.: *No File Left Behind: The Predicament of Archival Appraising in the Digital Age*, WWU Graduate School Collection, No: 366, 2014, (Çevrimiçi) <https://cedar.wvu.edu/wwuet/366>, Erişim Tarihi: 3 Ekim 2021.
- Staffordshire and Stoke On Trent Archive Service Appraisal And Disposal Policy: “Method of Appraisal”, 6. Rule, (Çevrimiçi) <https://www.staffordshire.gov.uk/Heritage-and-archives/about/Policies/Archive-Service-Appraisal-and-Disposal-Policy.aspx>, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2022.
- State Archives, Minnesota Historical Society: “Managing Your Government Records: Guidelines For Archives and Agencies (Version 3)” (Çevrimiçi), https://www.mnhs.org/preserve/records/recordsguidelines/docs_pdfs/02Sept2009V3Ch2.pdf, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2021.

The Issue of the Independence of the Peoples of the Caucasus in the Journal *Yeni Kafkasya*

Yeni Kafkasya Dergisinde Kafkasya Halklarının Bağımsızlık Sorunu

Nurlana MUSTAFAYEVA*

ABSTRACT

Yeni Kafkasya [The New Caucasus] is the journal of the Azerbaijani emigrant press organ in Türkiye and has always held onto the idea of independence and unity of the peoples of the Caucasus. The main purposes of the magazine were to inform readers about the negative impacts of the Bolshevik occupation and to promote the unity of the peoples of the Caucasus and the idea of “the Caucasus House” in the struggle for independence against Bolshevism. The published papers, news articles, and poems were aimed at influencing Turkish public opinion, with the general idea being widely propagated that the Bolshevik government in the Caucasus could be ended as a result of unifying the peoples living there. Studies have shown the papers, news articles, and poems published in *Yeni Kafkasya* to have been one of the means by which the peoples of the Caucasus would not lose their ideas of independence and maintain their determination to fight on this path. Studies have also revealed the literature and the press to have been extremely important for the cooperation and integrity of the peoples of the Caucasus under modern conditions.

Keywords: Türkiye, Azerbaijan, Emigration press, *Yeni Kafkasya*, Peoples of the Caucasus

ÖZ

Türkiye’deki Azerbaycan muhaceret basın organı olan *Yeni Kafkasya*, Kafkasya halklarının bağımsızlığı ve birliği fikrini her zaman gündemde tutmuştur. *Yeni Kafkasya*’nın yayınlanmasının temel amacı, okuyucuları Bolşevik işgalinin sonuçları hakkında bilgilendirmek, bu duruma karşı mücadelede ve bağımsızlık uğrunda Kafkasya halklarının birliğini ve “Kafkas Evi” fikrini teşvik etmektir. Yayınlanan makale, haber ve şiirler, Türk kamuoyunu etkilemeyi, Kafkasya halklarının bağımsızlığını hazırlamayı ve muhacirlerin bağımsızlık fikrini unutturmamayı amaçlıyordu. Dergide Kafkasya’daki Bolşevik hükümetinin burada yaşayan halkların birliği sayesinde sona erdirilebileceği fikri de ileri sürülüyordu. Yapılan araştırmalar, *Yeni Kafkasya* dergisinde yayınlanan makale, haber ve şiirlerin Kafkasya halklarının bağımsızlık düşüncelerinin kaybolmamasında ve bu yolda mücadele etme kararlılıklarının muhafaza edilmesinde araçlardan biri olduğunu göstermiştir. Çalışmalar, edebiyat ve basının Kafkasya halklarının modern koşullarda da işbirliğinin ve bütünlüğünün sağlanması için son derece önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Muhaceret Basını, *Yeni Kafkasya*, Kafkasya Halkları

*Assoc. Prof., Baku State University, Faculty of Oriental Sciences, Department of Turkish Philology, Baku, Azerbaijan
ORCID: N.M. 0000-0003-4339-3468

Corresponding author / Sorumlu yazar:

Nurlana Mustafayeva,
Baku State University, Faculty of Oriental Sciences, Department of Turkish Philology, Baku, Azerbaijan
E-mail/E-posta: nurlanagasimli@gmail.com

Submitted/Başvuru: 17.10.2022

Revision requested/Revizyon talebi: 22.11.2022

Last revision received/Son revizyon: 06.12.2022

Accepted/Kabul: 06.12.2022

Citation/Atf: Mustafayeva, Nurlana. “The Issue of the Independence of the Peoples of the Caucasus in the Journal *Yeni Kafkasya*” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 291-312. <https://doi.org/10.26650/YTA2022-1190315>

Introduction

After Bolshevik Russia's occupation of Azerbaijan in April 1920, the state's independence was terminated and the Azerbaijan Soviet Socialist Republic was established. After its Sovietization, prominent Azerbaijani statesmen and politicians were forced to emigrate, and they first took refuge in Türkiye. This was not without reason. Türkiye was a sibling country, and due to sharing a border with Azerbaijan, these people could get information about the events happening there. Meanwhile, the political immigrants believed that the Bolshevik government would soon be overthrown and that they would be able to return home. They sought ways to convey the heavy consequences of the Bolshevik occupation to the Turkish community, to propagate the idea of independence to the peoples of the Caucasus, and to unite their efforts, understanding unity could be effective in the fight against the occupation. After the cooling of Soviet-Turkish relations at the Lausanne Conference in 1923, the *Yeni Kafkasya* [The New Caucasus] magazine was published in Istanbul in that same year to promote the idea of the independence and unity of the peoples of the Caucasus, publishing 95 issues between 1923-1927.

The articles published by Azerbaijani political emigrants and intellectuals in the magazine played an exceptional role in keeping the independence of the peoples of the Caucasus in mind and promoting their unity. These articles explained the grave consequences of the Bolshevik occupation for the peoples of the Caucasus, promoted the need to put an end to it and work together to gain independence, and emphasized that such a union could be the Caucasus House.

As is known, reading the *Yeni Kafkasya* magazine was prohibited in Azerbaijan during the Soviet period. Only after the state's independence was restored did the first research works into this field begin to be written. The research articles from Abid Tahirli¹ and Badirkhan Ahmadov² studied the emergence, stages of development, journalistic problems, and personalities of the Azerbaijani immigrant press and literature.

1 Abid Tahirli, *Azərbaycan mühacirət mətbuatı*, 1-ci hissə, Bakı, Grapp poligraf, 2002; Abid Tahirli, *Azərbaycan mühacirət mətbuatı*. 2-ci hissə, Bakı, Ozan, 2003; Abid Tahirli, "Azərbaycan mühacirət mətbuatı tarixində "Yeni Qafqasya" jurnalının mövqeyi", *525-ci qəzet*, No.7, 11 yanvar 2003; Abid Tahirli, *Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika (1921-1991)*, Bakı, CBS, 2005.

2 Bədirxan Əhmədli, *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri*, Bakı, Elm və təhsil, 2017.

Unlike in Azerbaijan, the magazine had great interest in in Türkiye. Yavuz Akpınar,³ Yılmaz Özkaya,⁴ Adam Can,⁵ and other prominent literary critics studied the Azerbaijani emigrant literature and press, including *Yeni Kafkasya*. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, and Yılmaz Özkaya considered the magazine to be important and prepared it for publication in 2018 by Teas Press.⁶ Yavuz Akpınar has provided information about the magazine, its owner, management, responsible persons, private issues, and authors in his article about the publication and deeply analyzed its purpose, schedule, and ideological line⁷ and asks about the extent to which *Yeni Kafkasya* had achieved its goal and how much it had served its beliefs. According to Yavuz Akpınar, researchers have the duty to answer these questions and determine the real place of the magazine within the political and cultural history of Azerbaijan and the Turkic world after the passing of nearly a century since its publication.⁸

Despite the fact that a number of studies have been conducted on *Yeni Kafkasya*, unexplored issues still remain. Although many papers, news articles, and poems dedicated to the idea of independence and unity of the peoples of the Caucasus had been published in the journal, they have yet to be comprehensively researched in Azerbaijani literary studies. Therefore, studying this problem is relevant in terms of literature, press history, and modernity.

The purpose of writing this article is to study the reflection of the idea of unity and independence of the peoples of the Caucasus in *Yeni Kafkasya* in the struggle against the policy pursued by Bolshevik Russia after the occupation of the Caucasus.

The main goal of the article is to show the activity of the Azerbaijani emigration press in preserving and promoting the idea of the independence and unity of the peoples of the Caucasus through the case of *Yeni Kafkasya*. In order to achieve this goal, the article describes the reasons for creating the magazine; its tasks; the idea of the independence and unity of the peoples of the Caucasus; the uprisings against the Soviet

3 Yavuz Akpınar, “Azeri Edebiyatı”, *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəziyyətlər. II Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı, 10-11 oktyabr 2016*, Bakı, Elm və təhsil, 2016; Yavuz Akpınar, “Yeni Kafkasya’ya Umumi Bir Baxış”, *Yeni Kafkasya*, 1. Yıl 1923-1924, S.1-24, Neşre Haz. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, İstanbul, TEAS Yayıncılık, 2018, p. XXIII-XXXVI.

4 Yılmaz Özkaya, “Yeni Kafkasya Dergisinde Azərbaycan Edebiyatı Məsələləri”, *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəziyyətlər; II Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı, 10-11 oktyabr 2016*, Bakı: Elm və təhsil, 2016, pp. 247–259.

5 Adem Can, “Yeni Kafkasya Mecmuası”, *Bilgi*, S.41, 2007, pp. 110–115.

6 Yavuz Akpınar-Selçuk Türkyılmaz-Yılmaz Özkaya, *Yeni Kafkasya*, İstanbul, TEAS Yayıncılık, 2018.

7 Yavuz Akpınar, “Yeni Kafkasya’ya Umumi Bir...” , p.XXIII-XXXVI.

8 Yavuz Akpınar, “Yeni Kafkasya’ya Umumi Bir...” , p. XXXVI.

government; the economic, educational, language, and religious policies of the Bolshevik government in the Caucasus; and the exposure of the lies of the Bolshevik propaganda and analyzes the papers, news articles, and poems dedicated to these issues.

Research has shown the literature and press to have been two important factors in the national struggle and unity of all peoples of the Caucasus in the contemporary period.

The reasons and main goals for creating the Azerbaijani emigrant press in Türkiye

The executions and confiscation of property by pro-independence supporters after Bolshevik Russia invaded Azerbaijan sparked mass protests. Rebellions against the Soviet government took place against almost all incidents in Azerbaijan, with the Soviet army ruthlessly suppressing the uprisings. Political asylum seekers in Türkiye were aware of these atrocities but could not communicate them to the wider Turkish community. Due to the heavy war of independence, the Turkish government did not have the opportunity to create favorable conditions for the activities of Azerbaijani political emigration.

The Turkish people won the war of independence, with the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923 marking the official end of the war. Shortly afterwards, the Republic of Türkiye was established, and relations between the USSR and Türkiye had grown cold at the Lausanne conference, and the Soviet press afterward increased its publishing of anti-Turkish articles. The Bolshevik government continued to ruthlessly destroy the supporters of independence in Azerbaijan and the Caucasus as a whole, and from this situation, the Turkish government created favorable conditions for the activities of Azerbaijani political emigration. At the initiative of the prominent sociopolitical and state figure of Azerbaijan Mohammad Amin Rasulzade in September 1923, the magazine *Yeni Kafkasya* began being published in Istanbul. The magazine's title had no relation with Soviet Russia's new policy on the Caucasus. The title was not geographical but rather spiritual. The term "Yeni" [new] was used in the early 20th century to refer to the revolutionary movements that had engulfed Russia, Türkiye, Iran, and the East as a whole and aimed to establish order for the peoples based on freedom, justice, and democracy. The best example of this was the establishment of the Turkish Republic. According to the founders of the magazine, the peoples of the Caucasus would gain their independence by following the path of Türkiye. In order to be free, people had to fight hard against the occupation of Soviet Russia. Because of the difficulty of

struggling alone, Azerbaijan, Ukraine, Dagestan, Georgia, Crimea, Idil-Ural, and Turkestan Turks had to unite. The goals were realistic, not romantic, because Bolshevik Russia had occupied all of the Caucasus and Turkestan and put an end to the existence of independent states by shooting freedom fighters, imprisoning them, and sending them into exile, and these activities were ruthlessly continued. The joint struggle would deal a heavy blow to the occupying Bolshevik Russia, as well as to Turkish and world public opinion. Therefore, the main purposes of the magazine were to inform the emigrants and the Turkish community about the situation after the loss of Azerbaijan's independence as a state due to the Bolshevik occupation, to prevent the idea of independence from being forgotten, and to promote the idea of knowledge of the peoples of the Caucasus.

The first issue of the magazine published an article by M. A. Rasulzade titled "Prometheus on Fire" under the pen name of Azeri. The author's goals were to unite the peoples of the Caucasus against Bolshevik oppression and to explain the need for independence. This idea was reflected in the title and content of the article, which strongly objected to the occupation policy of Bolshevik Russia in Azerbaijan and the entire Caucasus, as well as its consequences. The article wrote about how the force that would ensure the freedom of the peoples of the Caucasus could not be an innovation in the guise of a Russian soldier. By using the phrase "innovation in the guise," the author revealed how the Soviet policy was no different from that of the tsarist era. Although the regime had changed, the Soviet government still maintained the tsarist policy, just in new ways. By considering the freedom of the peoples of the Caucasus, the author wrote how the Caucasus of the day was not the eagle of Russia but its sickle. The article asked that, if the people of Azerbaijan, Dagestan, and Georgia do not get crushed under the eagle, a symbol of black imperialism, but by the hammer and sickle, a sign of Russian imperialism, how would that benefit the new Caucasus?⁹ The author wrote how tsarism had currently been replaced by another power in Russia. Although this power had changed not only the eagle but also all aspects of tsarism, its meaning and content had not changed. As a result, no difference was found between the former Russian government under the tsarist regime with that of the current Caucasus government in terms of the true freedom and power of the nations of the Caucasus.¹⁰ The article went on to say how the establishment of Caucasian governments and their sincere and close alliances would be in Türkiye's favor.

9 Mehmet Emin Resulzade, "Ateş Çalan Promete", *Yeni Kafkasya*, No.1, 1923, p. 3.

10 Mehmet Emin Resulzade, "Ateş Çalan...", p. 4.

When writing the phrase “Eagle Russia,” the author implied the two-headed eagle that had been on the coat of arms of Tsarist Russia, and when using the phrase “sickle Russia,” he implied the sickle and hammer that was now on the flag and coat of arms of Soviet Russia.

The article outlined the emigrants’ ideas of the Caucasus House and Prometheus. The author likened the fire rising to the skies from the shores of the Caspian Sea to Prometheus, the hero of Greek mythology. He wrote that *Yeni Kafkasya* would continue to work to ensure that Turkish public opinion did not remain indifferent to these issues. The magazine looked at the Caucasus issue more broadly as an issue that concerned the whole East.

The first issue the magazine published in its third year stated that a New Caucasus had to be established in the form of a Caucasian confederation in order to free the nations of the Caucasus from Russian captivity and to resist future Russian occupation. Like Tsarist Russia, the magazine fought against Russian imperialism and saw Bolshevik Russia as an obstacle to the Turkic world and an enemy of the Caucasus.¹¹

Thus, *Yeni Kafkasya* as the press organ of Azerbaijan’s political emigration undertook promoting the unity of the peoples of the Caucasus in the struggle against the Bolshevik regime for independence.

Destruction of the proponents of independence in the magazine

After Tsarist Russia invaded the Caucasus in the 19th century, the people fought against colonialism in its various forms. The declarations of independent states for the Azerbaijani, Georgian, and Armenian peoples in 1918 was also the conclusion to this struggle. Even after Bolshevik Russia invaded Azerbaijan and Armenia in 1920 and then Georgia in 1921, their independence supporters did not reconcile with the Soviet government, and their struggle was reflected in *Yeni Kafkasya*.

From its first issues, the magazine began playing the role of a tribune, not only for the Azerbaijani Turks but for the peoples of the Caucasus as a whole. The magazine covered a wide range of content and geography and published news articles, sociopolitical articles, and literary texts on various aspects of the life of the peoples of the Caucasus. The article “Persecution in Azerbaijan” stated how the Bolsheviks were oppressing the foundations of Turkism and that Turkish public opinion could not remain

11 Mehmet Emin Resulzade, “Üçüncü Yıl Başında”, *Yeni Kafkasya*, No. 1, 1925, p. 3.

indifferent to their oppression. The article associated the brutal policy pursued against the Azerbaijani Turks with the Soviet government's fear of rebellion.

The pages of the magazine explained the essence of Bolshevik policy and the importance of establishing a union of the peoples of the North Caucasus in the struggle against their occupation. The article "Situation in Georgia" was published in the first issue of the magazine under the pen name of The Georgian and spoke of Russia's occupation of Georgia nine months after its occupation of Azerbaijan, the brutal suppression of the uprisings by the Russian occupying army, and the deportation of many Muslims to Russia. In addition to the arrests and executions, the article also reflected upon Soviet Russia's economic plunder of Georgia. Drawing attention to the deplorable situation, the author wrote how the wealth of Georgia had been loaded in wagons and transported to Russia since the beginning of the occupation and how punitive squads had been ravaging the countries.¹² The article stated that, despite the strength of the Red Russian army and despite the weakness of the Georgian military, the author never loses hope that Georgia will win and that the Georgian people will constantly oppose the Russian occupying army.

That article was important not only in terms of knowing what the consequences of the Soviet occupation meant for Georgia but also in terms of being an example of the solidarity of the Georgian people and the Azerbaijani people in the struggle against the occupation of Bolshevik Russia. Georgia's independence was just as important as Azerbaijan's independence.

Elif Celik's article "The North Caucasus Republic" provided information about the North Caucasus Republic Bolshevik Russia had occupied and stated how the occupation of Dagestan would not last long. According to the author, the existence of a single mountainous republic was dangerous for the Bolsheviks, and the Soviet government had artificially divided the territory of the North Caucasus, which in fact was religiously, historically, traditionally, and socially united. The article also stated that the peoples of Dagestan would never give up their independence, and the republics the Ingush, Chechens, Kabardians, and others had created was their right and they would fight for it. According to the author, if the Dagestanis became independent, they would be able to provide for themselves economically. The article also stated how Bolshevik Russia had divided the peoples of the Caucasus as follows:

12 Gürcü, "Gürcistan'da vaziyet", *Yeni Kafkasya*, No.1, 1923, p. 12.

*At this rate, the Bolsheviks have divided the population of the North Caucasus into six parts and given each of these parts different rights and forms from the autonomous region to the republic. The sun of freedom will shine again and illuminate the mountains of the Caucasus. We believe in the future of such a sacred hour.*¹³

The article “What the Bolsheviks Said and Did in the North Caucasus” revealed the inner workings of Bolshevik policy and provided concrete facts about how their words and deeds did not coincide. The author wrote how the actions of the Bolsheviks were completely in opposition to what they had once said. For example, the Bolsheviks acted in contradiction with their statement that nations should determine their own destiny. Explaining on the essence of this issue, the author also noted how the Bolsheviks’ governance of the North Caucasus was a clear example of this. The Bolsheviks had at one time spoken of the self-government of the peoples of the North Caucasus, but now were saying something completely different. The article went on to state how the Bolsheviks had promised national independence in a declaration addressed to the Caucasus highlanders by the Russian People’s Commissar for Foreign Affairs Georgi Chicherin in order to attract and join the regal population of the North Caucasus in the struggle against Denikin. This right was promised in a private letter written by Dr. Nariman Narimanov as a representative of the leadership of the Soviet Union to the Sheikh of Dagestan, Najmaddin Molla. The Bolsheviks attracted the peoples of the Caucasus to their side and defeated General Denikin. However, Bolshevik Russia did not fulfill its promise.¹⁴

The article “Bolshevik Terror in Azerbaijan” emphasized how the Bolsheviks had ruthlessly killed the supporters of independence,¹⁵ particularly noting how the Soviet government did not spare such people.

The article “How Georgian Nationalists Sacrifice Their Lives” wrote about how the intellectuals, enlighteners, and officers in Georgia had sacrificed their lives for national liberation, many of whom were shot by Russians. The author wrote the names of Georgian generals, officers, and intellectuals and emphasized how the Georgian people had suffered greatly to save their country from Russian occupation. When the occupying army of the Bolshevik Russia executed these people, they even said with their last breaths that they had sacrificed their lives for the independence of Georgia: “You know very well that we are dying for the Motherland. Long live Georgia!”¹⁶

13 Elif Çelik, “Şimali Kafkasya Cumhuriyeti”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 13.

14 Elif Çelik, “Şimali Kafkasya...” p. 13.

15 “Azerbaycan-da Bolşevik terörü”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 9.

16 Gürcü, “Gürcü Milletperverleri Nasıl Fedayi-Can Ediyorlar”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 10.

With these words, they declared that they were not afraid of death and that their deaths were the key to the victory of Georgia's independence. The author stated how the head of the special military counter-intelligence department of the 11th Red Army occupying Azerbaijan, Semyon Pankratov, who had served as deputy chairman of the Extraordinary Commission in Tbilisi when the Transcaucasian Federation had been established in 1922, could not block the road to independence: "Georgian patriots were killed in this way. Their deaths had a profound effect on the whole of Georgia. The memory of the heroes and the love of the nation will live forever in the hearts of the Georgian nation."¹⁷

The article "Russian Bolshevics in Adjara" stated that, when the Moscow Treaty had been signed between Russia and Türkiye on March 16, 1921, the Russian Bolshevics had also occupied Batumi and Adjara. Drawing attention to how Bolshevik Russia pretended to be close to the Adjarians but had in fact violated the national rights of the Adjar people and pursued a completely different policy, the author wrote that the treaty was to follow with local self-government. However, this issue remained only on paper, with the Russian Bolshevics taking lands from owners under nationalization and giving it to whomever they wanted. At the same time, they destroyed and ruined the agriculture in Adjara.¹⁸

The magazine also published short stories about the events in the Caucasus. The purpose of providing such information was to bring to the attention of immigrants and foreign media the threat of terror and arrest against the forces fighting for independence, a force that had not reconciled with the Bolshevik occupational regime in the country. Immigrants received such information through their reliable channels. Because of the strict censorship in the country and how the Bolshevik press kept everything secret, this information was not disseminated in the press.

The article "The Second Annexation of Transcaucasia" described the grave consequences of the second occupation of the Caucasus, the presence of revolts against the occupation, and the fact that the peoples would not reconcile with this occupation.¹⁹

One report titled "In Georgia" reported on how Cheka had recently arrested former Agriculture Minister Noah Homerici in Tbilisi (Georgia), which had caused a stir.²⁰ Details of the circumstances under which Noah Homerici had been arrested were later published in the article "Persecution in Georgia." The article clearly shows that Noah

17 Gürcü, "Gürcü Milletperverleri...", p. 11.

18 "Acaristanda Rus Bolşevikleri", *Yeni Kafkasya*, No.6, 1923, p. 16.

19 Gürcü, "Mavera'yi Kafkas'ın İkinci Defa İlhaki", *Yeni Kafkasya*, No.4, 1923, p. 4.

20 "Gürcistan'da", *Yeni Kafkasya*, No.5, 1923, p. 16.

Homerici had written a book on land reform during Georgia's independence and had had it legally translated into French. However, this process had been banned following the Bolshevik occupation. The article noted that Noah Homerici, who had once fought against Tsarist Russia, was now fighting the Bolshevik invasion and that the Bolsheviks had worked hard to arrest him and had finally achieved what they wanted.²¹

The magazine reported on how the Soviet government had killed 3,000 people in Georgia, calling it a bloody Russian invasion.²² It specifically commemorated Noah Homerici's assassination.²³

The article "The Truth about the Bolshevik" revealed the essence of the Bolsheviks' Eastern policy and wrote about how the Eastern question was not a goal but a means for the Bolsheviks, who had not keep the promises they had made during the occupation of the Caucasus Republics.²⁴

In an article summarizing activities in 1923 in the magazine's first issue of 1924, M.A. Rasulzade analyzed the situation in the Caucasus and wrote about how the Caucasus had been covered in blood and how the whole Caucasus including Georgia had become hell. The articles published in the magazine influenced Turkish public opinion over the years and covered not only the Caucasus, but also Türkiye and the East.²⁵

The Bolshevik occupation of Azerbaijan in April 1920 was considered a black day in Turkish history. Azerbaijan had been noted to be a Turkic country and the heart between the Turkestan wing of the Turkic world and the Anatolian wing, not only in uniting the Turks in the southwest, but also as the shortest path between Europe and Asia. Although the Bolsheviks declared an independent Soviet Azerbaijan, they soon turned it into one of the provinces of the Soviet Union. The article expressed hope that a nation of selfless youth would take revenge and that Azerbaijan would become independent.²⁶ On May 28, 1918, articles dedicated to the Republic of Azerbaijan expressed the belief that the Azerbaijani youth would succeed in the struggle for independence.²⁷ In this regard, the published article "Appeal to the People of Azerbaijan" emphasized, "Long live

21 "Gürcistan'da Tazyikat", *Yeni Kafkasya*, No.6, 1923, p. 15.

22 Azeri, "Gürcistan Kurbanları", *Yeni Kafkasya*, No.3, 1924, p. 4.

23 Azeri, "Noe Homeriki", *Yeni Kafkasya*, No.3, 1924, p. 5.

24 Ali Merdan Topçibaşı, "Bolşevikler Hakkında Hakikat", *Yeni Kafkasya*, No.7, 1923, p. 11.

25 Mehmet Emin Resulzade, "İkinci Yıla Gecerken", *Yeni Kafkasya*, No.1, 1924, p. 3.

26 "Türk Tarihinde Kara Bir Gün. 27 Nisan 1920", *Yeni Kafkasya*, No.15, 1924, p. 2.

27 "1918-28 Mayıs-1925. Azerbaycan Misak-ı Millisi", *Yeni Kafkasya*, No.17, 1925, p. 3.

Azerbaijan's independence, may the Russian occupation leave, long live populism, long live Turkism, down with oppression, and off with Russification.”²⁸

The article “Political Situation in Georgia,” again under the pen name of The Georgian, stated how the Georgian people believe they will gain independence, despite all of Moscow's harsh policies. Criticizing the policy of European states on this matter, the author noted how the Europeans had said that they had no choice but to surrender to the Bolsheviks and had not helped the Georgian people.²⁹

Information about the uprisings against the Soviet government in the magazine

In the past, the peoples of the Caucasus had fought against the occupation of Tsarist Russia in various forms. The symbols of this armed struggle in the North Caucasus had been Sheikh Mansur and Sheikh Shamil. The armed uprisings in Azerbaijan were also led by religious leaders.

Even after Bolshevik Russia occupied the Caucasus, the pro-independence representatives of these nations did not accept Soviet rule and started to resist in various ways, one being armed uprisings.

Yeni Kafkasya also reported on the uprisings against the Soviet government in places such as Ganja, Karabakh, Zagatala, Lankaran, and Guba in Azerbaijan and described the Bolsheviks as having brutally suppressed the uprisings.³⁰ The magazine also published many articles on the protests against the Bolshevik government. For example, in 1924 in the Garadonlu area of the Salyan district, the villagers revolted and workers at the Bibiheybat oil field went on strike in protest.³¹

The uprising in Georgia was seen as a struggle for independence and emphasized to have had a purely national purpose. This revolt was led by people sleeping in the dungeons of tsarism.³²

The magazine reported on the uprising against the Soviet government in Dagestan in September 1926, writing how the people had revolted when government tried to disarm

28 “Azerbaycan Halkına Hitab”, *Yeni Kafkasya*, No.17, 1925, p. 9.

29 Gürcü, “Gürcistan'da Siyasi Vaziyet”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1925, p. 13.

30 Sanan, “Azerbaycan'da İşyanlar”, *Yeni Kafkasya*, No.20, 1924, p. 16.

31 “Azerbaycan'da Köylü İşyanları”, *Yeni Kafkasya*, No.5, 1925, p. 12.

32 “Gürcistan İhtilalı, İstiklal Mücadelesidir”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1924, p. 4.

the population, with the government bringing in additional forces to brutally suppress and quell the revolt.³³

The founders of the magazine believed that the struggle of the peoples of the Caucasus and Central Asia could be more effective as the struggle for independence against Soviet power. Therefore, the magazine also reported on events in Central Asia. One article titled “Uprising in Khiva” wrote how the uprising in the Khorezm People’s Soviet Republic had shown the Bolsheviks to have been unable to get what they wanted³⁴ and that Bolshevik opponents were present in the Caucasus.³⁵

Criticism of the Bolshevik government’s economic policy

As is known, Tsarist Russia had pursued a colonial policy in the Caucasus and plundered its natural resources. The same policy was continued even after the Bolsheviks occupied the Caucasus, to which the Azerbaijani emigration had also objected.

Yeni Kafkasya set out to explain the essence of the economic policy of the Bolshevik government, with the article titled “Bolshevik Oppression” stating how Bolsheviks intended to destroy all those who opposed the Bolshevik government, whose economic policy was looting.³⁶

The article “Bolshevik Independence in the Caucasus: Moscow’s Economic Policy toward Azerbaijan” analyzed the economic policy of the Soviet government in Azerbaijan and wrote how the Union of Soviet Socialist Republics was simply a new form of the former Russian Empire.³⁷

Bolshevik Russia not only took away the rights of the peoples of the Caucasus but also carried their natural resources off to Moscow. Azerbaijani oil was ruthlessly plundered and transported to Russia in place of fuel oil ponds. Despite its rich natural resources, the population of Azerbaijan was in a difficult situation as a result of the Soviet occupation policy, while newspapers and magazines published in the USSR promoted the happiness of the peoples of the Caucasus.

33 “Dağıstan’da İsyân”, *Yeni Kafkasya*, No.4, 1926, p. 15.

34 “Hive’de İsyân”, *Yeni Kafkasya*, No.12, 1924, p. 14.

35 “Kafkasya’da Bolşevizm Aleyhtarlığı”, *Yeni Kafkasya*, No.10, 1927, p. 16.

36 “Bolşevik mezalimi”, *Yeni Kafkasya*, No.6, 1923, p. 3.

37 “Kafkasya’daki Bolşevik İstiklalı. Moskovanın Azerbaycana Tatbik Eykdeyiği İktisadi Siyaset (Vesikalarnın Şehadeti)”, *Yeni Kafkasya*, No.6, 1923, p. 7.

The magazine wrote about the deplorability of the Soviet government's oil policy, emphasizing that if the budget of Tsarist Russia had been filled with part of Baku's oil, the Soviet government was taking all of Azerbaijan's oil. One report stated that, if Azerbaijan was able to obtain permission from Moscow to use 25% of its oil for agriculture, Azerbaijan's share in oil would be reduced to 5% once the Transcaucasian Republics formed a confederation.³⁸

The policy of the Bolshevik government in the Caucasus was considered colonial, with stories being written about facts such as the looting of Azerbaijan's oil wealth in wagons and ships and the transportation of Georgian magnesium to Russia.³⁹

The article "Oil, Russia, and Transcaucasia Republics" was published under the pen name of The Caucasian and explained the essence of the Bolsheviks' oil policy in Azerbaijan, Georgia, and the North Caucasus. By comparing oil production in Russia before and after World War I, the author drew attention to the growing number of reports about the local population's growing demand for oil, writing how Russia's claim to Azerbaijani oil had been hidden behind these reports and emphasizing that the songs sung about the fact that Russia would not exist without Azerbaijani oil were masks used in every way possible to hide the goals of the occupier Russia.⁴⁰ To quote the article, "This crime must finally be stopped; Russia must know that its territory is behind the Caucasus Mountains."

M. B. Mirzazade described in his article the situation in Baku, which had been enslaved by Bolshevik Russia; he revealed the essence of Moscow's oil policy and analyzed the policy of Russification of the Caucasus through facts and figures. He also wrote such phrases as:

*Turkish Baku is dying... Whoever owns Baku has the wealth of Azerbaijan in his hands... The Caspian Sea will also be used by Russia... Turkestan, Tatarstan, Kyrgyzstan, Dagestan, and other Turkic countries will be under Russia's political, economic, cultural, and military influence.*⁴¹

Moscow's colonial economic policy had placed oil-rich Azerbaijan in a difficult position. One article on the situation in Azerbaijan stated the Soviet government's economic status to be deteriorating, the budget of the Baku Soviet to have a deficit of 2

38 "Azerbaycan'ın Petrolden İntifası", *Yeni Kafkasya*, No.6, 1923, p. 15.

39 D.Ş. "Mavera-yı Kafkasyayı Yağma." *Yeni Kafkasya*, No.9, 1924, p. 7.

40 Kafkasyalı, "Neft,Rusya ve Mavera-yı Kafkas Cumhuriyetleri", *Yeni Kafkasya*, No.9, 1924, p. 9.

41 Mirza Bala Mehemmedzade, "Rus Esaretinde Türk Bakü", *Yeni Kafkasya*, No.11, 1924, p. 5.

million rubles, and taxes to have been raised to maintain the Red Army.⁴² Another article stated that Azerbaijan, with its capital in Baku as well as its famous oil, was currently having an oil shortage.⁴³

Issues 11-12 of the magazine in 1927 emphasized that the Russians should forget about landing in the Caucasus and give up the idea that Baku oil would remain in Russia: The Caucasus belongs only to the peoples of the Caucasus.⁴⁴

Revealing the essence of the Bolshevik government's education, language, and religion policies in the Caucasus

After occupying the Caucasus, the Bolsheviks reneged on their promise to grant rights on education, language, and religion. This time, the Soviet government continued the Russification that tsarism had implemented earlier with different methods. The peoples of the Caucasus were dissatisfied with such policies from Bolshevik Russia, and their struggles necessitated the creation of unity in thought, language, and effort, just as Ismail Bey Gaspıralı had once said. These issues were also reflected in the emigration press.

The magazine also published articles revealing the essence and goals of the Bolshevik government's policies on education, language, and religion. After the Bolshevik occupation, special attention was paid to the Soviet government's educational and language policies in the Caucasus. The article titled "Latin Alphabet in Azerbaijan" wrote that, despite the declarations of the Bolshevik government, it was suppressing the national languages in the Caucasus and pursuing a policy of Russification.⁴⁵

The magazine reported on the Russification policy in Baku, stating that the Turkish population in the city had dropped to 18%.⁴⁶ The magazine revealed the essence of the Soviet educational policy in Azerbaijan and wrote about how Turkish libraries were being suppressed and shut down.⁴⁷ Drawing attention to the state of education, one author wrote that the main issues the Bolsheviks preferred for raising children in schools were: no nation, no homeland, no religion, and no family.⁴⁸ In doing so, the Soviet

42 Ali Kemal Azerbaycanlı, "İktisadi Vaziyet", *Yeni Kafkasya*, No.1, 1924, p. 15.

43 Azeri, "Azerbaycan'da Petrol Kıtlığı", *Yeni Kafkasya*, No.3, 1925, p. 13.

44 Azeri, "Mavera-yı Kafkas ve Rusiya." *Yeni Kafkasya*, No.11-12, 1927, p. 6.

45 Azeri, "Azerbaycan'da Latin Elifbası", *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 5.

46 Ayin Kurbankulu, "Bakü'nün Son Vaziyeti", *Yeni Kafkasya*, No.2, 1924, p. 13.

47 Mirza Bala Mehmedzade, "Azerbaycan'da Sovyet Maarif Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, No.2, 1924, p. 5.

48 "Maarif İşleri Ne Halde?", *Yeni Kafkasya*, No.4, 1925, p. 16.

government put forth its presence while neglecting the idea of unity and independence. That author emphasized how Turkish demands had been expelled from the university and cleaned up, with almost all of the expelled being final-year students.⁴⁹

Another article stated that only members of the Communist Part taught history in schools. Schoolchildren were trained as pioneers and Komsomol members.⁵⁰ The article assessed the use of the Russian language in primary and secondary schools as a policy of Russification and wrote how this had been the same policy as Tsarist Russia.⁵¹

The magazine described Moscow's actions in Azerbaijan, which were under the guise of a cultural revolution, to actually be Russification.⁵²

M. B. Mammadzade's article stressed how the Bolsheviks used Russification to pursue their goal of a national policy in Azerbaijan.⁵³ The article also noted how this policy was a continuation of another form of the Great Russian chauvinism that tsarism had pursued, with Azerbaijan being Russified and the Russian language increasingly being taught in schools.⁵⁴

The article "Bolsheviks in Adjara" wrote about how the Bolsheviks' education policy in Adjara was completely irreligious, how children were educated in schools in line with a communist pedagogy, and how Turkish books had been banned by the Emergency Commission.⁵⁵

Persecution of believers in Georgia was seen as a manifestation of the Bolshevik policy. The magazine's eighth issue in 1924 condemned the arrest of Georgian Catholics and wrote about how the Georgian Orthodox Church had become independent from the Russian Church 500 years ago.⁵⁶

The magazine also wrote about how Bolshevik Russia had destroyed the language of the peoples of Dagestan and pursued a policy of Russification, noting that Russian was

49 Ayin Kurbankulu, "Azerbaycan'dan mektub. Darülfünun'un Temizlenmesi Neticesi", *Yeni Kafkasya*, No.11, 1925, p. 14.

50 "Azerbaycan Ahvali. Maarif siyaseti", *Yeni Kafkasya*, No.9, 1925, p. 16.

51 Ayin Kurbankulu, "Azerbaycan'dan mektub...", p. 14.

52 Mirza Bala Mehemmedzade, "Medenileştirme Unvanı Altında Ruslaştırma", *Yeni Kafkasya*, No.16, 1926, p. 4.

53 Mirza Bala Mehemmedzade, "Bolşevik Azerbaycan'da Milliyet Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, No.7, 1926, p. 5.

54 "Rusca Okumalıymış...", *Yeni Kafkasya*, No.8, 1926, pp. 2-3

55 Acaralı, "Acaristan'da bolşevikler", *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 11.

56 "Gürcistan'da", *Yeni Kafkasya*, No.5, 1923, p. 16.

being taught in schools and Russian culture being promoted.⁵⁷ One article published in the tenth issue of the magazine in 1927 stated Moscow to be pursuing a policy of Russification in order to eliminate the use of Turkish as a language of communication between peoples speaking different languages in Dagestan. Dagestan's cultural and economic orientation was linked to two places: Russia and Azerbaijan. Many Dagestanis studied in Azerbaijan. Therefore, the Soviet government used all means to cut off this connection and drove the Dagestanis away from Azerbaijan.⁵⁸

Evaluating the magazine's activity, Yavuz Akpınar writes how it had analyzed socialism, Bolshevism, and communism and conveyed to the Turkish and world public opinion the Soviet government's revival of the Russian imperialism as a leftover from the policy of the tsarist era. From this point of view, *Yeni Kafkasya* was more than just a representative of the Azerbaijani press. At the same time, it was the voice of all Turkic peoples and one of the first political opinion magazines to fight against the communist threat and Soviet imperialism in the East.⁵⁹

Revealing the essence of the propaganda of the Bolshevik government

The magazine also commented on the materials of communist newspapers published in the Caucasus. The article "Bolshevik Propaganda in the Caucasus" wrote about how no one knew that the Bolsheviks were good propagandists.⁶⁰ The magazine also commented on the materials of communist newspapers published in the Caucasus, arguing the propaganda to be false and to show the true nature of Bolshevik ideology. The magazine used facts to refute the opinions published in propaganda articles in *The Communist*, in *Bakinski Rabochiy* in Azerbaijan, and in *Zarya Vostoka* in Georgia, as well as in the North Caucasus newspapers and the Moscow-based *Pravda* newspaper. Articles published in the Bolshevik press were analyzed and used to criticize the falsity and inconsistency of the figures. Such contradictions were evident in the far-fetched reports of Bolshevik figures in Baku, Tbilisi, and Moscow.

Promoting the ideas of independence and unity

The emigration from Azerbaijan did not separate the consciousness of the peoples of the Caucasus from the struggle for the independence of Azerbaijan. In this regard, Abid

57 "Dağıstan'da Lisan Meselesi" *Yeni Kafkasya*, No.16, 1925, p. 16.

58 "Dağıstan'da Lisan Meselesi", *Yeni Kafkasya*, No.10, 1927, p. 17.

59 Yavuz Akpınar, "Yeni Kafkasya'ya Umumi Bir...", p. XXXV.

60 K(ef), T(e), "Kafkasya'da Bolşevik Propagandası" *Yeni Kafkasya*, No.3, 1923, p. 4.

Tahirli wrote how the Azerbaijani emigrants, who considered the idea of the unity of Caucasus as a part of the ideological struggle for the independence of Azerbaijan, have been its ardent promoters since the beginning of their organized activities.⁶¹

The importance of unity of the peoples of the Caucasus in ending the Bolshevik occupation and gaining independence was propagated in the pages of the magazine. For example, the article “Dagestan-Azerbaijan Union” wrote about how Dagestanis love Azerbaijanis as their siblings, and up to that point, no disputes had occurred between Azerbaijan and Dagestan.⁶²

The magazine covered the differences between the Soviet leadership and wrote about how the leadership would intensify its anti-government protests. The magazine praised how the chairman of the Communist International Grigory Zinovyev and a member of the Politburo of the Central Committee of the Russian Communist (Bolshevik) Party had expressed opposition views within the party and wrote about how the peoples of Azerbaijan, Georgia, and the North Caucasus must always keep the independence of the Caucasus on the agenda.⁶³

Although the emigrant representatives of Azerbaijan, Georgia, and the North Caucasus supported the idea of unity, the Armenian representatives should be noted as having opposed it. As a result, the magazine gave little room to news about Armenia. The breakdown of the unity of the peoples of the Caucasus had extended Bolshevik Russia’s presence in the Caucasus and strengthened its colonial policy.

Georgia was a supporter of independence and an enemy of Russia. Drawing attention to Georgia’s position, Mammadzade stressed that if a war broke out between Russia and Türkiye, Russia and Azerbaijan, and Russia and Georgia, a 99% chance existed that Armenia would side with Moscow. The author wrote about the importance of unity in order to achieve their independence.⁶⁴

At that time, representatives from Azerbaijan, Georgia, and the North Caucasus came together in Geneva to establish the Caucasus Independence Committee. The magazine published a report on this and the appeal the Independence Committee made to the peoples of the Caucasus. The appeal informed about Russia’s oppression of the

61 Abid Tahirli, “Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika...”, p. 151.

62 “Dağıstan və Azərbaycan Vahdeti”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1924, p. 6.

63 “Siyasi Vaziyet Karşısında Kafkasyalıların Vaziyeti”, *Yeni Kafkasya*, No.19, 1926, p. 5.

64 Mirza Bala Mehemedzade, “Kafkasya’da Bolşevizm” *Yeni Kafkasya*, No.1, 1925, p. 10.

peoples of the Caucasus and called on them to create an independent Caucasus confederation when the occupation ended,⁶⁵ stating that the salvation and progress of the peoples of the Caucasus are one and the same.

Sometime later, the magazine republished the appeal of the Caucasus Independence Committee to the nations of the Caucasus in the magazine *Prometheus*, which had been founded in Paris. The appeal stated that the nations of the Caucasus should make a final effort to unite the nations fighting against the Russian occupation and reject the Russian occupational government, wishing long life to the Confederation of the Independent Peoples of the Caucasus Republics.⁶⁶

The headline on the first issue of the magazine's fourth year stated how the Turkish lands that had been groaning under Russian occupation should not spare their aid to the neighboring republics of the Caucasus nor leave it alone in the square.⁶⁷ According to that article's author, the salvation of the peoples of the Caucasus was about moving together.

The process of shutting down the magazine

The articles published in the magazine had influenced Turkish public opinion and not allowed the idea of independence and unity to be forgotten. However, after the signing of an agreement⁶⁸ between the USSR and Türkiye on December 17, 1925 in Paris, the magazine started encountering difficulties. At the suggestion of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Türkiye, the magazine was closed down at the end of 1927 due to its "harmful" publications.⁶⁹

Although *Yeni Kafkasya* had ceased to exist, other magazines and newspapers soon began to operate. Journals such as *Azeri Turk* (1928-1930), *Yeşil Yaprak* (1928), *Odlu Yurt* (1929-1931), *Bildiriş* (1930-1931), and *Azerbaycan Yurt Bilgisi* (1932-1934) were published by Azerbaijani emigrants and became the spiritual successors of *Yeni Kafkasya* to continue its preaching.

65 "Kafkasya İstiklal Komitesi", *Yeni Kafkasya*, No.18, 1927, p. 16.

66 "Kafkasya Milletlerine Hitap", *Yeni Kafkasya*, No.20, 1927, p. 5.

67 "Dördüncü Yıl", *Yeni Kafkasya*, No.1, 1926, p. 2.

68 "Sbornik deystvuyuşix doqovorov, soqlaşeni y konvençiy, zakluyeçennix s inostrannimi qosudarstvami." Vipusk III. Deystvuyuşiyi doqovori, soqlaşeniya i konvencii, vstupivşiyeye v silu mejdu 1 yanvary 1925 qoda i 1 maya 1926 qoda / Narod, Komissariat po inostrannim delam SSSR; Sost. A.V.Sabanin, A.Q.Şaxov. – M.: Litizdat N.K.İ.D., 1927, pp. 9–10.

69 Musa Qasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945*, İstanbul, Kaknüs, 2006, p. 327.

Conclusion

Thus, after Bolshevik Russia's occupation and the end of state independence, prominent Azerbaijani statesmen and politicians took refuge in the sibling land of Türkiye. Political immigrants believed that the Bolshevik government would soon be overthrown. After the victory of the Turkish people in the war of independence, new opportunities also arose for political emigration from Azerbaijan. After the cooling of Soviet-Turkish relations during the Lausanne Conference, the emigrants considered publishing newspapers and magazines necessary in order to inform the Turkish public about the grave consequences of the Bolshevik occupation, to promote the idea of the independence of the peoples of the Caucasus, and to unite their efforts. For this purpose, the magazine *Yeni Kafkasya* began publication in 1923. Although the main theme of the magazine was about Azerbaijan and its independence, the theme of the Caucasus was also widely covered. The magazine's authors were well aware that the support these peoples have for each other would ensure their future independence. Therefore, the magazine always focused on the grave consequences of the Bolshevik occupation, the unity of the peoples of the Caucasus in their struggle against it, and the idea of the Caucasus House in both sociopolitical and literary terms. The magazine did not allow the idea of independence to be forgotten among Azerbaijani emigrants, but at the same time it worked to influence Turkish public opinion.

The conducted studies show that literature has been an effective tool in preserving the idea of the independence and unity of the peoples of the Caucasus. From this point of view, the papers, news articles, and poems of *Yeni Kafkasya* magazine as published by Azerbaijani emigrants in Türkiye had exceptional importance.

In the beginning of the 20th century as well as in the 1990s, the articles in this magazine played a special role in the independence of the peoples of the Caucasus. This current research also has concluded that developing the idea of the cooperation and unity of the peoples of the Caucasus is relevant under these modern conditions.

Thus, the conducted research has revealed how *Yeni Kafkasya* was a magazine that reflected the issues about the struggle for the independence and unity of the peoples of the Caucasus. The journal is an important source and studying the issues it addressed is relevant because of how the published articles reflect the views of the politicians, intellectuals, poets, and publicists who participated in the political, social, cultural, and other events that had taken place in the Caucasus region at the beginning of the 20th century.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank my dear friend Ian Riley, who read and evaluated my paper in detail and contributed to the elimination of the deficiencies in terms of language.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmamı detaylı bir şekilde okuyup değerlendiren ve dil yönünden eksiklerin giderilmesine katkı sunan kıymetli dostum Ian Riley'ye teşekkür ederim.

REFERENCES

1. Archival Sources

“Sbornik deystvuyuşix doqovorov, soqlaşeniy i konvençiy, zakluyeçennix s inostrannimi qosudarstvami.” Vipusk III. Deystvuyuşiyi doqovori, soqlaşeniya i konvencii, vstupivşiy e v silu mejdu 1 yanvary 1925 qoda i 1 maya 1926 qoda / Narod. Komissariat po inostrannim delam SSSR; Sost. A.V.Sabanin, A.Q.Şaxov. – M.: Litizdat N.K.İ.D., 1927.

2. Periodicals⁷⁰

Yeni Kafkasya

3. Scientific Research Works

Acaralı: “Acarıstan’da bolşevikler”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 11-12.

Akpınar, Yavuz: “Azeri Edebiyatı”, *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr. II Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı, 10-11 oktyabr 2016*, Bakı, Elm və təhsil, 2016, p. 24-56.

Akpınar, Yavuz: “Yeni Kafkasya’ya Umumi Bir Bakış”, *Yeni Kafkasya*, 1. Yıl 1923-1924, S.1-24, Neşre Haz. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, İstanbul, TEAS Yayıncılık, 2018, p.XXIII-XXXVI.

Azeri: “Azerbaycan’da Latin Elifbası”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 5-6.

Azeri: “Azerbaycan’da Petrol Kıtılığı”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1925, p. 13.

Azeri: “Gürcistan Kurbanları”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1924, p. 4.

Azeri: “Mavera-yı Kafkas ve Rusiya”, *Yeni Kafkasya*, No.11-12, 1927, p. 6-7.

⁷⁰ Further information about the periodicals used in this study is provided in the footnotes.

- Azeri: “Noe Homeriki”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1924, p. 5.
- Can, Adem: “Yeni Kafkasya Mecmuası”, *Bilig*, S.41, 2007, p.110-115.
- Çelik, Elif: “Şimali Kafkas’da Bolşeviklerin Söyledikleri ve Yaptıkları”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 12-13.
- Çelik, Elif: “Şimali Kafkasya Cumhuriyeti”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1923, p. 13-14.
- D.Ş.: “Mavera-yi Kafkasya’yı Yağma”, *Yeni Kafkasya*, No.9, 1924, p. 5-9.
- Əhmədli, Bədirxan: *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, problemləri, şəxsiyyətləri*, Bakı, Elm və təhsil, 2017.
- Gürcü: “Gürcistan’da vaziyet”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1923, p. 11-13.
- Gürcü: “Gürcistan’da Siyasi Vaziyet”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1925, p. 13-14.
- Gürcü: “Gürcü Milletperverleri Nasıl Fedayi-Can Ediyorlar”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1923, p. 10-11.
- Gürcü: “Mavera’yi Kafkas’ın İkinci Defa İlhaki”, *Yeni Kafkasya*, No.4, 1923, p. 3-6.
- K(ef), T(e): “Kafkasya’da Bolşevik Propagandası”, *Yeni Kafkasya*, No.3, 1923, p. 4-6.
- Kafkasyalı: “Neft,Rusya ve Mavera-yı Kafkas Cumhuriyetleri”, *Yeni Kafkasya*, No.9, 1924, p. 9-12.
- Kemal, Ali Azərbaycanlı: “İktisadi Vaziyet”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1924, p. 15.
- Kurbankulu, Ayin: “Azerbaycan’dan mektub. Darülfünun’un Temizlenmesi Neticesi”, *Yeni Kafkasya*, No.11, 1925, p. 14-16.
- Kurbankulu, Ayin: “Bakü’nün Son Vaziyeti”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1924, p. 13-14.
- Qasımlı, Musa: *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945*, İstanbul, Kaknüs, 2006.
- Mehemmedzade, Mirza Bala: “Azerbaycan’da Sovyet Maarif Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, No.2, 1924, p. 5-7.
- Mehemmedzade, Mirza Bala: “Bolşevik Azerbaycan’da Milliyet Siyaseti”, *Yeni Kafkasya*, No.7, 1926, p. 3-7.
- Mehemmedzade, Mirza Bala: “Kafkasya’da Bolşevizm”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1925, p. 10-13.
- Mehemmedzade, Mirza Bala: “Medenileştirme Unvanı Altında Ruslaştırma”, *Yeni Kafkasya*, No.16, 1926, p. 3-7.
- Mehemmedzade, Mirza Bala: “Rus Esaretinde Türk Bakü”, *Yeni Kafkasya*, No.11, 1924, p. 4-7.
- Özkaya, Yılmaz: “Yeni Kafkasya Dergisinde Azerbaycan Edebiyyatı Meseleleri”, *Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr. II Beynəlxalq Konfransın materialları*, Bakı, 10-11 oktyabr 2016, Bakı, Elm və təhsil, 2016, p. 247-259.

Resulzade, Mehmet Emin: “Ateş Çalan Promete”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1923, p. 3.

Resulzade, Mehmet Emin: “İkinci Yıla Gecerken”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1924, p. 2-4.

Resulzade, Mehmet Emin: “Üçüncü Yıl Başında”, *Yeni Kafkasya*, No.1, 1925, p. 3-4.

Sanan: “Azerbaycan’da İsyandar”, *Yeni Kafkasya*, No.20, 1924, p. 15-17.

Tahirli, Abid: *Azərbaycan mühacirət mətbuatı*, 1-ci hissə, Bakı, Grapp poligraf, 2002.

Tahirli, Abid: *Azərbaycan mühacirət mətbuatı*, 2-ci hissə, Bakı, Ozan, 2003.

Tahirli, Abid: “Azərbaycan mühacirət mətbuatı tarixində “Yeni Qafqasya” jurnalının mövqeyi”, *525-ci qəzet*, No.7, 11 yanvar 2003.

Tahirli, Abid: *Azərbaycan mühacirət mətbuatında publisistika (1921-1991)*, Bakı, CBS, 2005.

Topçibaşı, Ali Merdan: “Bolşevikler Hakkında Hakikat”, *Yeni Kafkasya*, No.7, 1923, p. 10-13.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telife bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayımlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluşta çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer

- almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
 5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
 6. Giriş bölümünden önce 100-150 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
 7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
 8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.
 9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
 10. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
 11. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
 12. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atfı yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...”, s. 54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA, BEO, 3733/236781 (Sadaret’ten Harbiye Nezareti’ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 100-150 kelime makale dilinde ve 100-150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined

as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers’ judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author’s side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the HYPERLINK “<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>”BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (HYPERLINK “<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>”CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of

Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.

- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and "justify align" format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-150 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing

the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.

7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: “Introduction”, “Aim and Methodology”, “Findings”, “Discussion and Conclusion” and “References”. For review and commentary articles, the article should start with the “Introduction” section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with “Discussion and Conclusion” section followed by “References” and “Tables and Figures”.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk’s Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
11. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
12. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author’s own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes “.....” and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses “...” to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by

double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, p. 45.

Reference to newspaper articles or news

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA, BEO, 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, p. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of “Appendix-1, Appendix-2”, and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (100-150 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

İstanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)	
---	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institititon)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

<p>Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder: Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) Lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapıldığı kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurulurak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.</p>
--

<p>The author(s) agrees that: The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.</p>

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

